megesküdt a' chartára, a' következmarában; de már ekkor elpártoltak tőle Labédoyère es Ney. 19-kén szétoszlatta a' kamarákat. 20-dikán éjjel megszökött. 22-kén Lilleből több rendeletet bocsáta ki, az adófizetést 's toborzást tiltva Napoleon részére, 's a' lázangó sereget a' szolgálatból elbocsátva. Innét, hogy Nap. kezébe ne essék, 24-kén Gentbe ment. Vele mentek a' hir. herczegek is, kivevén Bourbont 's Angouleme herczeget 's herczegnét; amaz a' Vendeében, ezek déli Franczia-országban maradtak, a' király ügye mellett a' népet lelkesitendők. 'S valóban a' Vendéeban is alkatott egy kir. sereg, 's Angoulème herczeg is gyüjtött egyet öszve; de Angoulème, a' sereg egy részétől elhagyatva, 's Napoleon generalaitól bekeritve, kénytelen volt egyezésre lépni 's Barcelona felé elhajózni. A' herczegné Bordeauxból Angliába evezett. A' királyt, ministerein 's néhány tiszteken kivül, Berthier, Marmont, Victor 's Feltre herczeg marsallok kisérék. Serege egynehány ezerre nőtt. Gentből hirlapot bocsáta ki, 's ebben 2 proclamatiot a' Francziákhoz. Talleyrand ez alatt hiven vivé a' király ügyét Béesben. Midőn erre Blücher Franczia-országba nyomult, Lajos is visszament a' franczia földre, 's Cambraiből Jun. 25. közbocsánatot hirdete, az árulók kivételével; a' nemzeti szellem nem esmerése miatt tett hibájit kikerülni, 's a' chartát biztositványokkal megerősitni igéré, Blacast pedig elbocsátá. Paris Jul. 3kán capitulált. Lajos 9-kén tartá bemenetelét. Most Napoleon legjelesebb követői elvesztek hivatalaikat. Uj ministerium alkottatott, Talleyrand vezetése alatt, mellynek Fouché is tagja lön. Uj kamara neveztetett ki (l. CHAMBRE INTROUVABLE). A' sereg szétoszlatott. A' kir. igéret ellenére, a' szolgálatból sok tiszt kizáratott. Jul. 24 kén kir. rendelet jelelé ki a' bocsánatban nem részesülhetőket. E' szerint 19 jeles generál-hadi törvényszék elibe vala allitandó; 38 mást a' kamara számüzött; 29 pair elveszté pairségét; Ney és Mouton-Duvernet agyon lövettek; némellyek feloldattak; mások idegen földre menekedtek. Azonban Talleyrand és Fouché nem tetszettek a' royalistáknak. Ezért ministerváltozás következék. Decazes lön az uj ministerium feje. Most felkeltek az ultraroyalisták. Ők csak az 1789-ki állapotot nézték törvényesnek. Ezek a' ministeriummal 's a' kamarákkal minden szabadabb lelkűt üldöztek, sok törvénytelenséget követtek el, 's olly végzeteket vittek ki, mellyeken a' tiszta emberiség bőszül (l. FRANCZIAORSZÁG TÖRTÉNETEI 1814—1820). Ezt látván a' király, ministerei közül némellyeket elbocsáta 1816, helyekbe szabadabb érzetüeket nevezve, 's a' kamarát is feloldá. Az uj kamara nemzetiebb lön ugyan, de nem elég erős az ország szükségképeni kivánatinak teljesitésére. A' sajtószabadság nem alapithathatott meg. Az adó — a' hadi adó miatt — nyomasztó vala, 's kölcsönzéseket szüle. Haiti józan egyezség által nem hóditatott meg. A' pápával kötött concordatum nem lépe világra, 's ha jó volt is Lajos, némelly számüzötteket honjokba visszszabocsátani: még sem állt ellent a' kivándorlottak őrült munkálódásinak. A' nemzeti jószágok vevőjit nem nyugtatá meg. A' chartával ellenkező törvényeket erősitett meg. Ezért egyre inkább terjedének a' szabadabb ideák, 's igy ő kénytelen volt 1818 3-ik, 1819 pedig 4dik ministeriumot alkotni. Most ugy látszott, birá Lajos népe szeretetét. Hanem Berry herczeg meggyilkoltatása után minden megváltozott; meg a' ministerium, a' választó törvény, a' censura 'sat. 's a' személyes szabadság korlátoltatott. Az ultraroyalisták öszveesküdtek a' Charta ellen, 's uj ministereket kivántak. Ezen szövetség elnyomatott ugyan, de szándéka még is átment a' kormányba, 's 1820 a' választási törvény megváltoztatván, a' kamarákban is gyámolt talált. Most a' szoros royalismus fő hőse, VILLÈLE (l. e.) lön első minister. Lajos már ekkor kevés befolyással volt a' kormányra; mert szüntelen betegeskedett. Országlása utolsó

fő tette a' spanyol constitutionalisok elnyomása volt 1823. Megh. 1824 Sept. 16. (Vö. Franczia-ország történetei). *lm.*

Lajta, tetemes folyó, melly eredetét alsó Austriában, Steyer határain több vadonok forrásaiból veszi, 's minekutána egy darabig Soprony és Mosony vármegyéket Austriától elkülönző határ gyanánt szolgál, ez utolsóban Lajtafalunál Magyarországba befolyik, 's Óvár mellett a' Duna ágába (Kis-Dunába) önti vizeit, minekutána 17 mfdet végzett futásában. Számos halakon kivül nagy és jó izü rákok tenyésznek medrében.

Lak l. Rupia.

Lalande (Józef Jeromos), csillagász és számtudós, a' becsületrend tagja, Bourg en Bresse-ben szül. Jun. 11, 1732. Parisban a' törvénytudományt hallgatá, de a' csillagászintézet megtekintése alkalmával, győzhetetlen hajlandóságot nyert a' számtudományhoz és csillagvizsgáláshoz. A' hires Lemonnier tanitása és ön szorgalma következésében, hamar végezé tanulmányait, és Fridrik, a' nagy, nem rejtheté el csudálkozását, midőn a' fiatal, még alig 19 éves csillagászt látná. De midőn L. arra érdemesnek mutatkozott, hogy az academia tagjai közé felvetetnék, nem csak az udvarhoz engedtetett neki szabad belépés, hanem a' berlini academia által is tagnak választatott 1753. Ettől fogva fáradhatlan szorgalommal dolgozott. Jelesebb munkái ezek: „*Connaissance des temps*“; „*Astronomie*“ (1764); „*Abrégé d' Astronomie*“ (1795) „*Des canaux de navigation et spécialement du Canal de Langvedoc*“ és „*Bibliographie Astronomique.*“ Csudálkozásra méltó munkásságával szigoru igazságszeretetet kapcsola össze, melly néha szinte tulságosnak mutatkozott. Beszédében minden mellékes tekintetet félre téve, egészen nyiltszivü volt. Különös charactere 's atheismusa által sok ellenséget szerze magának. Azonban ő mégis mindig jóságos, nagy lelkü 's érzékeny férjfiu vala 's jóval is vallásosabb, mint sem a' minőnek magát hivé, vagy a' millyen lenni akart. Meghalt Apr. 4, 1807. 54.

Lama, a' tangutan nyelvben lelkek anyja, lelki ős; a' Mongoloknál minden, a' Kalmukoknál csak a' nevezetesebb papoknak neve. Innen neveztetik e' két nemzet hite lama-vallásnak, mellyben mint fő Isten a' Sigemuni, mint ennek helytartója pedig a' Dalai-Lama, azaz a' nagy Lama tiszteltetik. Ő Tibetben az egyházi és világi hatalomnak feje, melly császárságot egyházi alkotmánynak (theocratia) lehet tekinteni. Ő az istenségnek e' földön nem csak látható helytartóját képzi, hanem valóságos, emberek között lakozó Istent. Azon hit, hogy ő örökké él, az itt uralkodó lélekvándorlás ideáján alapul. Azt hivék, hogy az istenség, mihelyt a' Dalai-Lama testét, mellyben eddig lakozott, elhagyja, azonnal rendkivülileg más testet vesz birtokába, 's hogy igy csak külsejét, nem pedig valóját is, változtatja. Mit tettleg némelly módositással fel is vehetünk, mert illy szabályszerinti hierarchiai rendszer mellett, közönös dolognak látszik, bár ki üljön is a' thrónon. Közönséges lakása két klastrom, Lhassa anyaváros közelében. Szüntelen papseregtől környeztetik; asszonyszemélynek ott, hol ő tartózkodik, meghálni nem szabad; mert ő tiszta és szeplőtlen. Az imádók bókolásait, kik távol tartományokból utaznak hozzá, egy oltárnemü, nagy és drága párnán, keresztbevetett lábakkal ülve fogadja. Fejedelmek könyörögnek áldásáért, előtte fejdelem 's pór között nincs különbség. Ő senkit sem idvezel, feje fedve marad, senki előtt fel nem áll, legfeljebb kezét imádói fejeire teszi, kik ez által vétkeik bocsánatját reménylik 's hiszik. Meg vannak győződve, hogy a' fő-istenség benne lakik; hogy ő mindent tud, mindent lát 's a' szivek rejtekeiben olvas. Néha szentelt tésztából czinált kis golyókat osztogat ki, mellyekkel a' Tatárok számtalan babonát üznek; ellenben az csupa mese, hogy ganéjából golyókat ké-

szitenének, azokat kiosztogatnák, arany szelenczékben tartogatnák, 's még étkekbe is kevernék. Hajdani hatalma, midőn még a' khánok választása és letétele tőle függött, a' mi időnkben megcsökkent, hol a' chinai császárnak van alája vetve; noha ez vallási tekintetekből némüképen még is alatta áll. Fővárosában jelenleg két chinai mandarin 1000 Chinaiból álló őrsereggel tartózkodik, 's Pekingben egy al-lámát tart a' chinai császár, ki Tibetből nunciusként küldetik. Ha a' Dalai-Lama meghalt, minden egyekezet arra fordítatik, hogy ki lehessen nyomozni, hol tetszett legyen neki ismét ujra születnie. Ez esetben némelly Lamákra kell támaszkodni, kik egyedül vannak azon jelek tudásával megbizva, mellyekről a' keresettre lehet esmerni, vagy inkább, kik legjobban tudják, kit nevezett legyen ki a' meghalálozott, követőjének. — A' Lamaiták átalján véve Sárga és Veresüvegüekre osztatnak. Minden felekezet 3 lama alatt áll; amazok Dalai-, Tischu- vagy Bogdo- és Taranautlámák, ezek a' három Sammar alatt. A' Sammarok különbféle klastromokban laknak. Tőlök számos különbféle rangu papok függenek, kik nagy tekintettel birnak, az oktatásra figyelnek, bizonyos szerzetszabályok szerint 's házasságtalan életet élnek. Csak Lhassa körül 3000 klastromot számlálnak. A' lamavallás örök lényt nem esmer. 108 bálványai vagy Burchanjai, mind alkotott lények, kik már e' világ előtt, negyvenszeri vándorlásaikon bebizonyított szentségek miatt, isteni lények rangjára emeltettek. Sigemuni, a' fő bálvány, Kr. el. 1000 évvel jelent meg utoljára a' földön, mint a' lamavallás szerzője. A' földet felvilági, emberekké korcsosult szellemek lakják. Az emberi lélek a' test halála után magasabb vagy alacsonyabb állapotra jut, a' mi élete felőli számadásától függ. E' hit a' Lamaitákat jótevőkké, emberszeretőkké, 's erkölcsösökké teszi. Buzgólkodások lármás énekekben 's imádságokban állanak, visítva hangzó muzsikától kisérve; továbbá bizonyos innepek ülésében, mellyek innepélyes menetekkel, bucsujárásokkal és test ostorozással vagynak egybekötve. — *cs.*

Lamarque (Maximilián, gróf) franczia altábornok, szül. Saint-Severben, a' Landes megyében Jul. 22-kén 1770; közlegényképen vön szolgálatot a' seregnél, de nehány nap mulva granátos kapitány lön Latour d' Auvergne alatt. 1793 Moncey alatt a' pyrenéi sereg dandárjánál volt, 's miután néhány ütközetben bajnokságot fejtett volna ki, 200 granátossal Fontarabia ellen nyomult, az árokba rohant, 's lerántván a' felvonó hidat, elfoglalá a' helyet, 's vele 80 ágyut 's 1800 embert. E' tettéért tábornoki segéd lön. Utóbb Olaszországban 's a' Rajnánál szolgált; Hohenlindennél különösen tänteté ki magát; erre, mint tábornok, brigadát vezérlett, az austriai háboruban pedig osztályt. Parancsot vevén Bonaparte Józseffel Nápolyba menni, oda utaztában, Tirolban, hólavina eltemeté, de elevenen huzatott ki. Nápoly határán 8 társával visszaverte Fra Diavolo 50 czinkosait. Az angol seregeken vett több izbeli győzödelmei után déli Olaszországba ment; József király segédje lön; de lemonda e' tisztéről, ne hogy franczia polgári jogait elveszitse. A' genralstab feje volt József királynál, midőn ez a' spanyol thrónra hivatva, Nápolyt Joakimnak átadná. Az Angolok már 3 év olta birák Capri szigetét, 's nagy megerősités által kis Gibraltart csinálának belőle. Ennek elvételével megbizatva, 1808 Oct. 5-re viradóra elhagyá L. Nápolyt, 's az Angolok makacs ellentállása nem használván, elvevé a' szigetet. Ezen hős tett, melyet Napoleon az ujabb kor legcsudálatosb tettének nevezett, olly hamar készittetett elő 's vitetett ki, hogy a' parisiak a' szándéklatot és sikert egyszerre tudák meg. Azután Villanuova, Pavia, Oberloitz valának L. ujabb győzödelmeinek termezeji; Laibachban 5000 foglyot 's 65 ágyut vett el az ellenségtől; Wagramnál az ő seregosztálya az austriai had közepébe rontott. A' be-

csületezered nagytisztjévé neveztetve, 1812 Oroszországban szolgált, azután Spanyolországban, 's mindig lenagyobb megkülönböztetéssel. A' félsziget elhagyása után honját védelmezé. Napoleon visszatérte után 1815 Parisban az első seregosztály vezérlése bizaték reá, azután vendéei parancsnok volt, 's a' lázadók fejeinek e' dicséretes szavakat irá: „Nem pirulok, kegyetektől békét kérni, mert polgárháborúban nincs más dicsőség, mint annak véget vetni." Mérséklése annyira ment, hogy egy vendéeit, ki ő reá lőtt, az oda rohant gendarmok közül kiragada 's szabadon bocsáta. A' waterlooi ütközet hirére elhagyá azon vidéket, mellyben a' csendet helyre állitotta. Egy kir. rendelet Jul. 24-kéről a' policziaminister felvigyázata alá rendelé őt, mig sorsáról a' kamarák itélni fognának. Születése helyére vonult ezért; de 1816 Austriába menekedett, a' honnét, miután magát egy velős iratban védelmezte, 1818 Nov. visszatért Franczia országba, hol a' ministerek fondorkodása nélkül, mindjárt követnek választatott volna a' kamarába. 1828 Dec. 23. a' Mont de Marsan megye követének választatva, mindig a' bal oldallal szavazott, 's ellene volt a' schweizi seregek iránt kötött capitulationak. A' Juliusnapokban (1830) nem volt Parisban; ezután kevéssel a' nyugoti megyék parancsnokává neveztetett, 's mig ő viselé e' tisztet, a' Vendée nem mert fellázadni. A' kamarában kikelt az 1815-ki egyezségek ellen, Belgiumot Franczia országhoz kapcsoltatni kivánó, 's azt, hogy Franczia ország emeltessék vissza azon rangjára, mellyet előbb kivivott magának. Tagja lön az idegenek berohanása 's az öregebb Bourbonok visszatérése ellen intézett hazafiui egyesületnek. Périer ministeriuma letevé, Bonnet altábornokot nevezvén helyébe, 's ime a' Vendée tüstént elkezde lázongani. A' ministerium ellene volt L. ujra megválasztatásának, 's ezért mindenfélét hiresztelt ellene, mit azonban L. nyilvánosan hazugságnak vallott. Az 1831 és 32-diki ülésben egy volt azok közül, kik Lengyel-és Olasz-országok szabadsága mellett legtöbbet szóltak. Terhes betegségben fekve irá alá Majusban 1832, az oppositio fejeivel, a' Mart. 13-kai rendszer okfejei ellen intézett Compte rendu-t, 's meghalt Jun. 2-kán. Innepélyes temetése alkalmával 5-kén közel 200,000 ember kisérte halotti szekerét, mellyet 150 tanuló, juliusi harczolók 's invalidusok, a' general fegyvertársai, huztak. Lengyel, portugal, spanyol és olasz szökevények nemzeti és gyász lobogókkal tisztelkedtek. Clauzel, Lafayette és Mauguin gyászbeszédet tartának tetemei felett. Ez a' nagy nemü innepély az által lön nevezetes Franczia ország történeteiben, hogy közvetlen alkalmat nyujta azon véres lázadásra, melly a' köztársasági párt megbuktával végződött (l. Franczia ország 1830 olta). L. több jeles strategicai munkákat irt; illyenek: *Nécessité d' une armée permanente, et projet d' une organisation de l' infantérie plus économique que celle, qui est adoptée en ce moment*" (Paris 1820); „*Mémoire sur les avantages d' un canal de navigation parallèle à l' Adour, considéré sous le rapport agricole, commercial et militaire*" (Paris 1825); *De l' esprit militaire en France, des causes qui contribuent à l' éteindre, de la nécessité et des moyens de la ranimer*" (Paris 1826). *lm.*

Lamartine (Alfonse de), Franczia ország lyrai költőinek egyik legjelesbike, 1829 Oct. olta az Academia tagja. Hirét „*Méditations poétiques*" munkája által alapitá, mellyet 20 esztendős korában adott ki, 's mellyben a' Bourbonok hajdani udvarát, mint az erkölcsiség, becsület 's hősi erények tükrét, festi. Gondolatok mélysége, érzelem 's szép nyelv jelelik L. költeményei szellemére nézve inkább a' Brittekhez, mint Francziákhoz hasonlitható. Gyakran komor melancholia, fájdalmas sejtéssel határos vágy, mysticumhoz 's érzékfelettiekhez ragaszkodás, költői tájrajzoknak szembetünő szeretete, teszik e' költő sajátságait, ki azonban sokszor a' mesterkéltbe 's untatóba is tévelye-

dik. Kevésbé sült el „*Mort de Socrate*“, mellynek terve gondatlansággal vádolja szerzőjét. 1823 adta ki „*Nouvelles méditations poétiques*“ mellyben ismét mint merész, emelkedő, gazdag phantasiáju költő lép fel. A' classica oskola Franciaországban L. mysticus tónját 's külföldies költői nyelvét gáncsolja; de épen e' mélységes komoly irányra volt szüksége az eddig nagyobbrészint könnyelmües 's felületes franczia költészetnek. Ama' gyüjtemények egyik verse „*Bonaparte*“ czimet visel. Most Syriában utaz.

Lambert herczeg, I Béla király harmadik fia, megholt 1076, terhben hagyván a' feleségét Synadenét, Botoniates Nikefór romaigörög császár rokonát, a' ki férje holta után Konstantinápolba térvén vissza, ott szülte Álmos herczeget, vak Béla király atyját.

Lancelot, a' tavi, neve egynek azon paladinok közül, kiket a' regék és szájhagyományok szerint ama' mesés Arthus v. Arthur (l. e.) király kerek asztalánál találunk. Azon mondák szerint L. a' brucici Ban király fija volt, és atyja halála után Viviana tündértől (a' tavi asszony, innét L. tavi mellékneve) nevelteték fel, ki őt, miután az ifju fegyvert viselhete, és nagy vitézséget mutata, maga vivé Cramalatba, Arthur király udvarába, és megkéré, üsse védettjét lovaggá, 's vegye fel a' kerek asztal bajnokai közé. Arthus erre az ifjut kardjával (Eskalidor) lovaggá üté. Ez most a' kerek asztal minden paladinjai közt rendkivüli tettek és hős bátorsággal tünteté ki magát. Genevra szép nője iránti szerelme, 's Morgana tündér jó indulatjának megvetése, a' lovagot csudálatos és veszedelmes kalandokba keverék, mellyekből azonban nagy vitézsége és a' tavi tündér segitsége által mindig szerencsésen menekvék ki. Végre atyja gyilkosát, Claudas királyt, megölvén, fellépe őseinek királyi székére, de Nordrectől, Arthus gyilkosa 's unoka öccsétől, kinek büntetésére indult volt L., megtámadtatván agyonveretett. Még váló órájában is megjelent nála Viviana, és nyájas csókkal vevé el a' bajnok haldokló életét, ki legutolsó volt a' kerek asztal lovagjai közül, 's kinek tetemei örömőr várába vitettek, 's a' szép Genevra mellé tétettek le. Ez a' Lancelotról való szép rege, melly regényirók és költőktől sokfélekép dolgoztatott már ki.

Láncz l. mérések.

Láncszabásu számvetés, azon mesterséges mód, melly szerint két különböző nemü mennyiségek közép mennyiségek által öszvehasonlitatnak. A' mennyiben a' számvetés gondolkozásból vagy következtetésből áll, kapcsoló láncznak lehet nevezni, mivel a' közép mennyiségek közbeszerítása által, mindnyájan mint valamelly láncz szemei egymásba függnek. A' mennyiségek ugy hasonlítatnak öszve 's cseréltetnek egymassal fel, hogy 's mignem a' keresett feltaláltatik. Ha azt akarom megtudni, egy angol korona hány conventios garast tészen, igy cselekszem p. o. egy angol korona 573 as finom troyes, 4864 as finom troyes tesz egy finom kölni markot, egy kölni finom mark ád 20 conv. forintot, és egy conv. forint 16 conv. garast. Ha most az egymással kölcsönös irányban álló számok productumait egymással elosztom, (573 × 1 × 20 × 16 elosztva 4864 × 1 × 1 által az az a' megrövidités után $29\frac{6}{8}$) a' quotiens azon conv. garasok summáját adja, mellyek egy koronára jőnek. Az öszvekapcsolt mennyiségek öszverakása 's elrendelése ezen számvetésnél lánczolattételnek neveztetik, 's ezen mesterséges mód rendszabása lánczrendszabásnak, regula multiplex, vagy Rees rendszabásának (feltalálója K. F. de Rees nevéről). Ezen számvetésmód, melly a' közönségest nagyobb rövidségével 's pontosságával felülmulja, a' kereskedésnél gyakran használtatik.

Landamman, l. Schweiz.

LANDAU, kerület (25 nsz. mf. 101,600 lak.) 's német szövetségi erősség a' bajor rhenusi kerületben, bajor őrizettel, Queich vize mellett; hajdan alsó Elsaszhoz tartozó birodalmi város, alsó Pfalzban. Van benne 650 ház, 5700 lak. a' lutheránusokkal 's catholicusokkal közös templom, 's egy synagoga, melly által a' városnak minden szükségei vizen hozatnak. Az erősség épületeit Vauban rendelé el. A' franczia császárság alatt az alsó rhenusi departementhez tartozott. 1815 Németországnak áltengedtetett, Ausztriától Bajorországnak adatott által, 's szövetségi erősségnek neveztetett ki.

LANNES, franczia marsall és montebelloi herczeg, szül. 1771, a' franczia revolutio kiütésekor hadi szolgálatba lépe, 's érdeme 's vitézsége által csak hamar felemelkedék. A' Bonaparte vezérsége alatt folytattatott olasz háboru kezdetekor ugyan attól segédnökké nevezteték, a' millesimoi ütközet után pedig már brigade-generállá tételték. Egyiptomba is követé Napoleont, ki megengedé neki, hogy minden igazságot nyiltszivüen kimondhasson előtte. Az Egyiptomból való visszatérés után, minden hadi történetekben a' legdicsőbb részt vevé, és Lissabonba diplomaticai küldésre is használtatott. A' porosz háboruban 1806 az elősereget vezérlé, megsemmisité Lajos Ferdinánd kir. herczeg csapatját, és minden következett győzödelmekben részt vön. A' spanyol háboruban ő vevé be végre Saragossát. Spanyolországból Németországba kiséré Napoleont. Apr. 23 Regensburgot rohanással vevé be, 's az eszlingeni vagy asperni ütközetben (Maj. 22) eléré háboruskodó munkássága czélját. Egy ágyu golyó által egyik lábát elvesztvén, kevés napok mulva meghalt.

LANT (lyra), Egyiptomiak 's Görögöknél legrégibb huros szerszám. Az Egyiptomiakét, mellyet legrégibbnek hisznek, Hermes, a' rege szerint illy formán találta: egykori kiöntése után ismét megapadván a' Nilus, számos vizi állatok maradtak az iszapban, többek közt egy tekenős béka is, mellynek husa lassanként elrothadt, 's csak inai maradának meg, a' nap ereje által kifeszülten; Hermes történetből lábával ezen béka tekenőjét érinté, mire a' kiszáradt idegek hangot adtak. Ez által meglepetve jöve azután azon gondolatra, hogy hasonló szerszámot készitsen. A' lantnak eleinte csak 3 hurja, 's különféle formája volt, mert a' háromszegü lant feltalálását is az Egyiptomiaknak tulajdonitják. Anubis lantjának Bécsben a' mumiaszekrényen 5 hurja van. A' Görögök a' lant feltalálását saját Hermesüknek (l. MERCUR) tulajdonitják. Némellyek szerint azonban a' görög Hermes csak javitá az egyiptomi lantot, 's negyedik hurral szaporitá. Diodorus siculus azt meséli, hogy Apollo a' Marsyassal tartott versenyezés után, az ez iránt mutatott kegyetlenség miatti bánatjában cziterájának hurjait leszaggatta, 's igy a' már feltalált harmoniát megsemmisitette. Ezután a' Musák a' Mese-hangot, Linus a' Lichanonhangot, Orpheus és Thamyris pedig a' Hypate és Parhypatehangokat találták volna fel, 's ezen négy uj hangból és az egyiptomi háromhuru lantból származott volna aztán a' Görögök heptachordja, vagy 7 huru lantja. Egyébiránt feltalálójának tartatik Linus, Orpheus, Amphion, Terpander, 's szóval mind azok, kik rajta valamit változtattak. Az egyiptomi 's görög Hermes első lantjaik állatidegekkel valának felvonva. Bizonyossággal állithatni, hogy végre a' hurok száma 11-re szaporittatott. A' régiek gyakran cziterának is nevezik a' lantot. Egy vagy különszerszámok voltak-e ezek? még eddig ki nem tapogattathatott. Némellyek azt állitják, hogy a' czitera több egyes darabokból összetett hangszerszám volt. Két oldala ökörszarv formára olly módon hajlatott meg, hogy felső vége kifelé, az alsó pedig befelé görbülne. A' lant két fő hurja nem állott egymástól annyira távol, 's a' vonó ugy meg volt hajtva, mint a' békatekenő. Ezt nem lehetett egyenesen felállitani, hanem játszás közben a' térdek

közt kelle tartani. Mercur lantjáról többek közt azt is regélik, hogy Jupiter a' Musák kivánságára a' csillagok közé helyezte volna. (L. Csillagzatok, Csillagképek.)

Laocoon, Neptun papja (mások szerint Apollóé), Trojában a' Görögök szinlett eltávozta alkalmával épen azzal foglalatoskodott, hogy egy, a' tenger mellett felállított oltáron Neptunnak egy bikát áldozzon, midőn hirtelen két szörnyeteg kigyó jöve Tenedos szigetéről, uszva a' tengeren, és az áldozatoltár felé tartva. A' megijedt nézők elfutottak, L. és fiai áldozatjaik lettek. Elsőben gyermekeit tekerék körül a' kigyók, azután az atyát is megragadák, a' ki nyillal sietett gyermekei segitségére, többször körül övezék testét, és magasan felemelék fejeket a' szerencsétlennek feje felett, ki jajgatás közt igyekezék menekedni. Erre mind a' két kigyó eltávozék, és Pallas templomához siete, hol az istenné lábainál letelepedve paizsa alá rejtezkedének. A' nép ebben büntetést szemléle azért, hogy Laocoon előbb az istennének szentelt falovat megsérté és lándzsájával keresztül szurá. Igy adja elő Virgil (Aen. II, 199) Laocoon történetét. Más irók (p. o. Hygin) másképen beszélik, ámbár a' fődologban megegyezve. Ezen történet nem csupán mindenféle költészi kidolgozások által (Sophocles szomorujátékban dolgozá ki) dicsőittetett, hanem egy képző mivészségi munkára is alkalmul szolgált, melly még a' régiségből maradt reánk. Ez Laocoon-csoportja, melly 1506 egy szőlőben tetetett ásás alkalmával (Titus ferdőjében) találtatott, 's II Julius pápának engedtetett által, évpénz mellett, ki azt a' Belvedereben állittatá fel, hová Parisból most ismét visszakerült. Egészen épen maradt ez, csak Laocoon jobb karja hibázott, mellyet Michel Angelonak egyik ügyes tanitványa egészitett ki. Ezen mivről sok tudósok, nevezetesen Lessing, Heyne, Hirt, Meyer, Herder, 'sat. értekeztek, kiknek véleményét Heyne és Gőthe egyesitve adák elő.

Laoni Ütközet Mart. 9. 1814 l. Chatilloni Congressus.

Laplace (Pierre Simon, marq. de), mathematicus és csillagász, szül. Mart. 31. 1749, egy földmivelő fia Normandiában; a' tartományból Párisba ment, hol analysis és felsőbb geometriai esmeretei által csak hamar kitünteté magát, de ezekben Lagranget soha sem éré el. L. a' tudományok academiájának tagja lön, valamint a' Bureau des longitudes-é is. 1796 megjelent „*Exposition du systéme du monde*" czimü nevezetes munkája (5 kiad. Paris 1824, 4, németül Haufftól.). L. a' tudományos dolgok mellett a' politica iránt sem maradt idegen. Azért is Brumaire 18 után az első consultól a' belügyek ministerségére választatott. Azonban Napoleonnak Las Casessel tartott beszélgetéséből kitetszik, hogy valaki nagy astronomus és rosz minister lehet. Bonaparte Luczián váltá fel hivatalában. Erre Napoleon L. a' senatus tagjává, azután annak al, 's végre fő canczellárjává tevé. L. 1805 a' senatushoz intézett tudósitásában megmutatá, hogy szükséges a' revolutionalis kalendariom helyébe a' gergelyit bevenni. Egyéb munkái közt legnevezetesebbek a': „*Traité de mécanique céleste*" (1799—1805 4 köt) „*Elmélet a' planéták mozgásáról.*" (1784) és „*Philosophiai próbatétel a' lehető kivetéséről*" és „*Analytical elmélet*" (3 kiad. 1816) 1814 L. Napoleon letételére szavalt. A' restauratio után a' királytól marquisvé és pairré neveztetett. Meghalt Parisban Mart. 5. 1827.

Lapponia, Europa legéjszakibb tartománya, a' 64—71° alatt, éjszakról a' jeges tengerrel, délről az éjszakföldel és Finniával, kel. a' fejér tengerrel, nyugotról Norvegiával határos. I.) Norvegiai (Finnmark) 2.) orosz, 3.) svéd Lapponiára osztatik. A' norvegiai Lapponia, mintegy 1800 nsz. mf., Lapponia legéjszakibb részét teszi, 's a' norvegiai drontheimi alapitványhoz tartozik. Az

orosz Lapponia, Muremanns-Leporie, Terskoy-Leporie, és Bellamoreskoy-Leporiere osztatik, Lapponia éjszakkeleti részét foglalja magában, 's az archangeli kormánységhoz tartozik. A' svéd Lapponia, melly Lapponia déli részét teszi, az előtt 7 lappmarkra volt felosztva a.) Jämeslands-Lappmarkra, b.) Angersmannslands- (Aseln-) Lappmarkra c.) Umeo-Lappmarkra d.) Piteä-Lappmarkra e.) Luleo-Lappmarkra, f.) Torneä-Lappmarkra és g.) Kemi-Lappmarkra. A' friedrichshami béke olta, mellyben Finnland Oroszországnak engedtetett át, Torneä-Lappmark egy része 's egész Kemi-Lappmark nem a' Svédeké, hanem az Oroszoké, és a' finnlandi kormányhoz van kapcsoltatva. Svéd Lapponiában egy város sincs, 's csak 31 falut számlál, mintegy 8000 lak. (a' gyarmatosokkal együtt.) Ezen falukban 11 templom van, csak gerendákból és deszkákból öszverakva. Lapponia durva, erdős, részint hegyes, részint sik és posványos tartomány, mellyen az éjszaki Alpesek láncza végig nyulik, szélésen terjedő ágaival. Kelet felé lassanként lapul el ezen hegy; éjszaknyugoti oldalán pedig legmagasabb. Sok patak és folyó ömlik e' hegyekből az éjszaki jeges tengerbe, és a' bothniai tengerölbölbe. Tavai is számosok, 's legnagyobb részint igen kiterjedettek. A' tél hosszu és kemény, a' nyár ellenben rövid; a' leghosszabb nap a' déliebb tájékon 24. óráig, a' legéjszakiabban pedig 3 hónapig tart; épen illy hosszu télen a' léghosszabb éj. A' föld egyedül svéd Lapponia legdéliebb tájékain alkalmas mívelésre; a' többi vidékeken csak némelly moh- 's megehető bogyó-fajok teremnek. Az erdők fenyő, eger, nyir és füzfákból állanak. Ezen tartományban csak a' gyarmatosoknak vannak lovaik, szarvas marháik és juhaik; a' Lappnál a' hasznos irámszarvas és a' kutya pótolja ki a' többi házi állatokat. Vad állatai: farkas, medve, falánk, hiuz, róka, nyest, menyét, vidra, nyul, 'sat. Vándor és más vad madarakkal 's halakkal bővelkedik. Ásványok közül vasat, rezet, és ezüst tartalmu ónérczet szolgáltat. Lapponia igen népetlen. Lakosai részint Lapponok, mint ősi lakosok, részint gyarmatosok. A' Lappok, vagy a' mint magok nevezik magokat, Samok (mert a' Lapp nevet csufnévnek tartják) finn nép, 's mintegy 9000-re mehet számok (ezek közül 4000 svéd, 3000 norvegiai, 1000 pedig orosz felsőség alatt van) 4, 5 lábnyi magasak, néha még alacsonyabbak is; hajok fekete, testek erővel teljes, mindenhez hozzá szoktatott, és igen hajlékony. Már a' természettől jók és nyájasak, nincs kitünő hibájok, de nagy erénnyel sem birnak, általjában igen nagy közönösséggel (indifferentia) jelelik ki magokat, honjokat szeretik, 's az ő nemekben boldogok. Bőrt cserzenek, az irámszarvas idegeiből czérnát készitenek, takarót szőnek, keztyűt kötnek, fabutort, ladikot, szánkat 's mindenféle szükséges ruhákat is készitenek. A' két nem ruhája egymástól nem sokban különbözik, csak hogy az asszonyoké piperésebb; mind a' két nem sipkát, felsőköntöst, 's hosszu nadrágot 's csizmát visel vagy bőrből nagy durva posztóból. A' Lappok nyáron sátorok alatt laknak, téli lakások póznákra állitott 's nyirfa gallyakkal és pázsittal beboritott kerek kunyhóból áll, mellynek tetején lyuk van, a' füst kivezetésére. Élelmeket részint irámszarvasok, részint halak nyujtják. Ezen különböző élelem szerint a' Lappok irámszarvasos, hegyi és halász Lappokra osztatnak. Amazok legelőről legelőre vándorolnak irámszarvasaikkal. Egy vagyonos Lappnak egynehány száz irámszarvasa van, mellyek szánvonásra és teherhordásra is használtatnak. A' halász Lappok ellenben, kik kevés vagy egy irámszarvassal sem birnak, csupán halászatból táplálják magokat. Ezek halásznak, madarásznak, 's dunnaludak után leselkednek. Erre szorulnak az irámszarvasos Lappok is, ha nyájaiktól dög vagy más szerencsétlenség által megfosztattak. A' Lappok hajdan fetisimádók voltak, de most mind keresztények,

azonban régi vallásos véleményeiket bele vegyitették a' rájok tolt keresztény hitbe. *X.*

Lares-eknek (Familiares) Romában a' familiai és házi védistenek neveztettek, 's közönségesen mint fa, kő, ércz-képek a' tüzhelyen szekrényben álltak (Lararium), az előbbkelőknél pedig a' hálószobában és tulajdon Lariumokban (házi kápolnákban) is. Fontos esetekben malaczot, bárányt, vagy borjut áldozának nekik. A' házi Laresektől megkülönbözteték a' nyilvánosokat, mellyek egész statustól, egész várostól 's néposztályoktól tiszteltettek. Igy volt Silvanus közönséges Larese a' földmivelőknek, Mars a' harczolóknak. A' nyilvános Laresek iker fiai voltak Lara Nymphának Mercurtól. Nekik és a' császárnak, ki szinte nyilvános lares gyanánt tisztelteteti, Május elején Romában egy innepet ültek (Vö. Penates.)

Larissa (törökül Jenischeher), város Thessaliában, a' Penus mellett, hajdan bikaviadalairól hires, mellyek ott olly módon tartattak, mint most Madridban. A' pharsalusi ütközet előtt, Julius Caesar fegyverhelye volt. Most leggazdagabb, legnagyobb és legnépesebb város Thessaliában; görög püspök széke; 4000 ház és 25,000 l. kiknek mintegy negyedrésze görög; fonálfestése, szattyángyára van, 's kereskedést és szőlőmivelést is üz. Ali basa ideje olta, ki Larissában tevé elsőben hatalma alapját, fegyverhelye volt ez és középpontja a' Törökök munkálódásának. Innét inditák ki Kurschid basa, és az udvarnak minden ő utána kinevezett seraskierjei Epirus és Livadia ellen táborozásaikat, de (Jun. 1824 negyedszer) Zeituninál vagy a' thermopilaei szorosban visszaverettek és üdvöket, sőt a' nagy ur parancsára halálokat is, Larissában lelték. *X.*

Laroche-Jacquelin l. Roche Jacquelin és Vendée.

Larrey (Dominique Jean, baron de) a' becsületezred vezérlője, egy a' frankhoni legjelesebb seborvosok közül, szül. Beaudeauban, Bagnéresben, a' magas Pyrenaek kerületében 1766. Parisban Sabatier vezetése alatt tanult, 1793ban először hozá be a' sereghez az *ambulances volanteso*-kat, 1798 mint fő sebész kisérte Egyiptomba a' sereget, hol érdemei nagyok voltak. Az agrami csata alatt báróná tette őt Napoleon. A' Berezinán való átmenetel alkalmával egy veszedelmes elvágást végze az utóbbi lengyel alkirályon, a' 80 éves Zajonczek generálon. A' waterlooi csatában megsebesiteték és elfogaték. Hiresebb munkái: „*Relation historique et chirurgicale de l' expédition de l' armée d' Orient en Egypte et en Syrie.*" „*Mémoire sur les amputations des membres, à la suite des coups de feu, étayé des plusieurs observations*" (1797, 1808). „*Mémoire de chirurgie militaire et campagne.*" (3 köt. 1811). A' „*Dictionnaire des sciences médicales*"-ba több czikkelyt ada. Napoleon 100,000 fr. rendelt neki végintézetében, 's ezen alkalommal legerényesebb embernek nevezi, kit csak esmere. *—j—a.*

Lárva, eredetileg vázat, kisértetet, ijesztőt jelente (a' Lareseknek ellenökbe téve); a' Lárváknak Februarius végén vala szokás áldozni. A' lárva álarczot is tön. Lárváknak neveztetnek az állattudományban az áltváltozást szenvedők (bogarak) életök első szakában, mindjárt a' tojásból kibujás után. *—j—a.*

Las Casas (Don Bartholomeo de), spanyol főpap, szület. Sevillában 1474ben, 's 19 esztendős korában édes atyját, ki Columbussal vitorlázott, Nyugotindiába követte. Öt év mulva ismét visszatért Spanyolországba, 's tudományokra adván magát, pappá lőn. Másodszor utazván Columbus Hispaniolába, L. Casas is ismét vele ment, 's Cuba szigete elfoglaltatván, ott telepedék le, 's magát az elnyomatott honnépek iránti emberi bánásmodjával különbözteté meg. A' melly Indianok az osztályban neki jutottak, mind szabadon

bocsátá; sőt olly nagy részvételt mutatott nyomorult sorsok iránt, hogy 1516ban különösen azért jött Spanyolországba, hogy a' királyt igazi állapotjokkal megesmertesse; de Ferdinánd király épen akkor történt halála akadályoztatá a' kivánt javitások kieszközlését. Ximes cardinal, az ország'ló, azonban biztosságot külde Cubába, a' körülményeket megvizsgálni, 's azokhoz képest a' szükséges rendelést megtenni. Las Casas is velek küldeték, mint az Indianok pártfogója. A' küldöttség lehetetlennek találván az Indiánok megszabaditását, legalább szenvedhető bánást iparkodék részekre kieszközölni, a' mivel Las Casas azonban meg nem elégedett, 's ügyét olly tüzesen vitte, hogy utoljára, a' gyarmatosok dühe előtt, egy klastromba volt kénytelen megszökni. Innen ismét Spanyolországba visszatért, és V. Károly koronázása alkalmával olly hathatós felirást nyujtott be, hogy a' királyi tanács egy főbirót külde a' gyarmatokba, ki az Indianok szabadságának pártfogóji és a' gyarmatosok közt fenforgó vitát megvizsgálná. Las Casas, elragadtatván az Indianok iránti hajlandóságától, akkor azt javalá, hogy a' gyarmatosok inkább afrikai neger rabokat vegyenek a' Portugaliaiaktól, a' szükséges munkások megszerzése végett, és igy ő lett a' szerencsélen rabszolga kereskedésnek alapitója. Ezután mindjárt egy darab még el nem foglalt földet kért magának, hogy ottan a' mivelést saját terve szerint próbálhassa. Ez utoljára megtörtént, 's Las Casas, 1521ben, 200 emberrel, kiket, hogy vele menjenek, rábirhatott, Porto Rico szigetére általment, de csak hamar meghallá, hogy készületek történnek ezen sziget kiprédálására, és lakosainak Hispaniolába vitelére. Hijába iparkodván a' közelitő veszedelmet elháritani, Hispaniolába indult 's ott kért segedelmet. Az alatt a' kétségbe esett Indianok olly erővel rohantak a' gyarmatosoknak, hogy csak hamar egyetlen egy Spanyol sem maradt meg a' szigeten. Látván tehát, Las Casas, hogy emberszerető igyekezetében semmi módon nem boldogulhat, a' s. domingói sz. Domokos rendü monostorba vonult, 's barátnak öltözött. De ezen magányban sem szünhete meg az Indianok ügyéért buzogni, 's midőn szerzete Chiapában tartott káptalanja által, 1542ben, Spanyolországba küldetett, ismét hajdani tüzre lobbanván, közre bocsátá hires „*Brevissima Relacion de la Destruycion des Indes*" czimü munkáját, mellyben a' Spanyolok által gyakorlott kegyetlenségeket felfedezte. Ennek következésében uj törvények és rendszabályok adattak, mellyek által a' nyomorult honnép állapotja tetemesen megjavult. Las Casas 1544ben ismét visszament Amerikába, mint chiapai püspök, hol aztán 1551ig mulatott, midőn, lemondván a' püspökségről, Spanyolországba visszatért. Megholt Madridban 1556ban, életének 92 esztendejében. — Fenemlitett munkáján kivül még több munkát is kiadott; kéziratban is sok maradt; többek közt az Indiáknak közönséges leirása, mellyet Don Antonio de Herrera Amerika történetei kidolgozásában nagy nyereséggel használt.

Las Cases (Véggróf de la Causade, gróf Las Cases Emanuel Auguszt Istenadta), a' „Historiai atlas" szerzője, Napoleonnak hires hűségü barátja, született 1763b. Languedocban Las Cases várában, Soreze mellett. Régi spanyol nemzetségből származik, 's a' hires Las Casas püspököt ősei közt számlálja. Legelsőben Vendomeban az oratoriumi papoknál tanult, aztán a' parisi katonai oskolában, honnan a' hajóssereghez ment. Jelen volt Gibraltar ostromlásán, 's az 1782. Octob. 20ki Cadix alatti tengeri ütközetben. A' békeszerzés után, tettleges gyakorlás végett, az amerikai gyarmatokat, Ujangolországot, Senegaltorkát, Isle de Francet 's mind a' két Indiát bejárta, 's viszszajövén, dicséretes vizsgáltatás után, hajóskadét lön. Kitörvén a' revolutio, Las Cases az udvarhoz szitott, kibudosott, 1792ben a' braunschweigi herczeg alatt a' hajóssereghen szolgált, 's utoljára,

mindentől megfosztva, Angolországba szökött. Itt nagy szükséggel küzde, 's azért is mindent tanita, ki mit kivánt, és az által ő maga legtöbbet tanult. Rövid idő mulva jó barátokat szerze, de londoni tisztességes szegény sorsát több kedvező meghivásokra sem hagyá el. Még a' vendéei felkelésben részt vevén, 's 1794ben a' quiberoni mészárlástól csudaképen megszabadulván, magános eletbe vonula. Akkor adta ki historiai atlásának alaprajzát, melly kedvelve fogadtatott; ő pedig olly boldog életet élt, hogy, ha hazájában élhetett volna, semmi egyéb kivánsága nem lett vala. Mihelyt tehát Napoleon a' bujdosókat Francziaországba meghivta, L. C. azonnal Parisba sietett, hol könyvirás és könyvkereskedésből élt, 's 1804ben *Le Sage* neve alatt közre bocsátott „Historiai Atlás"a által közönséges tiszteletet nyert. Hanem az ő tüzes lelke minden nap jobban szerette meg azon nagy embert, ki Francziaország dicsőségét mértéken tul nevelé, és L. C. szolgálatját Napoleonnak ajánlotta. Vlieszingen megtámadtatása az Angolok által 1809ben, első alkalmat szolgáltatott L. Cnak buzgósága bebizonyitására. Napoleon őt kamarásának és a' statustanácsban maitre des requetesnek nevezte, 's midőn Holland Francziaországgal egybekapcsoltatott, oda küldte, minden tengeri dolgok átvétele végett; 1811ben pedig az illyriai tartományokba, hogy országos adósságaikat összeszámitsa. Később rábizatott, hogy fél Francziaországot bejárja, 's a' koldulást tiltó intézeteket, fogházokat, kórházakat 'stb. megvizsgálja; miben midőn eljárt vala, a' franczia seregek épen Oroszországból takarodtak. Midőn a' szövetségesek franczia szélekhez közelitvén, nemzeti őrseregek állittattak fel, L. C. a' tizedik legiohoz ment, 's azt, vezére távollétében, ő vezette; melly tisztét csak Paris feladása után tette le, 's mint statustanácsos a' Loire felé indult. Azalatt Napoleon letéteték, 's XVIII Lajos a' franczia thrónra emelteték. L. C. a' statustanácsnak helybenhagyó határozását aláirni, 's a' Parisban történt dolgokat látni nem akarván, Angolországba költözött, 's visszajötte után, visszavonultságban élt. Napoleon eléjövén Elbából, L. Ct. azonnal statustanácsosnak és a' kérelmi biztosság elölülőjének nevezte; de mikor a' waterlooi ütközet után másodszor is lemondott volna, L. C. engedelmet kért tőle, hogy vele maradhasson. Igy tehát elválván háza népétől, egyik fiával, 1816 végéig Napoleonnal Sz. Ilona szigetén mulatott, 's neki életirása elkészitésében jegyzőül szolgált. Angolul is tanitotta. Hanem egy, Bonaparte Luczianhoz irt, magában ártatlan, noha szabad lelkü és felette érdekes levele miatt, mellyet a' sz. ilonai angol kormányzó egyenes tilalma ellen titkon Európába küldött, 1816. Nov. 27-kén, fiával együtt Napoleontól elragadtatott, hat héti fogság után a' Jóreménység-fokra, onnan 8 hónapi kemény fogság után Európába vitetett; a' Thamesbe behajtván irományaitól megfosztatott, maga pedig, a' száraztól eltiltatván, Ostendebe küldetett, a' honnan Németalföldön keresztül vezetettetvén, elvégre Frankfurtban a' Main mellett, 1817-ki Decemberben, austriai oltalomba állt, 's nyugalmat nyert. Aztán hosszasb ideig Belgiumban mulata. Utoljára Párisba ment, hol azóta magánosképen él, 's most a' követházban ül. Parisban a' Londonból viszakapott irományait rendbe szedvén, 1823-ban, a' „*Mémorial de Sainte-Hélene*"Jét 8 kötetben kiadta: melly naplókönyv által Europa azon kemény bánást, mellyel Sir Hudson Lowe, az angol kormányzó, Napoleont illeté, megtudta. Sir Hudson Lowe Londonban L. C. állitásaira sértő feleletet nyomtattatott. Erre L. C. fia Londonba siete, és Sir Hudsont egy szál kardra hivá, ki azonban ki nem állott, sőt az ifju L. C. Angolországból elutasitatta. Egyébiránt L. C. Napoleon sorsának enyhitése végett minden kormányokhoz, majd minden fejdelmekhez, 's több némi nagyobb befolyásu emberekhez folya-

modott, de hijába. Mémorialjának hét első darabjában Napoleon szenvedelmeit irja le, a' nyolczadikban pedig a' magáét, mellyet főképen a' Jóreményfokon szenvedett. Egyébiránt a' munka Napoleon életének leirásával foglalatoskodik, melly tekintetben azonban, mivel L. C., irományainak londoni fogsága miatt, sokat csak emlékezetből volt pótolni kénytelen, nincsen minden kétségen tul. L. C., kinek kezében még több, Napoleont érdeklő irások is vannak, nevezetesen Napoleon végrendelése, azolta Mémorialjának kivonatját kiadta, 's az egésznek uj átdolgozásával foglalatoskodik. „*Atlas historique, généalogique, chronologique et géographique*"ja is Párisban 1824—28 fol. ujra kijött, 5 toldaléktáblával (az egész 37 tábla, 140 franc áru).

Lascaris (Constantin), egyike azon nevezetes Görögöknek, kik a' 15 században, hazájokból kiüzetvén, Europába menekedtek, a' hová régi miveltségek maradványait átültetvén, a' tudománynak 's mesterségnek uj epocháját alapiták. 1454 jött Olaszországba, hol Sforza Ferencz milanoi herczeg felfogadá, 's általa Hippolyta leányát a' görög nyelv- és literaturában oktattatá. Később Romában 's Nápolban élt. Élte vége felé honába akart visszautazni, de a' Messinaiak lebeszélték, professornak választák, melly hivatalát haláláig (1493) köz megelégedéssel viselte. Irományai között legesmeretesebb a' „*Görög Grammatika*" mellyet leánytanítványának számára készitett. — Ugyan e' familiából származott egy más Laskaris (András János) *Rhyndacenus* melléknévvel. Lorenzo de Medici udvarában éle, kitől később Levanteba küldetett, kéziratok és madarabok (műmunkák *Kunstwerke*) gyüjtése végett. Lorenzo halála után VIII Károly Parisba hivá meg, hol görögül tanitott, 's később XII Lajostól Velenczébe mint követ küldetett. X Leo Romába édesgette 's egy görög ifjak nevelésére szánt intézetnek 's egy görög könyvnyomtatásnak felügyelőjévé nevezte. Egy követség ismét Francziaországba, 's innen viszont Velenczébe juttattá, mig III Pál pápa ujra Romába kecsegteté. De oda érkezése után kevéssel kimult 1535. Sok görög classicus irók munkáit adta ki, 's fejtegetésekkel követé, az Anthologián sokat javított, némü grammaticai értekezéseket 's epigrammákat is irt.

Lascy (Lacy Ferencz Móricz, gróf,), cs. k. status és conferentialis minister, született 1725 Oct. 21-kén Sz. Pétervárában; származott azon nemes nemzetségek egyikéből, mellyek hajdan hóditó Vilmossal Angolországba költöztek; gróf Lascy Péter, orosz feldmarsalnak fia, Liepniczben és Bécsben neveltetett. Mária Therézia alatt, az öröklés miatti háboruban, Német-, Olaszországban és Németalföldön mint kapitány szolgált, 's azon fáradhatlan szorgalma által, mellyel az ellenségnek mentül többet ártani igyekezett, közfigyelmet vont magára. A' hét esztendős háboruban gondolá ki a' Hochkirchen alatti megrohanás tervét, és a' Marxen melletti csapást szerencsésen kivivé. Igy lőn hadiszertármesterré (életének 35 esztend.) 1765 a' sereg főügyelőjévé, 1766 az udvari hadi tanács elölülőjévé, melly kormányi osztályban eddig elé esmeretlen egységet, életet és szorgalmat hozott. Ő választá, 1778-ban, Jaromirz alatt, az Elbe mellett, az állást, 's oka volt, hogy a' teschení béke után, Pleszben, Nachod mellett, a' szileziai határszélen, Josephstadt erős vára épittetett. Tábornagy Lascy 1788-ban is vitte az austriai hadi sereg vezérlését, de nem mint fővezér, hanem mint a' császár helytartója; de határvonati rendszerével nem boldogult. Ellenben Sabacz bevételét hathatósan segitette. Azóta visszavonult, 's Józef császár atyai barátképen tisztelte. Megholt Bécsben, 1801 Nov. 24. II. Józef, Josephstadt várában, Lascy képét latin felirással állitotta fel.

László (I.) I. Béla fia, Magyarország királya 1077 — 95. Még uralkodásra jutása előtt sok vitéz tettek által dicsőitette vala

magát, majd a' kelet és délszaki szomszédokkal Salamon kir. alatt támadott háborukban, majd testvér bátyjának, Gejzának, mint herczegnek, védelmében Salamon kir. ellen. (Vö. GEJZA I. és SALAMON m. k.); sőt Zug nevü paripája is, mint hadi tetteinek segédtársa, emlékezetben maradt a' nemzetnél. I. Gejza holta után 1077, jóllehet ennek Kálmán nevü fia maradott vala, mind az egyházi, mind a' világi országnagyok Lászlót kivánák a' királyszékbe ültetni, a' ki az uralkodást általvette ugyan, de magát mind addig meg nem koronáztatta, mig Salamon le nem mondott a' királyi méltóságról. Az alatt az országnagyokkal gyülést tartott Sz. Márton hegyén 1078, a' hol személy- és vagyon bátorságot illető rendeleteket tett; feleségül vette Reinsfeldeni Rudolf gróf leányát, Etelkát (Adelheid); Magyarországnak a' romai szent szék alá vettetését, mellyet a' pápa sürgete, megtagadá; az egyházi átok alá esett krakói herczeget, Boleslawot, magához fogadta. Végre 1081 lemondott Salamon a' királyságról, általlátván kétségkívül, hogy az akkori megátalkodott küzdésben VII. Gergely romai pápa 's IV. Henrik németországi király között, ő neki, mint Henrik sógorának, az egyházfő 's a' vele tartó magyarországi papság ellenszegülése miatt, reménye nem lehet a' visszaállításhoz. Reá állott tehát, hogy herczegi méltósággal éljen azontúl, kiszabott jövedelemből, László király udvarában. De midőn ennek élte után leselkednék, csak hamar a' visegrádi várba záratott, a' honnan sz. István koporsója felnyittatásakor 1083 kiszabadulva, előbb Németországba a' feleségéhez, ettől pedig be nem fogadtatván, Moldvába távozott, és az ottani Kunok fejedelmét, Kutesket, háborura ösztönözte László ellen. A' beütött Kunok nagy veszteséggel verettek vissza Lászlótól 1086; a' ki e' győzedelme által megmenekedvén a' követelőtől (L. SALAMON m. k.), 1089 Horvátországba vezérelt hadakat, a' hol Zwonimir király magtalan holta után lázongás keletkezett vele az özvegy királyné, Ilona ellen, a' ki Lászlónak testvére vala. Távollétében a' Besenyek (Bisseni) beütöttek Havasalföldről a' magyar földre. Erről tudósittatva, félben hagyta László hadi munkálatait a' horvát földön, és sebes haladással országa védelmére sietvén, a' Temes folyamnál utol érte a' zsákmánnyal terhelt rablókat, Kapolcs nevü vezéröket népének nagy részével együtt elejtette, a' többit fogságba kerítette, ugy hogy csak egy ember menekedhetnék meg közülök. Midőn ennek hirhozata fegyverre köftötte volna az otthon maradtakat, ezeket is meggyőzte László a' Duna mellett, és vezéreket, Ákost, saját kezével ölte meg. Ezután visszament Horvátországba, 's ezt a' tartományt elfoglalta; Zágrábon püspökséget állitott, foglalmánya kormányát pedig Álmos herczegre, Lambert fiára bizta 1091. Hazatérte után 1092 az elébbihez hasonló gyülést tartott Szabolcson, mellynek határozatai a' kereszténység megerősítését és az egyházi rendet és fenyitéket tárgyazák. Mind a' két gyülés végzetei a' törvénytestben találtatnak feljegyezve, de megfordított rendben. Ezután foganattal segítette László a' krakói herczeget, Wladislawot, a' Magyarországban meghalálozott Boleslaw öccsét, mind a' szomszéd orosz fejedelmek, mind saját pártos alattvalói ellen; husvétkor pedig 1095 Bodrogon követséget fogadott, melly több külföldi, a' sz. föld visszafoglalására készülő fejedelmektől, nevesen Vermandois Hugo franczia királyi herczegtől küldetve, a' kereszthadak fővezérségével kínálá meg a' magyar királyt. László készséget nyilatkoztatott; de midőn kevéssel azután Bretislaw csehországi herczeg segedelmére indult volna hadaival, megbetegedett útjában, és Jul. 25. meg is holt. A' felesége, Etelka, még 1090 kimult vala, a' kitől mivel csak leányai maradtak, Álmos herczeget rendelte a' maga követőjévé a' királyszéken (Vö. KÁLMÁN). László holt teste Nagyváradon a' kis

Boldog Asszony egyházában tetetett le, mellyet ő maga épittetett vala; III. Béla alatt pedig 1192, de Crescentio Gergely pápai követ jelenlétében felvetetett, és a' boldogult szentnek hirdettetett. Későbben szokásba jött az ő koporsója feletti esküvés. Kéza Simon e' királyt a' világ gyönyörének (Deliciae orbis) nevezi.

LÁSZLÓ (II.), 1161 hat hónapig Magyarország királya. L. ISTVÁN (III.)

LÁSZLÓ (III.), Magyarország koronázott királya. L. IMRE 's ANDRÁS (II.)

LÁSZLÓ (IV. Kun), V. István fia, Magyarok királya 1272 — 90. V. István holta után igyekezének ugyan Habsburgi Rudolf és Pektári Joakim (l. V. ISTVÁN) a' kisebbik királyi herczeget, Andrást emelni a' királyszékre; de midőn ebben az országnagyok többségének ellenállása miatt nem boldogulnának, egyezetre léptek, mellynél fogva András herczegnek Tótország adatott herczegi birtokul, és Pektári is nem csak visszajött Magyarországra, hanem az özvegy királyné, Ersébet, kezéből ki is tudta ragadni a' 10 esztendős király feletti gyámságot és az ország kormányát. Pektári irigyei Habsburgi Rudolf ellenségéhez, Ottokár csehországi királyhoz, szítának, és Béla herczeget igyekezének László helyébe királlyá tenni; Németújvári Henrik ellenben, a' ki addig Ottokárnál tartózkodott vala (Vö. V. ISTVÁN), elhagyta ezt és pártját, Pektárihoz csatlódott, Béla herczegnek a' Nyulak szigetén szemére vetette a' király elleni áskálódását, és midőn az e' felett keletkezett szóvitában neki hevülve mind a' ketten kardot rántottak volna, agyon szurta a' herczeget. Egyébiránt a' Rudolf és Ottokár közötti ellenkezés folyvást két felekezetre szakasztá az országot; és midőn 1275 Ottokár részére láttatnék László hajolni, polgári háboru ütött ki, mellyben a' Rudolfal tartó Pektári felekezeté lett a' győzedelem. Csak ezen belvihar lecsilapulta után koronáztatott meg László 1275 — 76, egy 1278 oklevél mutatása szerént, melly azt a' tudósítmányt is adja, hogy még megkoronáztatása után is a' Koplán nemzetségbeli Andrástól bottal veretett meg a' király, és Finsha nádortól fogságba vettetett, mellyből Miklós erdélyi vajda szabaditotta ki őt. (Szirmay, Com. Szathmar). Azontúl elhatározottan Rudolf pártját követé Magyarország, és a' stillfriedi csatában 1278 Aug. 26. mellyben Ottokár elesett, 40 ezer Magyar és 16 ezer Kun forgatott fegyvert Rudolf mellett, a' király vezérlete alatt; sőt két magyar testvérek, Vid Venczel és László, valának azok, a' kik ama' csatában Ottokárt földre sujtották, és annak fiát, Marczellint, elfogták, melly tettekért Irínnyel adományoztattak meg, és törzsökapjai lettek az Irínyi nemzetségnek (Szirmay, Comit. Szatmár). Egyebet azonban e' segedelmezés által nem nyert László, hanem hogy az eloroztatott királyi kincs (l. ISTVÁN V.) visszakerült; sőt káros következéseit is tapasztalta, mivel Ottokár, még veszte előtt, felláziított vala ellene némelly magyarországi nagyokat, melly ellenszeges felekezet feje, Németújvári János, bevádolta a' romai szent szék előtt a' királyt, mint a' pogány Kunok pártolóját. III. Miklós pápa követet nevezett, a' ki rendbe hozná Magyarországot, és a' Kunokat megtérítené; László pedig, midőn foganatlanul iparkodott volna elhárítani a' követ küldetését, egészen a' Kunokhoz adta magát, a' kik között az anyja után több rokonai valának, és ezek segedelmével készült ellenállani a' pápai követnek és az ellenfélnek. Követték őt a' Kunok közé az esztergomi érsek, Filep, az ottani préposttal együtt; a' királyné, Izabella, I. Károly siciliai király leánya, a' nyulszigeti asszony-monostorban maradott. Amazok egészen a' Kunok viseletét és életmódját követék, különösen pedig a' kun szép nem kecseiben dő'sölének; a' többi országnagyok, nemesek és papok is, leveténck

ez időben minden féket, és mindennemü korlátlan kicsapongásra vetemedének. Illy állapotban találta az országot a' pápai követ, Filep, firmai püspök, midőn 1279 nyáron megérkeznék. Az ő intésére igérte ugyan a' király, hogy a' kunoskodással felhagy, és a' Kunokat állandó lakásokra (szállásokra) 's a' romai kereszténységre szorítja, sőt országgyülést is tartott, Aug. 10., mellyen ez iránt határozatok tetettek: de midőn a' király az országgyülési határozatok végrehajtásában és igéreteinek teljesítésében késedelmet mutatna, egyházi átkot mondott a' pápai követ ő rá 's a' vele tartó papokra; 's midőn a' Kunok között meghalálozott esztergami érsek holt teste, annak töredelmes végrendelete szerént, neki általadatott volna, megköveztette azt, maga hajitván rá az első követ. Azután nemzeti sinatot tartott a' firmai püspök a' budai várban, mellyen esztergomi érseket választatott (Ladamért), és határozatokat tetetett az egyháziak erkölcstelenségének és tudatlanságának elhárítására. De midőn a' királynak tudtára esett volna, hogy királyi jogainak megszorítását irányzó határozatok is fogadtattak el e' sinaton; parancsot küldött a' budai birónak és polgárságnak, hogy több papot be ne bocsássanak a' várba, az egybegyülteknek pedig semmi élelemnemüt ne szolgáltassanak; egyszersmind e' mellett nyilatkozmányt bocsátott ki, mellyben a' romai sz. székre hivatkozék. Ennélfogva kénytelen vala a' sinat eloszolni, 's a' pápai követ Posonyba vette magát, a' honnan tudosítványt inditott Romába. III. Miklós pápa erre menydörgő levelet küldött a' királyhoz; ez pedig a' követet elfogatta 's a' Kunok kényére bizta. Igy lévén a' dolog, azon mesterkedék az ellenfél, hogy hatalmába kerítse a' király személyét; a' mit el is ért, meglepvén őt egyik kun ágyasánál. Németújvári János vala az, a' ki fogva tartá a' királyt, és tudtára adta a' dolgot a' pápának. Ez, a' szicziliai király közbevetésére, szabadon bocsáttatni rendelte Lászlót olly feltétel alatt, hogy a' követ is sérelem nélkül kiadatnék, és a' király javulást fogadna. Annyira meg vala törve László az által, a' mi rajta történt, hogy mindenre készséget nyilatkoztatna, a' mi tőle kivántaték; és midőn a' Kunok az őket illető határozatoknak magokat alájok vetni nem akarnák, és fegyveres ellenállásra lépnének, ellenek ment a' király magyar hadakkal, és a' Hód tavánál, Csongrádvármegyében szétverte fegyveres csapatjaikat 1282. Egy része a' Kunoknak a' Tatárokhoz vette magát Moldvába; azok pedig, a' kik ben maradtak az országban, a' király parancsa szerént szállásokba gyülekezének, és, színre legalább, bevevék a' keresztény hitet. A' megszökött Kunoktól ösztönöztetve, betört egy tatár csapat 1284 Erdélybe, de a' hol a' Székelyektől és Szászoktól Toroczkónál megveretve, visszairamodtak a' Tatárok Moldvába. Első mozdulatjok hírére segedelmet kért vala László a' sógorától (l. István V.), Palaeológ Andronik görög császártól, a' ki a' birodalmában lakozó 's ragadozásaik miatt gyülölt Oláhokat küldötte azzal a' jelentéssel, hogy szeretné, ha többé vissza nem térnének. Jó hasznokat vette ezeknek László; mert midőn 1285 Pestig nyomultak volna elő a' nagyobb számmal beütött Tatárok, az Oláhoktól gyámolittatva erőt vett rajtok a' király, és veszteséggel üzte őket vissza honjokba; az Oláhokat pedig rábírta a' győzedelem után, hogy Marmarosban és Fogaras vidékén telepednének meg. E' jövevényeket igen kedvelé a' király, és többnyire közöttök lakozék bolgár (ismaelita, Mohamed vallásu) ágyasaival együtt, mellyek között legkedvesebb vala előtte Édua; a' királynét zárva tartatá; apácza nénjét pedig, Ersébetet, (l. István V.) feleségül adta egy Milutin István nevü Szerbnek. E' tévedései miatt a' németújvári párt velenczei Andrást hozta be ellene, 's tótországi herczegnek hirdette (l. András III.), mivel László két testvéröccse, And-

rás (1278) és Kálmán (még kisded korában) már elholtak vala; Ladamér pedig, az esztergomi érsek, a' romai sz. szék utasítása szerént öszvegyüjtötte 1287 a' rendeket Esztergomnál, és egyházi átokkal fenyegetés alatt a' gyülés elejébe idézte a' királyt, a' ki elmaradni nem mervén, minden jót fogadott a' gyülésnek, sőt az országnagyok intézetéből öszve is záratott a' királynéval, hogy betelnék már valaha a' koronaörökös hija. De már 1288 szabad lábon vala a' király, és előbbi életmódját követé. Már most IV. Miklós pápa kereszthábort parancsolt a' Magyarországbau lakozó ó hitü Oláhok, Mohamed vallásu Ismaelíták v. Szerecsenek és pogány Kunok, tulajdonképen pedig a' király ellen; de mig László megegyezésével az austriai herczeg, Albert, megalázná 1289 a' fő pártütőt, Németujvári Jánost, és elfoglalná tőle Németujvárt 34 helységekkel együtt: más részről maga a' király, az Oláhok elején, szétverte a' keresztes hadakat, mellyeket Ladamér érsek gyüjtött vala ellene, 's a' mellette vitézkedtek egy részét Biharvármegyében telepítette meg Körösszeg tájján. Itt mulata a' király, midőn 1290 Jul. 10 hárman az ellene boszut forraló Kunok közül, Arbucz, Turtule 's Kemenche, behatottak éjjel a' sátorába, 's megölték őt. Egy orosz krónika-töredék szerént alattomban a' keletszaki szentegyház hive vala e' király, Sawa nevü szerb érsektől megtéríttetve, a' ki 5 hónapig oktatta őt, és egy ó hitü papot hagyott udvarában komornyik köntös alatt.

László (V. méhben hagyott), II. Albrecht v. Albert romai német császár, magyar és csehorszagi király 's austriai herczeg fia (Vö. Albert magy. kir. és Albrecht, austriai herczegek és német császárok) Magyar- és Csehország királya 1453 — 57, és austriai herczeg. Született Komáromban 1440 Febr. 22. közel 4 hónappal az apja holta után. Az anyja, Ersébet, mindjárt Máj. 15. a' maga pártján lévő országnagyok által megkoronáztatta őt Székesfejérvárat; azután pedig, midőn I. Ulászló, a' magyarországi rendek többségétől a' királyszékre meghivatva, bejött volna Lengyelországból, általadta őt a' koronával együtt Fridrik stájerországi herczegnek és romai német császárnak, mint az austriai rendektől elesmertetett gyámnoknak. Ennél tartaték a' kisded László elég szigoruan és gondatlanul, mivel holta esetében Fridrik vala neki örököse Austriában, a' ki 12 esztendeig makacsul magánál tartotta őt a' magyar- és csehorszagi 's utoljára az austriai rendeknek is kivánsága ellen. Végre 1452 kicsikarták ugyan kezéből Lászlót az austriai rendek, de ekkor Czillei Ulrik gróf kerítette egészen a' maga befolyása 's kormánya alá a' 12 esztendős herczeget. Minthogy a' magyarországi rendek I. Ulászló eleste után a' várnai csatában királyoknak esmerték vala Lászlót a' pesti országgyülésen 1445: lejött ő Bécsből Posonyba, a' hol 1453 elején letette a' rendek gyülésében a' koronázati esküt; azután visszatért Bécsbe, a' hol Czilleitől mindennemü kénytöltésre vezéreltetek. Hét hónap mulva levetette Czillei Ulrikot Eynczinger Ulrik, és Prágába vitte Lászlót, a' hol Oct. 28 megkoronáztatott, még pedig Szécsi Dienes esztergomi érsektől, mivel a' prágai érsek Husz követője vala. Prágából Krakóba ment László Eynczingerrel 1454, a' maga testvér nénjének, Ersébetnek, menyekzőjére a' lengyel királlyal, Kazimirral; a' honnan 1455 elején tért vissza Bécsbe. Itt tavaszra kelve, kiturta Czillei Eynczingert, és azontúl megtartotta kártékony befolyását a' királynál. Vele jött László a' budai országgyülésre 1456, vele szeközött meg Budáról, midőn a' Török ellen induló hadsereg vezérletét által kelle vennie. Hunyadi János holta után lejött ismét Bécsből Czillei társaságában; országgyülést tartott Futaknál; meglátogatta Nándorfejérvárat, a' hol a' Hunyadi ház hivei által megszabadult gonosz tanácsadójától,

és Temesvárt, a' hol Hunyadi János özvegyét anyjává, fiait pedig testvéreivé fogadta; azután a' budai várba tette lakását. Hunyadi László kivégeztetése után, midőn rémületes zúdulás keletkeznék az országban, Bécsbe indult a' király; utjában szabadon bocsáttatta Vitéz Jánost, a' ki Esztergomban tartaték fogva az érseknél; kétségkivül közbenjáróul kivánván őt használni a' Hunyadi felekezetnél; de Hunyadi Mátyást és Modrás Pált fogva vitte magával, mint kezeseket; mert a' többi elzárattak kiszöktek vala fogházaikból. Jun. 27 már Bécsben vala a' király; Jul. 13. országgyülést tartott Posonyban, mellyen békülést kivánt szerezni a' Hunyadi felekezettel, de tüzetét el nem érte. Azután magyar, cseh 's austriai követek küldettek Franciaországba, feleségül kérni a' királynak Magdolnát, VII. Károly fr. kir. leányát. Míg ezek oda járnának, megjelent Bécs alatt számos kisérettel Podjebrad György, Csehország kormányozója, 's a' királyt közlekedés végett magához kéretvén, rá bírta, hogy Prágában tartaná menyegzőjét. El ment oda László ősszel, és Hunyadi Mátyást is Csehországba vitette, 's a' guttensteini várba záratta. Nov. 21. a' pápa követével vacsorált Prágában László esti 11 óráig; azután még ujra evett és ivott cseh kamarásaival; másnap reggel igen rosszul érezte magát és orvosokat hivatott, de a' kik meg nem tudták életét tartani. Kimult 1457 Nov. 23, ugyan azon a' napon, mellyen esztendővel az előtt bocsánatot és jó akaratot esküdött vala a' Hunyadiaknak. Halálát némellyek egy megmérgelt almának tulajdonítják, mellyet Podjebrad felesége nyujtatott volna neki; hihetőbb, hogy mértékletlensége okozta azt. (Vö. 1. ULÁSZLÓ, HUNYADI JÁNOS és LÁSZLÓ, SZILÁGYI MIHÁLY). *Fábri I ál.*

LÁTÁS egyike az öt érzéknek; tárgya a' testek SZINE (l. e.), vagy pontosabban mondva, a' SUGÁR (l. e.) 's a' sugarak változása; műszere a' SZEM (l. e.). A' hallás és ő a' legnemesebb érzék, 's talán a' leggazdagabb gyönyörforrás az életben. (Vő. ÉRZÉKEK).

LÁTTAMOZÁS, törvényes mivelet, melly szerint bizonyos személy, kinek arra szokás vagy törvény által szabadság adatott, valamelly irásbeli másolatot, annak eredetijével tökéletesen megegyezőnek lenni, hitelesen bizonyít. Ezen foglalatosságot rendszerint csak az alsóbb hivatalbeli, részint törvényes, részint törvénykivüli személyek végezik. Illyenek a' vármegyei szolgabirák és esküdtek, a' királyi tábla hites jegyzői, a' külön külön itélőszékek és törvényhatóságok jegyzői, levéltárnokai, irnokai 'sat. Nincs ugyan törvényeink által meghatározva, minő tartalmu és tárgyu leveleknek 's iratoknak láttamozását végezhesse egyik vagy másik egyén; de már maga a' józan ész is azt parancsolja, hogy mindenik csak az ő körébe illő tárgyakról költ levelek másolatainak láttamozására szoritkozzék. Ennek szokott saját szavai mintegy a' következők: „*Ezen másolatot az eredetivel mindenekben megegyezőnek lenni hitelesen bizonyitom*"; mi után a' névnek és hivatalnak aláirása következik. Némelly hivatalbeli személyek által 's iratoknál, a' mondottakra nézve csak ezen egyes szó használtatik: „Láttam." Ettől származott a' lattamozás nevezet. —*no*—

LATERANUM, Rómában hajdan egy tér neve, mellyet a' régi Lateranus nemzetségtől kölcsönöze. Nero kivégezteté ennek utolsó birtokosát, Lateranus Plautiust, 's magáévá tette ennek javait. Igy lett a' lateranusi tér és palota a' császárok tulajdonává. Nagy Constantin a' pápáknak ajándékozá az utolsót, melly ezeknek, szinte Avignonba költözések idejéig, szolgált lakhelyül. A' Constantin által ezen palotához épitett Lateranus sz. János temploma, püspöki egyháza a' pápának, 's főtemplom egész Rómában; innét ezen felirat a' fő ajtó felett: „*Omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput*". Régisége, a' benne tartatott 11 egyházi gyülés emlékezete 's

pompás építtetése, teszi a' többiek felett nevezetessé. Portálja felett láthatni azon erkelyt, mellyről a' pápa áldást osztogatott a' népnek. A' főoltárnál csak a' pápának szabad misézni, mivel, a' mint mondatik, ezen oltárban egy másik fából való van, mellyről már Péter apostol is misét olvasott. Látható volt egyébkor ezen templomban két veres márványszék is, mellynek közepe egészen át van lyukasztva. A' Lateranum térén még most is fenáll egy kápolna, mellyet a' sz. lépcső (scala santa) vesz körül, 28 fokból álló, mellyeken a' buzgó hivek térden másznak fel; és a' Constantin császár épitette St. Giovanni in Fonte nevü kápolna; kupja 8 porphyr oszlopon nyugszik, mellyek Romában a' legszebbeknek tartatnak. 54.

LATERNA MAGICA, l. VARÁ'SLÁMPA.

LATINUSOK (Latini) azon ős nemzet, melly Olaszország Latium nevü tartományában lakott, 's a' régibb lakosoknak az arcadpelasgi és trojai sarjadékokkal való összeelegyedéséből támadott. Honnét származott légyen a' Latinus nevezet, nem tudatik; hihető azonban, hogy nem az illy nevü királytól; mert a' legrégiebbek közül csak Janus, Saturnus, Picus és Faunus neveztetnek meg, kik egyszersmind istenek gyanánt tiszteltettek. Ezen utolsóhoz jövének Hercules és Evander. Evander irásra, hangára 's más egyéb hasznos dolgokra tanitá a' népet, 's utódja lett a' kihalt Faunusnak. Még 60 évvel ez után élt Latinus király. Ehez jött AENEAS (l. e.) 's elvevén annak leányát Laviniát, követője lett az országlásban. Ascanius, Aeneas első házasságbeli fia, épité Alba Longa városát, melly a' latin királyoknak lakhelye lön. Ezen időtől fogva már valamivel esmeretesebb Latium története, mellynek mindenegy királya, Sylvius melléknevet viselt, szinte addig az ideig, mignem Romulus és Remus feltüntek. Ezen statusok meghasonlának egymás között, 's a' viszálkodás a' latinus pártnak meghódittatásával 's fővárosok elpusztitatásával végződött. Minekutána Servius a' Latinokat erős szövetséggel Romához kapcsolá: ez lön egész Latiumnak fővárosa. Tarquinius Superbus még inkább igyekezett a' Latinok és Romaiak szövetségét állandóvá tenni, de elüzetése után, lázadásra ingerlé azokat Roma ellen. A' háboruban az utolsónak kedvezett a' szerencse, 's az előbbi szövetség ismét megujittatott. Roma 414-ik évében veszedelmesebb meghasonlás történt a' kettős párt között, de a' had ismét Latium megaláztatásával végződött. Később, midőn már Roma majdnem egész világ uralkodója lön, ujolag vissza akarák szerezni a' Latiumbeliek régi szabadságokat, azonban igyekezetek ekkor sem sikerült egészen. (L. ROMA.)

—*no*—

LATINNYELV, l. ROMAINYELV.

LATIN CSÁSZÁRSÁG, l. BYZANTIUMIAK.

LATIUM, Ó-olasz ország főtartománya, a' Latinusok lakhelye. Határai igen különbözők lehettek; azonban közönségesen az állittatik, hogy a' Tiberistől egészen a' Circeji hegyfokig (Monte Circello) terjedt, noha hihető, kisebb volt e' birtok. Strabo szerint ezen térben a' Latinusokon kivül a' Rutulok, Volscusok, Hernicusok és Aequusok is laktak. Latium tulajdonképi kiterjedése tehát Roma épitésekor legfeljebb 10 mf. kerületü lehete, és valódi határait nyugotról a' Tiber folyó, éjszakról Anio, keletről Algidus hegye, 's délről a' Romától 160 stadiumnyira fekvő Ardea városa teheté. Utóbb Latium egész a' Liris (most Garigliano) folyóig terjedt, éjszaki és keleti határai pedig ugyan azok maradtak. A' legrégibb időkben a' Tibertől indulva a' tengerpartokon sürü borostyán erdő volt, melly egész Laurentum városáig terjedt. Nem csak ez vevé tőle nevét, hanem az egész tajék is Laurentinus agernek neveztetett, lakosai pedig Laurenteseknek. Azt mondják, hogy ezen erdő még Commodus császár idejében is fenállt. Aeneas a' Tiberfolyó és Laurentum városa

közt üté fel tanyáját, melly Trojának neveztetett. Keletre ettől, a' Tibertől 24 stadiumnyira, feküdt Laurentum városa; távolabb a' Numicus kis folyóra és a' Tuturna forrására, és még tovább kelet felé a' tengertől ½ geogr. mf. Lavinium városára lehete akadni. A' Numicus és Juturna forrásán tul volt azon hegy, mellyen a' Lavinium épitetése után 30 évvel Alba Longa városa alapittatott. E' megett a' Hernicusok felé Aricia feküdt; tovább felfelé Latium legszélsőbb éjszakkeleti szugolyában Praeneste városa, éjszaki végén pedig Tibur városa, 's ezen két város és Roma közt, Gabii és Tusculum. Mind ezen városok Alba Longa gyarmatjai voltak. A' Romaiak első gyarmatja Ancus Marcius alatt Ostia volt, Román alól. Latium a' Romaiak idejében sem volt még népes. Már Roma épitése 100 évében panaszolkodtak Latium pusztulásáról, és egészségtelen levegőjéről. De a' gazdag Romaiak, azon nagy kincsből, mellyet Görögország és Ásia elfoglalása által gyüjtöttek, villákat épitének ezen elhagyott tájékon, mellyekben számtalan rabszolgák laktak, 's a' levegő egy kevessé egészségesebb lön. Igy városok és faluk támadtak Roma körül, mellyek utóbb ismét feldulattak 's elhagyattak. Latium folyói: a' Tiber, Liris, Anio, Numicus, Ufens, Amasenus és Almo voltak. Az Ufens a' pontinusi mocsárokon folyt keresztül. Ezek már a' legrégibb időben is esmeretesek voltak, és az Ufens és Nymphaeus folyók közt nagy kiterjedésben áradtak el. Latium ezen mocsárokon kivül egynehány tavakkal is birt, mellyek közt a' Lacus Regillus nevezetes. Latium hegyei tulajdonkép csak halmok voltak, kivévén még is egynehányat, mint például az albani hegyet és az Algidust. *X.*

Latona, (a' Görögöknél Leto, doriaiasan Lató), Coeos és Phoebe, mások szinnt Cronos vagy Saturnus leánya. Jupitertől Apollot és Dianát szülé. Viselőssége alatt Junotól üldözteték, kinek parancsára Pytho sárkánynak kelle őt mindenfelé halállal és végromlással fenyegetni, 's a' földnek nem volt szabad lebetegedésére nyughelyet szolgáltatni. Sokáig bolyga ide 's tova, mig nem végre a' tengerből kiemelkedő Deloson (l. e.) nyughelyet talált. Azután Tityus óriás erőszakkal igyekezék őt szerelemre birni, de azért Apollotól 's Dianától megöleték. Némellyek szerint ezen óriást már Latona viselőssége előtt agyon sujtá Jupiter villámával. Ez egynehány lyciai parasztot békákká változtata, kik Latonát, Delosból szöktében, honnét ismét elüzeték Juno által, egy tóból inni nem hagyák. (Ovid „Áltváltozásai" VI. 4). Latona mint nyájas, barátságos istenné, tengerszinü öltözetben ábrázoltatik. Dianával együtt meggyógyitá a' sebhedt Aeneast, és dicsőséggel koszoruzá. Midőn Diana Juno rosz bánása elől Olympusba futa, nyilait és tegzeit ő vivé utána. Tiszteltetése helyei főképen Lycia, Delos, Athené, és Görögország más városai voltak. Cretában egy különös innep ületett tiszteletére, melly Ecdysiának hivaték. Néha az éj jelképe gyanánt vétetik, mivel a' nap mintegy az éjből keletkezik. Azért is származtatik neve ezen görög szóból: λανθανειν, elrejteni. *X.*

Látványok, jelenések, elmeképek, azon csalódásai a' képzelő erőnek, midőn lényeket lát ott, hol semmi sincsen. Különbféle okok szülik ezen állapotot, abban egymással mégis megegyezők, hogy az idegek és agy életét mind fel magasztalják, az idegrendszerre ingerlőleg hatnak. Illyenek p. o. a' magány, a' tulvallásosság, a' költői világban élés, költés, heves de ki nem elégedhető szerelem. Jeles munka e' részben Muratoritól: „A' képzelődőerőről" („*Über die Einbildungskraft*") bővitve Richerztől, hol lásd a' II. köt. 81 lapját. (Vö. Lélekjelenés). —*j—a.*

Laudon, l. Loudon.

Lauenburg, vagy szász Lauenburg, német szövetséghez tartozó, alsó szászországi tartomány, melly Henrik, az oroszlán, ide-

jéig a' Szászok és Slavok közt szüntelen czivódas tárgya volt, 's Polaboktól lakatott. Most dán herczegség. Nevét Lauenburgtól vevé, melly oroszlán Henrik háborui alatt épitetett; ezen herczeg adománybirtoka felett való czivódásban 1227 I Albrechtre, askan nemzetségbeli szász herczegre került, noha azt a' braunschweigi ház ellenzé. Mind a' két ház egy örökségi egyezésre lépett (1369), mellynél fogva a' lauenburginak kiholta után (1689) György, a' braunschweig-cellei herczeg, vevé birtokába e' tartományt. Azonban még is meg kelle azt neki a' szász választótól (1697), kinek L-ra részint 1671 a' legutoljáu meghalt herczeggel kötött örökségi szövetség által jusa volt, nagy summa pénzen (1,100,000 for.) vásárolnia, olly feltételek alatt, hogy 1) a' braunschweigi lüneburgi ház kiholta után vissza essék, 2) az Engern és Westfali czim a' választóé maradjon. Csak 1716 nyeré meg I György a' császári adományzást a' herczegségre nézve, szavazás és üléssel együtt a' birodalmi fejedelmek tanácsában; a' hasonlókép lauenburgi örökséghez tartozó Hadeln tartományon volt császári zárnak megszüntetése 1731-ig huzódott. A' többi hanoverai statusokkal együtt Lauenburg 1803 franczia kormány alá került, 's csak 1813 nyeré vissza ősi szerkezetét, de a' Julius 16-ki (1816) pátens szerint, kivévén Hadeln tartományt az Elbe torkolatjánál, 's az Elbe bal partján fekvő keskeny vidéket, és a' folyó jobb partján külön fekvő Neuhaus széket, Poroszországnak engedtetett, ez pedig Daniának adá át, azonban olly feltétel alatt, hogy a' tartomány minden jogai és privilegiumai megmaradjanak, 's a' tartomány adóssága is átvetessék. A' mostani dán Lauenburg herczegség (19 nsz.mf. 35,000 l.) az Elbe jobb partján fekszik 's a' hanoverai királysággal, Mecklenburg és Holstein herczegségekkel, Lübeck fejedelemséggel, és Hamburg 's Lübeck szabad városok vidékeivel határos. Marhatenyésztés 's földmivelés, fuvarozás és hajózás a' tartomány fő foglalatosságai. A' möllni, ratzeburgi és Schalltó, valamint az Elbe, Bille, Steknitz, és Wagnitz, sokféle hasznot hajtanak a' tartománynak. Nagy erdőségei épitésre és tüzre való fát szolgáltatnak kivitelre. Tőzegje bőven van. Az Elbén Lauenburg városában 's a' Steknitzen Lübeckbe való hajózásért fizetett vám évenként 50,000 tal. megy. Ratzeburg fővárosa egy 400 lépésnyi hosszu hid által köttetik öszve a' szárazzal. (A' város egy részecskéje, a' káptalan és az ugy nevezett Palm hegy, a' mecklenburg — strelitzi Ratzeburg herczegséghez tartozik). L. a' tartományi kormányhivatalok széke. A' dán király által megalapitott szerkezet szerint az országgyülésen 22 főbirtokos, a' három város, mindegyike egy egy szóval, vesz részt. A' 111 falubeli szabad földbirtokosoknak nincs képviselőjök.

LAUSANNE, Waadtland fővárosa (Pays de Vaud) (1300 h. 10,000 l.) féloránylra a' genfi tótól, 1536 olta egy gymnasiuma van, melly 1806 academiai tanitó intézetté tétetett, 200 tanulóval, 14 tanitó és egy igazgatóval. Az arany és ezüstmivesek, valamint a' könyvnyomtatók száma is az utóbbi időben igen megkevesedett. A' város tulajdon borával kereskedik, de legtöbbet nyer az idegenek által, kik szép fekvése miatt, valamint azon czélból is, hogy a' franczia nyelvben és a' finom világ társasági hangjában magokat kimiveljék, Europa minden vidékeiről járnak Lausanneba. L. egy természetvisgáló, kormány tud. és status gazdálkodási 's biblia-társasággal bir. A' város hajdan szomszéd környékével együtt a' berni canton alatt állt, mellynek biztosa a' püspöki várban lakott. A' püspök, miolta a' város a' reformata vallást felvevé, Lausanneból Freyburgba tevé által székét.

LAUSITZ (200 nsz. mf.), délről Csehországgal, nyug. Meiszennel és a' hajdani szász választó kerülettel, éjszakról Brandenburggal, 's keletről Sileziával határos. Délről éjszak felé a' Spree és Neisse

hasitják. Lakosai száma mintegy fél milliom. A' 34,600 l. 's 17 nsz. mf.-nyi kottbusi kerület, a' tilsiti béke előtt Brandenburghoz tartozék, a' többi Lausitz pedig 1815-ig egészen a' szász királysághoz. A' népvándorlás olta Lausitzot a' szláv Sorbok nemzetségei, a' mostani Vendek ősei, lakák, tulajdon szabad fejeik alatt, kik csak 922 I. Henrik német király által tetettek adózókká, és 1 Otto alatt 968 térittettek a' kereszténységre. Akkor a' későbbi Alsólausitz Luiticinak nevezteték, és a' Lutiziak, kik Bremen Ádám szerint, a' Németektől Lutiziaknak neveztetett Wilzekkel egy nép voltak, a' keleti tenger mellett laktak. A' 11 század elején a' Lausitziak együtt tartottak Lengyelországgal, és véres háboruk után csak 1032 jöttek viszont a' meiszeni markgrófság alá, mellynek Henrik Lausitzot alája vetette. A' csehországi Wratiszláw a' 11 században egész Lausitzot birá, hanem a' meiszeni idősbik Henrik elfoglalá tőle, 's csak ennek fijától — az ifjabbik Henriktől — vevé azt ismét vissza 1123, Groitzsch Wiprecht, Wratislaw veje, Wiprecht fija Henrik mind a' két markgrófságot egyesité. Ennek 1136 örökös nélkül történt halála után, alsó Lausitz a' meiszeni nagy Konrádra szált, felső Lausitz pedig Sobieslaw cseh kir. herczegre. Házasság által brandenburgi II Albrecht 1205. Camenzet és Ruhlandot felső Lausitzban, 's Venczel Ottokár cseh király veje, III Otto, 1231 a' tartomány többi részét nyeré el. Csak Zittau marada Csehországnál, a' felső Lausitz egyéb részét a' brandenburgi markgrófok, mint cseh adományosok birák, 1330 olta pedig az addig Meiszenhez tartozott alsó Lausitzot is, de ezt csak zálogban. Midőn a' brandenburgi ascani markgrófok 1319 kihaltak, a' bajor Lajos alsó Lausitzot Brandenburggal együtt fijának Lajosnak adá; de a' felső lausitzi rendek a' cseh királynak, luxenburgi Jánosnak, hódoltak önkényesen, és a' jaueri herczeg Henrik, anyja részéről való jogaiért, Görlitz és Lauban városokat nyeré, a' hozzá tartozandóságokkal együtt; azonban 1329 más kártéritésért ezeket is átengedé Csehországnak. Ezen önkényes átadásnak köszönhetik a' felsőlausitzi rendek szabadságaik legnagyobb részét. Lausitz a' hussita zendülésben is hiv maradt a' cseh királyokhoz, de ezért borzasztóan feldulatott a' Hussiták által. Csak 1459 esmeré Podiebradot királyjának; de 1467 Mátyás magyar királyhoz pártolt, ki Lausitzot az 1479 kötött olmützi békében is megtartá. Ez alatt jött szokásba a' tartomány déli 's éjszaki részének Felső és Alsólausitz nevezete. Felső Lausitz városai 1476 és 1490 megujiták szövetségeket, 's ez által 6 városnak (Bautzen vagy Bugissin, Görlitz, Zittau, Lauban, Kamenz, Löbau) egész az ujabb időkig fenállt egyességét alapiták, mellyek a' császároktól, és a' cseh királyoktól a' birodalmi városokéihoz hasonló szabadságokat tudtak nyerni, katonákat tartottak, és ezen század háborujiban nagyobb részint önköltségeken oltalmazák magokat. Mátyás 1490ben történt halála után, mind a' két markgrófság a' cseh koronánál maradt, és ezzel együtt 1526 austriai I Ferdinándra szált, kitől a' protestantismus önkényes bevétele miatt igen nyomatott. Leginkább a' hat városok fosztattak meg szabadságaik nagyobb részétől, és nagy summát kelle áldozniok, hogy azokat lassanként visszanyerhessék. Fridrik pfalzi választó fejedelemnek, cseh királlyá választatása miatt Lausitz, melly soha sem hódolt neki, a' 30 éves háboruba keveredett. János György, a' szász választó, 1620 elfoglalá a' császár nevében, 's a' hadra tett 72 tonna aranynyi költsége fejében 1635ig zálogban tartá, ekkor pedig a' prágai béke szerint minden felségi joggal együtt a' szász fejedelemnek engedé a' császár, mint cseh adományt. L. ez olta, mint a' szász választói örökös tartományoktól elválasztott, 's egy országkerülethez sem tartozó melléktartomány, Szászországnak minden viszontagságaiban részesült. Felső Lausitzban a' sik és hegyes tájék változása kecses nézeteket és

nevezetes természeti szépségeket képez. A' déli hegyes tájékokat az éjszaki síkasággal, melly az alsó Lausitzban majdnem lapályban végződik, élénk kereskedés köti öszve. Alsó Lausitz erdeiben, kivált Silezia határánál és a' Spree erdőben, fával és vaddal, folyóiban és nagy tavaiban hallal, 's homokos földjén gyümölccsel, lennel, hajdinával, árpával, zabbal és kerti veteményekkel bővelkedik annyira, hogy ezen tárgyakkal jövedelmes kereskedést üzhet a' külföldre; gabonája is elégséges a' lakosok számára; a' dohánytermesztés divatozik, 's a' gubeni kerületben a' naumburgival felérő veres bor termesztetik. A' méhtartás sem csekély mind a' két markgrófságban. A' Brandenburggal és Sileziával való élénk kereskedés Alsó-Lausitznak sok hasznot nyujt. Azonban fontosabb a' kereskedésre nézve felső Lausitz, mellynek földje csak a' síkságon kedvez a' marhatenyésztésnek és földmivelésnek, de nem ad elegendő gabonát a' 100 nsz. mfdön lakozó 320,000 embernek. A' felső Lausitz éjszaki részében fekvő lapályok bővelkednek fával és hallal. Lakosai többnyire kézmivesek, és pedig a' városban posztó és harisnya készitők, a' déli hegyi falukban pedig, mellyek közt többen 3—5000 lakost számlálnak, takácsok, kik az előtt mindennemü vásznot szőttek, most pedig csak pamut árukat. A' groszschönaui (4000 lakosból álló falu Zittau mellett) damasztszövők asztalkendőket készitenek, mellyeknek fényét 's finomságát még egy damaszgyár sem éré el. Kézmiveket csupán csak a' német Lausitziak készitenek; a' Vendek, kik a' népességnek mintegy negyed részét teszik, csak baromtenyésztéssel és földmiveléssel foglalatoskodnak; Zsidók csupán az alsó lausitzi Friedland városában laknak. A' régi, I János György választó fejedelem által 1636 megerősitett szerkezet a' rendeknek, kivált felső Lausitzban, igen nagy jogokat ada. — Mint már felebb is mondatott, mind az alsó mind a' felső Lausitz Szászországhoz tartozott 1815-ig; hanem ezen évben alsó Lausitz, 's a' felsőnek éjszaki és keleti nagyobb fele (összvesen 151 nsz. mf. 294,700 l.) Poroszországhoz esett, csupán felső Lausitz déli és nyugoti kisebb része (49 nsz. mf. 195,000 l.) maradván Szászországé. Poroszország Lausitznak szabadságait, a' mennyiben a' többi porosz tartományok szerkezetével meg nem egyeztek, egészen eltörlötte; hanem a' szász Lausitz még ma is él régi jogaival, noha sok részben a' kor szelleméhez módositva. *Im.*

LAWRENCE (Sir Thomas), arczképfestő, Londonban a' mivészetek kir. academiájának elölülője, szül. Bathban 1768. REYNOLDS (l. e.) után törekvék, 's noha eleinte az academicusok által üldöztetett, hamar nagy hirre kapott. 1800-tól kezdve különösen lord Thurlow, Erskine, Mackintosh, az elhunyt királyné Karolina, 's ennek leánya arczképeivel tünteté ki magát. Egy nagy képben festé Shakspeare egyik leirása szerint a' „szélvészt", mellyet helyes összeállitásáról és jóltalált szinezéséről dicsérnek. Mivel azonban Angliában egész uj időkig kevés ébresztést nyert a' történeti képirás, e' nemben nem igen mutatkozék L., hanem magát egészen az arczképirásra szentelé. E' környülmény roszaló itéletekre nyujta alkalmat, midőn WEST (l. e.) halála után a' király által elölülővé neveztetnék, mivel azt vélék, hogy e' megbecsültetésre csak hires történetfestők, millyenek elődei valának, tarthatnának számot. Egyszersmind lovagrendbe emelé a' király. E' kegynek köszöné azon megbizást, hogy az 1814 béke után Londonba érkezett fejdelmi vendégeket, 's a' Napoleon ellen egyesült többi királyokat is a' regens herczeg gyüjteménye számára fesse. E' végett Európának több fővárosait meglátogatá. 1825 ugyan az emlitett képtár számára lefesté X Károlyt és a' dauphint. — Arczképeit hasonlatosságokról dicsérik; ezek vakmerő és szabad ecsetet bizonyitnak, a' későbbiekben még is módosgatott bánása mellett a' finom character-kifejezés elvesz. IV György

király képét legjobb mivének tartják. Általában azt jegyzik meg munkáiról, hogy a' csontokat, izmokat 'stb. nem jeleli ki, 's mint közönségesen az angol oskola, a' kivitellel nem sokat gondol. A' porosz király azon arczképére, melly a' berlini kastélyban áll, e' mester egyéb mivei nagy homályt vetnek. —v—

Láva l. Vulkánok.

Lavalette (Marie Chamans, gróf), főpostaigazgató Napoleon uralkodása alatt, szegény szüléktől szül. Parisban 1769. Anyjának Baudelocque ama' hires szülségéd által, ki őt gyakran ajánlá dajkának, módja lön a' fiunak születése felett való nevelést adni. L. papságra készült, azonban előbb mintsem ezen hivatalra lépett volna, megváltoztatá szándékát, és a' törvénytanulásra adá magát. A' revolutio egészen más irányzatot ada dicsvágyjának. A' nemzeti őrségnél tiszt lön, 's Augustusb. 1792 a' Tuileriákat védé. Később a' Rajna mellett és Olaszországban szolgált, hol Napoleon, tapasztalván ügyességét és hallgatóságát, segédnökévé nevezé, 's titkos levelezéseit bizá reá. Josephine császárné unoka hugával, marquis Beauharnais leányjával, való öszvekelése által még szorosabban kapcsoltaték Bonapartehez. Elkiséré ezt Egyiptomba, azután főpostamester lön, 's később grófi méltóságra emelteték. A' királyi ház visszaállitatása után elveszté hivatalát, de felváltója Ferrand a' posta ügyekben gyakran élt tanácsával. Mart. 20. 1815 néhány órával a' király megszökése után, Sebastiani tábornokkal megjelent a' pustahivatalban, és Ferrandot legnagyobb nyájassággal szólitá fel, hivatalát neki, mint a' császártól kineveztetett főpostamesternek adná vissza, és csak kevés perczeket engede amannak iratai öszveszedésére. Ezután tüstént rendszabásokat tön, Napoleon vállalatának előmozditására, 's felette nagy vigyázékonyságot 's munkásságot mutatott. Jutalma a' pairi méltóság lön. A' király visszatérte után elfogatván, Nov. 1815 az esküdtektől, kiket az azon időben uralkodott ábrándozás egészen elkábita, mint Napoleon vétkestársa, halálra itélteték. Már meg volt kivégeztetésének napja határozva, midőn azon nap előtt való estve nője engedelmet nyert meglátogathatására, és 12 éves leányjával 's ennek nevelőnéjével együtt gyalog hintón viteté magát férjéhez. Egy kis idő mulva a' két elsőbb a' vasrostélynál megjelenvén, kibocsáttatni kivánnak. Az ott levők azt gondolák, hogy ők Lavalette grófnét gyámolitják, a' ki bundájába burkolódzva 's szemei elébe kendőt tartva legmélyebb szomoruságba merültnek látszott. Midőn egynehány percz mulva a' porkoláb a' tömlöczbe menne, a' fogoly helyett a' grófnét találá. Tüstént lármát csapa, a' gyaloghintót elérék, de csak a' kis leányt találák benne, Lavalette már kiszált 's elszökött. A' policzia minden vigyázékonyságának ellenére is 14 napig rejtezkedék Parisban 's ez alatt módot talált további szökésre. Három nagylelkü angol, Wilson Robert, Hutchinson kapitány és Bruce ur, kik a' szabadelmü okfők oltalmazásában mutatott buzgalmokról, 's az akkori időben Francziaországban uralkodott párt iránti gyülölségekről esmeretesek, segiték szándéka kivitelét; oltalmok alatt angol tábornoki öltözetben megmenekedvén, eléré Belgiumot. Innét Münchenbe ment. Hős lelkü nője egy ideig a' tömlöczben tartatott, 's ez alatt ezen heves megrázatások, mellyeknek ki vala tétetve, megroncsolák eszét. Férje 1821 kegyelmet nyervén a' királytól, visszatért Francziaországba.

Lavater (János Gáspár), azon férjfiaknak egyike, kik a' 18. század pallérozódási történeteiben epochát csináltak, 's nevezetes inkább az által, mi volt, mint az által, mit mivelt. Született Zürichben 1711ben, hol atyja orvos és becsületes polgár vala. Az anyja, eleven, jó eszü, 's erős szenvedelmü asszony, a' gyermeknek inkább nyájas, mint erős lelkét, kérges keménység által lenyomta. A' gyer-

mek, játszó pajtásai közt élhetetlen, az oskolában foganatlan, leginkább csendes andalgás és magányos játékban gyönyörködék, 's képzelődésre és miveltetésre némi tehetséget, de egyebet semmit sem mutata. A' mellett az ő, segitséget kereső szive már jókor Istenhez fordult; bibliát olvasni és imádkozni szükségévé vált, és már gymnasiumbeli kis tanuló korában tapasztalása a' legérdekesb könyörgésének meghallgatásán kezdődött, a' mi igen természetesen történt. Nagyobb előlépést tőn elméjének kifejtése a' felsőbb osztályokban, hol Breitinger és Bodmer tanitották. Kisded korától fogva tulajdon könnyelmüsége miatt nem volt képes a' philologiai tudományba beljebb belátni, 's a' régi classicitas esmerete felületes maradt; ellenben igen jókor nyilatkozék azon tehetsége, a' szabadon választott papi hivatal természetéhez képest, gondolatjának és érzelmének minden tárgyáról magát kifejezni 's szószaporitva beszélhetni. Melly tehetségét igaz baráti öszveköttetésekben, mellyekbe ez időtájban több nemes ifjakkal lépett, L. nevelte és gyakorlotta. Emberekre vigyázni, saját és mások lelki állapotjára figyelmezni, tanitgatni, 's kegyességre integetni, legkedvesb foglalatossága vala, mellyet barátin gyakorlott. Huszonegy esztendős korában, különös lelki erő és bátorság által érettkorunak bélyegzé magát. Grebel kormányzót, (Landvogt), egy hatalmas öszveköttetések oltalmában álló tisztviselőt, kinek sanyargatásait és igazságtalanságait megczáfolni senki sem merte, ő és Füszli Henrik, később Angolországban hires képiró, támadták meg 1762ben, eleinte nem nevezvén magokat, azután nyilvánosan a' kormánynál panaszt tévén ellene; és vállalatok sikerült. Grebel a' kártvallottaknak megadta a' magokét, 's az igazságtalanság bátor lelkü boszulójinak köz tisztelet lőn jutalmok. L. Füszlivel együtt 1763ban Leipzigba és Berlinbe mene, hol az akkori legjelesb tudósokkal megesmerkedék, Spaldinghoz pedig Barthba svéd Pommernben, hogy ezen theologus társaságában papi hivatalra annyival tökéletesben elkészülhessen. Itten több hónapig theologiai és aestheticai tudományokkal foglalatoskodék, és bátor Spalding csendes és világos lelke az ő heves elméjével öszve nem fért, még is az ottani mulatásnak nem egy utasitást a' papi hivatal illendő viseléséről, 's általjában ezen utazásnak a' német literaturával való közelebbi esmeretséget köszönhete. Kitetszett ez csak hamar, szülő városába 1761ben visszatérte után, hol ama' barátságos lelki pásztorsággal, biblicai studiummal, és költői próbatételekkel tölté idejét. Klopstock és Bodmer musája felébreszté az ő a' közönségesnél nagyobb költői talentomát, melly most minden nap dalokban ömledezék, 's eleinte mindjárt a' hit és a' haza felé fordult, 's ez utban aztán teljes életében megmaradt. Megesmert értékü „*Schweizerlieder*", mellyek 1767ben, és „*Aussichten in die Ewigkeit*", mellyek 1768ban kijöttek, sok tisztelőt szereztek neki. Igy élt L. közönséges tiszteletben mind papi hivatalának, mind házi atyai kötelességének (1766ban azon jámbor asszonyt vette feleségül, kit özvegyen hagyott), buzditó predikácziók, kedves társalkodás, jó szive, 's a' szegénység iránti jóltévősége által, mind körüle lévőket, mind nyomtatott irásai álta a' távollévőket iránta való barátságra és szeretetre kötelezvén. Egyházi beszédei 1772ben, több kötetben jöttek ki; aztán „a' szolgáló nép erkölcsi könyve", és időről időre némelly költeményes munkáji. Csak egy, de épen a' legszembetünőbb 's legnagyobb figyelmet okozó munkában, valamennyire eltért azon vallási uttól, mellyen eddig minden munkálatjában járt, t. i. Physiognomicájában. Gyermeksége óta hozzá szokván, az emberi élet minden árnyéklatira figyelmetesen ügyelni, hosszasb társalkodás után észrevette, hogy az emberek elme-és szivbeli tulajdonságaik, és külső alakjok 's arczvonásaik közt némi rokonság uralkodik; 's hozzá szokván, minden jelenetet a' lehető általá-

nosságra felemelni: utoljára azon gondolatra vetemedett, valljon nem volna-e lehetséges a' Physiognomicát, melly eddig csupa szerény hozzávetésekből állott, általános okfőre és szabályokra épült tudomány méltóságára emelni. Ezen gondolattal 1769 óta foglalatoskodott, 's nagy kiterjedésü esmeretségét, mellyhez majd minden akkori jeles elme tartozott, 's számtalan levelezéseit arra használta; minden felől jeles emberek arczképeit és árnyékrajzait, főképen pedig Krisztusfejeket gyüjtögetvén. Ez időben latogatá meg (1774) az emsi ferdőt, hol Göthe, Basedow, Jung-Stilling, Jacobi 's több jeles ferjfiakkal barátságot kötött, az egész utján pedig nagyoktól kicsinyektől egyiránt tisztelettel fogadtatott. De kevés német tudósnak történt hirnevet szerze Lavaternek az ő physiognomicai vizsgálatinak gyümölcse, ama' pompás munka, melly „*Physiognomische Fragmente*" szerény czim alatt, négy darabban, 1775 köv. kijött. Temérdek, a' legügyesb mivészek által készitett arczkép ajánlá ezen munkát, 's a' szerző pompás szavai, mellyekkel ama' képeket magyarázta, isteni beszéd gyanánt, számtalan tisztelőt és pártfogót szereztek az uj tudománynak. De meg is támadák sokan; a' honnan olly vita kerekedett a' tudós világban, hogy utóbb maga L. is a' physiognomicát inkább kedves időtöltésül, mint alapos tudományul tekintette. Hanem annyival állhatatosabban tartá meg saját nézeteit a' kereszténységről, mellyek, inkább képzelődéséből mint biblia olvasásából származván, különös egyveléke voltak kemény orthodoxia, philosophiai vizsgálat és balhittségnek. Ez értelemben több munkát is bocsátott közre, a' keresztyén vallás különféle czikkjeiről, 's minthogy maga állitmányairól ő maga legbelsőbb lelki isméretében tökéletesen meg volt győződve, ki nem találhatná tiszta természetesnek azon hajlandóságát, mellynél fogva igen ohajtotta, hogy a' kit szeretett és becsült, azon érdekes dolgokban egyet értsen vele? Hasonló hajlandósággal viseltetett minden csuda, titok, természeten tul való, 's minden a' vallást nyilvánosan érdeklő dolgok iránt. A' honnan megtörtént, hogy másokat saját véleményére téríteni igyekezett, miért néha, mint p. o. Mendelsohnnal járt, pirulnia kellett; hogy csudát és isteni nyilatkoztatást reményletett; hogy Gassner ördögre olvasásait nem egészen kárhoztatta, Mesmer állati magnetismusától pedig nagyobb titkok megfejtését várta; hogy végre cryptocatholicismussal, sőt cryptojesuitismussal is vádoltatott. A' kik azonban lelki és erkölcsi tisztaságát, igaz keresztyén gondolkodásmódját, szives indulatját esmerték, nyájas és magához ragadó társalkodásában részt vettek, hatalmas és szivreható beszédét hallották, azok benne az erényes embert, buzgó lelki tanitót, sokaknak tanácsadóját, jóltévőjét 's vigasztalóját tisztelték, szerették: nevezetesen pedig azok, kik távol minden száraz okoskodástól, egyedül érzelmekre és szivekre hallgatni szoktak, a' vigasztalást kereső világi emberek és gyengédlelkü asszonyok. Soha egy protestans pap annyi tisztelkedést nem tapasztalt, mint L. bremai utján 1786ban. Később a' világszerte elterjedt criticai szellem, meg nem elégedvén andalgó érzelem és képzelődés ömledezésivel, L. tanitásait is rostálgatni 's csipkedni kezdte; a' franczia revolutio pedig az elméket egészen más tárgyakra forditotta. L. azonban több munkát ada ki, mellyek, mint kegyességre buzditó irományok, a' német literaturában dicső helyet foglalnak. Hanem a' „*Tagebuch eines geheimen Beobachters seiner selbst*", noha bizonyosan sokat használt, mégis a' sok ön személyét illető, 's bizodalmas nyiltszivüséggel kinyilatkoztatott apróság nagy mezőt nyitott a' rágalomnak ellene. Mert olly nagy és közönséges volt a' részvétel L. iránt, hogy, kivált a' francz. revolutio előtti csendes időben, a' világ még a' legkisebb házi történeteit, minden szavát, és mozdulatját figyelemre méltatta. Azon könyv tehát, és sok veszedelmes egy-

ügyü jó barát felette sok mendemondát szórtak el felőle. Sőt a' feletteb dicséret gerjesztette hiusága is, gyakran olly lépésre ragadá el a' jámbor férjfiut, melly jó hirét nem kis veszedelembe ejtette, mit különösen, kopenhageni utazásának, hova Bernstorff minister által 1795ben hivatott, leirását kezdvén kiadni, igen érzékenyül tapasztalt. — A' francz. revolutiót L. mint köztársaság fia, eleinte örömmel nézte, hanem királyvesztő 's gyilkoló kicsapongásai annyira kisebesiték az erényes és kegyes férjfiu lelkét, hogy, kivált mikor a' revolutio Svaiczországba is behatni kezdett, váratlan erővel kikelt ellene. A' predikáló széken és a' nép közt olly bátorsággal, mellyet csak az igazság és a' hazaszeretet- szülte lelkesedés adhat, szólott minden köz dolgokhoz, 's olly lelki ügyességgel, melly csak igazi nagy lélek tulajdona, tudott minden veszedelemben legjobb segedelmet mutatni, 's a' hol lehetett, maga is segiteni. Hazájának legzavarosb felforgatása közepette, szünet nélkül az igazságot és jó rendet védte, 's a' hatalmaskodók ellen harczolt, ugy hogy, midőn 1796ki Majusban, nevetséges gyanut vetvén rája, mintha Oroszországgal és Austriával titkon hazaáruló öszveköttetést gyakorolna, betegen Baselbe hurczoltaték, azon csudálkoztak az emberek, hogy mar régen be nem zárták. Svaiczország kormányzóji soha sem hallották az igazságot rövidebben és velősebben, mint L. védelmében. Nehány hónap mulva szabadon bocsátatván, 's a' francz. táborszemeken keresztül szerencsésen haza térvén, hivatalát ismét szokott lelkességgel folytatá, mig munkálódását egy borzasztó történet félbe nem szakasztotta. Massena t. i. 1799 Septemb. 26. Zürich városát ismét bevévén, Lavatert, midőn az utszán sebhedt katonáknak 's más szerencsétleneknek segedelmet nyujtana, egy granatéros oldalba lőtte. *) Ezen sebeiben esztendőnél tovább szenvedett, de a' legnagyobb kinok közt is csendes lelkét megtartá, sőt fogságának történetét, számtalan levelet és nehány gyönyörü versezetet is irt. Megholt 1801 Januar. 2kán; háznépe 's minden jók siratták; szülő városa soha el nem felejti.

Lavoisier (Antal Lőrincz), született Parisban 1743 eszt. — Nevezetes chemicus. Az antiphlogistica chemiában mint egy uj nevezetes időszakasz (Epocha) alapitója, ugy híresedett el; noha ő, inkább némelly uj felfedezések használása, javitása és terjesztése által tette magát érdemessé, mint tulajdon találmányaival. Az astronomián és mathematicán kivül mindig a' természet tudománya volt tanulásának legfőbb tárgya. Már 25dik esztendős korában az academiának tagja vólt. Ámbár egyszersmind főbérlő (Generalpächter) hivatalt viselt: idejének nagyobb részét mindazáltal a' chemiai vizsgálattételekre jól felkészitett laboratoriumában töltötte, 's leginkább itt győződött meg azon következések (Resultat) felől, mellyek az egész chemiának uj formát adának. A' chemiában tett nagy érdemei csak hamar közönségesen megesmertettek. 1776 eszt. főfelvigyázója lett a' puskaporkészitési intézetnek, mellyen alapos javitásokat tett. A' franczia revolutio kiütése után, az uj mérték arányrendszer felől ő is megkérdeztetett, és ezen tekintetben, az érczek elnyujtásáról uj próbatételeket közlött. Adá vélekedését az Assignatiok készitése legjobb módjáról is. Az uj adórendszerről (Steuersystem) illyen czimü munkát készitett „*Traité de la richesse territoriale de France*“ Paris 1791. Ugyan akkor a' *caisse d' escompte* kiszolgáltatása is reábizatott. Azután kevéssel egy lett a' statuskincstári biztosok

*) Raul-Rochette „*Hist. de la révolut. helvét.*“ (Paris 1823) szerint a' gyilkos sem Franczia, sem Orosz nem volt: „*ce crime appartient tout entier à la fureur des partis: et Lavater, qui connaissait son assassin, emporta dans la tombe cet horrible secret, avec tous les autres secrets de sa belle ame et de son inépuisable charité.*“

közül. Mint status szolgája, gazdagságai miatt ő is áldozatja lett a' revolutiónak, guillotine által végeztetvén ki 1794. eszt. Nevezetesebb munkái ezek: „*Opuscules physiques et chémiques*“ 2 darab Paris 1774. Angol nyelvre forditotta *Henry*, London 1776. — Németre *Weigel* 3 részben Greifswalde 1783—85. Ezt bővitette *Link* 4 és 5 részben, ugyan ott 1792—94. — „*Traité élémentaire de chémie*“ 2 darab Paris 1789, 3 darab 1801. — Lipcsében is kinyomtattatott. Németre forditotta Dr. *Hermbstädt* 's kiadta Berlinben és Stettinben 1792; megjobbitva 1803.

Laynez (Jakab), második generálja a' Jesuitáknak 's tulajdonképeni alapitója e' szerzet czéljának 's elrendelésének, szül. 1512 Almancarioban Siguenza mellett; Castiliában, 's Alcalaban neveltetett. Loyola ábrándos vallásossága felőli hir Parisba voná L., hova Loyola az Inquisitio üldözései elől menekedett. A' két ábrándozó csak hamar szoros barátságra lépett, 's Törökországba utazásra határozák magokat, ott a' hitetleneknek evangyéliomot hirdetendők. A' bekövetkezett török háboru miatt nem teljesithetvén szándékokat, Velenczében (1536) abban egyeztek meg, hogy egy szerzetet alapitanának, mellynek főczélja a' népnek a' romai egyház szelleme szerinti nevelésében állana, hogy igy a' reformatio ideáinak terjedését gátolhatnák. L. okosabb, miveltebb, a' tudományokban jártasabb lévén Loyolánál, magára vállalá a' terv kidolgozását, 's haszon-nem-kereső, munkás és törekvő lelke olly rendezkedést ada az uj intézetnek, hogy az a' sokaság tetszését csak hamar megnyeré. Minekutána a' szerzet III Páltól (1540) megerősitetett, 's Loyola első generáljává neveztetett, L. sok utazást tőn a' társaság kiterjesztésének elémozditása végett. A' cardinalsüveget, mellyel V Pál megkinálá, nem fogadta el. 1558 Loyola után generállá lett. 1561 Ferrara cardinállal Franciaországba ment, az eretnekség kiirtását eszközlendők. Azonban azon dicséretet meg nem tagadhatjuk tőle, hogy ama' hiresztelt poissyi gyülésen ő volt az egyetlen, ki az ész és emberiség szavára némüképpen hajlott. Utazása első következését, a' Jesuitáknak Franciaországba felvétele hirdeté. Minekutána L. még a' harmadik tridenti gyülésben a' romai püspöknek egyéb püspökök feletti felsőbbségét (suprematie) kivivni segité, viszszatért Romába, hol egyedül szerzete gyarapitásának élt. Ugyan ott halt meg 1565 Jan. 19, élte 53 évében.

Láz, a' műszerzetnek általános betegsége, a' véredény-rendszertől eredő, az idegrendszerre is nagyon kiterjedő, különös bágyadtsággal járó; alatta a' melegség megváltozik, a' szív ütése rendetlen, az üterek többnyire gyorsabban vernek a' rendesnél, a' vérkészités is szabályatlan. A' láz különbféle jelenségekkel jár, különböző szakai szerint. Az *előjelek szakában* levertséget, lankadtságot, nehéz, fájós, felhős fejet, nyugtalan és rettenetes álmokat mutat, a' beteg megborzad és fel felhevül, bőrének szine változó, kiüritései is szabályatlanok. A' *megtámadás szakában* nevekszik a' lankadtság, fájdalom van majd az egész testben, a' hőség szált, hidegség lép elő, a' tagokat néha megdermesztő, a' bőr borsódzik, pirossága elenyészik, rajta veres kékes foltok látszanak, 's néha olly érzéketlen, hogy a' beteg tudta nélkül megégethető. Az erek gyorsan ütnek, huzódva, keményen; vértódulás van a' főre, agyra, tüdőre, szivbe, szinte a' gerinczagyra 's a' növényélet idegeire; innét a' fő nehéz, bódult, a' külérzékek tompák; görcs, remegés, állkoczogás van jelen, a' hidegség néha csak perczekig tart, néha órákig, félnapig, néha csak a' láz kezdetén van, néha a' hőséggel váltogatva, néha megszün, de vissza visszatér (szakol). A' *nőlszakban* az előbbi jelenségek tartanak, majd megváltoznak, az érverés nagyobb, teltebb, a' vérkeringés a' bőr felé dolgozik ki, a' főfájás nevekszik, és ez

órákig sőt napokig is nyulik. Az állószak vagy kórtető az, midőn a' lázjelek elkeseredések fő fokára jutottak; ez az itélő szakba megy ált, a' mindig csak pillantatig tartóba, melly a' láz kimenetelét meghatározza, egészségbe, más kórba vagy halálba. A' fogyszakban a' fej szabadabb, nem fáj, nem szédelg, az álom csendes, a' szomjuság kisebbedik. — A' láznak több különbsége van; igy ere detére nézve lehet: előláz, ha mintegy önállásu a' műszerzetben; társ vagy jelláz, ha csak más betegség kisérője; folyamára nézve: huzomos vagy egyfolyatu, ha egyre tart és pedig vagy engedve vagy tartósan, szakoló (félbenhagyó, meg megszünő) ha bizonyos ideig minden valódi jelensége hallgat, azután pedig viszszatér, — ez mondatik hideglelésnek; tartására nézve: legsebesebb, igen sebes, sebes, sebesded, lassu, a' mint 3, 8 napig, 3 hétig, 2 hónapig vagy ezen túl tart; a' benne szenvedő betegek számára nézve: szórt láz, ha egyesek esnek bele; járvány láz, ha a' levegőben lévő ugyan azon okból sokan kapják meg; honi láz, ha valamelly tájhoz ugy le van kötve, hogy ott egyre uralkodik; az életerő állapotjára nézve gyulláz, midőn az életerő fel van magasztalva, erőtlen láz, ha az életerő lenyomatott: sajátságára nézve: edényláz 's ez lehet gyuladásos és rothasztó, idegláz. Ezeken felül majdnem minden betegséget szok láz kisérni, 's ez okból van hurutláz, hülkóros, bőrkiütéses láz, csúz,-himlő,-skarlatláz, tej,-szülizzadásláz, epegyulláz, eperothadási, bélhurutláz 'stb. — Illy különbféle természet mellett általános gyógymódot nem ajánlhatni a' lázok ellen, mindenik nem tulajdon segedelmet kiván. — A' lázok közül történeti nevezetességeiért bővebben szólunk a' nyugotindiai sárgalázról, és a' ragadó lázról.

Amerikai sárgaláz, Nyugotindiában honi; de Európába is áthozaték már nehányszor. Ez erős, sárgasággal (epereküvel, icterussal) és fekete hánnyással kötött betegség. Cromwell hatalmát tenkre tette, midőn 1635ben Jamaicát elfoglalá. Igen pusztító volt 1748 olta, 's egy Hughes nevü Angoltól leiraték. 1793ban lépett először ki a' hévég alól. Nyugotindiai hajók Philadelphiába hozák. 1798-ban dühödött az amerikai egyesült tartományokban, 's egy Cadixba jött amerikai hajó által kiütött a' város vidékén is, egész Andalusiában elterjedendő. Különösen sok fiatal (ifju) hullott benne el. Harmadfél hónap alatt 100,000 ember halt el. A' hives évszak megjöttével engedett itt ugyan, de Malagát és más vidékeket annál vadabban támadá meg, mig nem a' megritkult népség határt vete neki. 1804ben olly dühvel tért vissza, hogy rövid idő mulva Malaga lakosainak egyharmadát leölte, 's a' középtenger partjain nagyon elterjedt. Ekkor a' gyenge emberekre kevesebb behatással volt, mint az erősekre, az asszonyi nemet kevesebb veszéllyel fenyegette 's az öreg nőket egészen békével hagyá, másodszor senkit sem támadott meg. Ez idő olta gyakrabban kiütött a' spanyol és portugal kikötőkben, de az emeletbelieket nem igen támadá meg, 's legöldöklőbb volt a' rothadó mocsárlevegő közeletén. 1821ben egész a' cataloniai éjszaki kikötőkbe hatott, Éjszakamerikában Bostonig. Éjszakra alig fog tovább terjedni, kivévén talám a' hév hónapokban 's a' mocsárközeleti kikötőkben. Ha a' hajóslegények rosz eledelt, italt kapnak, ha tisztátalanok 's e' miatt betegesek, igen könnyen, bele esnek a' sárgalázba. Jelesen leirá ezen kórt Bally: „*Du typhus d' Amérique ou la fièvre jaune*“ (Paris 1814).

Ragadó láz (ragláz, kábaragláz, europai pestis, ispotály,-tábortömlöczláz, typhus contagiosus) ragadvány által ered, terjed, fő jelenségül a' fej kábultságát, álomra és eszelősségre való hajlandóságot mutatva. Ezen láz minden időben kifejlhetik, midőn a' nyomoruság, éhség, szenvedés, buslakodás el van valamelly nép között

terjedve. Igen hiven kiséri a' hadakat, a' megverteket, hol a' mondott okok többnyire eggyé dolgoznak a' tulajdon ragadvány kifejtésére. Európában, mint a' hadak tüzhelyén, leggyakrabban veteték észre; már Hippocrates emliteni látszik. Thucydides leirá mint peloponnesosi pestist. Athenát ez alázá meg 's gyengité el a' spartai hadban; Romát gyakran pusztitá. A' 15 században (1478) egész Olaszhonban garázdálkodott, 's többektől leiraték. 1566ban II Maximilián serege szenvedett benne Komárom közeletén, honnan a' német csapatok által beviteték Némethonba, ott dühösködendő. Többektől leiraték ekkor pannoniai pestis, magyar láz, magyar főfájás név alatt. A' Bécsnél megvert török seregben kiütött 1688ban 's általültetteték Magyar és Némethonba; Alberti és Hoffmann leirák magyar pestises kór név alatt. 1730-ig az angol hadisereget pusztitá Belgiumban; a' hétéves háboruban mind a' burkus mind az austriai vitézeket ritkitá; leiratva lön Nagy Fridrik és gyógyásza Baldinger által. Midőn a' 18dik század végén a' szabadulandó, rontó és vesztegleni vágyó nemzetek egymást és okfejeiket üldözék, szélesen el lön a' kába-ragláz terjedve, sok hős, katona, nemes, polgár, paraszt, sok orvos is bele halt, 's természete a' legujabb visgálódások által valahára felvilágosult. Hildenbrandt az egész kórlefolyást 7 szakra osztja. Első a' ragadás szaka, pillantatig tartó, melly alatt a' rag felvétetik minden jelenség nélkül, noha mások azt mondják, hogy villanyos ütés által mutatkozik a' testben. Második a' költés szaka, levertséggel, komolysággal mutatkozó. Harmadik a' megtámadás szaka, mellyben a' főfájás és levertség nagyobb, lázos neki keseredés jelen meg, borzadás az egész testben, kivált a' hátgerinczen, hidegségbe menendő által, megrázóba, 6—12 óráig tartóba. Negyedik a' gyulszak, gyullázzal; a' melegség nagy, a' bőr dagad, száraz, veres, a' szemek sárgállók, veresedők, az érütés gyakori 's többnyire kemény, a' szomjuság nagy; nem tud fenállani a' beteg, szédeleg, mintha sok szeszt vagy bóditó mérget nyelt volna. Egyes műszerek különösen látszanak megtámadva, ugy hogy majd hurutlázt, majd rheumás, majd gyomorlázt stb. vélünk látni; legtöbbnyire negyedik estén tulajdon bőrkiütés jelen meg (raglázbibor, purpura typhodes), mellynek kifejlésére a' lázjelek szelidülnek, de csak kis időre, mert a' kór főszaka az idegszak majd beköszönt. Ebben a' fő legszédültebb, az álmosság örökös, de az álom el elreppenő; eszelősség van jelen, melly néha könnyü és szelid, vig tárgyakkal foglalatoskodó, énekkel, fütyöléssel stb. de néha nehéz, szomoru, komoly, dühös, rontó, futni vágyással, öldökleni törekvéssel kötött. Az illyen düh idején igen nagy izomerővel bir a' beteg, különben olly erőtlen, hogy alig tud az ágyában megfordulni, vagy kanalat szájába vinni. Felkelve remeg és hamar elhull, elesik; néha egészen mozdulatlanul fekszik. Érzékei tompák, öntudása alig van, emlékezete elnyomott; éhet szomjat nem érez, nyelve mocskos, bőrének raglázbibora homályosabb lesz, 's ezen szak 3—4dik napján eltün, a' bőr szennyes, sokaknál hidegfenés, feketés. Köleshimlő és petécs üt ki, vagy ha már jelen volt, szaporodik. Mintegy 7dik napján áll be az itélő szak, pillantatig tartó, a' kór kimenetelét meghatározó. Ha ez szerencsés, a' beteg öntudást nyer, mintegy mély álomból ébred fel, ételt, italt kér, enyhitő álmot nyer, melly javulás 7 napig tartván a' gyógyszak következik, a' minden láz nélkül való. — Ezen irtóztató betegségre nagyon hajlandók a' kiürülések, böjt, ébrengés, nagy indulatok, bor, szerelem által elgyengült és érzékenyült emberek, a' fekélyekkel birók, fogyó száraz betegségüek; kevessé hajlók a' csecsemők (még szopás által sem kapták el) és az erős, ép fiatalok 's meglett emberek, kiknél a' megkapott kór is jobb kimenetelü. Ezen

kórszörny kifejlését meggátolhatni az eredeti ragadvány szülő okainak eltörlésével, ha a' tömlöczök nem földalatti szellőtelen lyukak, lakozóiknak tisztaságára, élelmére, italára szükséges gond forditatik (az embertelenség iszonyuan szok magáért néha ez által boszut állani), ha a' sebes katonák illően ápoltatnak, ha a' had-ostor elháritatnék a' földről. A' kifejlett ragadvány nagy mértékben ragadós; minden tárgyra képes ragadni, falakhoz, eszközökhöz, ruhához; a' légben is repked 's nagy távolságra bir rontó erővel. Ellensége a' mosás és gondos szellőztetés, a' szoba ujra tisztitása, meszelése, az eczetgőz, (meleg vasra, téglára öntetvén eczet, vagy még jobban edényben forraltatva fel). A' kifejlett betegség gyógyitása, és meggyógyítása orvost kiván a' szó legerősebb értelmében. —*j*—*a*.

Lázár, neve egy a' sz. irásból (Luk. 16, 20.) esmeretes bélpoklos embernek. — Egy 9 századbeli hasonnevü szerzetesnek emlékezete a' romai egyháztól azért innepeltetik (Febr. 21.) mivel ez Theophilus császár fenyegetéseinek 's üldözéseinek daczára is, szent képeket készitgete Konstantinápolban. — Az első később időkben a' betegek, nevezetesen a' bélpoklosok nemtőjévé lett, 's a' szent földön Lázárrend alapitatott, mellynek tagjai leginkább a' bélpoklosokat ápolták. Minekutána e' nyavalya Európában is elterjedett, a' betegek számára épitett kórházak, Lázár nevétől Lazaretheknek neveztettek, melly nevezet később minden nemü kórházakra átvitetett.

Lazaristák-nak Francziaországban a' missio papjai neveztettek, st. Lázár parisi prioratjok után. E' szerzetet paulai Vincze (Vinzenz von Paula) 1634 alapitá, 's a' missiobeli munkálatokat tüzé ki czéljául. A' Lazaristák, mint missionariusok, ha egyéb hasonrendeltetésü szerzetek munkáit tekintjük, a' keresztény világon kivül kevés foganatot vittek véghez, és csak keleten terjedtek el. Chinában még ma is birnak egy missiói helyet. Annál munkásabbak voltak magában a' kereszténységben. A' revolutio alatt fenállottak, 's 1816 királyi rendelés következésében, a' népnevelés körüli érdemeik miatt, eredeti rendeltetésekbe visszaállitatván, most leginkább mint Isten-szava-hirdetői 's az ultraroyalista pártnak hirhordói, tüntetik ki magokat. Lengyelországban, hol a' missio atyáinak neveztetnek, legnagyobb számmal találtatnak, klastromokkal birnak, 's mint tanitóknak a' seminariumokban, 's mint egyházi censoroknak befolyások van a' hitbeli tudományok mivelésére. Ugyan e' szerzet Spanyolorsz. is virágzott, de csekélyebb hatalommal birt. Austria később fogadá be őket.

Lazurkő, szép kék (lazur) szinü ásvány, melly Sibiria ős hegyeiben, 's kis Buchariában 'stb. találtatik. A' Görögök és Romaiak saphir név alatt esmerék, és drágakő gyanánt tekinték 's orvosságnak használák, nem különben mint a' középkor emberei. Könnyen kidolgozható, szép de nem igen egyenlő simitást vesz fel; gyakori használás által bádjadt lesz. Épitési és butor-ékesitésre szolgál (márványpalota Pétervárban), kőmosaikra, kimetszésre 's diszjószágra, leginkább pedig az Ultramarin (l. e.) készitésére.

Lazzaroni. Igy neveztetik Nápoly lakosainak a' maga nemében egy osztálya (hajdan mintegy 40,000), kik hivatal, munkálódás, ház és hon 's meghatározott életmód nélkül éltek, 's nagyobb részint az utszákon 's közönséges helyeken töltötték mind a' napot mind az éjet. A' föld termékenysége, a' lakosok rendkivüli mértékletessége, a' forró égally 's az ezzel járó tunyaságra hajlandóság lépették létre e' különös emberosztályt. Csak a' legnagyobb szükség indithatja őket munkára. Azon kevéshez, mire szükségek van, mint hirvivők, hordók 's napszámosok könnyen jutnak. Különben nagy számok mellett is jószivüek, békesek, sértéseket 's gunyokat tü-

relemmel viselők. Csak az utolsó időkben látszott bennek is a' vagyonra 's kényletesebb életre vágyódás felébredni, valamint a' munkára is, leginkább Joachim király rendeléseinek következésében. Lazzaroni-nak azért neveztetnek, mint mondják, mivel hajdan Sz. Lázár védenczei, kik nagyobbrészint a' pórnép betegjeiből állottak, a' kórházból kiléptek után is megtartották nyomorult betegruháikat.

LEÁNYNEGYED vagy JÓSZÁGNEGYED (quartalitium). Mivel a' nemesi javakból a' leányok többnyire kizárattak, hogy még is az atyai jusból — mint a' férjfiakkal egy eredetüek — egészen ki ne rekesztessenek, elsőben ugyan csak szokás által hozatott be, de később törvény által is megerősittetett a' Jószágnegyed. Ez az adomány által csupán férjfi ág számára nyert örökségi javaknak egy negyed részét jelenti, melly a' világi állapotban maradó leányoknak, szüléi származás jeléül, kiadatni rendeltetik. A' jószág negyed ugyan azon javakból csak egyszer, 's minden leánynak együttvéve egy negyed adatik ki (megtartván a' szokott öröklési rendet) és pedig kész pénzben azon summával, a' mennyi a' jószág köz-becse (communis aestimatio). De a' pártában lévő szüzek részére természetben adatik ki, mellyet azonban csak férjhez menetelek idejéig birhatnak, 's csupán akkor örökösen, ha a' leány, atyjának 's férjfi testvéreinek megegyezésével, valaki birtoktalanhoz ment nőül. A' jószágnegyed az atya halála előtt ugyan soha, de azután végetlen időkig mindig megnyerhető, mert erre nézve az elidősítésnek nincs helye. — Néha a' jószágnegyed a' leányág kizárására indittatott perben rendeltetik meg, de ha sem így, sem pedig szives felszólitásra ki nem adatik, különös perrel kell azt megnyerni, melly kétféle lehet, t. i. 1.) használatbeli (ex usu), mellyet akkor kell támasztani, midőn a' férjfiak annak kiadatni kelletését nem tagadják, de annak mint tételéről, idejéről és mennyiségéről vetélkednek. Bíróság az öröklésbeli. A' bebizonyitandókat a' környülállások határozzák meg. — 2) Jogbeli (ex jure) midőn a' férjfiak a' jószágnegyed kiadását megtagadják, a' kir. vagy báni tábla előtt, mellyben a' vérség bebizonyittatása után — ha még a' levelek hiteles másolatainak megnyerésére nem bocsáttatott előre per, — a' leveleknek hitalatti előmutatása rendeltetik el, mellyekből ha a' jog-egyenetlenség kitetszik, 's a' jószágnegyed kiadatásának megtörténte be nem bizonyittatik, — az megitéltetik, 's a' javakból kimetszetik. *Kunos*

LEBRUN (Károly Ferencz, piacenzai herczeg) szül. St. Sauveurban 1739 Mart. 19-kén. Már tanuló korában forditotta Homert és Tassot. Meaupeou canczellár hivatalba fogadta, 's L. tartatik azon beszédek szerzőjének, mellyeket Meaupeou 1770. a' parlamenttel való vetekedése alkalmával mondott. Azóta magánosságban élt, egyedül gyermekei nevelésével foglalatoskodván. Mint követ az országrendi gyülésen mérséklettsége által jelelte ki magát, a' politiát, pénztár és kormányzás dolgát választván munkálódása tárgyául, 's több ide vágó határozatot eszközölvén ki. Tisztét 1792 August. 10. után letette, 1793 Septemb. 1. tömlöczbe tétetett, 's csak három hónap mulva a' Thermidor 9-ke után bocsátatott szabadon. 1795. az öregek tanácsának tagjául választaték. A' Brumaire 18-kai revolutioban semmi részt nem vett; még is az ideigleni tanács-küldöttség tagjává, azután pedig harmadik consullá nevezteték. Az Institut 3. osztálya L-t 1803-ban elölülőjének választá. Napoleon őtet 1804 főkincstárnoknak nevezé, 's Liguriába mint fő kormányzót küldé, mellyet L. 1806-ban francz. departementté változtatott. Később Napoleon által piacenzai herczegnek, és hollandi főkormányozónak neveztetett. Innen 1813 a' szövetségesek által elüzetvén, 1814 April. 6. a' Bourbonokat visszahivó oklevelet aláirta. Egy hónappal azután a' király által Caenba, a' 14. katonai osztályba, biztosképen

küldetett, 's ugyan az év Junius hónapjában pairnek neveztetett. 1815 Napoleontól is elfogadta a' pairséget, hanem a' király visszajötte után országos hivatalaitól megfosztatott, 's magánosságban saját jövedelmeiből élt. A' pairséget 1819 a' királytól ismét visszakapta. Később St. Mesme jószágába, Dourdan mellett, vonult, hol több intézetet alapitott, es 1824 Junius 14. megholt. Mémoirejait legidősb fia, Plaisance herczeg Anna Károly, generallieut. (apja dictálatjai szerint) kiadta Parisban, 1829.

Lech, Leck, a' Rajna folytatása, és pedig ott, hol az (harmadszor) Wyk te Duurstedenél Németalföldön eloszlik, annak bal ága, melly Rotterdamon felül a' Maassal egyesül. A' rajna-hajókázás szabadságának Németalföld részéről 1826 megesmerése által a' Lech a' Rajna folytatásának nyilatkoztattatott. *x.*

Lectura. Ezen szó alatt az olvasást is értjük (Lectura alaki értelemben), az olvasottat vagy olvasandót is (Lectura anyagi értelemben). Olvasásnak átaljában az a' czélja, hogy az ember irásba foglalt közlés által lelkiképen foglalatoskodjék: a' hallással abban egyez meg, hogy mind a' kettő közbevetett elmebeli munkálódáson alapul, azaz ollyanon, melly által idegen ingert, más gondolatjait követjük. A' mennyiben az ember saját gondolatjait rendbe szedni és folytatni még nem képes, azért olvas, hogy ismereteit és nézeteit szaporítsa, saját gondolkodását, érzelmét és kivánságát, mások elmebeli teremtményei által felébressze, vagy azokat csak megesmerje 's megitélje, vagy végre, mint sokan, hogy magát mulassa, és csupa szokásból. De mihelyt az ember, érett ésszel, tudományos, azaz önkénytes gondolkodáshoz jut: azonnal a' hallás és olvasás ezen czélnak csak eszköze lehet, ne hogy a' szenvedő elmebeli tehetség uralkodóvá váljék. A' szóbeli tanitáshoz képest annyiban jobb az olvasás, hogy a' felfogott gondolatokat fontolóra venni, 's másokkal egyetemben közelebbről megvizsgálni lehet; annyiban pedig csekélyebb, mivel nem olly mély és eleven behatásu, mint a' hallás; minthogy szóbeli előadás egyszersmind az előadó részvételét is bélyegzi, melly a' közlött tárgyal összekötve különös benyomást okoz, az irásbeli tanitás ellenben igen könnyen szakmányi munkává válik, midőn az olvasó, megelégedvén az esmerős betüvel, gyakran puszta szókat tanul meg könyvnélkül, vagy az esmerős jegyekkel együtt a' megjegyzett esmeretlen gondolatot is hamisan felfogja. A' mint az elmebeli foglalatosság czéljában a' tulajdonképen, 's esmereteink szaporitására 's felvilágitására való tanulás czélja, és a' játszi elmeingerlés és mulatságnak czélja is foglaltatik: a' szerint az olvasás is vagy tanitó, vagy mulattató. Mindazáltal természet szerint mind a' kettő igen határos egymáshoz, és p. o. igazi nagy költemények e' tekintetben közbelső helyet foglalnak, mivel erőltetett gondolkodás nélkül mulattatnak ugyan, mindazáltal még is a' legnemesb érzelmeket gerjesztik az olvasó lelkében. Oktató munkák olvasására, és a' literaturának történeti vizsgálatira nézve, fő dolog azoknak igaz eredete és értelme, általjában és részenként. Amazt Critica (l. ezt), emezt Hermeneutica (l. e.) vizsgálja. Mulattató olvasás keveset gondol criticával. — Legközönségesb olvasás neme pedig az, melly csupa időtöltés, vagy is inkább a' végett gyakoroltatik, hogy az érző és képzelődő tehetség, sok uj és különböző gondolat által, szüntelen habzásban tartassék. Itt az olvasó folyvást uj tárgyat keres; ezen tárgy és a' belső életnek szinte mechanicai mozgása annyival ártalmasb, mennél gyakrabban és olly irások által elégitetik ki, mellyek egyedül az érzékenységet és az érzelmeket hevitik. Minden olvasást, ha nem akarod, hogy a' lélekre félszegleg hasson, 's következésképen azt inkább gyengitse és rontsa, semhogy fejtse és erősitse, legelőször is az olvasó gondolatbeli láthatárához,

tehetségéhez kell alkalmaztatni; azonkivül jól elrendelve legyen, az az igen különböző tárgyakra ne terjedjen; legyen válogatott, azaz minden osztálybeli legjobb munkákra szoritva; legyen rendszeres, vagy is az olvasó nemes 's több oldalu czéljaira vezessen, és ha lehet, lépcsőnként haladjon; de egyrehalmozott és igen fárasztó se legyen. Mert az utolsó ellenkezőjének gyakran a' sorján tuli tanultság lett a' következése. Hanem a' lecturának az erkölcsi és vallási érzést sem szabad elnyomni, vagy a' munkás erőt feltüzelt gerjedelmek tobzódásában elsüllyeszteni, mint némelly románok és elbeszélések olvasása szokott. Az oktató lecturát mi illeti, legelőször is, a' mit olvastunk, jól meg kell érteni, kivált ha a' könyvet megitélni akarjuk; aztán jól felfogni, még pedig nem csupa könyvnélküli megtanulás, hanem tiszta és önerejü ész által, melly képes legyen magának is számat adni az olvasottról, 's azt másoknak is elmondhatni (mert csak igy válhatik az olvasott dolog igazán vérré); utoljára részrehajlás nélkül megitélni, mivégett gyakran az ellenfél irásait is szükség megolvasni. A' lectura választása anyagi értelemben gyakran, sőt többnyire, az alkalomtól, 's következésképen a' literatura állapotjától, egyes esetben pedig a' történettől, mások itéletétől, saját hajlandóság és érzéstől füg. A' lecturában uralkodó tévedések tehát, rendszerint a' literaturának tévedéseivel együtt járnak. Maga az olvasás (lectura alaki értelemben) vagy lassu (stataria) vagy sebes (cursoria). Mellyiket válassza az ember e' kettő közül, azt a' könyvnek nagyobb vagy kisebb érdeke határozza meg, ugy szinte azt is, kell-e az olvasottból kivonatot csinálni (excerpere). Az igazi lectura azonban az, melly által az elme, nem a' kivonatkönyv gazdagodik. *P—cs.*

Leda, némellyek szerint Thestius aetoliai király, mások szerint Glaucus és Laophonte vagy Leucippe leánya, spartai kir. Tyndareus neje. Jupiter, hogy birtokába juthasson, hattyuvá, mások szerint luddá változék, melly alakban ő vele egy herculanumi rajzolaton is látható. Polluxot és Helenát nemzé vele, Tyndareus pedig Castort. Mások szerint elsőben Ledát luddá, magát pedig hattyuvá változtatá Jupiter, 's igy Leda egy tojást tojt, mellyből Pollux és Helena keltek. Még egy más monda szerint Jupiter csak magát változtatá el hattyuvá, és Venustól sas alakban üldöztetvén magát, Leda keblében találá menedéket. Mély álomba merülvén e' pillanatban Leda, sikerült Jupiternek az alvó kecseivel élni. Még mások azt beszélik, hogy Nemesis változék luddá, Zeus ölelkezésétől kivánva menekedni, 's hogy azon tojást, mellyet ez tojt, Mercur által Ledához viteté, ki ennek szorgalmatosan gondját viselé, mig Helena kikelt belőle. Végre azt mondják, hogy Leda két tojást tojt, egyet Jupitertől, egyet pedig Tyndareustól, 's hogy amabból Pollux és Helena, ebből pedig Castor és Clytaemnesta származott. Ezen különbféle mondák közt az maradt leginkább fen, melly szerint Jupiter, mint hattyu Ledával Castort és Polluxt (a Dioscurokat) nemzé. *x.*

Lefebvre (Ferencz Józef), danzigi herczeg, francz. marsal 'stb. Elsassnak Ruffac nevü helységében lakó molnárnak fia, szül. 1755 Octob. 25, 's 1773. a' Gardes françaises ezredhez ment, hol a' revolutio előtt sergeant (káplár) lett. A' revolutiot hevesen pártolá, 's a' háboruban jeles belátást és vitézséget mutatott. A' Mosel melletti seregnél 1793 óta többnyire dandárt vezetett, mivel könnyü csapatok vezérlésében főképen ügyesnek tapasztaltatott. Napoleon Brumaire 18-kán őt első helytartójának (vagy talán hadnagyjának) nevezte ki, 1804 pedig franczia marsalnak. A' jenai ütközet megnyerésére, 1806, Lefebvre sokat tőn, Eylaunál is jelesen harczola, 's Danzig ostromlására fővezérül küldeték. Aztán 1808. Napoleonnal Spanyolországba ment; 1809 pedig, az austriai háboruban, a' bajor

sereget vezérlette, de a' felkelt Tyrolország ellen nem igen boldogult. Az orosz táborozásban is jelen volt; 1814 Montmirailnál a' Poroszokkal megvivott. Napoleon lemondása után XVIII. Lajosnak hódolt, 's tőle pairnek neveztetett. Hanem Napoleon visszatérvén Elbából, Lefebvre ismét hozzá csatolá magát, a' miért is, annak második bukása után, a' pairek sorából kitörültetett, de 1819 ismét beiktattatott. Megholt Parisban 1820 Sept. 14. magtalanul, 12 fia előtte meghalván.

LEGATUM, l. HAGYOMÁNY.

LEGATUS nevet viseltek a' Romaiaknál 1) azok, kik valamelly tartomány igazgatójának (proconsulnak vagy propraetornak) oldala mellett lévén, neki a' sereg vezérlésében és a' köz ügyek kormányzásában segédkezet nyujtottak. Ezeknek száma, a' tartomány nagyságához képest, több vagy kevesebb volt. Így neveztettek 2) a' fő hadvezér segédei (alvezérek), kiknek sokasága a' sereg mennyisége 's a' háboru nyomossága szerint volt elintézve. 3) Némelly nagyobb tekintetü Romaiaknak puszta czim gyanánt is szokott adatni. — A' pápa az ő meghatalmazottját 's több érsekeket diszesít legatus czimmel; 's noha ezen utolsók követségi foglálatosságot nem végeznek, még is *született követ*-nek (legatus natus) mondatnak. Illyenek p. o. az esztergomi, trieri, kölni, salzburgi 'sa't. érsek. A' valóságos követek, küldött követeknek (legati missi) mondatnak. Ezek alatt állanak a' mellékkövetek, kiket a' pápa, különösen nyomos ügyekre nézve idegen udvarokba, vagy mint igazgatókat önnön egyházi tartományaiba küld. Ezek feljebb valók a' *nunciusok*nál 's csak a' cardinálok közül választatnak. Az ollyan követ, ki cardinali méltósággal nem bir, *nuncius apostolicus*-nak neveztetik. — A' *legatus*-okról az egyházi birtok kerületei *legatio*-knak mondatnak. —*no*

LEGELŐI JUS, általános értelemben azon jus, mellynél fogva a' földbirtokos barmait a' határbeli legelőkön és ugar földeken legeltetheti; szorosb értelemben pedig azon jus, mellynél fogva egy birtokos a' másik birtokos ugarföldein legeltethet. Magyarországban a' legeltetés semmi különös törvények alá fogva, vagy proportióhoz kötve nem lévén, sok helyen igen nagy akadályára szolgál a' mezei gazdaságnak. Néha a' gazdag birtokos csak azért vesz szomszéd határban egy két telket, hogy temérdek marhájival az egész határt elborithassa, 's a' többi birtokosok kárával leetethesse. Némelly tartományokban ezen jus servitusképen gyakoroltatik, ugy hogy az ember más legelőjén vagy ugarföldein, akár közbirtokos legyen az akár nem, legeltethet. Melly rosz szokásnak az a' következése, hogy miatta az ugynevezett hármas gazdaságot behozni, 's következésképen a' mezei gazdaságot tökeletesiteni lehetetlen.

LEGENDA a' catholica egyházban azon könyv, mellyből az isteni tiszteletkor némelly részek olvastattak. Utóbb a' szentek életének leirása is igy neveztetett. A' legendáról, mint költői tárgyról, helyesen értekeztek: Göthe, Schlegel, Herder, Kosegarten. — Végre legendának nevezzük a' vert pénzek felirását, különösen a' körirást.

LEGENDRE (Adrian Marie), mathematicus, és ezen tudomány tanitója a' parisi katonaoskolában, szül. 1752. Midőn 1787 Angol és Franciaország csillagászai közt a' greenwichi és parisi csillagvizsgáló tornyok helyezetének pontos meghatározása felől kétség támadt, a' franczia kormány részéről L. Cassini és Mechain szólittattak fel, hogy Dünkirchen és Bouglogne közt a' szélesség fokát mérjék ki, mig más mathematicusok az angol részről más helyen ugyan azt cselekvék. A' következmények a' franczia tudósoktól 1792 egy tulajdon iratban bocsáttattak közre. Két évvel utóbb L. „*Mémoire sur les*

transcendantes elliptiques" és „*Élémens de géometrie*" czimü munkáit adá ki, mellyek azolta II kiadást értek és közönségesen classicus munkáknak esmertettek. De L. leginkább az ellipticai sphaeroidák vonszása felett tett fürkészetei által szerze magának érdemet, 's ő vala az első, ki megmutatá, hogy a' körded idom egyedül tarthatja sulyegyenben a' kerengő folyó anyagot, 's hogy a' tömeg egyes részei (golyócsai) távolságok négyezetei (quadratum) szerint vonszódnak egymáshoz. Ezen visgálatát, mellyet már 1782 kezde el, egy másik hasonlóan fontos követe, a' sphaeroidák egymás közti viszonyairól, mellyre Euler és Lagrange tétele vezették őt. Később Prouyval együtt az uj trigonometriai táblákat dolgozá ki a' körök tizedes számitására. 1808 L. a' kormánytól Franciaországban az egyetem holtiglani felvigyázójává, 1815 a' nyilvános tanitás biztosságának tiszteletbeli tagjává, és 1816 Poissonnal együtt a' polytechnicumi oskolába felvétetendők examinatorává tétetett. Legjelesebb munkái közé tartoznak még is: 1) „*Nouvelle théorie des parallèles*" 1803; 2) „*Nouvelles méthodes pour la détermination des orbites, des comètes*" et. (1805) 3) „*Essai sur la théorie des nombres*" (1798 egy pótló kötettel, melly 1816 jelent meg 4); 4) „*Exercices de calcul intégral*" (1804.) 4.) Ezen kivül az academia, mellynek tagja, becses munkákat bir tőle emlékkönyveiben. Az üstökös csillagok meghatározásának általa kitalált methodusai azon élesség és mélység által, mellyel kigondoltattak és kivitettek, megjelenésekkor a' csillagászok és mathematicusok közt nagy benyomást tevének.

Legio, egy osztálya a' romai seregnek. Romulus alatt, a' három népcsoportnak mindenikéből 1000 gyalog és 100 lovas ember választatott ki, melly ennél fogva legio-nak neveztetett 's 3300 főből állott. Polybius idejében 4200, végtére pedig 6200 gyalogharczos tett egy legiot, kik mindnyájan romai polgárok voltak, 's csak a' legnagyobb szükség idején vetettek fel közikbe rabszolgák. Idejekre nézve 17 évnél fiatalabbak nem lehettek, kivévén ha valamelly nagy veszedelem a' fiatalabbak fegyverre kelését is szükségessé tette volna. Rendszerint minden legionál volt hasonló számu szövetséges nép is, 's ennél fogva, ha a' későbbi történetirásban egy romai legioról van szó, ez alatt mintegy 9—10,000 emberből álló hadi testet kell érteni. Midőn még a' gyalog legio 3,000 emberből állott, mindegyike 10 cohors-ra, minden cohors pedig 3 manipulusra osztatott fel. A' legio nagyobbodtával is megtartatott ugyan ezen felosztás, de ezen kivül még minden manipulus 2 centuriora, 's egyegy centurio 10 decuriora szakasztatott. A' legio fővezére legatus nevet viselt. E' helyett néha a' legionál 6 hadtribunus (alvezér) volt, kik havanként, sorjában igazgaták azt a' consul felügyelése alatt. A' legio főzászlója egy ezüst sas volt, neve pedig vagy fővezérjétől, vagy szolgálathelyétől, vagy valamelly istenségtől, madártól 'sat. kölcsönöztetett. Augustus alatt az egész romai hadsereg 25 legioból állott. — Az ujabb időkben, különösen Napoleon alatt, ismét feléledett a' legio nevezet, 's többnyire bizonytalan számu és több féle katonacsapatok értetnek alatta, mellyek csak a' háboru kezdetekor szoktak lábra állittatni, ennek végződtével pedig széljel bocsáttatnak. Illyenek voltak az angol-német és orosznémet legiok az utolsó megszabaditási hadban. A' franczia nemzeti őrsereg legiokra és cohorsokra volt felosztva, 's a' Napoleon által 1815 felállitott egész seregnek eloszlása után, mellynek hulladéka a' Loire mellé vonult, az uj fr. sereg ismét legiokra osztatott, mellyek a' departamentoktól vették neveket. De ezen osztályozás az 1820-ki év vége felé eltörültetett. —*no*—

Legio fulminatrix, Villámzó csapat. Igy neveztetett Augustus császár alatt a' romai seregnek egyik legioja; melly elnevezést, a' keresztyén monda e' következő történetből származtat. Mi-

dőn Marcus Aurelius császár, a' Markomannokat és Avarokat Pannoniából kihajtaná, az ellenség üldözése közben, seregének egy részével, hegyek által övedzett völgybe juta, hol a' fő tábortól elszakasztatva, a' tartós hévség miatt nem csak szomjuság által epesztettek a' forrástalan vidékben, hanem az utánok nyomuló ellenség által is megszorittattak. Illy sanyaru állapotjokban hirtelen enyhitő eső hullott alá reájok, az ellenség között pedig jégeső és villám dühösködött, mellyet ekkor a' már erőre kapott Romaiak visszanyomtak 's tökéletesen legyőztek. — Ezen esetet némelly babonás történetirók, a' Romaiak közt találtatott keresztyének imádságára adatott isteni segitségnek hirlelék. Azonban sem egyéb hiteles kutfőből, sem azon most is meglévő romai márványoszlop ábrázolatából, melly ezen eset következésében Marcus Aurelius tiszteletére készittetett, 's mellyen az esőt felfogó romai katonák mellett, egy imádkozó harczos is láttatik, nem lehet azt bebizonyitani, hogy azon csapat között valósággal keresztyének is lettek, 's azon történetben részesültek volna.

Legrád, magyar mváros Szalavármegye szigeti járásában, a' Dráva mellett, mellybe itt az áradozó Murának bő halu vizei ömlenek. Határja elég termékeny; de a' rendezetlen folyók gyakran iszapba temetik az izzadott földmives mosolygó reményit, 's a' kalászos mező és zöldelő rét, hullámzó tengerhez hasonlitanak. 54.

Légsavany, szénsavanyos levegő, szénsavosgáz (aër fixus) (l. Gáznemek).

Lehelés, Lélekzés. Lehelésnek mondatik a' levegő beszivása a' tüdőbe 's kilökése a' tüdőből; lélekzés pedig a' lehelés által történő vérváltozás, mellynél fogva a' testben keringett 's életadó erejétől megfosztott vér viszont életerőt nyer. A' lélekzés a' tüdő által történik; a' beleheléskor ugyan is a' mellyüreg 's a' légcsövecskék végzetei kitágulnak, a' berohant levegő érintésbe jő a' tüdő belhártyáján által a' jobb szivgyomorból oda tódult 's elterjedt vérrel, abban a' szükséges változást végbe viszi, melly azután a' szív balüregeibe foly. A' lélekzés miveletének valója nem világos még, valamint minden olly tüneménye világunknak, mellyben az anyagtalan erők dolgoznak. Annyit azonban tudunk, hogy a' lehelés alkalmával a' levegő elemi változásokon megy által; a' levegő savitója a' vér szénőjével, gyulójával egyesül, 's vizet és szénsavanyos gázt képezve, kilöketik a' tudőből; a' fojtó gáz nem tapasztaltaték elváltozónak: A' felnőtt ember mintegy 40 köbhüvelyk levegőt lehel bé, 's ezt egy hatvanod alatt 18szor ismételi, következésképen ezen idő alatt 720 köblevegőt nyel el. A' lélekzéssel nagy egybefüggésben van az állati melegség kifejlése, melly az emlősök és madaraknál nagyobb, mint az őket körülvevő levegő. —*j*—*a*.

Leibnitz (Gottfried Vilhelm), szül. 1646. Jul. 3-kán Lipsiában, hol az atyja erkölcsi tudományt tanitott. Tanulását születése helyén kezdette, 's Jenában végezte. Husz esztendős korában már kereste a' doctori gradust, de ifjusága miatt Lipsiában nem boldogulhatott, azért Altdorfba ment, hol azt nagy dicséretek közt nyerte el. Nem sokára a' moguntiai választó fejedelem ministere, Boinaburg, Mainzba hivta meg törvényszéki szolgálatra, tanácsosi rangal, azután a' maga fijával elküldötte 1672. Parisba, hol sok derék emberekkel, p. o. Cassinival, Malebranche-al esmerkedett meg. Megjárta később Angliát is, Vallissal, Boyleval barátságot kötött, 's Newtonnal is levelezést folytatott. Négy esztendei utazása után gazdag esmeretekkel térvén vissza hazájába, a' braunschweig-lüneburgi herczeg udvari tanácsosává és könyvtárnokká nevezte ki. Leibnitzről el lehet mondani, hogy universalis esmeretü tudós volt. A' mathesisban a' differentialis calculus feltalálásával, mellyet 1684 tett nyomtatás által közönsé-

gessé, elhiresedett, az opticában sok problemát szerencsésen megfejtett. A' metaphysicában a' velünk született előterjesztések és egyes substantiák (Monades) lettek vizsgálatainak fő tárgyai: különösen igyekezett e' kérdésre megfelelni, ha a' világ jó Isten mive, honnan van még is benne az erkölcsi rosz, és tökéletlenség? Bayle vitatásai e' tárgyban, hogy erre kielégitő feleletet nem lehet adni, nem nyugtatták őt meg, 's elkészitette a' maga Theodicejét („*Essai de Theodicée*" 1710), mellyről Fontenelle azt mondotta, hogy az egyedül is képes Leibnitz lángeszét bebizonyitani. Más munkájában „*Essai sur l' entendement humain*" 1715 Locke empirismusát támadta meg, 's Németországban a' rationalis spiritualismusra utat tört az által. Olaszországi utjában 1687 kevésbe mult, hogy az Olaszok a' tengerbe nem vetették. Velenczében hajóra ülvén, hogy a' ferrarai birtokba menjen, hirtelen nagy szélvész támadt a' tengeren, 's a' hajóslegények a' veszedelemtől féltekben azt gondolván, hogy mivel eretneket visznek magokkal, azért haragszik az Isten, öszvebeszéltek már egymás közt, hogy őt megfogják, 's a' tengerbe vessék; de Leibnitz megértvén beszédjeket, kihuz a' zsebjéből egy olvasót, 's áhitatosan mondja a' Pater nostert, 's ime a' legények eljuhászodtak. Utjából visszatérvén 1690 még nagyobb körü lett munkássága. A' tudományok academiáját 1700 Berlinben ő alapitotta meg, mellynek elölülőjévé is választatott. I Péter orosz czár, kivel 1711 Torgauban sokat tanácskozott, hogy lehessen Muszkaországban is a' tudományokat és mesterségeket elterjeszteni, titkos tanácsosi rangal 's ezer rubel esztendei fizetéssel tisztelte meg. Nem sokára azután VI Károly császár birodalombeli udvari tanácsosnak és bárónak nevezte ki, 's 2000 for. fizetést szolgáltatott neki. Newtonnal és Newton barátjaival a' differentialis calculus feltalálása felett heves vitája volt, amaz is ön találmányának állitván azt; melly kérdést később a' göttingai egyetem szoros vizsgálat alá vett, 's oda döntötte el a' dolgot, hogy a' tudományok akkori állapotjához képest mind a' kettő osztozik egyiránt annak feltalálása érdemében. Egész életében törte fejét a' pasigraphián, hogy lehessen egy közönséges philosophiai nyelvet és irásmódot megállapitani, és sokat irt ebben a' tárgyban, de ezt tökéleteségre nem vihette. A' vallások, nevezetesen a' keresztyén felekezetek, egyesülete modjáról sokat gondolkodott és irt, név szerént Burnettel, Bossuettel arról levelezést folytatott. Megholt 1716 Nov. 14. 70 esztendős korában. Jo characterü és rendkivül szorgalmas ember volt, egész éjtszakákon keresztül dolgozott, a' nélkül hogy le is vetkezett volna; sokszor csak irószékében szendergett egy keveset. Házas nem volt, mert azt tartotta, hogy 40 esztendős koráig nem kell megházasodni a' tanuló embernek, azután pedig a' kit megkért, az nem ment hozzá. Minden munkájit öszveszedte Dutens, és kiadta Genfben, hat négyrétü kötetben 1768, de még sok kéziratai vagynak a' hanoveri könyvtárban. A' háladatos maradék emlékkövet emelt tiszteletére Hanoverában, hol a' közsétáló hely végén egy templom emelkedik fel, 's abban Leibnitz melyképe felállitva illy felirással „*ossa Leibnitii.*" *Kállay.*

Leipzig városa, fekszik Saxoniában, a' leipzigi kerületben, egy termékeny sikságon, a' hosszaság 30 's a' szél. 51 fokai között; a' Pleisze és Elster vizek mellette egyesülnek. Népessége 40,700. Nevezetesebb épületjei a' concert és tánczterem, Miklóstemploma, a' játékszin, börse, és a' polgári iskola. Több derék intézetei közül az egyetem, mellyet 1409 a' harczoló Fridrik alapitott, érdemel figyelmet. Szegény tanulók számára itt számos jótétemények vagynak. Bir nagy könyvtárral, melly Gehler és professor Schäfer magános gyüjteményeikkel még inkább gazdagodott. Van füvészkertje, anatomiai és pathologiai praeparatumai igen gazdagok, mellyekről egy magyar

utazónak közlése szerint bővebb értesitést adott a' Tudományos Gyüjtemény 1831. A' clinicai, bábai, vak és siketek intézetei, ugy a' szegények dolgoztató háza, vasárnapi oskolák, és más több apróbb körü polgári tanitó intézetek, policziai jó rendtartás, a' város jó állapotban létére mutatnak. Ezt a' jólétet és gazdagságát leginkább a' lakosok szorgalmának és országos nagy vásárainak köszönheti a' város. Legnevezetesebb vásárai a' tavaszi (jubilate vásár), szent mihályi, és ujesztendői. A' könyvkereskedés fő ágát teszi a' leipzigi kereskedésnek, 's a' német literatura itt mint középpontban egyesül. Mintegy 77 könyv- és három musika-kereskedőt számlál magában, a' mellett számos könyvnyomtató és betüöntőmühelyeket. L. már a' 12 században is keritve volt fallal; sokat szenvedett kivált a' harmincz, a' hét esztendős, és az utolsó franczia háboruban. Nevezetes még a' mellette 1631 Sept. 7. és 1813 Oct. 13. esett nagy ütközetekről.

Leirás (descriptio) annyi, mint valami tárgynak rajzolatja, több jegyeinek előszámlálása által. A' leirás egyedül a' tulajdonságait adja elő a' tárgynak, a' magyarázás pedig az általánost és törvényest is érdekli, mi a' tárgy megfogására szükséges. Logicában a' megfogás leirása alatt olly magyarázatot értünk, melly annak határozatlan számu, valódi és történtlegi, eredeti és származtatott jegyzékeit előszámlálja, vagy, mások szerint, a' megfogást, vagy is az általánost (concretum), azaz azon különös előterjesztések által, mellyekben a' megfogás foglaltatik, előadja. Prosai leirásnak, mellyhez a' tudományos és logicai számláltatnak, czélja a' tárgynak megértése, azaz világos felfogása és másoktóli megkülönböztetése; költői leirás pedig szembetünőség által gyönyörködtetést igyekszik gerjeszteni. Szorosb értelemben a' leirás és elbeszélés közt az a' különbség, hogy az elbeszélés a' tárgyat a' szerint adja elő, a' mi vele az időben történt, 's következésképen egymásra követőséget, történetet foglal magában, a' leirás pedig a' tárgynak hézagban és időben megvoltát, 's következésképen az egymás mellett és egyetemben lévő részeit kijeleli. Különösb tárgyai a' leirásnak a' mivészség és természet mivei, ugy szinte testi és lelki állapot és character. Költői leirás, különféle, a' phantasiát ingerlő jegyek egy egészbe való összefogása által, az érzést meghatározott gerjedelemre kivánja buzditani. Közvetlen a' leirás, midőn szembetünő vagy szembe nem tünő tárgyat annak tulajdon jegyei szerint, közbenvetleges pedig, midőn észrevehetetlen tárgyat észrevehető jegyek szerint, vagy megforditva terjeszt elő. Olly költemény, mellynek czélja valami egésznek aestheticai leirása, leiró költeménynek mondatik; szoros értelemben pedig leiró költemény az, mellynek tárgya valami természeti dolog. Mivel a' beszéd az egyetemben valót csak egymásra következőleg adhatja elő, az által tehát a' leiró költemény köre megszorul, 's az előadás különösen módosul. A' régiek ezt, mint különös költeménynemet, nem esmerték.

Lél (a' Névtelennél Lelu, Turóczinál Leel; ok nélkül mondatik és iratik némellyektől Lehel-nek) az Árpáddal jött hét fő magyarok egyikének, Tas-nak (Tosu) fia, még Árpád alatt kezdett vezérkedni Bulsu (Turóczinál Bulchu, talán Bölcs) és Botond vezérek társaságában. Az alpári homokon ő adott kürtfuvással jelt a' csatára, mellyben Árpád Szalánt meggyőzte. Azután vezértársaival együtt a' bolgár khánt, Simeont, békére 's adófizetésre kinszeritette 's a' szerb és dalmát földön keresztül Spalatroig hatott, onnan pedig a' horvát földön által, a' hol Zágrábot, Posegát és Valkót megvették, visszatért Árpádhoz. Árpád holta után, Zoltán alkoruságában, ő tetetett a' nemzetség-nagyoktól egyik fő hadvezérré, ismét a' fenneveztek társaságában; de utóbbi hadi tetteiről nincs említés szerencsétlen ki

multáig. Midőn t. i. egykor a' németföld délszakára kicsaptak volna a' Magyarok, fogságba került Lél Bulchuval együtt, és a' császár parancsára mind a' ketten felakasztattak. Történt ez a' Névtelen szerént Zoltán uralkodása alatt az Inn folyamnál, Turóczi szerént Ágostánál. A' császárt mind a' ketten Konrádnak nevezik. Turóczi hozzá teszi, hogy Lél, midőn a' császár elejébe vitetett, és ettől felszólíttatott volna, hogy választana magának halálnemet, a' kürtjét kivánta kezébe adatni, 's ezt utószor megfúni, minekelőtte feleletet adna; midőn pedig kezében volna a' kürt, olly izmosan sujtotta azzal Konrádot főbe, hogy ezen ütésből halála következnék a' császárnak. Az ujabb történetkutatók azonban Lél és Bulsu elfogatásokat és kivégeztetésöket 955-re teszik, a' mikor I Otto császár a' Lekh folyamnál temérdek magyar hadsereget sikkasztott el; Turóczi beszédét pedig költeménynek tartják. A' Jászberényiek még most is mutogatnak egy kürtöt, mellyet Lélének neveznek. Hossza fél réf és két ujjnyi, nyomata negyedfél fontnyi. Hajdan, a' mint mondják, arany karikákkal és nagy kövekkel vala ékesitve, de ezeket, midőn egykor egy budai basa magához kivánná megszemlélés végett hozatni a' kürtöt, féltékenységből leszedték róla, 's többé fel sem rakták. Vésett képeletek mindazáltal még most is láttatnak a' szarun. *Fábri Pál.*

Lélek kimagyarázása azon nehéz akadállyal van egybekötve, hogy ha a' lélek teremti a' gondolatokat, nem gondolat-e maga is, mellyet valamelly fogatba lehet szoritani. Ha a' szemlélődés a' lélek részes kifolyása csak, azt lehet kérdeni, valljon a' rész az egészet, a' részes munkálat (functio) az erőnek természetét, mellyből kifoly, a' másolat az eredeti kép valóságát felvehetik-e magokba? Ámbár ez lehetetlen is, még is az emberi elme rajzolatot és praedicatumokat adott mindig a' lélekről, mellyek által különbözik az minden más megoszthatótól, szükségesképenitől, és mulandótól. Mert az, a' mi esmer, idealisál, és előhoz, nem tartozhatik viszont a' megesmertnek, idealisáltnak és előhozottnak sorába. Ezen okból lettek a' lélek praedicatumai egyszerüség, szabadság, materiátlanság, halhatatlanság. Plato két feladatot tett megfejtési tárgyul magának, ugymint: mi volt a' lélek, mig a' testel nem egyes ült, 's mi lesz abból a' halál után? Minthogy ezekben sem az okosság, sem a' tapasztalat bizonyost nem határozhatnak: Plato mythusos előterjesztéseket vett fel segitségül, mellyeknek a' költemény szépsége mellett is megvan tudományos becsek. Felséges gondolat az, hogy a' lélek világi vagy időbeli élete előtt az igazság, szépség és erény ideájival van egyesülve, 's mihelyt a' tünemények világába átszál, azoktól megválik, de még is részenként osztozik ekkor is bennek, 's azokat salakjaikból tisztogatja; azért annak végtelen potentiának kell lenni. A' végtelenséggel együtt jár a' materiátlanság, szabadság, és halhatatlanság, mellyeknél fogva a' lélek, mint örökké való principium, szemközt áll a' materiával, mint időbelivel. A' kik nem tartják még elegendőnek ezen következtetés szemlélődési becsét, biztosabb kezességet kaphatnak a' lélek rokon tehetségeiben, millyenek a' sejditő tehetség, lelki esmeret, és hit; mert az ezekben uralkodó örökös vonatot nem lehet az időbeliből és végesből ki magyarázni. Tagadhatatlan igazság az, hogy a' tüneméný homályleple csak a' végest, mulandót, relativumot zavarhatja meg; de a' végtelent, valóságot, 's absolutomot nem. Azért a' tünemény előtükrözése a' lélek időbeli életében foghat ugyan helyet, de a' lélekkel született, vagy jobban mondva, a' lélek rokon ideáji, mellyek minden végest elrendelnek, vezetnek, 's a' végtelen felé visznek, nem lehetnek tünemények. Ezen szempontból indulva ki, a' lélek felosztásai valamelly subjectumban magoktól elenyésznek. Igy p. o.

a' stoicusok érzéki és érzékiségen feljül álló két lelket hittek. Plato pedig érzéki, okos, és értelmes lelket fogadott el. Helyesen tekintve, a' lélek az eredeti erő, mellyből, ha reáhat valamelly materiai principium, származnak azután az alsóbb rendelkezésü erők. — A' lélek tehetségei és munkálatai együtt teszik a' lelkes organismust, mellyet az eredeti erejével betölt és éltet.

LÉLEKCSISZÁR. Igy neveztetnek Hollandban, különösen Amsterdamban, azok a' lélekvásárlók, kik szegény embereket szednek fel, a' kik napkeleti Indiára akarnak menni, hogy ott mint matrozok vagy katonák szolgálhassanak, 's őket a' keletindiai társaságnak eladják.

LELKESÜLÉS, máskép enthusiasmus, a' léleknek, 's leginkább a' képzelő erőnek és érzésnek mód nélkül való izgékonysága, melly szerint az ember mintegy felsőbb lelket képzel magában lenni, melly szüntelen munkál benne. Meg kell különböztetni a' tiszta szellemü enthusiasmust, melly erkölcsi bizonyos tárgyra törekszik, a' rajoskodástól, melly mindig egy zavart állapotot tesz fel a' lélekben, mellynek mind tárgya mind czélja homályos keverék, 's azért mindenkor veszedelmes is.

LÉLEKGYÓGYTUDOMÁNY magában foglalja 1-ör széles értelemben mind azt, a' mi a' felbomlott lélekegyességet helyre állithatja. Van hát erkölcsi oldala. És igy ide tartoznak minden nevelési, 's általjában azok a' fenyitő- és javitó eszközök, mellyek a' rosz hajlandóságok kiirtására 's az erkölcsi érzések felserkentésére szolgálnak. 2-or mint része a' gyógytudománynak, ide számláltatik mind az, a' mit az orvos még a' test nyavalyáiban is, ezeknek elüzése végett, a' lélekre való közvetetlen dolgozás, nevezetesen az ártalmas indulatoskodások eltávoztatása, a' léleknek felvidámitása, 's reménnyel való biztatása által 'sa't. tehet. 3-or Különösen a' lélek nyavalyáival való bánás, vagy azoknak gyógyitása. *P.*

LÉLEKJELENÉS. Legtöbbször értetik ez alatt valamelly elköltözött léleknek láthatóvá létele az ő elébbi testének alakjában; erre nézve ezen tüneménynek utánozása a' természeti magia által, PHANTASMAGORIÁNAK (l. e.) neveztetik. Bár milly elhatárzólag szól is a' philosophia ennek lehetsége ellen, és minden tapasztalásra hivatkozást valamelly (talán opticai) csalódás vagy felettébb felingerült képzelő tehetség ámitásának lehetségével utasit el: csakugyan folyvást uralkodik a' nép elméjében egy titkos hajlandóság, lehetségesnek hinni azt; azért is a' játékszinen valamelly léleknek vagy boszorkánynak megjelenése egy a' legerősb tragicai rugók, egy az elmének mivészi czélirányos megindítására szolgáló leghathatósb eszközök közül. A' görög tragicusok szintugy éltek ezzel, mint Shakespeare, Calderon és más ujabb költők; de a' franczia izlés ennek egészen ellene van, melly minden theatromi történetekben a' szoros természetességet kivánja; és ők még „Hamlet"et is szellem nélkül vitték szinjekre. Ez egy azon tévedésnek következései közül, hogy mind az, mi a' tragicus szinen valóként látszik a' cselekvő személyekre munkálni, a' nézőket is elámítja, és igazság gyanánt tünik elejekbe. Ha ez történnék, p. o. a' megölt Banquo jeleneténél „Macbeth"ben, ugy épen az által a' mivészi munkálat elenyésznék, 's annak helyére egy csupa kinos természeti munkálat lépne: a' néző nem más ijedelmén való részvételt, hanem saját irtózását érzené. Az a' részvét, mellytől függ itt minden, korántsem a' nézőnek valóságos, hanem ugy látszó hitétől függ, 's nekünk Banquo lelkét csak azért kell a' theátromon látnunk, mert egyébként a' király ijedelmének oka iránt kétkedésben maradnánk. Azonban ezen tragicai inger használása különbféle feltételeken alapul, mellyek gyakran megsértetnek, 's ama' legujabb próbatétel, melly az „Ősanya"

czimü szomorujátékban (magyarul P. Horváth Dániel által) tétetett, hogy egy megholtnak jelenése 's munkálkodása főtárgynak vetessék, és a' nézők az egész darabon ált neminemü mesterséges kisérteti borzalomban tartassanak, az eszköz és czél megfogatának felcserélésébül vette, ugy látszik, eredetét. *A. B. S.*

LÉLEKMÜSZERE, LÉLEKORGANONA. Az ember egy, és csak egy egészet képezvén, minden mivelete is egységre huzódik össze. Léleknek neveztetvén tehát a' figyelő, gondolkozó, itélő erő, ez az egész testel a' legszorosabb egybefüggésben van, a' mi annyit tenne, hogy a' léleknek az egész test a' müszere. De a' test rendszerei közül nincs mindenik egyiránti befolyással az okoskodó erőre, sőt az alsóbb rendszerek inkáb a' felsőbbek feltételeinek látszanak lenni. Az idegrendszer, 's kivált annak középpontja, az agy, mondathatik a' lélek tanyájának. Az idegrendszerben megkülönböztetjük az idegeket, mint az érzések felfogóit 's az agyerőhöz vezetőit, és megkülönböztetjük az agyat (az agyacs és gerinczagygyal) mint a' léleknek neveztető erő birtokosát. A' lélekerőnek az agyban létezését bizonyitják az érzékeknek ottan történő egyesülése, a' benyomásoknak ottan történő felfogása, egybehasonlitása, igazságok származtatása, következtetése 'stb. Mások másképen itéltek ugyan, nekünk ez látszik igazságnak. *—j—a.*

LÉLEKNYAVALYÁK az ollyan betegségek, mellyekben a' lelki munkálkodások az értelem és okosság uralkodása alól kisebb nagyobb mértékben kivetetnek, és a' mellyben az ember, mint lelki valóság, minden szabadság nélkül megköttetett állapotban van. Ezek mindenkor testi nyavalyákkal vagynak összeköttetve, és ha szinte néha nem szembetünőleg is, azokban alapulnak. A' honnan gyógyitások módja is különböző, mellyért, midőn valamelly megzavaradott lélekmunkásságot akarunk helyre állitani, a' testiképen dolgozó befolyások elháritását, szükség illendő figyelemre méltatni. A' léleknyavalyák annyifélék, a' hány részei vagynak a' lelkitehetségnek. Minthogy pedig ezek az előterjesztő erő, indulat és akarat által lesznek nyilvánosokká: azon fő seregek is tehát, mellyekre a' léleknyavalyákat osztjuk, hárman lesznek: a) megtébolyodás (*Verrücktheit*) melly ismét kétféle módon látható α) az előterjesztések szükében (butaság, tompa elméjüség, *Blödsinn*) és β) az egyes előterjesztéseknek felette nagy erejében, melly miatt az előterjesztő tehetségben valami össze nem illés (*Disharmonie*) származik (őrültség, eszelősség, *Wahnsinn*). b) Búskomolyság (*Tiefsinn*) azaz erős állás egy ollyan képzet mellett, melly elevenen hat az indulatra, a' honnan az ezen sereghez tartozó egyes léleknyavalyák ugy különböztettetnek meg, mint indulat nyavalyái. c) Dühösség, ez által ollyan cselekedetekre vezettetik a' beteg, mellyekkel mind magának mind másoknak ártására lenne, ha elébe akadályok nem tetetnének.

LÉLEK TEHETSÉGEI. A' munkálatokból, miveletekből esmerni meg a' tehetséget; igy van a' dolog az ember lelki tehetségeinél is. Csirában szendergenek ezek a' csecsemőnél, gyorsan fejlődnek a' gyermeknél, szaporodnak az ifjunál, tisztulnak a' férjfiunál, megérnek a' vénnél, visszaszenderedők a' sir tehetségtelen éjtszakájába. Egyszerü, csekély dolog szolgál alapul a' lélek tehetségeinek, t. i. az észrevétel, melly az idegek hozták benyomásnak felfogásában áll. Ezen tehetséget érzésnek, képzeletnek is mondhatni, mellynek öt faja van: látás, hallás, szaglás, izlés, tapintás. Ezen ötből áll a' léleknek észrevevő tehetsége, ezen öt érzés szülé az észrevételek végetlen tarkaságát, minden benyomás ezek által történt a' lélekre, és nélkülök lételét sem tudhatja senki, semmi. Második tehetsége a' léleknek a' megjegyzés 's a' vele rokon visszaemlékezés. Ennél fogva a' lélek

nem veszti, nem felejti el a' felvett benyomásokat, hanem azokat bőségben megtartja, reájok emlékezik. Ebből fejlik ki azután a' harmadik lelki erőnem, az egybehasonlitás, mellynél fogva az agyerő az egyszerü képzeleteket egymás iránti viszonyokra nézve tekinti, hasonlatosságokat kutatja, a' hasonlókat egymással összeköti, a' különbözőket uj osztályokra szaggatja, 's a' világi dolgok között rendet csinál magának. Az összehasonlitásból önkényesen foly az itélés, mint a' negyedik lelki tehetség. Ez a' dolgoknak szorosabb viszonyait tekinti, egymásra hatását visgálja, 's igy vonszódásokat, irtózásokat, alkalmatos, ügyetlen voltokat 'stb. határozza meg. Legmagasabban áll az okoskodás, mint az ötödik és utolsó lelki tehetség, az embert lelki tulajdonságra emelő, a' többi tehetségeket meg annyi szolgája gyanánt használó. Ez határozá meg az erényt, ez szüli a' szépnek, nagynak képzeleteit, ez emeli az embert a' többi állatoktól meg nem közelithető polczra. Ez gyüjte tudományokat, tökélyetesité a' mivészeteket, alkota országokat, virágoztatá a' nemzetiséget. Ennek kifejlődése szerint áll az ember emberi becse. Ez érezteti az emberrel le nem törülhető emberi méltóságát; ez adatja meg kinek kinek a' mi övé, de mindenkivel is megváratja a' magáét. Erre kell a' nevelésnek irányozva lennie, ezt kell a' nemzet tagjainak bőven birtokába tenni; mert ezen lelki tehetség csekély kifejlésénél az ember alant fokon ember. —*j*—*a*.

Lélekvándorlás. Az őskor legszürkébb régiségében szinte ugy kivántak az emberek örökké élni, mint ma; 's hogy ezen kivánságoknak hizelkedhessenek, hogy vágysebekre irt kapjanak, képzelődési erejeket nem ritkán vakmerőségekre, néha néha képtelenségeknek is bocsátották. Az egyszerü élni vágyás meg van az állatban is. A' szamár ugy kiván élni, mint az elefánt, a' menyét, mint az oroszlán, a' czinege mint a' sas, a' veréb mint a' tuzok, a' hal mint a' kigyó, a' csiga mint a' földkukacz. A' növénynek is van életét védő ereje. De ama' szegények nem kecsegtethetik magokat, még hiu reménnyel sem. Az ember segite magán. Illy segitség a' lélekvándorlás is, melly a' tapasztaláson nem épült dologtestvérivel együtt nem egyéb a' vágy és képzelődés szüleményénél. Legrégibb nyomai az Indusok mythologiájában vannak. Az indus vallás részint történetből esőnek esmeri a' lélekvándorlást, részint pedig büntetésnek a' be nem töltött vallási és népösztályi kötelességekért. Ez utolsó esetben fertelmes, rut és gonosz állatokba menendőknek hirdeti a' lelkeket, hogy ott büntettessenek, tisztuljanak; ez okból kimélik, becsülik és táplálják az Indusok az állatokat. Általment az egyiptomi papok titoktudományába is ezen hit és tanitás, melly 3000 évig tartó keringést rendele minden lélek számára különbféle állatokon keresztül, mig nem végre a' boldogok lakhelyére juthatánd. Ezektől a' Görögök is megtanulták a' lélekbujdosást és Metempsychosisnak (átlélekzés) nevezték. Néha Metemsomatosis (áttestezés) név alatt emlitetik. Pythagoras felvette philosophiájába tanujául, hogy a' philosophus igen könnyen hajlandó a' képtelenség elfogadására 's bizonyitására. Pythagoras késő követői azt taniták, hogy a' lélek megszabadulván a' test lánczaitól, kénytelen a' holtak hazájába szálani, ott egy közlételben (mit értettek alatta, azok a' jó urak magok sem tudták, mi annál kevesebbé) vagy középállapotban maradni hosszabb vagy rövidebb ideig, azután más emberi vagy állati testeket lelkesiteni, mig megtisztulván az élet ősforásához visszamehet. Maga Pythagoras lelke is négyszer volt a' világon, azaz ugy hirdeték tanitványi, de azt nem mondák, negyedszer nem volt e aranyborjuban. A' görög titokhomály kellemes és kedveltető regékbe foglalá a' lélekbujdosást, a' lelkek vezetőjévé Dionysost vagy Bacchust tévén. Ő a' lelkek előleges lételét is vitatá, megkülönböztetve az ujoncz lel-

keket, kik a' világgazdálkodás törvénye szerint csak először léptek ki fényhazájokból, aetheri életekből, 's mellyek néha erőszakkal hajtattak le. Mások büntetésből voltak kénytelenek másod-harmad-századszor 'stb. emberbe vagy állatba bujni; ismét mások csupa hajlandóságból vagy valaki iránt való szeretetből szállottak alá. A' görög költők versengve ékesíték ki ezen mythusokat, a' bölcsek pedig emelkedő stylussal törekedtek homályos tisztelet tárgyává tenni. Pindar, a' pythagorista, három tiszta és mocsoktalan életforgás után bocsátja a' lelket a' boldogok szigeteibe. Plato a' lelkeknek az istenség keblébe leendő visszamenetelét bámulandó pontossággal 10,000 évre teszi, mellyek alatt a' szegény lelkeknek egyre bujdosniok kell. Plotin megkülönbözteti a' lelkeknek látatlan aetheri testekből földi testekbe történő áltoltatását, és földi testből hasonlóba leendő áltmenetelét. A' Romaiak közt Cicero és Virgilius is szitanak hozzá. — A' rabbinok tulajdon szinekkel és móddal festék e' hiedelmet ki, azt mondva, hogy isten csak bizonyos mennyiségü zsidó lelkeket teremte, mindig bujdosandókat és keringelendőket, mig csak Zsidók léteznek, néha lakolás végett állattestekbe is menni kényteleneket, de a' feltámadás napján mind megtisztultá letteket 's az igazak testeiben az igéret földjén felébredendőket. A' keresztények között a' Manichaeusok szakadéka is büntetésül létezőnek hitte a' lélekbujdosást. Szörnyen el vala ezen hiedelem terjedve az emberek között; India látta fő virágát, keleti Ásia élt halt érte, a' Görögök okoskodtak róla, az öreg Italusok hitték, a' celta Druidok énekelék, a' Kaukazusok és Scythák bámulák, 's Amerika és Afrika népei csudálva függtek rajta. Ezen hiedelem következése volt az ősi Egyiptombelieknek tisztelete némelly állatok iránt; ez okból nem eszik a' Hindus ma is állatot, hust, hanem inkább magát adja az állatoknak (balháknak, tetveknek) eledelül; kedvez a' disznónak, nem tudva mellyik ősének lelke lakol, szenved benne. Pythagoras tanitványai szinte ez okból féltek az állatöléstől. Mennyi lehet a' dologban igaz, már mondottuk. Némellyek valami nagy, tiszteletes dolgot akarnak benne látni, mig mi majdnem boszonkodunk az illy vad álmakra, mellyek milliók életére, tetteire, gondolkozására káros befolyással voltak, mert képtelenségen valóság gyanánt függni, az emberi méltóság lealacsonyitása. Az emberi gondolkodó erő vagy lélek végetlenségének gondolatja szép tündérkép gyanánt tün ugyan elő benne, de az akkori idő lelkét erőtelen elitélőnek, csecsemő korunak mutatja. Mennyire szebb a' mi korunk, a' tiszta igazság kedvelője. —*j*—*a*.

Lelesz, mezőváros Zemplinvármegye bodrogközi járásában, a' Latorcza folyó mellett, mintegy 224 házzal 's 1600 lakossal. Nevezetes itt ama' régi, ős oklevelekkel bővelkedő 's jól elrendelt közlevéltár, mellyet II Jó'sef császár Egerbe helyeztetett által, de a' melly a' Praemonstratensisek váridomu jeles klastromába, előbbi helyére, ismét visszatétetett. Megjegyzésre méltó az is, hogy itt sok hires férjfiak hamvai, szinte elfelejtetve nyugszanak. 54.

Lemberg (lengyelül Lwow), főváros 47,500 lak., kik közül 18,249 zsidó, és Brody után legnagyobb kereskedő város Galiciában, hasonnevü kerületben, a' Lettew patak mellett, hegyektől körülvéve. Az austriai kormány és más országos hivatalok széke. L. van cath., egyesült görög és egyesült örmény érsek, továbbá evangelicus superintendens, valamint legfőbb országos rabbi is. Hajdani 33 klastromából csak 10 áll még fen. A' gymnasiumon kivül egyeteme is van, melly Krakóba tétetett ugyan által, de 1817 ismét visszavitetett (alma Francisca név alatt, 26 tanitóval, 's 220 tanitvánnyal). Ugyan azon esztendőben nyittatott meg egy realoskola is a' polgárok és kereskedők számára. Van még egy országrendi aca-

demiája, 's 2 papi nevendékháza. Ossolinski grófok könyvtára nyilvános. *X.*

Lemercier (Nepom. Lajos), a' francz. academia tagja, költő, 's tán a' mostani Franciországnak leggenialisabb dramaticusa, szül. 1770 Parisban. Már 16 éves korában egy szomorujátékot „*Meleager*" irt, de melly csak egyszer adatott. Nem sokára többek következtek, mellyek tartós tetszést nyerének, p.o. „*Agamemnon*," „*Pinto*," „*Columbus Kristóf*," „*La journée des dupes*" 'sat. Ezenkivül „*Cours de littérature*" és philos.- satyr. költeménye „*La Panhypocrisiade*" gerjesztettek figyelmet, melly utolsóban L. mély tudományt 's szépségeket fejtett ki, mit a' criticusok, kik e' költeményét igen alázták, nem látszának észrevenni. Olly characternek, mint az övé volt, mellynek örök törekedése abban állott, hogy a' visszaéléseket irgalom nélkül ostorozza, sok megtámadásokkal kelle küzdenie; a' censura mint dramatic. költőt leginkább ostromlá. E'beli neheztelését leginkább egy előjátékában fejezé ki, melly „*Le Corrupteur*" czimü vigjátéka előtt áll, 's egy más „*Dame censure ou la corruptrice*" (Paris 1823) irományában, mellyekben ezen korlátozó intézet ellen, a' legepésebb satyrával kel ki. L. eddig mintegy 30 szomorü- nézö- és vigjátékot készitett, ide nem számitván egyéb részint kötött, részint kötetlen beszédben irott munkáit. 1825 adá ki két kötetben: „*Chants héroiques et populaires des soldats et matelots grecs, trad. en vers français.*" Egy szomorujátéka: „*Les martyrs de Souli, ou l' Epire moderne*" (Paris 1825) nem jutott a' szinre.

Lemures, (Maniae, Lamiae) a' régi Romaiaknál a' megholtak lelkei, és pedig azok, mellyek éjel mint kisértetek nyugtalaniták az embereket, a' honnét ezen melléknév „éjeli vagy fekete" adaték nekik. Elüzhetések végett Maj. 9. 11 és 13 éjelén innep ületék, melly Lemuriának (Lemuria, Lemuralia, Remuria) hivatott. Éjfélkor, midőn mindenki nyugodott, felkele a' házi gazda, és mezitláb, halkal 's némán a' kuthoz mene. Egy füttyöcskével, mellyet szintolly halkal tön, elüzé az árnyakat. A' kutnál megmosá kezeit, visszament, fekete babot veve szájába és ugyan illyent a' nélkül, hogy visszatekintene, kilenczszer vete hátra, minden vetésnél ezt mondván: Haec ego mitto, his fabis me, meosque redimo. (Ezt én nyujtom nektek, ezen babokkal megváltom magamat 's a' hozzám tartozókat). Erre ismét megmosá kezeit, 's egy üres réz edényre üte, mellynél 9szer mondá kérő hangon: Manes exite paterni (távozzatok elődeim lelkei.) Most hátra tekinte 's az innep be volt fejezve. Azt hivék, hogy a' lelkek eljönnek és a' babot felszedik. *Y.*

Len, l. Kender.

Lendva (alsó), magyar mváros Szalavármegyének lövői járásában, Lentitől délnyugotra, hasonló nevü folyó mellett 's közel a' Murához, mellynek gátatlan vizei, dagadozó árjokkal gyakran elboritják egyébként termékeny földjeit. Egy kisded régi vár, melly a' város külső részeinél felemelkedettebb dombon áll, nemi figyelmeztető tekintetet kölcsönöz neki, 's különösen nyugot felé, a' haza és külföld közel 's távol hegyeire, szép kilátást enged. 54.

Lengyel (Polonaise, alla Polacca) nevet visel azon rövid muzsikai darab, melly három fertály tactusban készül, nyolcz tactusból álló két két részre oszlik, 's melly szerint az esmeretes lengyel tánczot járják. Az igazi lengyel nóta menetele nem olly sebes, mint a' menueté, 's charactere innepélyes komolyság. Muzsikája részeinek 's metrumainak sok sajátságai vannak.

Lengyelhaj, hajbetegség, leginkább Lengyelországban honoló, 's ott már a' Tatárok beütése, a' 13 század, óta esmeretes. Az orvosok nem egyeznek meg ezen betegség okairól és viszonyairól, 's többnyire ugy tekintik őt, mint egy más betegség birálatát, melly

a' bujakórhoz leginkább látszik szítani. Mások a' lengyel népaljának tisztátalanságától származtatják, a' meleg fejfedezéstől 's azon véleménytől, hogy ezen hajbetegség más kórnak végződését mozditja elő, 's innét melegség és fedezés által elő kell mozditatnia, 's a' hajaknak nem szabad lemetszetniek. Larrey legujabb tapasztalásai az 1806—7-ki lengyel táborozás alkalmával, ezt látszanak megálapitani róla: A' lengyelhaj tulajdon beteg összezavarodása a' hajaknak, fájdalmakkal a' fejbőrben, büdös kigőzölgéssel, geny, férgek és év összegyülésével a' bőr alatt, melly a' lengyelországi alacsony sorsu buja és mirigy kóros személyeken láttatik, 's annyira nézve idegen kóranyag kiválasztásának tekintethetik, a' mennyire a' nedvek tódulása nagy a' fejbe, 's mellynek a' nagyon zavart hajak lemetszése által történő elnyomatása annál inkább halálos lehet, minél hidegebb az ottani éghajlat. Larrey több illy betegnek lemetszé a' hját, de nem télen, a' fejet melegen fedeté, 's soha nem tapasztalá rosz következését. A' hajak mindig változatlanok voltak, elmetszetésekkor nem folyt belőlek nedvesség, mint sok iró állitá; fájdalmas sem vala a' metszés. A' betegséget Lengyel és más országokban is megakadályozza a' hajnyirés, tisztán tartás, sokszori fésülködés; és ezért csupán csak az ellenkezőleg tevők szenvednek ott is benne. Azon ostoba vélemény is uralkodik ezen betegség hazájában, hogy a' fejlődő betegséget izzadás és mocsok által táplálni kell. A' zsidók szakála nincs alája vetve ezen betegségnek, kétségkivül mivel ez tisztán tartatik. A' Lengyelek közt uralkodó tisztátalánság miatt a' lovak serényében is van egy lengyelhajféle betegség. Mivel a' hosszu finom hajak könnyen összezavarodnak, ha szorgalmatosan nem fésültetnek és mosatnak; innét a' meleg főtakarás hozzá járulván, számtalanszor ki kell ezen betegségnek ütnie, mellyet azután az előitélet táplál és ápolgat, mignem az egész test beteges lesz, 's az orvos meg sem tudja határozni, hol az ok, és mellyik a' tiszta következés. —*j*—*a*.

LENGYEL LITERATURA. Miecislaw Dombrowkát vette ugyan el, a' cseh királylányt, 's igy már 965 évben bémenetelt nyere Lengyelhonba a' kereszténység, de a' mivelődés egyre csekély előmenetelt tön a' sok kül és belháborgás miatt. A' „*Chronicon slavosarmaticum Procosii*“ ki a' hir szerint első krakói püspök volt (megh. 986.) Varsó 1827, történetileg korcs, de tudományilag nevezetes összelopdozás. Csak a' 12-dik század olta kezdődik a' politicus literatura Mart. Gallus (1109 körül), Kadlubek Miklós (megh. 1223) és Boguphalus (megh. 1255) latinul irt chronicájával, Strzempski (vagy Polonus, megh. 1279) Pápák és romai császárok chronicájával. Kadlubek Vincze „*Res gestae Principum ac Regum Poloniae*“ czimü munkája uj kiadást nyere Varsóban 1824, Dzierswan „*Chronicon Polonorum*“-ával (a' 13. századból. Egy jókora szünet után III vagy nagy Kazimir (uralk. 1333—70) jobb időt készite, városokat épitő, törvénykönyvet szerző, először országgyülést tartó, a' földmivelést, kézi mesterségeket elősegitő, 1347-ben a' krakói egyetemet alapitó, az 1400-ban ujra alapitandót, de csak a' 16-dik században virágzandót. Azonban igen lassan nevekedett ezen vetés, 's a' Lengyelek mivelődése csak Dlugosz János, lembergi püspök (megh. 1480) bőtartalmu és actákkal gazdag lengyel történetirásában, 's a' Krakóban először alapított (1488) könyvnyomtató intézet által lön látszatós. (L. Bentkowski-tól: „*Über die ältesten Druckschriften Polens*,“ Varsó 1812; Bandtke-től: „*Geschichte der krakauer Buchdruckereien*“) *) A' két Sigmond szerencsés uralkodása által (1507—

*) A' legrégibb lengyel nyomtatás egy „*Miatyánk*“ 1475-ről; az első nyomott lengyel könyv 1522-ki („*Jesus élete*“ Bonaventurától, a' magyar királyné számára forditva).

1572) kezdődik a' valódi nemzeti literatura, a' rövid idő alatt meglehetős magasságra emelkedő. Luther reformatioja nem kevesbé emelte Lengyelhonban is az elméket, 's a' türedelem, sőt kedvezés olly nagy lőn itt az ujitóknak, hogy ott a' legnagyobb kételkedők (scepticusok), a' Socinianusok is, menedéket nyertek. Báthory István hatalmas uralkodása alatt (1576—86) nem lankadt a' literatori munkásság, a' következő uralkodók alatt pedig Zamoyski János sokat tön alapítások és önpéldája által. De ő is vala a' nemzeti mivelődés utolsó hatalmas előmozdítója, mellyet csak ő mente meg a' Jesuiták teljes elnyomásától. Ez idő olta örökös pártoskodás, 's belső villongások miatt nem emelkedheték. A' szász uralkodók alatt sem derült fel jobb idő neki; de annál dicsőbben indult virágzásba a' mivelt Poniatowsky Stanislaus bölcs uralkodása alatt, 's olly hatalmas gyökereket vert, hogy a' Lengyelhont az országok sorából kidöntő zivatarok sem ölheték el. — A' lengyel literaturát nem tudományos hasznáért kell becsülni, noha e' nélkül sincs, hanem nemzeti érdekletessége teszi őt becsessé, a' millyen ritka más literatura. Az egész literaturán ált, még akkor is, midőn idegenek zsarnokoskodtak Lengyelhonban, látható a' nyugodni nem tudó nép tulajdon, merész törekvésü lelke; a' nemzeti élettel járt együtt a' lengyel literatura, 's a' nemzet előtt érdekletes tárgyakkal foglalatoskodott. Innét majdnem teljes a' hijány a' bölcselkedők és számászokban (kivévén Kopernicus, Poczobut és Sniadecki csillagászokat, Rogalinski és Sdsinski természettudósokat), ellenben bővelkedés a' hazai történetirókban, és fellengző, az ősi napokat, apák tetteit dicsérő, a' mostani állapoton komoran kesergő, vagy azt csipősen gunyoló költőkben. Fordítottak is remek darabokat a' Lengyelek. Igy Naguiczewski Ign. volt jesuita lefordítá az Iliast, Virgil eclogáit 's más ó darabokat, Dmochowski Ferencz, a' derék bíráló, nemes, folyó nyelven könnyü versekben az Iliast (Varsó 1800, 3 köt). Przybylski az Odysseát, Kochanowsky Pét. Tasso Jerusálemét (Krakó 1687, és Boroszló 1825), Krasicki, Tymieniecki és Brodzinski Ossiánt, Kochanowski Ján. és utóbb Naruscewicz Horatiust, és ez utolsó igen hiresen, az eredeti lélekben tette ált Tacitust; Karpinski Delille „*Kerteit*". A' történetirásban jelesek: Stryikowski (Lithvániai Chronica, jeles források használásával), Orzechowski, Cromer Márt. az országokat esmerő Sulikowski Dem. Ján. Kobierzycki Stan. (IV Ulászló története, remek diákséggal), az egyenes szivü Piasecki Pál, az előitélettelen Kochowski Vespasian, 's mindnyájok felett Naruscewicz Jesuita. Ezen utolsó elkezdé Lengyelhonnak általános történetleirását kiadni, mellynek folytatását a' varsói tudom. academia több tagjai áltvették. Niemcewicz (l. e.) a' híres országtudós, hős és költő 1815-ben történetes nemzeti énekeket adott rezekkel és hangával (6. köt.). Az énekeken kivül e' munkában rövid lengyel történetirás is van magyarázatul. Ezen remek munka 6 hónap után másodszor adaték ki. Potocki érdemessé tette magát a' szép mivészségek történetében, mint a' „*Lengyel Winckelmann*" egy „*Rhetorica*" irója, 's több „*Országos és alkalmi beszédek*" szerzője. Sierakowsky Seb. gróf, jeles könyvet ada ki az építésről, Bratymowicz a' mezei gazdaságról; Paprocki Barth. Okolski 's a' némellyektől nem eléggé tisztelt Niesiecki Gásp. fontos genealogicus és heraldicus munkákat adtak. Mint politicus és nevelésről iró jeles Konarski Stan; Zamoyski Andr. pedig mint egy lengyel törvénykönyv szerzője, az országgyülés által elvetetté. A' természetleirásban fáradtak: Kluk, Ladowski és Jundzill. A' lengyel költés legrégibb és legszebb maradványa Kochanowski Ján. munkái (szül. 1550, megh. 1584). Simonowicz Simon ma is példányul szolgál az idyllében, Grochowski Stan. az érzékeny lantos költésben. Kochowski Vesp. és Twardowski Ján. (a' 17 században) nem mindig

legjobb izlésüek, az utolsó jeles tüzü. Az ujabbak között említendők: Trembecki Stan. Kniaznin Fer. Zablocki Fer. Wengierski Cajetan, Gorski Valer. Wenzik Fer. Tomaszewski Dysma, a' lelkes Kozmian Cajet., Tymowski, Osinski Laj. Reklewski, a' heves Brodzinski Kazim., a' jó izlésü Kruszinski Ján., Gorecki, Felinski Alaj., Marawski Fer., a' nemzeties, Pindar emelkedésü Woronicz. Karpinski Franziszczek nemes, tiszta nyelve, mély, gyengéd érzése által ajánlatos. Maga a' nagy, de szerencsétlen király, Lescinski, is szerencsésen költött. De egyetlen Krasicki Ign. (megh. 1802) mint költő és folyóniró, hires gunyló 's egyedül álló eredeti hősköltő (Wogna Chocimska), Ossiannak is fordítója. 1817-ben ada Tomaszewski Dyrma egy hőskölteményt ki 12 énekben „*Jagellonida*" czim alatt. Woronicz Pál varsói érsek és primástól, a' „*Kis Emilia megjelenése*" szerzőjétől „*Lechiade*" czimü epost várnak. Népdalokkal bővelkedik a' lengyel literatura („*Salanki Polske*" Varsó 1778, folyt.) valamint drámai munkákkal is, mellyek között jelesek Bielawski Jós., Zablocki Fer., Kossakowski Jós. Niemcewicz, Drozdowski, Dmuscewski Laj. Wenzik Fer. Felinski, Osinski Laj., Boguslawski Alb., Hoffmann Ant. 'stb. munkái. Az 1770-től 1794-ig nyomtatott drámák majd mind egy gyüjteményben vannak („*Teatr. polski*" Dufourtól, Varsó 1778, folyt. 56 köt.). Hires hitszónokok: Lachowski és Wyrwicz, idegen nyelvekre is lefordítva. Az ujak között jelesek: Woronicz Ján., Prazmowski Ad., Szaniaffski Xav., Jakubowski, Szweykowski Alb. 'stb. Általjában véve az ó lengyel irók, nevezetesen a' Sigmond, Augusztés Báthory István idejebeliek ma is remek példái a' lengyel irásmódnak, noha a' 18 században nevezetes változások történtek a' lengyel nyelvben. Remekeknek tartatnak még: Kochanowski Ján., Skarga, Wuiek, Bialobrzeski, Gornicki, Grochovski Stan., Petrycy Seb., Januszowski Ján., Basilik Cyprián, Blazowski Márt. Bielski Márt. 'stb. Az utóbbi remek folyónirók közül megnevezhetők: Krasicki Ign., Sniadecki Ján. Naruscewicz, Skrzetuski, Jodlowski, Czacki, Osinski Laj,, Potocki Stanisl., Albertrandi, Karpinski, Dmochowski, Sweykowski Alb. 'stb. A' Varsóban több kötetben megjelent „*Wybor Pisar'zow polskich*" czimü munka a' lengyel classicusokból van kiválogatva, gyüjtve. A' tudományok barátinak királyi társasága Varsóban sok érdemmel bir a' lengyel literatura körül. Több évkönyvet is adott ki. 1815 3. tudom. ujság jelent meg lengyel nyelven Varsóban, Vilnában, Lembergben, 1818-ban 6. A' főoskola- és nevelési igazgatóság helyére lépett világosodási küldöttségtől, melly a' papi és könyvbirálati tárgyakat is magában foglalja és igen tudós emberekből áll, sokat vártak a' népmivelésre. Az utolsó éves rázkódás nem kis befolyásu leend a' literaturára is. — Lengyel bibliafordítást adtak: Leopolita, Radzivil, Wujek, Budny, Sklemian, Szechowicz 'stb.

Az 1815. olta diszlett europai béke nem kis befolyással volt a' Lengyelek tudományos mivelődésére. A' literaturát kedvellett nemesség buzgó munkatársokat nyere a' polgárságban, 's nem csak az ugy nevezett lengyelkirályságban buzgott a' literaturai munkásság, hanem minden, régente Lengyelhonhoz tartozott tartományban, 60 lengyel könyvnyomó intézet és 20 könyvkereskedés által segítetve. Az ujságok és folyóirások életben tarták a' lengyel nemzeti lelket. Varsó, Vilna, Krakó, Lemberg sőt Poroszló is a' fővilágító pontok itten, az academiák 's tudós társaságok okos irányt adnak a' törekvésnek. A' lengyel nyelv kimivelésére, mellynek igazi honul Przemislt, Krasicki honát, adják Galiciában, a' legujabb időben is értelmes férjfiak ügyeltek (L. Lengyel Nyelv). Vilnában 500 ezüst rubel tételték ki a' legjobb lengyel nyelvtudományra. — Most a' lengyel nyelv idegenségét akarja lerázni. Lengyelhon politicai felosztása

által szaporodott az uj nyelvekből fordítások száma, de egyszersmind a' nyelvbeli korcsidomok száma is szaporodott. A' vilnai philologicus oskolának érdeméhez tartoznak a' vilnai egyetem megbizására nyomott évkönyvek. A' régi nyelveket mivelék: Groddek, átfordítva Buttmann görög grammaticáját, Zukowski Simon, egy zsidó és görög nyelvtudomány szerzője, 's a' varsói egyetem tanítói. Lindétől, a' sláv nyelvek kincseinek legelső esmerőjétől, a' slav nemzetek literaturai leirását biztosan várhatni. Ezen munka első kötete, „*Rys historyczny literatury naradów slowianskich*" czim alatt lép elő, 's az orosz literatura történetét foglalja magában Gretsch szerint, de bővítve, — folytatásában pedig mind azt megesmertetendi a' tanult Európával, a' mit Münnich, krakói tanító, „*A' lengyel literatura kézi könyvében*," Ossolinski Trentschin gróf, „*Wiadamosci historyszno*"jában (Krakó 1822, 3 köt.), és Bentkowski Felix „*Historia Litterary Polskiey*"ében (Varsó és Vilna 1814, 2 köt.), Chlendowski és Szumskiego („*Krótni rys historyi i literatury Polskiey*" etc. Varsó 1824.) megesmert szorgalommal és belátással összeirtak. A' történeti emlékek fentartására is ügyeltek a' Lengyelek, hova a' régi irók összegyüjtése és kiadása is tartozik. Ezen kutfőgyüjteménynek egy kötete (III Boleslaus élete, egy magyar és egy cseh chronica) Czartoriski senator költségén jött ki Varsóban 1825. Linde munkássága által kijött 1819-ben a' „*Janociana*" eddig nyomatlan volt 3dik kötete, melly egy esmeretlentől küldeték hozzá. Szumtkitól kijött: „*Krótni rys history i literatury Polskiey*'sat." (Varsó 1824). Bandtke „Lengyelország történetei"nek második kiadása kijött Krakó és Varsóban 1822. Surowiecki (megh. Jun. 9. 1827), az oskola és papi dolgok ministeriumabeli tanácsnok, történetirási és statisticai irományokat ada ki; Oginski „*Mémoires*"-okat Lengyelhonról, Skarbeck, varsói tanító „*Theórie des richesses sociales*" czimü munkát 2 köt. 1828. — Becsültettek egyszersmind a' képemlékek is, és Woronicz János püspök gondja által a' krakói püspöki palota a' lengyel történetek museumává változott. „*Palac biskupow krakowskich*" czimü irás beszéli el annak belső gazdagságát. E' gyüjtemény mellett méltó helyen áll azon pompás munka, mellyet az 1821ben korán elhalt Potocki Stan. kezde, a' „*Monumenta regum Poloniae cracoviensia*," melly Prazmowski B. Sierakowski gróftól, és Lindetől 3 nyelven a' varsói uralkodási megbizottság autoritása alatt adatik (?) ki. — Kosciuszkonak, a' minden Lengyel szivében különben is elromolhatatlan emlékünek, külemléket is ada a' lengyel nemzet, 20 toisnyi magas és 46 toisnyi alapu halmot, valódi sarmata módon. Gyüjteményes buzgóság nélkül soha sem szükölködtek a' lengyel nagyok; Potockinak érdeme pedig az, hogy példája és serkentésére gondos felvigyázat alatt közönséges használatra kiadattak (nyitva voltak) a' gyüjtemények. Igy a' varsói szász palotában egy gyönyörü rézgyüjtemény áll, Poniatowski Stan. Aug. öröksége és Potocki Stan. adománya; 's Piwarski felügyelése alatt a' közönségnek nyitva van, nem különben a' könyvtár, mellyet Lelewel ügyelése nem kevessé szépitett, Lindétől mintegy alapítaték 's az 1819-ben eltörlött klastromokból 40,000 részint igen becses kötetet kapott, 's egyre dicséretesen használtatik. A' krakói könyvtárt Bandtke hozá rendbe. A' könyvkedvelők számára kincs leend Dzalinski gr. gyüjteménye, másutt példátlan uj történetbeli ritkaságokkal, valamint Rascynski gr. cabinetje, mellyet 1812 és 13-diki utazásai keleten (1824-ben kiadta) bővelkedővé tesznek ritkaságokkal. A' birálatban Ossolinski gr. tünik ki tehetség, részrehajlatlanság és alapos tudomány által. — A' nép kedvenczei közül nevezendők: Karpinski Fer. (megh. 1820) ki „*Sielanki*"jában egész nemzetiesen áll fen, 's kinek zsoltár fordításai Varsóban stereotypisáltattak 1829; Trembecki, lantos, mese

és tanitóköltő, levelező; Zachowitsch Stan. „*Mesék és elbeszélések*“ (2. kiad. 1826. Varsóban). Még magasabban áll Niemcewicz Jul. Urs., kinek hazai történetes énekei a' nép tulajdonává lettek. („*Spiewy historyczne z Muzyka i Rycinami*“ Varsó, 1816, és „*Leybe i Siora*“.) Sibylla temploma Woronicz püspöktől (1818) valamennyire pompásan innepeli a' honi emlékeket, a' Czartoryska herczegnétől Pulawyban egyesítetteket. Inkább a' gerjesztett érzés 's egyes festések, mint az egész miatt érdemel említést Tomaszewski Boncza „*Jagellonidája*,“ nyomatott Berdiczowban, Volhyniában 1817. Tetszettek még Boguslawski gen. dramaticus munkája: „*Krakowiani i Górali*“ (Varsó 1823), melly sok nemzeti énekkel bővelkedik, — Wezyk F. gróf dram. munkái (honi történetes szomorú játékok, Krakó, 1823) 's Fredro Alex. gróf 9. vigjátéka (Bécs. 1826, 2 köt.). Jelesek még: Brodzinski, Krajewski Mihály, Moloki Mark, Kozmian Caj., Kicinski, Gorecki és Tymowski. A' fordítók közt kitünők: Felinski („*Radziwil herczegné*“ szom. játék szerzője), Chominski, Dzierosenski és Starzinski Doliwa, ki az eddig szokott alexandri versek helyett első hozá be a' négylábu trochaeusokat. Lengyel románokat adtak: Skarbeck Fridr. gróf (Staroste Ur, Varsó 1826, 2 köt.), „*Tarlo*“ elbeszélés a' lengyel történetekből, (Varsó 1827, 3 rész.); Niemcewicz („*Jan y Tenczyna*“, Varsó 1827, 3. rész). Az ékesen szólásban példányul szolgál Niemcewicz, Potockinak szerencsés utánversenygője. Azon beszéd, mellyben bajtársa és barátjának Kosciuszkónak emlékét inneplé Nov. 27. 1817, megérdemlé a' sok nyelvre lefordítást. Hasznosan munkálkodik az 1801 olta álló t á r s a s á g a a' t u d o m á n y o k b a r á t i n a k. Mint biráló és izlés példája mindegyre nevezetes Osinski. A' tapasztalási tudományokra nézve sem volt nyereségtelen ez utolsó időszak, de e' részben keveset mondhatni róla, mivel — mint mi rólunk — a' Lengyelekről is lassan tud meg valamit a' külföld. Sniadecki Ján. egyre vi a' vilnai csillagászat becsületéért; a' Sniadecki Andr. behozta lengyel chemiai elnevezet („*A' chemia elvei*“ czimü munkában, melly 3. kiadást ért már), nyomosabb alapitást és szaporodást nyere Chodkiewicz Alex. uj chemiai rendszerében. Arnold Varsóban a' természetleirás literaturájának él. A' füvésztan nem eléggé mivelteték. Az orvosi tudomány sok egyirattal bővelkedik, de ezek a' külföldi idomra szabattak. A' számtudományban jelesek: Iwardowski, Petka, Polinski, Konkowski. Mint lángész a' mechanicában, említhető Stern zsidó, ki számoló és földmivelő gépelyeket talált fel. A' földmivelést társaságok mozditják elő. A' kertészkedésben előkelők tüntek ki, mint Wodzicki Stan., ki a' honi fákat és bokrokat honosival megesmertetendő, iróvá lön. — Igy 5 különböző uralkodás alatt, 7 különböző országrészben eleget mozdítanak a' Lengyelek, nemzetiségek emelésére, dicsőitésére; ha mindent nem tehettek, a' sors vas karjának kell sokat tulajdonítani. — Az utolsó revolutio megrázott mindent nálok, — melly gyümölcs kel, melly virág fakadoz utána, vagy milly iratromladékok születendenek, az időfolyás bizonyitandja be.

L e n g y e l N y e l v. Ennek eredete 's terjedése is homályban van. Hogy szláv eredetü, egész alkatása bizonyitja, de a' meggyőzött országok lakosaitól olly sok kemény mássalhangzót vön fel, hogy általa igen különböző lett keleti testvérétől, az orosz nyelvtől. A' nyelv kimivelésének korán ellene állott a' latin keresztény vallás felvétele 965-ben, mert a' papság, mint az akkori legmiveltebb néposztály, hamar magának tulajdonitá a' hivatalokat és tisztségeket 's abba a' latin nyelvet magával vitte. A' külföldi királyok alatt pedig udvari nyelv is a' latin lön. És csak a' Sigmondok uralkodása olta a' 16 században (már!) jutott vissza a' nyelv régi, természetes jogaiba, annak közepe táján könyvbeli nyelv lett, hanyatlott a' 17-ben,

de Stanislaus Augustus alatt viszont emelkedék, és olly virágzásra lépett, mellyet az azoltai szerencsétlen politicai változások sem rabolhattak el. 1801-ben Altrandi püspök elölülése alatt egy társaság állott össze Varsóban, a' lengyel nyelv tisztaságát fentartandó, melly 1802-ben irásainak első kötetét kiadá. — A' lengyel nyelvet csak a' tudatlan véli durvának, keménynek; halmozott mássalhangzói mellett is felülmul minden slav nyelvet a' széphangzás és hajlékonyságban, sőt némelly német tájszólásmódot is; képességre és erős rövidségre nézve ritka nyelvnek enged győzedelmet. A' lengyel nyelvtudományok közül említjük: Kopczynski piaristáét, Mrongroviusét (3 kidolg. Danzig 1827), Vaterét (Halle 1807), Bandtke Györgyét (uj. kiad. Boroszló 1824), a' lengyel nyelv első elveit Meozinskitől (Varsó 1822), — a' szótárok közül Bandtke-ét (Boroszló 1806), Linde-ét, a' nagyot. Ezen utolsó, a' varsói Lyceum rectora, többektől, p. o. Czartoryski herczegtől, Tyszkiewicz Vincze gróftól, segitetve, 700 könyvből 's irásból, és a' társalkodási nyelvből 6 negyedes kötetben adá a' lengyel nyelv szókincsét e' munkában: „A' lengyel nyelv szótára, Varsó 1807—1814. 55.

LENGYELORSZÁG, az 1815 elrendelés szerint, az austriai, porosz, és orosz- lengyel tartományok közt fekszik, kiterjedése 2271 nsz. mfd., 's 482 városban és 22,694 falucskában 3,852,000 lakost számlál, kik közt 212,944 zsidót. Déli részein a' Karpátok egy ága nyulik végig. Fő folyóvizei: a' Weichsel (melly Krakónál hajózható, 's a' Nida, Pilika, Bzura, San, Bug és Drevenz folyókat fogadja magába) a' Vartha, Niemen (Memel). Tavai: a' Duza, Augustowo és Vigry. Termékei: Szarvasmarha, ló, juh, disznó, kecske, enni való vad, farkas, hiuz, medve, leopárd, vadmacska, vidra, nyest, róka, nyul, méh, halak; gabona, gyümölcs, hüvelyes vetemények, fa, len, kender, dohány, komló 'sat. Ercze és sója kevés. Lengyeleken kivül találtatnak benne németek, görögök, tatárok, örmények. A' catholica vallás, mint a' lakosok többségéé, különös védelme alatt van az országlásnak; mindazáltal egyéb felekezetek is teljes vallási szabadsággal birnak. A' nemesség száma 60,000-nél több. Az ország 8 vajdaságra osztatik, mellyek ezek: Masovia, hol VARSÓ (l. e.) az egész ország fővárosa; Kalisch; Krakó, Miechow fővárossal; Sandomir, Radom fővárossal; Lublin; Podlachia, Siedlce fővárossal; Plock, és Augustow, Suwalki fővárossal. Királya az Oroszok császárja, most I. Miklós. Lengyelhon 1815-től 1831-ig alkotmánnyal birt, melly szerint a' végrehajtó hatalom a' királyt illette, 's ez által statustanácsra, helytartóra 's 5 ministeriumra volt az ruháztatva. A' törvényhozás a' király és országrendek közt közös volt. Az országgyülés, mellyet a' király minden második évben tartozott 30 napra összehivni, állott 1) a' senatus kamarájából, mellynek 30 tagját 10 püspök, 10 vajda 's 10 castellanus tevé; 2) a' követek kamarájából, mellyben 77 nemesi, 51 községi követek, 's a' statustanács tagjai birtak üléssel és szóval. Az alkotmány biztositotta a' sajtószabadságot, 's a' ministerek és más statustisztviselők feleletalattiságát. Most azonban nem igy van a' dolog. 1831 a' revolutio elnyomatása után, az alkotmány eltörültetett, 's az ország Oroszországhoz kapcsoltatott, mint annak egészitő része.

LENGYELORSZÁG TÖRTÉNETEI 1815-ig. Lengyelország 1000 év olta majd nem csupa szerencsétlenségről nevezetes. A' legnagyobb sikságot képzi Europában; Lithvaniával együtt 1772 előtt 13,000 nsz. mfdnél nagyobb volt a' területe, mellyen legfeljebb 11½ mil., Büsching szerint 8 — 9 mil. ember lakott, kik 100,000 apró ur alatt, a' köztársaság szabadságában szintolly kevessé részesültek, mint földjök termékenységében. Buza és rozs, len, fa, méz és vi-

asz, derék lovak, szép szarvasmarha, 's végetlen sótelep tevék ezen ország természeti és kereskedési gazdagságát; mellyet hallal bővelkedő folyók a' balti és feketetengerre vittenek: de a' mivszorgalom, Varsó, Bromberg, Posen és egynehány, Silezia határain fekvő, városon kivül, egyátaljáu nem üzetett; a' nemes ember korbácsa volt a' nemzeti gazdaság lelke, a' Zsidó pedig a' találékony ész minden munkásságát pálinkában fojtotta el; mert a' földhez ragadt Lengyel igy szól: Csak az az enyim, a' mit megiszom. Lengyelhon a' legiszonyubb ellenmondások országa volt; a' farkasok és más ragadozó állatok sergei bajainak legcsekélyebbikét tevék. — A' lengyel nemzet, egy ága a' Borysthenes melléki Sarmatáknak, a' Góthok és Hunnok nagy költözködése idejében, még inkább pedig a' Germanokkal 200évig folytatott küzdése 's belháboruji alatt, csudálatos rugó hajlékonyságot nyert, engedés és ellentállás, hódolás és dacz, szolgai lélek és honszeretetből összerakottat. Az első szláv törzsököket (mellyek már a' 6-dik században elüzték lakhelyeikről a' finn népségeket, a' Dnepr és Weichsel mellett terjedve el, 's ott mint Lithvánok, itt, a' balti tenger mellett, mint Poroszok és Lettek telepedve le) a' 7-dik században a' Lechek követék, egy szinte szláv nemzetség. Ezek már képezhetőbbek ama' vad csordáknál, az irás mesterségével együtt a' kereszténységet is felvették 960 körül, 's a' 10-dik század vége felé P ó l o k-nak, sikság szlávjainak, neveztettek, nálunk pedig Lengyeleknek. Szomszédokkal való viaskodás vala sorsa ezen, Piast nevü önválasztotta fejedelme alatt, 840 olta a' Weichsel és Wartha közt egyesült, Piast férjfi örökösei alatt pedig apró fejdelemségekre szakadozott népnek. Határai ennél fogva mindig bizonytalanok voltak, 's az ország belsejében is csak a' nemzetség egysége, a' fejedelmi ház (a' Piastok) és a' közös név, tevék a' kapcsoló köteléket. Hanem ezen egység, melly inkább képzelődésben, mint valamelly törvényes formában álla fen, hatalmasan hatott a' Lengyel képzelő tehetségére, 's a' leghősiebb honszeretetre lelkesitette őt. Azonban valamint minden ember, kit törvényes rend és szabadság nem korlátol, 's csupán érzetei vezetnek: ugy a' Lengyel is szintolly könnyelmével mint indulatossággal adá magát minden politicai kicsapongásra, annyira, hogy a' lengyel statuspolgárok, azaz a' nemesség, nagyobb részében köztársasági character soha sem érhetett meg. Ennyiben változónak vagy charactertelennek mondhatni a' lengyel nép tömegét. De azért még is voltak Lengyelországban jeles férjfiak, kik akarmelly köztársaságnak diszei lettek volna; mert ifjui rajoskodással férjfias erőt 's köztársaságias nemes lelket kapcsolának egybe. Igy Tarnoffsky, Zamoyski, Zolkieffski halhatlaniták neveket Lengyelhon történeteiben; 's hány hőst és kormányfit mutatnak köztök az ujabb kor utolsó szakai! Mások ellenben a' belső szakadások miatt kimentek hazájokból, 's elárulák azt vak pártdühből. Igy addig nyavalygott Lengyelország, alkotmánya alaphibáji miatt, mig végre ezekben elsüllyedt. Ezen köztársaságban ugyan is a' társaságiság okfeje uralkodott, nem az egységé, noha a' status már Chrobry Boleszláv alatt, 1025, királyságnak neveztték. A' szabadság fája gyökér nélkül állt, mig végre a' zivatar ledönté. Kétséget nem szenved, hogy a' választásjog jelszava volt a' pártküzdésnek. A' törvényes rend és polgári szabadság azért nem kaphata lábra, mivel a' politicai esztelenség ezen tételben állt: csak a' nemes ember statuspolgár. Ezen durva, ezerfejü felség előtt a' status czélja soha sem lön világos, 's még kevesbé érték a' Lengyelek, az egyesnek szabadságát az egésznek erejével egyesitni. Ezért veszté el a' nemzet függetlensége egyik feltételét a' másik után; elsőben Sileziót és az Oderát, azután a' Kelettengert, erre a' Dneprt, végre a' Karpátokat. Ollyan status pedig, mellynek erős határai nincse-

nek, melly a' tengertől el vagyon záratva, 's belsejében az egység erejére nem jut, szüntelen viadaljutalma leszen szomszédjai politicájának. A' szerencsétlenség akkor kezdődött, midőn a' Piastok az országot gyermekeik közt feloszták. Igaz ugyan, hogy III. Boleszláv 1138 legidősbik fijára, mint Krakó birtokosára, valamelly felsőséget ruházott a' többi fejedelmek felett; de ez csak nevelte a' nyugtalanságot. A' 10-dik században elfogadott kereszténység sem mivelhetett jótékonyul a' Lengyelekre, a' hierarchia igényei miatt, 's mivel már mély gyökeret vert nálok a' Németek gyülölése, a' 200 éves háboru által. Midőn erre masowi Konrád a' Poroszok ellen a' német rendet segitségül hivá, 's ez 1230 — 1404 a' Balttenger mellékét, az Oderától a' Finnöbölig, meghóditá: elveszté Lengyelország éjszaki védvonalát 's tengeri kereskedését. Egyesitette ugyan Lokietek Ulászló, ki magát 1305 krakói királynak koronáztatá, ezen tartományok legjobb részét, a' Warte melléki Nagylengyelországot a' felső Weichsel melléki Kislengyelországgal; de már későn. A' Németek már ekkor körülszárnyalták a' lengyel statust; ezért a' fija, Kazimir, ki mint törvényadó 's az ország belsejének elrendezője, nagy melléknevet nyert, kénytelen volt a' kalischi békében 1343 az Oderáról 's az alsó Weichselről forma szerint lemondani. Jó társasági rend felállitásán azonban annál szerencsésebben munkálódott. Megerősíté a' városokat, megszabaditá őket a' nemesség nyomásától, de egy zsidó nő iránti szeretete miatt e' népnek igen kedveze, melly utóbb a' kereset több ágait 's a' pénzkereskedést magához huzta, 's a' nemzeti jóllétet elfojtotta. Kazimirban magva szakadt 1370 a' piasti férjfi ágnak. Most elkezdé a' nemesség, szavát a' koronaöröklőknek eladni, bizonyos személyes elsőségekért, mellyeket neki az egésznek kárával kelle engedni. Ezeknél fogva Lengyelország egyesitése is Magyaroországgal (Lajos alatt, 1370 — 82) sikeretlen volt a' monarchia megerősitésére. Természetesebb, 's ugyan azért tartósabb is volt a' Lithvaniával való szövetkezés, 1386 olta, midőn Jagello, a' lithván nagyherczeg, házasság és választás által elnyeré a' lengyel koronát. Hanem a' nyelv és szokások szüntelen távol tarták a' Lithvánt a' Lengyeltől; a' kereszténység, mellyet amaz csak most vön fel, nem volt olly politicai kapocs, melly e' két féltestvért egy néppé egyesithette volna. Most azonban még is hatalmasbak voltak a' Németrend, mint közös ellenségjek, ellen. Sőt természeti határait is visszanyerni látszott Lengyelország, midőn a' vitézek a' thorni egyezség által, 1466, Kulmot 's a' Weichselt Elbingenig Lengyelországnak engedni 's a' köztársaság védfelsőségét a' Rend tartományában elesmerni kénytelenittettek. Liefland is Lithvaniához jutott 1558, 's Kurland 1561 lengyel adománybirtok lön. Igy Lengyelország a' leghatalmasabb status lön éjszakon, kivált midőn a' lithván nemesség 1569 olta a' nagy- és kislengyelországival egy gyülést képezett. A' nemesség azonban a' koronaöröklésből, melly iránt a' Jagellokkal sokat vitázott, kereskedést üzvén, a' nemzet képviseltetése jogát, a' polgárrend kizárása mellett, egészen 's egyedül magára ruházta. Az országgyüléseken megyekövetek által jelent meg, kiknek megegyezte nélkül 1505 olta, semmit sem volt szabad az ország alkotmányán változtatni. A' király csak nemes születésü belföldiekből nevezhete érsek, püspök, vajda, castellán és ministereket, kik együtt véve tevék az első rendet avagy senatust az országgyülésen. Pedig épen ekkor lett volna a' statusnak szilárd kézre szüksége, melly az egészet összetartotta volna. Smolensk, Lengyelhon védfala a' Dnepr mellett, meghóditatott (1514) az Oroszok által, 's az ország belsejében dühös vallási gyülölség támadt; a' dissidensek mindazáltal, azaz a' protestansok, socinianusok és nem egyesült görögök, a' wilnai országgyülésen 1563, egyenlő jogokat nyertek

a' catholicusokkal. De hogy még ezen vallási béke se hozhasson áldást a' lengyel földre, ki kelle halni a' Jagello háznak 1572.

Ezolta Lengyelország szabadon választá királyait az 1791 Maj. 3-kai alkotmányig. Anjoui Henrik, mint választott király, első esküvék a' pacta conventa-ra, mintegy a' nemesi szabadság nemzeti törvényére. Ettől fogva pártokra szakadozott a' nemesség, 's a' családok gyülölsége idegen fegyvert hivott az országba. Igy a' zamoyski párt, Sigmond svéd kir. herczeg választása által a' két első éjszaki koronát egyesitni vágyva, nem csak belső meghasonlást alapita, melly a' generalis confoederatio és insurrectio czimü nemesi jognál fogva (1607 olta) még törvényes is lehetett, hanem véres háborut is Sveciával, melly végre 1660 az olivai békében feljül emelkedék Lengyelhonon. A' respublica kénytelen volt Lieflandot Svédországnak, Poroszország felsőségét pedig (1657) a' brandenburgi nagy választó fejedelemnek engedni. Ezen felül az ország belsejében a' politicai massa gyenge egybefüggése féktelenséggé oldozódott, midőn János Kazimir alatt (1648 — 69) a' liberum veto törvényes lön, mellynél fogva egyetlen egy megyekövet ellenzése a' többiek végzetét eldöntheté. A' confoederatiotól már csak egy lépés volt a' hazaárulásig. Pártoskodók előmozditák a' Kozákok elpártolását, kik 1654 Oroszország védelme alá állitak, mellyre Smolensk (másodszor) Kiewvel, a' Dnepr-rel, 's tulsó Ukrainnal együtt, 1667, az andrussowi 13 éves fegyverszünetben Oroszországnak engedtetett. Már akkor megmondá János Kazimir király, az országgyüléshez (1661 Jul. 4) tartott beszédjében, miért, kitől és miként fog majdan Lengyelország felosztatni. Sobieski, a' bajnok király, megerősité azon átengedéseket az örök békében 1686; miért azonban Oroszország magát kötelezé, Moldva és Oláhország meghóditásában segitségére lenni. Ennek halála (1696) után a' legtöbbet igérőre szálandónak látszott a' lengyel korona. Midőn a' szász választó fejedelem (l. August II.) a' franczia párt ellen győzött, 's I. Péter orosz czárhoz csatlakozott: akkor a' respublica, melly magát védelmezni képes nem volt, 's a' szász sereget még is szabadságára nézve veszélyesnek tartá, cardinál Radzie owski állhatatlansága 's dicsvágya miatt, az éjszaki háboruba keveredett, melly Muszkaországot éjszakon első hatalommá tevé. Ez elhatározá Lengyelország sorsát. A' svéd fegyverek 1704 azt eszközlék, mit utóbb 1733 — 95 az Oroszok. Rendelkezének a' lengyel koronáról. Megvesztegethetőség és pompaszeretet egyiránt terjedt most a' lengyel nemesség közt, hogy az egésznek összes erejét gyengitse, megsemmisitse. Hogy pedig a' zavarodás mértéke teljes legyen, a' dissidensek másfél száz évi szerkezeti jogai 1717 korlátoltattak. A' Jesuiták gerjeszték a' tüzet, 's az ő igaztalan törvényszékek Thornban (1724) jel gyanánt szolgált halálos gyülölségre. Végre az 1733 és 1736-ki országgyülésen kizáratták a' dissidensek az országgyülésből, a' törvényszéki, sőt egyátaljában minden nyilvános hivatalokból; csak ugy akartak velek bánni, mint a' védett zsidókkal. Lengyelország nem csak ebben, hanem az ő politicai 's erkölcsi meglevődésében is, melly a' franczia elmésséget 's könnyüséget dobzódással és durvasággal igyekezett egyesitni, szembetünőleg ment vissza az ököljog kora felé. Igy rontalmasan gyuladoztak az indulatok, midőn II. Katalin 1764 Poniatowski grófot, az ő kedvenczét, a' lengyel királyszékre emelé. P. gyengébb, hogy sem a' féktelen nemesség dölyfét zabolázhassa, Oroszország védhatalma 's a' respublica független méltósága között ingadozott, majd ahoz majd ehez hajladozva, mi által mindenek becsülését elvesztő. Azonban még is Soltyk és Massalski, krakói és wilnai püspökök fanatismusa, mellyel ők a' vallási szabadság visszaállitását gátlák, volt fő oka a' polgári háborunak, melly Lengyelországot a' legiszonyuabb

rendetlenségbe dönté, 's a' status végromlását huzá maga után. Oroszország a' dissidensek ügyét pártolá; generalis confoederatio állt fel; az országgyülést egészen orosz befolyás kormányzá. Elkészült a' bari confoederatio is, Francziaországtól gyámolitatva, 's kiütött a' háboru Oroszország ellen. Az idegen seregek elpusztiták az országot, 's egynehány lengyel pártvezérnek vad és esztelen tettei, a' három szomszéd hatalomnál a' lengyel nép természeti jogainak semmibe vetelét szülék, annyira hogy ők, mint Katalin mondá, Lengyelországot olly statusnak tekinték, mellyben csak le kell hajolni, hogy valamit felvenni lehessen. Ezen belső zavargásban helyesnek látá az austriai udvar a' szepesi városokat, mellyek 1402 Magyarországtól Lengyelhonnak zálogba adattak, elfoglalni. Végre a' pétervári cabinet Lengyelország felosztásának gondolatjára vezeté. Az orosz minister 1772 hirdeté ki a' három hatalom végzetét; 's a' lengyel respublica 1773 Sept. 18. fogadá el ezen, már előre végre hajtott osztály egyezséget, melly szerint Lengyelország előbbi 13,000 nsz. mfdnyi területéből 9000-nyit tarta meg. Austria a' szepesi grófságon kivül, a' krakói vajdaság felét, a' sandomiri vajdaság egy részét, Veresrussia vajdaságot, Belz egy részét, Pokutiát, 's Podolia egy részét nyeré el, mint olly tartományokat, mellyek a' hajdan Magyarországgal egyesülve volt Galiczia és Lodomeria királyságokat tevék (1280 nsz. mf.). Poroszország egész lengyel Prussiát nyeré el, Danzigon és Thornon kivül, 's Nagylengyelországból a' Netzmegyét, melly előbb Pomerelle név alatt Pomeraniához tartozott (631 nsz. mf.). Oroszországé lön lengyel Liefland, a' polozki vajdaság fele, a' witepski és mscislawi vajdaságok fele, és Minsk egy része (1975 nsz. mf.). Most Oroszország határozá meg a' szerencsétlen respublica belső alkotmányát. Csak ekkor látták által a' Lengyelek, miben álljon tulajdonképen az ő statusczéljok, 's miképen dolgoztak ők ennek ellene, esztelenül elvakulva. Hogy függetlenségeket biztositsák, II. Fridrik Vilhelm burkus király védelemigérése által buzditatva, uj alkotmányt készitének. A' szabad választás e' szerint eltörlendő, a' 3-ik rend pedig a' nemzeti képviselésbe felveendő vala. E' tevé alapját az 1791 Maj. 3-kai alkotmánynak, mellyet Fox, sőt még Burke is, nagyon magasztalt. Poroszország is jóvá hagyá. Hanem Oroszország 1791 Mal. 18. nyilatkoztatása által kikelt ellene, 's azon Lengyeleket pártolá, kik Targowiczban a már országgyülésen elfogadott alkotmány ellen confoederatioba léptenek. Poroszország elhagyá a' respublica ügyét, a' király 1792 Jun. 8. Lucchesini által ezt felelvén a' Lengyeleknek: A' lengyel respubl. igen hibázott, midőn az ő tudta 's befolyása nélkül olly alkotmányt állitott fel, mellyet gyámolitani ő soha sem szándékozott. Poroszország megegyezett Lengyelhon második felosztatásában 1793, mellynél fogva Oroszország 4553 nsz. mfdet, 3 mil. lakossal (a' polozki és minski vajdaság maradványát, a' nowgorodeki és brzecki vajdaságokat, a' lengyel Ukrain koronabirtokait, Podoliát, 's Volhynia keleti felét) vevé el; 1060 nsz. mf. pedig (Posen, Gnesen, Kalisch, Sieradz, Lenczie vajd. és Rawa fele, Danziggal 's Thornnal együtt, Brzesk vajd. fele, a' Dobrzyn föld, Szenstochow erőssége) 1,136,000 lakossal, Poroszországnak jutott. Orosz puskagyilkok kinszeriték az országgyülésnek — illy bánás által felláziott — tagjait, honjok eldaraboltatásának elfogadására. Lengyelország maradványa most már egészen orosz gyámság alatt állt. Ekkor felkelt Kosciuszko (l. e.) a' krakói confoederatioval, Mart. 1794. A' hazáért való szent viadalban Varsó és Vilna megszabadittattak. A' raclavicei nap (Apr. 4. 1794), 's a' porosz sereg megszálta - Varsónak felmentése Sept. 5. és 6. 1794, legszebb napok a' lengyel nemzet életében. De már későn történtek. Erősségek, tactica, szövetségesek, sőt fegyverek szüké-

ben, az orosz, porosz és austriai seregek által bekeritetett nemzetnek kétségbeesése, a' maczlewiczei nap (Oct. 10.) 's Praga eleste (Nov. 4.) után kénytelen volt leroskadni, habár nagyobb egység 's több olly nagy és nemes ember, mint Kosciuszko, volt volna is a' Lengyelek közt. Az ország 1795 Oct. egészen felosztatott, Oroszországnak 2830 nsz. mf. 1 mil. lak., Poroszországnak 997 nsz. mf. 1 mil. lak., Austriának 834 nsz. mf. esvén 1 mil. lak. Az utolsó király kegypénzből élt Pétervárban, 's ott is halt meg 1798. Oroszország mindössze 8500 nsz. mf. 4,600,000 l. Austria 2100 nsz. mf. 5 mil. l., 's Poroszország 2700 nsz. mf. 2,550,000 lak. nyert Lengyelországból.

Illy állapotban maradt e' szétdarabolt ország (melly most idegen törvény által nyert belső rendet 's policziai intézeteket) Novemberig 1806, a' midőn Napoleon diadalmai a' kivándorlott Lengyeleket, kik eddig Olaszhonban viaskodtanak értte, Dombrowski alatt Posenbe 's Varsóba vezeték. Erre a' tilsiti béke (Jul. 9. 1807) a' porosz- lengyel tartományok legnagyobb részéből a' varsói herczegséget alkotá, melly a' szász királyban német uralkodót, 's a' franczia törvénykönyvel a' Francziákéhoz hasonló alkotmányt nyert, melly által az örökös jobbágyság eltörülteték. Danzig köztársaságnak nyilatkoztatott, porosz és szász oltalom alatt; azonban még is csak franczia fegyverhely maradt. A' franczia tisztek jutalmaztatása megcsökkenté a' herczegség jövedelmét, a' szárazföldi rendszer pedig kereskedésének vete véget, ugy hogy a' Lengyelek országjok nagy gazdagsága mellett, tantalusként nyomorogtak. A' kormány mindent megtett, a' mi illy terhes körülmények közt lehető volt. A' Franczia-ország és Austria közti háboru 1809 nevelte ugyan a' szükséget, de egyszersmind a' nemzet hadi erejét is rendkivül kifejtette. A' lengyel sereg, Poniatowski és franczia tisztek alatt, a' franczia hadak legjelesbjeivel vetekedett. Előnyomult Krakóig, 's a' bécsi béke (Oct. 14. 1809.) a' varsói herczegséghez, melly eddig 1850 nsz. mf. volt, 2,200,000 lak., Nyugotgalicziát adá, ugy hogy az 2800 nsz. mf. számlálna 3,780,000 lak., 's 60,000-ből álló jól felkészitett serege volna, melly Spanyolországban nagy bajnoksággal küzdött. Ezen körülmények közt ujra felébredt a' régi nemzeti büszkeség. A' régi határok, belföldi király, 's Lengyelország nevének visszaállitása, közkivánata volt a' nemzetnek. Ezen kivánatra épité Napoleon az ő megtámadó tervét Oroszország ellen 1812, mellyet ő második lengyel háborunak nevezett. Ugy tudta a' dolgot intézni, hogy Jun. 28. 1812 egy generalis confoederatio Varsóban Lengyelország visszaállitását innepélyesen kikiáltatá; hanem a' lelkesülés nem volt általános. A' herczegség 80,000 embert állitott; de minden erőlködését sikeretlenné tevé Napoleon hadakozásmódja. A' Lithvánok Tormassoff által rendben tartatának, annyira, hogy közülök csak egynehány csapat gyülekezheték Napoleon zászlói alá. Sokat, igen sokat szenvedett Lengyelország ezen háboruban, mint de Pradt („*Histoire de l' Ambassade dans le Grand - Duché de Varsovie en* 1815) munkájából látható. A' lengyel seregek a' megveretett császárt Franczia-országba, sőt némellyek Elbába is, követék. Azonközben elfoglalá Oroszország a' nagyherczegséget. Danzig és vidéke porosz felsőség alá került, 's a' bécsi congressus Maj. 1825 ugy határozá el ezen ország sorsát, hogy 1) Krakó városa és vidéke, mint szabad és független köztársaság, öntörvényei szerint igazgassa magát; 2) hogy a' Weichsel jobb partján fekvő vidék, a' bécsi békében Oroszországnak engedtetett tarnopoli kerülettel együtt, Austriához visszakerüljön; 3) hogy a' kulmi és michelaui kerület, Thorn városa és vidéke, Posen megye, a' powitzi és peyserni kerületek egy része nélkül, 's Kalisch megye egy része a' Proznáig, a' has. n. kerület

és város kizártával; a' porosz királynak engedtessék; 's hogy 4) a' többi mind, Lengyelország neve alatt, Oroszországgal egyesitessék, de külön kormáy alatt álljon, 's olly kiterjedést nyerjen, a' millyent az orosz császár czélirányosnak tartand. Ennél fogva fel is vevé Sándor császár a' lengyel királyi czimet, 's hódoltata magának Varsóban. Ekkor tehát négyfelé daraboltatott Lengyelország; nevét azonban és nyelvét megtartá; mert a' bécsi egyezségek minden Lengyelnek, kik a' három hatalmasság alattvalóji leendnek, olly intézeteket biztositottak, mellyek által az ő nemzetiségek fentartassék. — Jeles munkák Lengyelországról: Rulhièretől: „*Histoire de l' anarchie de Pologne et du démembrement de cette république*" (4 köt. Paris, 1807); „*Lettres du Baron de Vioménil*" (Paris, 1808); Malte-Bruntől „*Tableau de la Pologne ancienne et moderne*" (Paris. 1807); Jekel *historiai és statisticai munkáji Lengyelországról és Galicziáról* (Bécs 1804 — 9); Flat-tól „*Topographie des Herzogthums Warschau*" (Leipzig, 1810). Bandtke G. S. és Naruszewicz Ádám „*Lengyel nemzet történetei*", valamint Niemcewicz Jul. Urs. „*Emlékezés hajdani Lengyelországra*" lengyel nyelven jelentek meg. Nevezetesek még ezeken kivül: Oginskitől „*Mémoires sur la Pologne et les Polonais depuis* 1788 — 1815" (Paris, 1826, 4 köt.), ugyan attól „*Observations sur la Pologne et les Polonais, pour servir d' introduction aux Mémoires etc.*" (Paris 1827); Chodzkotól „*Histoire des légions Polonaises en Italie sous le commandement du général Dombrowski* (Paris 1829); Salvandytól „*Histoire de Pologne, avant et sous le roi Jean Sobieski*" (Paris 1829). Rosenfeld, egy zsidó kereskedő, 1825 zsidó nyelven adá ki Lengyelország történeteit. *lm.*

Lengyelország Története 1815-től fogva maig. *)

Lény. Értjük alatta vagy magokat a' dolgokat, vagy azoknak belső szükségesképi tulajdonságait, vagy pedig a' dolgok alap vagy realis valóságát; máskép substantiát.

Leo (I, nagy), születése helye bizonytalan, 380 köz egyezéssel pápának választatott. Az undok vétkekkel mocskos manichaeusokat a' világi hatalom fenyitékére bizta. A' chalcedoni egyházi gyülekezethez küldött levele köz tapsal fogadtatott, 's teljes helybenhagyást nyere. Attilát Roma pusztitásától szelidsége 's ekészóllásával vissza tartóztatá. Noha pedig 455 Genserich Romát 14 napi prédára bocsátá, Leo kérésére még is a' gyilkolást, gyujtogatást népének megtiltá, 's három fő templom kincseit is sértetlenül hagyá. Munkáji, mellyek több izben kiadattak, u. m. 1675. 1700. 1757, fontosak.

Leo (X), romai pápa, Medici Lőrincz 2-ik fija, szül. Florenczben 1475. Hét éves korában felavatott, 13-dik évében cardinálnak neveztetett. Miután Pisában a' hittudományt három évig hallgatta volna, mint tagja a' szent collegiumnak, Romában vette lakását 1492. VI. Sándor pápa választásában meg nem egyezvén, Florenczbe költözködött, hol nagy tekintetben élt, mig familiájának elüzetése miatt Bolognába kénytelenitetett menekedni. 1499 Velenczét, Németés Francziaországokat járta meg, azután Genuában mulatott, utóbb pedig Romában a' mivészségeknek 's kivált a' hanga és szépmivészetnek élt. 1505 kezdett részt venni a' nyilvános ügyekben. II. Julius pápa perugiai helytartóvá nevezé, 's 1511 bolognai legatusi czim alatt fővezérré a' szent hadban Francziaország ellen rendelt seregnél. Itt fentartá a' jó rendet. A' ravennai ütközetben 1512 elfogaték a' Francziák által. A' győztes sereg szétoszlása alkalmával megszaba-

*) Ezen czikkely, némelly közbe jött körülmények miatt, a' pótolék-kötetre maradt.

dulván, átvevé Bologna kormányát. Ezután hatalmasan munkálódott a' Mediciek visszaállitásán, 's Florenczben maradt, mig II. Julius halála Romába nem hivta. A' választás reá esett, 's igy ő 1513-ban, 38 éves, X. Leo név alatt elfoglalá a' pápai széket. Korának két legjelesb iróját, Bembot és Sadelet-et tüstént pápai titoknokokká nevezé. A' külpoliticában, valamint elődjei, gátolni igyekezett az idegen uralkodást Olaszhonban. Befejezé a' Francziák kiüzetését, az egyházi szakadásoknak véget vete, 's XII. Lajost hódolásra kinszeríté. A' külcsend helyre állitása után a' tudományokra fordità figyelmét, Romában ujra felállità az egyetemet, jószágokat és szabadságokat ada neki, 's jeles tanitókról is gondoskodék. Laskaris Janus vezetése alatt egy saját collegiumot alapita a' görög munkák kiadására. Felszólità a' kéziratok birtokosait, közölnék vele azokat kiadhatás végett; melly felszólitás legjelesb következése volt Tacitus „*Annales*"-ei első 5 könyvének kiadása. A' pápa példáját több magányosok is követék. Hogy a' netalán Austria, Spanyol-és Franczia-országok közt kötendő szövetséget meggátolja, előmozditá az angol és franczia királyok megengesztelődését, 's még azt is szinlé, mintha Lajos tervét Majlandra elősegitené. Ezt azért cselekvé, hogy familiája két ágának Nápolyt és Urbinot megszerezhesse. De midőn a' franczia király a' pápai határon megjelent, nem csak Modenával, mellyet Maximilián császártól megvett, erősitette hatalmát, hanem még Velenczét is igyekezett a' franczia szövetségtől elcsábitani, de sikeretlenül. XII Lajos halála után, midőn I. Ferencz thrónra léptekor a' háboru előre látható volt, L. a' császárral, az aragoni királlyal, Florencz, Majland és Schweiz-czal lépe szövetségre; mellytől azonban a' marignanoi ütközet után elállván, 1515 öszvejövetelt tartott Ferenczel Bolognában, 's concordatumot kötött vele. Az urbinoi herczeget 1516 letevé, 's a' herczegséget öntestvérének, Lőrinczeknek, adá. Az elüzött herczeg 1517 ujra elfoglalá birtokát. L. nagy sereggel kinszerité őt becsületes feltételek alatti lemondásra. Ezen évben öszveesküvés fedeztetett fel a' pápa élete ellen. L. Petrucci cardinal megfojtatásával, 's a' többi részesek kemény büntetésével, se nagy lelket se szelidséget nem mutatott. L. pompaszeretete a' financziát kimerité; hogy pénzt szerezhessen, bocsánatleveleket adatott ki az egész kereszténységben. Innét származott a' reformatio. L. eleinte keveset gondolt Lutherrel, 's midőn már nem hallgathatott, szelid rendszabásokhoz mutatkozott hajlandónak. Azonban Maximilián felszólitására nyomosabb módokhoz nyult; Luthert Romába idézé, 's végre megegyezett, hogy ez Augsburgban Kajetán cardinál előtt védelmezhesse magát. Itt semmi sem végeztetvén, 1518 kiadá azon esmeretes bullát, mellyben a' pápának bocsánat-adás iránti teljes hatalmát állhatatosan vitatja, 's az ellenkező tanitás védőjit egyházi átok alá veti; Luther ellenben közönséges egyházi gyülésre hivatkozott. Mig az egyházban ezek történnének, Leo az alatt az Egyiptomban elhatalmasodott Szelim török császár ellen keresztes háborut hirdete, de sikeretlenül, a' fejedelmek egyet nem értése miatt. Medici Lőrincz halála után Urbinot a' pápai birtokhoz kapcsolá, Florenczet pedig Medici Julius cardinál kormányzására bizá. Ezenközben egyre terjedt a' Reformatio (l. e.) Németországon; Olaszhonban mindazáltal semmi sem háboritá a' csendet. Leo tehát szabadon élhetett a' tudományoknak, 's gondoskodhatott familiája hatalmának neveléséről. E' mellett mindig azon volt, hogy a' vele szövetséges Franciaország hatalmát Olaszországban megtörje. Hogy tehát a' Sforza familiát Majlandba visszaültethesse, szövetségre lépett a' császárral, és schweizi sereget fogada szolgálatjába. A' háboru szerencsésen kezdődött. Parma és Piacenza elfoglaltatván, a' pápai birtokhoz kapcsoltatott; a' szövetségesek ellentállás nélkül nyomultak Majlandba, 's

elfoglalták a' ferrarai herczeg birtokát, kit a' pápa, mint Franczia-országgal tartót, egyházi átok alá vetett. Midőn Leo Romában ezen győződelmek inneplésével foglalatoskodnék, Dec. 1. 1521. utolérte a' halál. L. korát jelesen rajzolja Roscoe „*Life and pontificate of Leo the tenth*" (Liverpool 1805, 4 köt. 's London 1806, 6 köt).

Leo (XII), előbb Annibale della Genga, szül. Spoleto mellett Gengában, familiája jószágán, Aug. 2. 1760, Mart. 8. 1816 cardinál lön, 's felváltá VII. Piust Sept. 28. 1823, miután a' conclave 39 napig tartott volna. Előbb mint nuncius Schweizban, 's a' dresdai és más német udvaroknál munkálkodott a' romai curia szellemében. VII. Pius követségre használá XVIII. Lajosnál, 's utoljára romai generalis vicarius volt. Mint pápa, némelly adók elengedése, szelidség, a' szegény és kórintézetek 's tömlöczök személyes megvizsgálása által, kedveltje lön a' népnek. 1824 Krisztus menybe menetele napján jubil. évet hirdete 1825-re. A' kereszténységhez intézett e' tárgyi körlevelében hevesen kelt ki a' bibliatársaságok ellen. Maj. 17. 1824 átadá a' Jesuitáknak az ő hajdani collegiumokat, sz. Ignácz templomával, az oratoriummal, könyvtárral, muzeummal 's observatoriummal együtt, hogy egészen az ifjuság nevelésére szentelhessék magokat. Összeköttetésbe tevé az apostoli széket a' spanyolamerikai köztársaságokkal, nevezetesen Chilevel. Az egyházi statusokban a' haramiáskodást megszüntetni, 's a' carbonarismus maradványit elnyomni igyekezett. 1825 helyre állitatá az inquisitio tömlöczeit; gondoskodott sz. Pál temploma felépitéséről. A' fanaticus tulságokat sehol sem hagyta helyben. Ő vete véget a' fanaticus küzdésnek Francziaországban; jóvá hagyá a' franczia királynak a' Jesuiták ellen intézett rendeletét (1828). Meghalt Febr. 10. 1829.

Leonidas, spartai király, Anaxandrides király fija, Kr. e. 491. lépe a' királyszékre. Midőn Xerxes persa király roppant sereggel nyomult Görögországba, a' nagyobb statusok közül csak Athené és Sparta valának ellentállásra elhatározottak. A' Spartaiak Leonidásra bizák a' fővezérséget, a' ki 480 évben 300 emberrel ment a' Thermopylékhez. Serege, a' segédcsapatokkal csak 7000 emberből állott; de olly jól állitotta azt fel, hogy a' szoroshoz érkezett Persák ennek erőhatalommal való elvetelét lehetetlen vallanák. Xerxes tehát próbát tön őt maga részére hóditni, egész Görögország uraságát igérvén meg neki. Ezen ajánlata utálattal utasitatván vissza, hirnököt külde a' Görögökhez olly felszólitással, hogy fegyvereiket adják ki. „Jöjjön el 's vigye el!" lön a' spartai király válasza. Háromszor rohantak a' Persák nagy hatalommal a' szorosra, 's háromszor vettettek vissza iszonyu veszteséggel. Epialtes azonban, egy áruló görög, 10,000 Persát titkos uton a' hegyen által L. háta megé vezetett. Látván ebből a' hős, hogy ügye el van veszve, elhatározá magában, jeles példáját adni, mire legyenek a' Görögök képesek, ha őket a' haza szólitja fel. Ehez járult, a' mint mondatik, az oraculum azon jövendölése is, hogy Sparta csak egyik királyának eleste által mentethetik meg. Hogy tehát a' haszontalan vérontást elmellőzze, seregének legnagyobb részét elbocsátá, csupán a' 300 spartait, 700 thespiust, 's 400 thebait tartván meg. Meghallván erre Xerxes az Epialtes-vezette sereg szerencsés átmentét a' hegyen, egész erejével nyomult a' szorosut torka ellen. Hanem Leonidas nem várta őt be; hajnalban a' persa táborra rontott. Sokáig volt kétes a' győződelem, mig végre a' hős elesett, agyon vert ellenségtől környeztetve. Az övéi utolsó csep vérekig védték tetemeit. A' Görögök az elesett hősöknek emléket emeltek, 's azt rendelték, hogy sirjaik felett hadi játékok tartassanak évenként. *lm.*

Leoninus Versek, ollyan hat és öt lábu versek, mellyek középen és végen egyszersmind rimesek. Neveket egy Leo nevü kö-

zépkori költőtől, mások szerint II. Leo pápától (680) vették. Izetlen koresfajzatnak tekintethetnek. *Im.*

Leontium (Leontia), kejleány (Hetaira), Epicurus tanitványja és szeretője, némellyek szerint törvényes nője, mások szerint pedig szeretője Metrodorusnak. Azt állitják, derék lelki tehetségekkel jelelé ki magát, 's hogy éles ésszel és tanultsággal egy iratot készite szép atticai stylusban, Theophrast ellen, Epicur tanitása oltalmazására.

Leopold (I) III. Ferdinánd császár és spanyolországi Mária Anna 2-dik fija, szül. 1640; királlyá választaték Magyarországon 1655, Csehországban 1658 's német császárrá 1659. Császári székre léptekor meg kellett igérnie, hogy Spanyolországot Franciaország ellen nem fogja segiteni. E' tájban megverték a' Törökök a' császári sereget, 's Morvát pusztitották, mivel a' császár Rákóczyt, az erdélyi fejedelmet segitette, a' ki megszünt az ottomán kapunak évenkénti adót fizetni. Montecuculi, Leopold fővezére, Coligny és Feuillade-vezérlette 6000 válogatott Franciától gyámolitatva, megveré a' Törököket Sz. Gotthardnál Aug. 1. 1664; a' bécsi cabinet azonban, e' győzelmet nem használva, 20 évi fegyverszünetet kötött, 's Rákóczy megint adózója maradt a' kapunak. Most arra fordità Leopold fő figyelmét, hogy egész Magyarországot meghóditsa; a' magyar nagyok ellenben az austriai főuraság alól szabadulni, 's ön nemzetekbeli királyt választani törekedtek. E' vállalat életekbe került Zrinyi, Frangepán, Nádasdy és több Magyaroknak. Erre Tököli lön feje az elégedetlen Magyaroknak, 's a' Törökök által, 40,000 zechina esztendei adó mellett, Magyarország királyának választaték. Tököli a' német birodalomba hivá a' Törököket. Ezek 200,000-en nyomultak keresztül Magyarországon, 's Csalóközt elfoglalván, 1683 Bécset is megszálták. Midőn már a' város meg akarná magát adni, épen akkor sietett segitségére Sobieszki János; a' Törökök sánczaikban támadtatának meg 's egészen tenkre tetettek. Szörnyü ijedség lepte meg erre Kara Mustafa nagy vezért; szaladásnak eredt, 's táborát a' győztesnek hagyá. Ezen szerencsétlenségre mások következtek, 's a' keresztény hadak 1686 Budát megszabaditották, 1687 pedig nagy diadalt nyertek a' Törökön. L. a' Magyarokat tartván tapasztalt szerencsétlensége okainak, vérengző itélőszéket állita fel Caraffa alatt Eperjesen, hol az ország törvényeinek tekintetbe vétele nélkül, számtalan jeles Magyar hurczoltatott vérpadra. Ezen iszonyu vérontásnak az lön a' vége, hogy a' Magyarok, a' kinzatástól menekedni óhajtva, a' posonyi országgyülésen 1687 a' királyválasztási jogról lemondtak, 's a' koronaöröklést, fiu ágra nézve, Austriának átadták. Erdély 1692. Austriának hódolt. Franciaország ellen 3 háborut viselt L., mellyeket birodalmi háboruknak nyilatkoztata. Az első (1672) Spanyolországgal és Brandenburgal egyesülve, a' Franciák 's Angoloktól megtámadtatott Hollandiak védelmére folytattatott, de a' császár 's birodalomra nézve szerencsétlenül; ennek a' nimwegeni béke (1679) vetett véget. A' másodikat a' Holland és Spanyolországokkal Franciaország ellen 1686 Augsburgban kötött szövetség okozá; ezen háboruban a' Franciák irtóztatóan elpusztitották a' Pfalzot. A' német fegyverek nagyobb részint szerencsések voltak, 's Franciaország a' ryszwicki békében (Oct. 30. 1697) mindent visszaadott, a' mit 1680 olta Németországtól elszakasztott; elmondott Breisach, Freiburg, Kehl, Philippsburgról 's néhány apróbb erősségekről, Németország javára. A' lotharingi herczeg, a' császár rokona, visszanyeré birtokát; mellyből őt XIV. Lajos elüzte volt. A' harmadik háborut azért kezdte Leopold, hogy második fijának, Károlynak, a' spanyol korona örökl[illegible] megszerezze. E' háboru folytában meghalt Maj. 5. 1705. (A' már ekkor kiütött magyar zendülésről l. Rákóczy Fer.). Leopold, mint III. Ferdinánd legfiatalabbik

fija, egyházi életre volt szánva. Innét magyarázható az ő nagy hajlandósága a' papokhoz, 's szörnyü gyülölsége a' protestansok iránt. Ezek talán sehol és semmi időben nem szenvedtek annyit. L. kevés jószivüséggel birt, 's még kevesebb kormánybölcseséggel. Alatta a' kormány minden ága szenvedett. Mint német császár 13 grófi házat emelt birodalmi herczegi rangra; a' braunschweig-hanoveri házat, minden ellenmondást félre téve, a' 9-ik választói méltóságra emelé; Fridrik brandenburgi választót Poroszország királyának megesmeré. L. az innsbrucki és breslaui egyetemeket alapitotta. A' hangát indulatosan szerette. Három feleségétől két fija élte tul: I. Jó'sef és III. Károly császárok 's királyok. *lm.*

Leopold (II), egy a' legemberszeretőbb 's legnagyobb esmeretü austriai fejedelmek közül, szül. 1747. Atyja, I. Ferencz császár, halála (1765) után toscanai nagyherczeg lön. E' tartományt, 25 évi országlása alatt, egészen megváltoztatá. A' földmivelés előmozditása, a' mesterségek és kereskedés emelése, az országutak javitása 'sat. által alattvalójinak jóllétét nevelé; az inquisitio eltörlése (1787), javitó házak felállitása, 's jeles büntető törvénykönyve által pedig ugyan azok eskölcsiségére is igen nagy befolyással volt. Leopold statusgazdasága Toscanában példás volt; ő maga legkisebb hajlandóságot sem mutatott pompára. Előbb, mint a' bátyja, Jó'sef, de vigyázóbban is ennél, kezdé az egyházat reformálni, mit a' romai udvar igen boszonkodva nézett (Vö. Ricci Scipio). Gianina ministerével képviseleti alkotmányos országlás-tervet is készite, mellyel Toscanát akará boldogitani. II. Jósef halála a' császári székre hivá. Az austriai tartományokat kedvetlen helyezetben találá. A' hódolási és koronázási innepélyek közepette, a' Poroszországgal Jul. 27. 1790. kötött reichenbachi conventio következésében, fegyverszünetre lépe a' Törökökkel, mellyet 1791. a' szisztovei béke vált fel, a' Töröknek minden elfoglalt tartományt visszaadó. A' fellázadt Németalföldiek, midőn L. ajánlatit el nem fogadnák, fegyveres erővel csillapitattak le.; L. azonban mégis megadta nekik előbbi jogaikat. A' magyarországi nyugtalan mozdulatokat szép szerével igazitá el; az evangelica vallástételek országtörvényes egyházi szabadságát megállapitatá; Magyarország polgári és törvénykezési állapotjának megvisgálása, 's a' szükséges változások iránti javalatok elkészitése végett országgyülési küldöttséget rendeltete 'sat. Poroszországgal a' barátságos viszonyt helyre állitá. A' franczia revolutio gyors előmenete őt is nyugtalanitotta. E' miatt 1791. személyes öszvejövetelt tarta a' porosz királlyal Pillnitzben, 's mind a' két fejedelem kijelenté, hogy a' franczia király helyezete közös érdekü minden europai fejedelemre nézve; L. azonban csak védelmi rendszabásokat tett. Jósef lángesze-szülte változtatásai közül sokat megmásitott, hogy népei kivánatait okos mérsékléssel teljesitse. Midőn azonban mindenek szemei ő reá lennének függesztve, meghalt Mart. 1. 1792, egy veszéllyel teljes idő előestéjén. Midőn olvassuk, a' mit L. mint toscanai nagyherczeg tett, az országlói kötelességekről 's bölcseségről miként beszélt, 's mind a' kettőt miként gyakorlotta, figyelme ön magára 's a' kormány minden részeire mint vala kiterjesztve: ugy látszik, mintha országlói tükröt látnánk, mellyben egy bölcs férjfi meg akarja mutatni az uralkodóknak, mi az ő kötelességek, 's miként teljesitsék azt. L. Schlichtegrolltól „*Necrolog auf* 1792" I. köt., és Hormayrtől „*Plutaroh*" II. köt. *lm.*

Leopold (1), dessaui herczeg, mint porosz hadivezér még most is fris emlékezetben vagyon a' vén Dessaui neve alatt, a' porosz seregeknél. Született 1676 ban, 's már gyermek korában, midőn polgári pályára készitették, meggyőzhetlen hajlandóságot mutatott a' katonai élet iránt. I Leopold császártól, 12 esztendős korá-

ban, egy ezredet kapott, 16 esztendős korában pedig az atyja, volt porosz generalfeldmarschall és berlini kormányzó, ezredjét. Két esztendeig utazván, 1696ban, a' Rajnánál legelőször táborozott. A' spanyol korona öröklés miatti háborúban, mint felette okos, vitéz és állhatatos vezér visclé magát, és a' hochstädti ütközetben a' Poroszok az ő vezérlése alatt dicső részt vettek a' diadalomban. Nem kisebb vitézséggel harczolt a' következő esztendőben Olaszországban, mint a' porosz hadi népek vezére. Később, rá bizatván a' Poroszok fővezérsége Németalföldön, 1712ben generalfeldmarschallnak és haditanácsnoknak neveztetett. A' király utódja, I Fridrik Vilmos, annyira szerette Leopoldot, hogy mindig magánál tartotta; egyébiránt is anyja (az első porosz királynak testvére) után atyafiságban volt a' királyi házzal. A' király magával vitte a' Svédek ellen; hanem itt tulajdonképen Leopold volt a' fővezér, 's itt is dicsőséget aratott. Királyi barátjának halála után, II Fridrik őt hasonló bizodalomra méltatá. Első szileziai táborozásában reá bizta Brandenburg védelmezését, Hanover felől félt, de nem történt megtámadás ellen; 1742ben pedig a' fővezérséget Szileziában. A' második csehországi berontás alkalmával (1744) L. Magdeburgnál állott egy sereggel, mellyet azután Szileziába vezete, hol a' király távollétében parancsolt; következő esztendőben a' Szileziába rohanást készitő austriai sereget hirtelen visszavonulásra kinszeritette, végre Magdeburgból Leipzigon keresztül Dresda felé nyomulván, Decemb. 15. Kesselsdorfnál a' Szászokkal megütközött, mire Dresda a' Porosz kezébe jutott, 's a' háboru a' dresdai békekötés által megszüntetett. Ezután L. a' királlyal Berlinbe, onnan pedig önlakhelyébe ment, hol, valamikor nem táborozott, különösen az ország pénzdolgában és épitésekkel hasznosan foglalatoskodék; ugyan ott meg is halt 1747-ben gutaütésben, minekutána utoljára porosz és egyszersmind birodalmi generalfeldmarschall és magdeburgi kormányzó volt. Hitvesével, Főhsin Annával, egy dessaui gyógyszeres leányával, kit a' császár 1701ben birodalmi herczegi rangra emelt, 9 gyermeket nemze, 's tökéletesen szerencsés házasságban élt. Ezen fejdelemnek szokása durva és parasztos volt, ellenben charactere emberséges és leereszkedő; és ő a' seregeknél felette kedves. — Vö. Varnhagen „*Biograph. Denkmale*“ (Berlin. 1825, 2dik dar.); Büsching „*Beiträge zu der Lebensgeschichte merkwürdiger Personen*,“ 1só dar.; és Stenzel „*Handbuch der anhaltischen Geschichte.*“

Leopold (I., György Kerestély Fridrik) belgiomi király, szász koburg-gothai herczeg, Ernesztnek, szász koburg-gothai uralkodó herczegnek második testvéröccse, szület. 1790 Decemb. 16. Gondos neveltetés után, midőn testvérnénjének, Anna Feodorownának, Konstantin orosz herczeghez férjhez menetele által, a' koburgi ház az orosz császári házzal közelebbről összeköttetett, az orosz seregnél generál lőn, 's 1806ban, mikor a' szerencsétlen háboru éjszaki Németországon keresztül egész Oroszország határáig elterjedt, Saalfeldben szüleinél mulata. 1808ban, mig az uralkodó herczeg Oroszországba utazott, az alatt Leopold vivé az országlási dolgokat, 's ugyan azon esztendőben kiséré az orosz császárt az erfurti congressre. Napoleon csak végső fenyegetés által veheté rá Leopold herczeget, hogy 1810ben, az orosz seregnél való tisztségét letegye. Azóta hazája dolgainak, a' mivek és tudományoknak élt. Többek közt, 1811ben, Münchenben Bajorországgal igen nevezetes határszerződést alkudott és kötött. 1812ben Bécsben, Olaszországban és Schweizban járt. Időközben a' szász tartományok dolgai egészen megváltoztak. Az uralkodó herczeg, 1813 elején, Berlinbe sietvén, Ferdinand és Leopold öccsét Bécsbe és Münchenbe küldé. Imez innen Februarban Sándor császárhoz Lengyelországba mene, tudósitást hozván a' fran-

czia seregek állapotjáról, és Németország kivánságáról. Aztán az orosz seregnél maradt Paris bevételéig, a' tábarozás közben szint annyi vezéri talentomot, mint személyes bátorságot mutatott, a' szövetséges fejdelmekkel Angolországba ment, 's Septemb. elején Bécsbe a' congreszhez sietett. Innen, Napoleon visszajötte után, a' rajnai sereghez mene, melly csak hamar másodszor is Parisban megérkezék. Itten háza dolgaiban némelly ideig mulatván, Koburgon keresztül Berlinbe indult. Itt érte őt utol az angol országló herczeg meghivása azon magas sorsra, mellyre meg volt választva. Charlotta walesi herczegaszonnyal 1816 Majus 2 megesküdt. Hanem ezen fejdelmi asszonynak 1817 Novemb. 6. történt halála megrontá azon szép reményt, mellyet az angol nemzet Leopold herczegre épitett. Azóta özvegyen, többnyire Londonban élt. 50,000 ft. st. angol pensióból. Különválván 1830ban á' németalföldi délszaki tartományok az éjszaki tartományoktól 's I Vilmos királyságán kiadván, és különös országot Belgium neve alatt állapitván, mellynek függetlenségét a' többi hatalmasságok, nevezetesen pedig öt főhatalmasságok, a' londoni conferentia szava által, szinte megesmerték; a' belga nép monarchiai alkotmányt szaba magának, 's 1831 Jun. 4. Leopold herczeget választá meg királyának, olly feltétel alatt, hogy az alkotmányt megtartsa, 's elébb a' thront el sem foglalja, mig az alkotmányra meg nem esküszik. Leopold elfogadá ezen meghivást Jun. 26kán. Julius 17kén Ostendebe érkezett, 21kén pedig Brüsselbe, 's elmondván fenszóval a' főpiaczon a' megkivánt hitet, nagy örömzaj közt elkezdé királyi méltóságát gyakorolni.

LEOPOLD VÁRA, Lopold magyar király 's német császár által 1665 's köv. évben épittetett, Nyitravármegye ujhelyi járásában, a' Vág folyó partján, Galgócz szomszédságában. Idoma hat szegü. Sok ostromot szenvedett a' Rákóczyaktól, kik itt 1705 vérengző, de erejeket felette meggyengitő rohanást merészeltek. A' váron kivül lassanként épületek emeltettek, mellyeknek száma lakosaival együtt napról napra szaporodván, az egész, a' mezővárosok sorába tétetett. 54.

LÉP a' bal rászttájon a' gyomor mellett 's rajta túl a' hashártya tömlőjében fekvő belső rész. Nagysága igen különböző, egészséges állapotban a' májnak mintegy hatod részét teszi; idült vagy tartós betegségek által minden belrészek felett legnagyobb változást szenved; a' gyomor tömve lévén kisebb, mint ürültekor. — Szine kivül kékes szürke, a' gyermekekben veresebb, belől cseresnye vagy átmetszett aludtvér szinü. Két lapja különböztetik meg, k ü l s ő, melly domboru, b e l s ő, melly vájott és viszont két részre választatik a' l é p k ö l d ö k nevü kivájulás által. Felső vége vastagabb és tompább, az alsó vékonyabb és hegyesebb. Néha több apró lép is vetetik észre (zsellérlépek), elválva a' valóságos léptől, de ugyan azon alkotásuak és színüek, edényeket amazzal egy kutfőből nyerők. — A' lép két hártyától vetetik körül, a' k ü l s ő egyes, a' hashártyától eredő, a' b e l s ő az előbbivel szorosan van kötve, savós természetünek látszik, a' ki- és bejáró edényekkel szorosan egybefügg 's a' lép állományába számos terjedékeket bocsát, mellyek finom és laz sejtszövet által egyesülő közfalakat és csatornákat készitnek. Az ütér hajszáledényekbe végződik, bokrétaként terjedőkbe, a' vért a' mondott csatornákba öntőkbe. A' rövid vérerek a' csatornákból származnak, és az ezekben folyó vért veszik fel. Fő edényei: a' nagy l é p ü t é r, melly a' menyütér ága, a' lépköldökön keresztül hat a' lépbe 's ott fa gyanánt terjed el; a' léptől jobb oldalra megy, és a' kapu vérérbe vagy verőczérbe végződik; — idegei a' menyfonatból erednek és l é p f o n a t n a k neveztetnek. — A' lép betegségei különbfélék lehetnek, a' mint életmivelete megváltozott,

felmagasztalt vagy gyengült. Mivel igen bővelkedik vérrel, könnyen történhetik benne vértorlódás, emelt munkásságot okozó, 's igy az epét a' májban nagyon meghigító, a' gyomornedvet megsavanyító, örökös gyomorsavanyra, gyomorgörcsökre 's rosz emésztésre alkalmatossá, hajlandóvá tevő. Még gyult állapotba is általmehet, melly lassu, lomha lefolyta miatt igen gyakran elesmertetik. Mindenik állapot alkalmat ad a' vértorlódásának a' lépben, 's ennek felduzzadására, melly által a' vér visszahajtatik a' gyomor felé 's vérhányás származhatik, melly gyakran a' lépgyúnak fő fokát 's gyakran annak elválását mutatja 's mindig veszedelemmel van kötve. De alázva is lehet a' lép munkássága, melly által a' májbeli epe sürü, az emésztésre alkalmatlan, innét gyomor nehézség, rosz emésztés, étvágyhijány, puffadás, nyomás a' szivgödörben, az epe rekedése a' vezetőkben, rekedések a' lépben magában, annak megkeményedése.

Lepanto, kikötő és vár, a' régi Naupactos, melly mellett egy, Venusnak szentelt, barlang van, hol a' férjhez menni óhajtó özvegyek az Istennéhez második férjért esedeztek. Lepanto és Patras (Moreában) a' lepantoi öbölnek kulcsai. 1571 Oct. 8 nagy tengeri ütközet történt itt a' török 's a' Juan d' Austria-vezérlette olasz-spanyol hajóhad között, mellyben az utóbbi lön nyertes 15,000 törököt megölvén, 5000 keresztény rabszolgát kiszabadítván 's 150 hajót foglalván el. A' keresztények 5000 holtat és sebest számláltak. *Im.*

Lepárolás (destillatio) chemiai mivelet, melly által a' melegség bizonyos fokánál a' testek elszálló részeit zárt edényekben gőzzé változtatjuk, felemelkedővé, egyesülővé 's elébe tett hideg edényekben sürüdve viszont feltünővé. A' lepárolás által nem csak elválasztatnak bizonyos anyagok, hanem egyesítetnek is. A' lepárolás szárazra és nedvesre osztatik, a' mint már magokban nedves, vagy száraz testekből történik. A' lepárláshoz tartozó készülmények, a' párló kemenczét sem véve ki, párlószereknek mondatnak. Különbfélék. Ha a' lepárlandó anyagok nem fogják meg a' vasat 's a' forró viz fokainál nem kivánnak nagyobb hevet, rézből készithetők az edények (mint a' szeszkazán), különben üvegből legyenek, millyenek a' szegönyök (retorta). Mivel az összetett testek tüzetkiállása 's elszállása igen különböző, innét a' lepárolás módja is ollyan lészen. Ha az elszálló részek ott fen nedüvé gyülnek, szoros értelemben történt a' lepárolás. A' felszált gáznemü anyagok páraidomban maradnak, a' nélkül hogy nedüvé vagy merőtestté egyesülnének. Azt akarván, hogy az elszálló részek tisztán emelkedjenek fel 's tüzetkiálló részeket ne ragadjanak magokkal, ugy igazgattassék a' pároló hév, hogy nagyobb ne legyen, mint a' mekkora szükséges azoknak egymástól elválasztására. Erre különösen akkor kell vigyázni, ha a' test lepárlandó részeinek szálvágya közt nem nagy a' különbség. Példák ebben az olajos merő testek, az olajból és savból állók, mellyek szálékonysága igen egyenlő lévén könnyen megesik, hogy együtt szálnak el. Igen kell még a' lepárolásnál vigyázni, minthogy az üveg és cserép edények igen könnyen megrepednek, kivált ha hamar és erősen melegítetnek meg, a' gőz pedig gyorsan és bőven szál fel. Óvás végett apró nyilás hagyatik az előttettben, melly által szükség esetekor a' felesleges gőz kibocsátható. L. Lentintől: *Ueber den Prozess der Destillation* (Götting. 1799). A' párlószerek új javitásait leirják Klaproth és Wolf a' chemiai szótárban (*chemisches Wörterbuch*) (Berlin 1807) az első pótló kötet 589 's köv. lapján. — Általános tekintetet ad Schreger: „*Beschreibung der chemischen Geräthschaft*" (Fürth 1802, 3 köt.) —*j*—*a*.

Lépcsőzetnek nevezik szép mesterségekben a' magasabbról alacsonyabbra 's viszonti természetes áltmenetelt; mivel a' természetben semmi sem történik ugrás által. Képirásban a' szinek és világok

lépcsőzete azon eszköz, melly által a' gömbölyü testek domborodása vagy horpadása kifejeztetik, a' távolság kijegyeztetik, a' térség, a' levegő 'st. kimutattatik. Költészetben is emlittetik az érzelmek 's szenvedelmek, ugy a' characterek lépcsőzete; az elsőkre nézve, ezeknek az emberi természet törvényei szerint helyesen szemügyre vett emelkedése és esése értetik; a' character-lépcsőzet alatt pedig részint a' characterelemek azon természettel egyező vegyületét értjük, melly az öszve nem függőt 's kirivót elveszi, részint az ábrázolt characterek egyformasága és éles ellentétele közti középutat; mert amaz tárasztó, ez természetelleni.

Lepkék (pillék, pillangók), Bogarak (l. e.) Linnénél azoknak 3 rendét tevők, Lepidoptera (pikkelyszárnyuak) neve alatt. Tojásból kelnek porongyá vagy lárvává (hernyóvá) léve, melly állapotjokban irtóztató sokat falnak, néhányszor bőrt vetnek 's életet alig mutató bábbá (puppává) változnak, melly állapotban a' szem elől elrejtezkedve bőr- vagy szőrszövetben, átváltoznak tökéletes bogárrá, hamvas, pikkelyes szárnyal és szivó ormánnyal. Bábállapotjokban piros vér nemződik bennek, mellyet kibujtokkor cseppenként hullatnak el, 's az ugy nevezett véresőnek adnak eredetet. A' pikkelyszárnyuak némellyikei nappal repkednek, mások hajnal szürkültekor, még mások éjtszakánként. Az elsőket megkülönböztetés végett lepkéknek mondhatjuk, a' másodikakat pillék-nek, a' harmadikakat pillangók-nak. A' lepkék (papilio) ültökben feltartják szárnyokat, selyemszövet nélkül báboznak, bábjaik többnyire sárgák, aranyszinüek (Chrysalida), alrészeken akasztják magokat fel és 3 hétre bujnak ki. Ezen alrend tesz a' gyümölcsökben és zöldségekben legtöbb kárt. A' pillék (Sphinx) hernyaja többnyire egyenes felső testel ül, a' föld alatt változik bábbá szövet nélkül. Kifejlődve dongnak (rajzanak) reptekben, (innét dongók, rajoskodók,) repülések igen sebes, — ültökben igen összerakják szárnyaikat testekre. A' pillangók (Phalena) alrendü neme sokkal inkább bővelkedik fajokkal mint a' két első alrend. Hernyaik és kifejlett bogaraik igen élénkek éjjel, azok gyakran elbujnak nappal a' föld alá, éjelre előjövendők. Majd mind selyemszövetbe bábalnak, melly szövetet némelly fajokról leszednek, 's selyemgyanánt feldolgoznak. Illyen selymet adó pillangó a' Phalena bombyx mori, Chinában vadon tanyázó, Európában a' szederjfával mindenütt elterjedt. A' Ph. noctua serici, Japanban olly finom selymet ad, hogy 10 hosszu nőruha belőle csak egy fontot nyom. Ochsenheimer jeles munkát ira a' pikkelyszárnyuakról: „*Die Schmetterlinge von Europa*“ (Europa pillangói) Treitschke Fridriktől folytatva (Leipzig 1825 folyt. — 1827.). —*j*—*a*.

Les a' vadásznyelven 1) azon hely, hol a' vadász elrejtezkedik, a' vadat lesendő; 2) a' vadászás ezen rejtekhelyen. Ezen vadászásmód szerencsés üzésére e' feltételek kellenek: a) a' vadak járásának esmerete, minthogy a' vadak bizonyos füvek miatt bizonyos helyeket határozott időben meg szoktak látogatni; b) a' szélre való ügyelés, mivel a' vadásznak a' vad jöttekor a' szél alatt (ellenében) kell lennie; c) nagyobb vagy kisebb rejtezkedés, szabad kilátással és mozgással egybekötve; d) kimerithetetlen türödelem. Ha végre közelít a' várt vad, gondosság szükséges, hogy tiszta, jó lövése legyen a' vadásznak, vigyázás a' vad állóhelyére az elsütés pillantatjában, valamint annak megjelelésében a' lövés után, nyomonti megvisgálása a' lövés sikerének, őrizkedés a' meg nem gondolt kergetéstől, ha lövés után megszalad; gondos hozzá sietés, ha a' tüzben összerogy, 's szükség esetében még egy lövés, minek előtte magához jőne 's örökre (mint szokás) elszaladna. —*j*—*a*.

Lesage. (Alain René) Santillanai Gil Blas szerzője, szül. 1668 Sarznauban, Ruys félsziget egy kis városában 4 órányira Vannestől

Bretagneban. Szüleitől korán megfosztatott 's nagybátyja által csekély vagyonától is. A' vannesi jesuita-collegiumban szorgalmával mutatá ki magát. A' Jesus társasági atyák, kik őt Bretagneban egy majorjoknál tevék hivatalba, olly rosszul bántak vele, hogy hivataláról lemondana, 's ezolta nagy idegenkedést érezne az ő szineskedések ellen, és később lelkes iratai által venne bosszut a' rajta elkövetett igazságtalanságokért. 1692 Parisba ment, részint tanulását folytatni, részint életmódot szerezni. Jó házakba nyert bemenetelt, 's egy gazdag asszonyság, kinek szive hozzá hajlott, sokban segitette őt. Ezen szövetkezés felbomlása után Huyard nevü polgár leányával kelt öszve, Parisban Sept. 1694. Ettől fogva L., ki eleinte ügyvédnek jegyezteté be magát a' parlamentnél, egészen a' literaturának élt. Első munkája, melly azonban nem nagy kedvezéssel fogadtatott, Aristenaet görög leveleinek forditása volt (1665). Ezután egy barátja, abbé de Lyonne által, ki neki 600 liv. évpénzt rendele, megesmerkedvén a' spanyol literaturával, Lopez de Vega, Francesco de Rovas és mások vigjátékait kezdé franczia nyelven kidolgozgatni. 1704—6 Cervantes „*Don Quixote*"je jelent meg tőle forditásban. Ezen munkáji 's a' következett évben kiadott „*Diable boiteux*-"ja, *Don Louis Velez de Guevara* „*El diablo cojuelo*-"ja után, megalapiták hirét, melly az 1715 elsőben kiadott „Santillanai Gil Blas" által legnagyobb kiterjedést nyere. Munkái a' szinpadon is szerencsét leltek, kivált „*Crispin, rival de son maître*" és "*Turcaret.*" A' szorgalmas iró, ki számos románok és szindarabokon érdekes anecdoták, és helyes character festések gyüjteményein kivül Bojardo „*Orlando inamorato*-ját" is lefordità, boldog házi viszonyban néze elibe a' nyugodalmas öregségnek, melly csak két fija által szomoritatott meg, kik mind a' ketten a' játékszinre adák magokat, az ő akaratja ellen. Azonban megengeszteltették második fija által, ki magát a' papi hivatalra adván boulognei kanonok lön, és idősbik fija kitünő mivészsége által, ki mint szinjátszó Montmenilnek neveztetik, 's igy mind a' kettőnek megbocsáta. Ezen fija halála olly benyomást tön az agg öregre, hogy nőjével együtt a' fő városbani szokott körből magát visszavonván Boulogneba ment, hol övéinek karjai közt majdnem 80 éves korában halt meg Nov. 17. 1747. L. életének utolsó napjaiban a' napfénynek különös befolyását érzé testén. Ugyan is, midőn ezen csillagzat a' délvonal felé közelgete, erősnek és könnyünek érzé magát, de ha a' nap nyugvó félben volt, elbágyadva, melly állapotja rendszerént nap költéig tarta.

Lesbos, most Metelin (hajdani fővárosától Mitylenétől, melly egykor Aristoteles magányos lakja volt, 's most török erősség) görög sziget (1100 stadiumnyi kerületü 's $12\frac{1}{2}$ nsz.mf. 40,000 többnyire török l.) az aegaeumi tenger (Archipelagus) éjszaki szugolyában, az ásiai partokon, a' monda szerint Lesbostól, Lapitha fijától, és Acolus unokájától alapitva. Ez az oraculum tanácsára egy gyarmatot vezérle ide, nőül vevé Methymnát, Macareus leányát, 's ezzel a' sziget felén való uralkodást nyeré, mellynek, miután Isának, 's utóbb a' Pelasgusokról Pelasgiának neveztetett volna, Lesbos nevet ada. A' szigeten bikk- cyprus- és fenyő erdők viritottak; közönséges márvány vágatott rajta, 's a' sikság bőven nyujta gabonát. Meleg források, achát és drága kövek is találtattak benne. Legjövedelmesebb természetménye a' bor volt, mellyet sok országokban minden más görög boroknál többre becsültek. Még most is legjobbnak tartják a' lesbosi faolajat és figét az archipelagusiak közt; 9, nagyobb részint virágzó város volt rajta, 's ezek közt Mitylene, Pyrrha, Methymna, Arisba, Eressus, és Antissa. Most 120 falut számlál. Lesbos eredetileg az Aeoliaiaktól népesittetett meg, kik egy csekély monarchiából hatalmas democratiát képezének. Erre nem csak a' szá-

razon és a' hajdani Troja vidékein tettek hódításokat, hanem az Athenéieknek is ellentálltak. Lesbos azután Samostól és a' Persáktól háborgattatott, kiknek fő uralkodását végre csak ugyan el kelle esmernie. A' mycalei csata után leveté a' persa jármot, 's Athené frigyese lön. A' peloponnesusi háboru alatt többször elvált Athenétől, de mindig visszavezettetett az engedelmességre. Midőn egy előkelő mitylenei azon való elkeseredésén, hogy fiainak több gazdag lakosok leányaikat nőül nem adák, a' várost azzal vádolá nyilvánosan, hogy a' Lacedaemoniakkal szövetségre akar lépni, annyira felingerlé Athenét ezen hamis váddal, hogy az egy hajósereget küldene Lesbos ellen. A' közel lévő városok, kivévén Methymnát, fegyvert ragadának fővárosok oltalmazására; de meggyőzettek, 's erre ledöntettek Mitylene falai, elvétettek hajói, és a' leggazdagabb lakosok közül 1000-en megölettek. Csak Methymna vidéke kiméltetett meg. Maga a' sziget 3000 részre daraboltatott, mellyek közül 300 az istenek szolgálatjára szenteltetvén, a' többi az athenéi polgárok közt osztatott el, 's ezektől a' régi tulajdonosoknak bérbe adatott. Mind e' mellett is csak hamar fellábadtak a' lesbosi városok. Egyébiránt a' Lesbosiak kicsapongó erkölcseik miatt el voltak hiresztelve, 's az egész sziget ugy tekintetett, mint a' gyönyör és féktelenség széke. Egyszersmind a' legfinomabb életmód, 's legjelesebb lelki mivelődésről is hires volt. A' költészség és hanga is nagy előmenetelt tett itt. Hires volt a' lesbosi hangaoskola, mellynek eredete következőleg adatik elő. Miután Orpheus Bacchus papnéji által szétszaggattatott, 's feje 's hárfája a' Hebrus folyóba vettetett volna, mind a' kettőt a' methymnai partra vetette a' hullám. Ez alatt Orpheus szája érzékeny panaszhangokat hallata, 's a' hárfa, a' szellő lehelte által pengettetve, kiséré azokat. A' Methymnaiak tehát eltemeték a' fejet, 's a' hárfát Apollo templomába függeszték fel. Ezért azon istenségtől hangatalentommal áldattak meg. Valóban Lesbos ollyan hangászokat hoza létre, kik Görögország minden hangmivészeit felülmulák. Ezek közt főképen a' methymnai Arion, 's az antissai Terpander jelelék ki magokat, valamint lyrai költőji közül Alcaeus és Sappho mint legjelesebbek emlittetnek. Pittacus, az ugy nevezett hét bölcs egyike, 's később e' két philosophus, Theophrastus és Theophanes (a' nagy Pompejus lelki barátja) valamint Hellanicus és Myrtilus történetirók, és mások is ezen szigeten születtek, mellyet külföldi tudósok is gyakran választának tartózkodások helyéül. Epicurus és Aristoteles tanitásokat tartottak itt. L. Plehn S. L. „*Lesbiacorum liber*" (Berlin 1826.) *X.*

Lessing (Gotthold Ephraim), a' német nemzet első criticusa 's egyike azon nagy befolyásu derék lelkeknek, kik a' mult század közepén a' német mivészet és tudomány ujra alkotása által olly fényes érdemeket arattak. Mit Winckelman 's Klopstock egyidőleg tettek véle, az csak egyes elzárt sphaerákra tartozott. L. literatori munkálódásanak majd minden köréből mutathat fel valamit; de mivel, mint vallá, soha magát költőnek nem tartá, szomoru 's vígjátékai hidegek 's fontoltak, költői tűz 's teremtő erő nélkül, a' játékszin 's drámai mivészet felőli nézeteinek helyesítése végett dolgozottak. Philosophiája átaljában véve csak töredék maradott. Mivészi nézeteinek 's visgálódásainak következményei, azon lelki mélység mellett, mellyel a' német ujabb időkben e' mezőt áthatotta, gyakran ki nem elégítők, alaptalanok, 's az akkori mivphilosophia csorbáit viselők, melly nem annyira azon igyekezett, hogy valamelly mivdarabot eleven organismusának minden viszonyainál fogva áthatólag fogjon fel, 's igy helyét a' literatura és mivészség tartományában historicus lélekkel kijelelje, mint inkább főkép arra tört, hogy a' műérzetet (Kunstgefühl), melly azon kor előtt találékos tüneménnyé

vált, széttagolja. Azonban ez észrevétel nagyobbrészint csak azt illeti, mit L. a' mivészet és költészetről ifjabb korában írt. Annyiban minden esetre elkezdé a' criticának igaz utját kimérni, mennyiben az alnemek (species) és osztályok szoros elválasztását sürgeté, a' régiek legméltányosabb csudálása mellett egyszersmind az ujabbkori külföldi literaturák — az angol, spanyol és olasz — hirdetője volt, 's mennyiben a' franczia izlést semmiségébe visszariasztani, 's helyébe egy átfogóbb 's férjfiasabb izlést ébreszteni törekedett. Nem lehet e' férjfi nagy szellemét nem csudálnunk, ki számos költői munkák, criticai, philosophiai 's artisticai visgálódásai mellett, a' legátfogóbb hittudományi vetekedésekbe bocsátkozott, 's ama' positiva és ész-vallási keveréket, mellyet akkor a' felvilágosodás neve alatt kezdettek árulni, nyomoru voltában állítá szem elé. A' sajátképeni nagy, L. irásaiban az ő stilje, tiszta könnyü 's még is férjfias prósája, gazdag elméssége (Witz), szellemének végnélküli elevensége, mellyel visgálódásait 's speculatióit nem tanitni, hanem mintegy rejtve közleni látszik, 's igy az öngondolkodásra ellenállhatlanul ösztönöz 's kinszerít. Vö. „L-s *Gedanken und Meinungen, aus dessen Schriften zusammengestellt und erläutert von F. Schlegel*" (Lipcse 1804 4.) L. életének külső körülményei tekintetében, e' munkára utasítunk: „*Gotthold Ephraim Lessings Leben, nebst seinem noch übrigen literarischen Nachlasse*" kiadta testvérje Lessing K. I. (Berlin 1793 2 r). L. szül. Jun. 22. 1729 Kamenzben, Felsőlausitz egyik városában. A' vallásbani első oktatás után, mellyet atyjától, ottani szigoru lutheranus paptól nyert, ama' szabadlelküsége miatt kihiresztelt Mylius öccsénél vett privátoktatást. Ugyan Kamenzben történetből egy festőtől festeni is tanult. 1741 Meiszenbe a' herczegi oskolába jutott, honnan, minekutána a' görög 's latin nyelvben 's a' mathesisben szerencsés előmeneteleket tett volna, 1746 rég bevett szokás szerint bucsubeszédet tartván de mathematica barbarorum, a' lipcsei egyetembe ment tanulói pályája folytatása végett. Itt, míg Ernestin kivül egy tanítót sem méltatott különös figyelmére, testi gyakorlások által azon könnyüséget 's a' magaviseletben szükséges ügyességet, melly olly kevés tudósnak tulajdona, a' legszerencsésebb sikerrel tevé sajátjává. Itt köte barátságot Weiszével, melly haláláig tartott. Itt tartott vetekedési gyakorlásokat Kaestner alatt, Myliussal, Zachariaevel, Schlegel Ján. Henr. és Ján. Ádámmal. Itt teve esmeretet Neuber-rel, a' hires játékszin-kormányozónéval. Itt fordítá Weiszével Marivaux „*Hannibal*"-ját és „*der junge Gelehrte*" darabját itt fejezé be. De szigoru gondolkodásu szüleinek nem tetszvén, hogy fijok nem hajlandó kenyértudományra, hogy színészekkel társalkodik 'sat. L. haza parancsolák. Ezen időből valók anacreoni dalai, mellyeket olly körülmények között dolgozott, hol borra és szerelemre távolról sem lehete gondolni. Innen ismét Lipcsébe tért vissza, de ekkor Neuber játékszinének nevezetesebb tagjait, kik L. Lipcsébe vonták, már elveszté Mylius pedig Berlinbe költözött, 's igy 1750 ő is odament. Itt Myliussal a' „*Beiträge zur Historie und Aufnahme des Theaters*" 's költeményei gyüjteményét „*Kleinigkeiten*" czím alatt adta ki. Szembetünt azon levelezés is, mellyet Voltairrel folytatott, minekutána ennek titoknoka, Richier, „*Vie de Charles XII*" egy példányát barátságból közlé vele, előbb mintsem a' munka megjelent volna. Végre szülei kivánatját betöltendő Vittenbergbe ment, hol ifjabb testvérével szorgalmasan tanult 's magisterré lett. Ekkor irta a' „*Messiade*" criticáját 's feltevé magában e' költeményt deák hexameterekben fordítani, azt mutatandó meg, hogy abban a' stil nem épen olly nehéz volna, mint sokan gondolák. Itt gyüjtögeté javításait és pótolékjait az 1750 és 1751 4 darab. megjelent Jöcher „*Gelehrtenlexicon*" ához.

1753 Vittenberget Berlinnel váltá fel, 's mivel Mylius ottan tovább maradni nem akart, helyette Vosz hírlapja tudós czikkelyét vevé át. 1753—54 „*Kleine Schriften*" munkájának 2 és 3 része jelent meg, miként „*Theatralische Bibliothek*" jának első és második darabja is. 1755 Nicolai könyvárossal és Mendelssohn Mosessel szerzett esmeretséget, de kis időre Potsdamba vonult, ott „*Misz Sara Samson*" szomorujátékát zavartalan magányban befejezendő. 1755 ismét Lipcsébe utazott, hol Winkler kereskedővel egy nagy utazásra indult, de melly a' hét esztendős háboru kitörte miatt csak Hollandiáig folytattatott. Lipsiába visszatérte után a' hires költővel, Kleist majorral, és Brave báróval esmerkedett meg. 1757 Nicolaival 's Mendelssohnnal „*Bibliothek der schönen Wissenschaften*" kezdé kiadni. Itt fogott „*Virginia*"-jához, melly később „*Galotti Emilia*" név alatt jelent meg, 's kétség kivül L. minden munkai között legnagyobb szorgalommal van kidolgozva. Magyarban halhatatlan Kazinczynktól birjuk. (L. Külföldi Játékszinek. Kiadja Bajza. Pesten 1831. 1. köt.). Midőn Kleist 1759 a' sereghez ment, Weisze pedig Parisba szándékozott, L. ujra Berlinbe ment, hol „*Literaturbriefe*" Mendelssohn és Nicolai társaságában adá ki, 's 1760 a' tudományok kir. academiájának tagjává lett. Kevéssel ezután Boroszlóban Tauenzien general titoknoka lön. Itt készité: „*Minna von Barnhelm*" és „*Laokoon oder über die Grenzen der Poesie und Malerei.*" 1765 odahagyta Boroszlót, 's ismét Berlinbe tért, hogy életét egészen a' tudományoknak szánja. De szabadabb, nem mindig ülő élethez lévén szokva, eleinte az uj életmód nem igen kenye szerint volt, 's mint mondják, állapotja feletti kedvetlenségében, egy vándor szinésztársaságnak directorává akart lenni. Nem kell tehát csudálnunk, ha 1767 már ismét Hamburgban találjuk, hová a' theatrumra ügyelők jutalmas feltételek alatt hivák meg. Itt készité eddig még feljül nem mult „*Dramaturgie*" czimü munkáját; de itt létét az ügyelők koczódása 's a' szinészek elfogultsága megkeserité. Egyszersmind Klotz-al, ennek „*Über des Studium des Alterthums*" és „*Über den Nutzen und Gebrauch der alten geschnittenen Steine und ihrer Abdrücke*" munkái felett, ama' hires vetekedésbe keveredett, melly Klotznak literatori vesztével végződött. Sorsa feletti bosszujában Olaszországot akarta beutazni, de Wolfenbüttelben könyvtárnoksággal kináltatván meg, azt elfogadta 's utazásáról lemondott. 1796 April. hagyá el Hamburgot, hol König asszony, egy hamburgi kereskedő özvegye, olly soká fogva tartá. Wolfenbüttelben adá ki ama' hittudományi foglalatu munkát: „*Wolfenbüttelschen Fragmente eines Ungenannten*" mellynek következésében vetekedésekbe keveredett, leginkább Götze-vel, mellyekben szellemi ébrenséget 's polemicai nagy ügyességet árula el. (Lessingnek) Wolfenbüttelben kezdett, de nagyobbrészint befejezetlenül maradott munkái között, említést érdemel az olajfestés régisége feletti értekezése. 1775 számára nyitott kilátások következésében, Bécsbe utazott. Innen braunschweigi Leopold herczeget Olaszországba, vágyásai helyére követé. Elutazása előtt Mária Theresia császárnéval beszélgetése volt, kitől Firmian grófhoz Milanoba ajánlólevelet kapott. April 25. 1775, indultak utnak, 's Dec. közepén már ismét Münchenben voltak. Wolfenbüttelben hittudományi vitatásai miatt, mellyekkel sok gyülöléget aratott, a' legszigorubb censura alá akarták vetni. Hittudományi polemicáját „*Nathan*"jával koszoruzta meg. Illy számtalan munka között betegeskedése mind inkább nevekedett, 's a' hittudományi vetekedések miatti üldözések megfoszták szokott vidorságától. Nyavalyája öregbedett 's 1781 Febr. 15 munkás életének véget vetett. Minden munkái több izben jelentek meg, 1824 's követk. Vosznál Berlinben 34 köt. mellyek 31kében Schink

e' munkája: „*Leben Lessings und seine Charakteristik*" foglaltatik. Emléke felől l. Kamenz.

Lesueur (Eustache), a' Francziák legnagyobb képirója, szül. Parisb. 1617, rajzra atyja oktatá, ki képfaragó volt, azután a' franczia oskola sajátképi alapitója, Vouet Simon, oskolájába került. Hirét főkép azon 22 festemény terjeszté el, mellyekben sz. Bruno életének fő jelenetit (1649 — 51) leábrázolta. 1650 festette Pál apostolnak ephesusi predikálását, melly kép utóbb a' Notre-Dámák templomába évenként nyilvános szemléletre állittatott; festé továbbá sz. Magdolnát, Lórinczet 'sat. Későbbi jelesb mivei között emlitendők az Amor éltebeli jelenetek, a' Musák és Apolló. Ezután 38 éves korában megholt. Erőltetett tanulás és szorgalom, ugy mivész társainak irigysége, emészték meg életerejét. Honfiai franczia Rafaelnek nevezik. Ötletei nemesek, magasak, összeállitása egyszerü, meggondolt, jólrendelt; rajzolata helyes, jó izlésü, 's az ó-mivek, és a' nagy olasz mesterek, kivált Rafael szorgalmas tanulására mutat. Ruházata mesterséges, nagy stylusu és igazán tartott. Alakainak kifejezése merő élet és character. Felette gyors és szabad ecsettel dolgozott, szinadása kedves és egyszerü: de nincs benne elegendő valódiság, 's itt ott nagy pipere uralkodik. Hogy a' tökélynek illy magas lépcsőjére jutott, annyival csudálhatóbb, mivel nem csak hazáját, de Parist is alig hagyta el. Rafaelt leginkább csak Marc Anton rézmetszeteiből tanulta. Szelid, egyenes characteréért mindenektől becsültetett, noha vágytársa Lebrun, hirét, mig élt, teljesen lábra kapni nem engedé.

Leszálitás (condescensio). A' perleszálitás az ügynek előbbi állapotjába való visszahanyatlása, melly az igazságosan ellenvetett 's bebizonyitott kifogásnak a' következése. A' leszálitó itéletet nem lehet felebb vinni, hanemha azt a' törvény különösen megengedné, — mint például: az elégtételi vagyis igazságszolgáltatási perben; — 's az ugy lesüllyedett pert csak uj idézés mellett lehet ismét felélesztení; de ezen esetre tanácsos az előbbi leszálitásról bizonyságlevelet kérni, hogy a' perpatvarkodási büntetés annál bizonyosabban kikerülthessék. Az illyképen megsemmisittetett per mindazáltal magának az ügynek nem árt, 's szerinte sem a' felperesnek oda nem itéltetik, sem az alperestől el nem itéltetik semmi.

Leszálitás (devalvatio), a' nagy értékre vert pénzeknek igazi tulajdon becsekre lehozása, mellynél fogva kisebb számu becsek lesz, mint czimjek mutatja. Sokszor a' pénzfolyamat lejebb szálitását, vagy valamelly pénznemnek a' folyamatból kivételét is értik alatta. Az austriai monarchiában a' régi papirospénz 1811 számi becséből egy ötödre szálitatott le.

Letétel (depositum), megnevezett tárgyat illető jótétes egyezet, melly szerint valamelly ingó dolog ingyen őrizet alá adatik 's fogadtatik el, olly feltétellel azonban, hogy az azt rendesen visszakérőnek, ugyan azon állapotban akármikor visszaadassék. — Ha a' dolognak igazi tulajdonosa kéri ezt vissza, ennek kell visszaadni, nem pedig a' letevőnek. A' letétes (depositarius) a' letétetett dolgot, sajátosának engedelme nélkül nem használhatja, hanemha lopásképen. — Perek: 1.) A' letét egyszerü visszaadására: büntetés nélkül ugyan, de a' károk és költségek megtéritésével; a' világos adóssági bíróság előtt foly. A' letét valóságának bebizonyitása kivántatik meg. — 2.) A' hatalmassági büntetésekkel; indittatik az alispány előtt, ha a' letét törvényes megintés után sem adatott vissza. — 3.) A' becstelenségi és kétszerte való büntetés (poena dupli) megitéltetéséért; a' kir. tábla előtt mozdittatik azon okból, hz valaki a' letétet gonoszul eltagadja és magánál tartóztatja; különösen, ha az könyörületes letét (depositum miserabile) t. i. melly köz inség 's veszedelem alkalmával történt.

Letételbank, l. Depositobank.

Lethargia, mély és hosszu álom, nem kisértetve az életorganumok megsértetésétől, mellynek oka az agyban van. Gondos bánást kiván, 's nem mindig lármás felébresztést.

Lethe, az alvilág folyója, mellynek vize olly erővel birt, hogy a' belőle ivó holtak lelkei minden e' földön szenvedett nyomoruságot elfelejtettek. Tulajdonkép csak azoknak kellett belőle inni, kik a' felső világba uj testben ismét visszatérendők valának, hogy egyszersmind az Elysiumban éldelt örömeket is elfelejtsék. *X.*

Letten, l. Liefland.

Leucadia, most Santa Maura (5¼ nsz. mf. 21,500 lak.) a' joniai köztársasághoz tartozó sziget, a' joniai tengerben, Görögország nyugoti partján. Déli csucsa, mellyen Apollo temploma állt, most Cap Ducato, Leucas (most St. Maura) főváros közelében, a' Görögöknél leucadiai sziklának neveztetett. Ez az ottan évenként tartott innepről és az ugy nevezett leucadiai szökésről volt hires. Engesztelő áldozatul a' nép mintegy minden bünével rakva egy gonosztévő taszittatott e' sziklárol azon innepen a' tengerbe. De mivel tollruhába öltözteték, sőt még eleven madarak is kötöztetének reá, az ekként félig madárrá változott ember, közönségesen csak csekély sértéssel ért le a' mélységbe, 's innét kifogatott. Azonban a' tartományt örökre kelle kerülnie. Nem kevesbé nevezetes azon szökés is, mellyet némellyek önkényesen tettek e' sziklárol, hogy szerencsétlen szerelmek kinjaitól megszabaduljanak; mert illy foganatot tulajdonitottak e' merész szökésnek. Azt beszélik, hogy némellyek többször is tevék ezen szökést; de gyakran a' hullámok közt találák halálokat az illy szerencsétlenek. Az utolsók közt két asszony neveztetik, Artemisia, cariai királyné, és Sappho (l. e.) *X.*

Leuchtenberg, szabad uradalom ó Nordgauban, Felsőpfalzban, a' Naab mellett, 's Bajorország Regen kerületéhez tartozik. 4 nsz.mf. 5300 lak. Maximilián József bajor király 1817 a' vejének, Eugen herczegnek adá, az eichstedti fejedelemséggel együtt, 's azért ez Leuchtenberg nevet is vön fel. *lm.*

Leucosyrusok, l. Cappadocia.

Leucothea, l. Ino.

Leuctra, falu Boeotiában (a' mostani Livadiában), hires a' K. e. 371 történt ütközetről, mellyet a' thebai Epaminondas a' spartai király Cleombrotus ellen megnyert, 's ez által véget vetett a' Spartaiak nagy befolyásának, mellyet ezek századok olta gyakorlottak Görögországban. *X.*

Leütés, lecsapás, leveretés, valamelly, folyó testben olvadva volt anyagnak más választó szer által történő fenékre ültetése. Az igy leülepedett vagy legalább megválva uszó anyag pedig lecsapatnak, csapatnak (praecipitatum) mondathatik. Például szolgálhat az eczetben felolvadt kréta, melly tiszta lugsó által lecsapatik. Az elválasztó anyagot csapónak mondhatni. A' száraz uton való lecsapatásban hév által hozatnak a' testek folyamba. A' nedves uton való lecsapásnál a' csapónak nagyobb atyafisággal kell birnia egyikéhez az olvadtaknak, mint az olvadtak egymás között birnak, 's a' csapat vagy magános olvadt test, vagy annak egyesülése a' csapóval, vagy az olvadásban lévő egy vagy több testel. Ezen miveleteknél pontos esmerete kivántatik meg a' rokonság törvényeinek, a' testek felolvadási fokának 's az összefüggési erőnek. *j—a.*

Léva népes mváros Barsvármegyében, a' Perecz folyócska mellett, a' selmeczi utban, 585 házzal 's 4100 magyar lakossal. Magas kősziklán épült, hajdan erős és hires várának omladékai, a' Törökök pusztitásainak, és a' belső viszálkodásoknak nehéz átka alatt nyögdelnek. — A' föld bőven terem gabonát, kerti gyümölcsöket és bort. Van határában savanyu vize is. 54.

LEVANTE (olasz. il levante, francz. le levant, kelet) az Europaiaknál általjában a' Középtenger keleti partjai, szorosabb értelemben pedig az Archipelagusra lekvő ásiai partok, Konstantinápoltól egész Alexandriáig Egyiptomban. Ezen, szorosabb értelemben vett Levantéban a' kereskedő városok közt (a' Francziáknál échelles du levant), Konstantinápolon és Alexandrián kivül, még Smyrna, Scanderona (Alexandrette) és Aleppo is hires. Smyrna 100,000 lak. legjelesebb város a' levantei kereskedő helyek közt, és főrakhelye az ásiai kereskedésnek. Ezen tulajdonképi Levante török hatalom alatt áll; igen meleg éghajlatja és sok hegye van, de egyszersmind igen termékeny síksága is, 's Törökök, Örmények, és Görögök lakják. Főtermékei: gabona, riskása, dohány, olaj, pamut, selyem, teveszőr (az angorai kecskétől), sáfrány és több ásványok. Az ugy nevezett levantei kávé nem Levanteban terem, hanem Arabiában, 's ezen nevét onnét vette, mivel a' levantei kikötőkből vitetik ki. L. Turnertól „*Travels in the Levant*" (London 1820); gróf Forbintól „*Reise in das Morgenland*" francziából Ramsteintól, 16 füz. (Prága 1824, rézmetsz.) *X.*

LEVEGŐ 1) a' földgolyót külső boriték módjára körülkeritő gőzkör (atmosphaera). Ez a' gőzköri levegő. 2) Ugyan ez, a' mennyiben más anyagok, vizek, növevényi és állati testek közé is vegyül. 3) Minden test gáz (levegő) formában, — melly különbségeihez képest levegőnem-nek neveztetik. 4) Églevegő (aether). 5) Annyi, mint szabad gőzköri levegő, a' zárt levegő ellenében. 6) Szabad lélekzet. 7) (Órásoknál) két ollyan tárgyak köze, mellyek egymás mellett mozognak, vagy a' mellyek közül egyiknek a' másikon vagy másikban kell mozogni; 8) festőknél valamelly tárgy szinének változása, melly a' távolság, és igy a' közbe eső levegő által származik.

A' Levegő (természeti historiában) Oken ásványi rendszerében, az ásványok felosztására jelül szolgál, és ezzel rendszerént azon ásványok jeleltetnek, mellyek vagy levegő által formáltatnak, vagy a' miatt elváltoznak. Innen lettek a' következő seregek: Levegő földek (éghető ásványok). Ennek lépcsői: mint Éghető kavics (uszókő, pallérozókő); levegő agyag (agyagkő, edényagyag, sárgaföld, türkis). Levegő keserüföld (szappankő, habkő vagy tajték, kallóföld). Levegő mész (gyps), Levegősók (salétrom), Levegő gyanták (földcsipa), Levegő érczmész (Luft ocher (Levegő kénkő (Dárdany kénet, bátrag kénet) Levegő érczek (Bátrag, Tellur, Egérkő.)

LEVEGŐERŐTUDOMÁNY azon része a' magasb mechanicának, melly az erőkről és a' folyó rugekony anyagok mozgásáról tanít. Gyakran a' vizerőtudomány (hydraulica) mellett tanitatik.

LEVEGŐFŰTÉS, a' szobáknak és más beltéreknek, megmelegitett levegő által való fűtése olly móddal, hogy ez azokba máshonnan folyjék be. A' fűtésnek ezt a' módját legujabb időkben prof. Meissner Bécsben tökéletesitette, melly is igy megy véghez: A' levegőfolyam jön egy, az épület mélyebb helyére rakott, 's a' szokás szerint fütött kemenczét köpönyeg módra körül vevő térből (fütő-kamara) és az épület kőfalai között igen czélirányosan elrejtett csöveken vezettetik a' fütendő szobákba vagy termekbe. Ugyan ekkor az a' levegő, melly a' fütendő szobának épen padozatja felett van, és viszonylag (verhältnissmässig) leghidegebb, más csöveken, a' fütő-kamara mélyebb részére vitetik vissza. Ez által tehát szakadatlan forgása lévén a' levegőnek a' fülteremben és a' fütőkamarában, a' melegség elég egyenlően fog oszlani a' fült termekben. A' levegőnek, a' már befütött egyes szobákba való be 's kifolyását tolók által meg lehet

akadályoztatni. Hasonló tolókkal felkészült más nyilásokon mind a' fütőkamarába mind a' fült termekbe, a' mint kivántatik, lehet fris gőzköri levegőt bocsátani. Ezen fütésmód hasznai ezek 1) hogy egyetlen egy tüzeléssel, egy nagy épületnek sok téreit be lehet, a' mint a' szükség hozza magával, jobban vagy kevésbé melegiteni, a' tüzre valónak nagy kimélésével; 2) hogy általa a' levegőt szünetlen lehet ujitani. Itt azonban nagyon sok függ annak meggondolásától, hogy mennyire vagynak a' fütendő termek a' tüzelő helytől, és millyen a' nagyságok, valamint a' tüzelésnek 's a' levegőcsövek illendő kinyitása vagy bezárása gondos regulázásától is. Ha ezek szoros tekintetbe nem vetetnek, ugy el nem érjük azon czélunkat, melly szerint valamelly tért épen ugy fütsünk be 's ugy tartsunk melegen, a' mint kivántatik, és illyen módu fütésre teendő nagy készületeink, a' várakozásnak meg nem felelnek.

Levegőgolyó, l. Aërostat.

Levegői tünemények (meteora), a' levegőben látszó természetes jelenetek. A' levegő ugyan is mintegy nagy elem-mühely a' benne lévő vizes, gyulható, lecsapható 's több e' féle részek 's azoknak egymás iránti különböző viszonyok miatt. Ebben költi a' természet csudálatos tüneményeit ki. A' levegő sürüsége és mérséklete némelly rendesen feltünő 's átváltozó, de némelly rendkivüli okok miatt is változásnak van alája vetve, melly mellett a' sulyegyen elmozdul, a' levegőben mozgás támad, és pedig nagyobb vagy kisebb, a' mint erősben vagy gyengébben rohannak a' sürü légrétegek a' higultakba; ezen mozgás szél-nek (l. e.) mondatik. A' földről a' levegőbe felszáló pára által a' vizes tünemények származnak. Éjjel a' levegő meghüsülvén, megsürüdnek a' nappal felszált gőzek, 's csepegő idomban harmat (l. e.) gyanánt lecsapatnak. Ha a' harmat megfagy, dérnek, zuznak, zuzmarának mondatik. Köd (l. e.) azon viz, melly a' gőzkör nyomásának öregbülése vagy mérsékletének kisebbülése által a' gőzből lecsapatik, 's igen finom eloszlottsága miatt a' levegőben uszva tartatik. A' felhő (l. e.) nem egyéb mint magasra emelkedett köd, mellynek tetsző sürüségét távollétele okozza. Ha a' nedves gőzök eloldatása a' levegő magasán gyorsan 's bőven történik, ugy hogy a' leesapott viz cseppekké egyesül, a' levegőben nagy viszonysulyok miatt nem maradhatókká, eső támad, melly a' hideg mérsékletben hóvá lesz; ha pedig lehullása közben gyorsan veszti el a' hevőt, jégeső-vé. Ide tartozik még a' forgó viz (Wasserhose). A' tüzes levegői tüneményi között az égiháboru esmeretes, melly a' villanyon alapul, mint 1746. Winkler először állitá, Franklin pedig 1747 bebizonyitotta. A' villám (l. e.) egy erős villanyos szikra; jelenetei a' villanygépelyen mind mutathatók. A' dörgés vagy menydörgés a' levegőnek villámokozta megrendüléséből származik; a' villámzás olly villám, mellynek dörgése a' távolság miatt nem hallatszik. Az éjszaki fény a' legfényesebb és pompásabb tünemény; hihetőleg szinte villanyos tünemény. A' szivárvány (l. e.) mint tudva van, a' nap sugárinak az esőcseppekben lévő megtörése által származik, 's innét szám- és mértanilag megmagyarázható. Szintugy a' gőzkörben történt napsugártörés által származik a' hajnal és esthajnal, valamint az udvarok, nagyobb és kisebb fényes gyürük a' nap és hold körül, 's hihetőleg az ugy nevezett melléknapok és mellékholdak is ezen alapulnak. A' tüzes emberek, lidérczek, villós légnemek és gőzök meggyuladásai, mocsáros földből kelőké; a' hulló csillagok és tüzgolyók gyulható anyagok fellobbanása és égése a' gőzkör igen magas vidékein. —*j—a.*

Levegői vas (meteor vas). Midőn Fischer Konrád János, schweizi hadi tiszt, Schaffhausenben mesterséges levegői vasat akarna

készíteni, kitalálta az aczél és nikolum összetétele által a' valódi damaski vasvegyet. Lásd tőle: „*Tagebuch einer zweiten Reise über Paris nach London.*“ (Aarau 1826). —*j.—a.*

Levegőkör (légkör, atmosphaera), a' földet körülvevő levegő; általjában pedig valamelly testet körülvevő finom, rugékony folyam, mellytől valamelly test környékeztetik. Innét van szó a' nap, hold, bujdosók, villanyos, magneses (irányos) testek lég- vagy gőzköréről, melly a' legutolsó pontosságig nincs ugyan bebizonyítva, de erős okokkal támogatva. De hogy földünknek van gőzköre, annyi bizonyos. Nehézsége miatt elválhatatlanul van a' légkör földünkkel összekötve, mellyre ő is nyomást tesz, a' nehéz, rugékony testek törvényei szerint, és pedig köröskörül. Ha valamelly körülmény miatt egy helyen erősb nyomás történik, különös tünemények és hatások láttatnak, addig tartók, mig a' sulyegyen helyre állt. Igy p. o. a' szivattyus csőben természetének 's a' nehézség törvényeinek ellenére magasra szál a' viz, mihelyt közte 's a' felhuzott dugony között üres hely támad. Oka ennek a' megszünt sulyegyen; kivül t. i. a' levegő nyomja a' vizeket, a' mi a' csőben nem történhetik, nem lévén benne levegő. Ezen nyomás által, ha a' cső elég magas, 32 lábnyira emelkedik a' viz. Ez azon suly, mellyel a' gőzkör a' földet nyomja, melly annyit tesz, mint 32 lábnyi mély oczeán nyomása, ha az egész földön egy illyen volna kiterülve. Ebből látható, hogy a' légkör az emberi testre, ha az 32 négyszegü lábra vétetik, 28 hüv. légsulymérőnél 34,440 fontnyi teherrel nyom. Ezen nyomást azért nem érzi az ember, mivel a' levegő mindenünnen körülveszi, belsejében is létez 's rugékonyságánál fogva minden felől és még belőlről ki felé is hat, sulyegyent tartva a' test felett lévő levegővel. Hogy a' levegőkör nem mindenütt egy tömöttségü, már onnan gyanítható, mivel az alsóbb levegő a' felsőbbnek sulyját is tartja, innét jobban összenyomatik és sürübb lesz. Mariotte törvénye szerint geometriai (mértani) haladatban (progressio) kisebbül a' levegő tömöttsége, a' mint a' magasság számtani haladatban nevelkedik. Azonban ezen törvény nehezen van divatban a' légkör véghatáráig, mivel ott a' levegő minden nyomástól szabad, teljesen természeti állapotban van, azaz a' villanyosság minden nyoma nélkül. A' légkör magasságát természetvisgálóink részint nyomása, részint a' hajnalodás szerint (mivel felvehető, hogy a' levegő addig tartozik földünkhöz, a' meddig sugarat vet vissza, vagy megvilágosodik) 8 közönséges mértföldre teszik; noha Delambre és Kepler 10 mértföldnyinek találák. Idomára nézve gömbölyded a' légkör, mivel az egyenlítő a' legnagyobb lóditó erő 's a' napsugári okozták levegő megritkulása miatt igen felemelkedett. A' levegői körnek elemrészei savitó és fojtó, mellyek szüntelen, és egy viszonyban találtatnak mindenhol (mintegy 23 : 76), hozzá járulnak mint bizonytalan viszonyuak a' szénsavgáz (kevés), különböző mennyiségü gőz (vizpára), és még csekélyebb, meg alig határozható, a' magast kereső gyuló. (Vö. Gáznemek). Ezeken kivül történetből bir a' gőzkör még elragadt anyagokat, nem számlálva ide azon ártalmakat, mellyek „*Miasma*“ név alatt esmeretesek, 's természetökre néze még is esmeretlenek. Melly viszonyban vannak ezen sokféle részek egymás iránt, nincs elhatározva; sokan chemiai vegyületet vélnek észre venni, mások azt tagadják, mint Dalton. Régibb hires munka e' tárgyról de Luc-től: „*Recherches sur les modifications de l' atmosphère.*“ (Genf 1772, 2 köt.) Biot-tól: „*Traité d' astronomie physique*“ (2 kiad. Paris 1810, 3 köt.) hol egy szakasznak ezen czimje van: „*De l' atmosphère.*“ —*j—a.*

Levegőkör Tudománya a' légkörről, annak tulajdonságairól, változásairól és tüneményeiről szóló tudomány.

Levegősavany l. Gáznemek.

LEVEGŐSULYMÉRŐ l. BAROMETRUM.

LEVEGŐSZIVATTYU, a' tapasztalási természettannak (Experimentalphysik) ollyan készülete, melly által a' levegő valamelly zárt térben annyira megvékonyittatik, hogy csak igen csekély rész maradván abból hátra, azt a' tért hasonlitva (relative) üresnek mondhatjuk. Ezen készületnek főalkotó részei 1) a' szivattyu, azaz ollyan belől üres érczhenger (agy, Stiefel) mellyben egy épen oda illő vonó (Kolbe) fel 's le vagy ki 's be ugy mozoghat, hogy mellé levegő semmi módon nem férkezik. 2.) Az Öszvellő (Recipient) vagy is az az üres test, (rendesen üvegből, harangformára) melly alól a' levegő a' lehetségig kihuzatik, 's melly az aggyal egybe köttetésben van. Ha már az agyban járó vonó, kifelé úgy mozdittatik, hogy az által az agyban üresség lesz, tehát a' levegő az öszvellő edényből részint az agyba megy által, a' honnan az mind a' két térben nagyon megvékonyul. Az agy és öszvellő közt lévő közösülést, csap vagy billentyü által meg lehet szakasztani. Midőn a' vonó az agyba ismét betaszittatik, 's az ebben lévő levegő a' gőzkörbe bocsáttatik, mig t. i. az öszvellő zárva marad, az öszvellő 's agy közt való közösülés visszaállitása után, a' vonónak ismétleni kifelé huzása által, második, még szembetünőbb vékonyitást lehet az öszvellőben véghez vinni, és ezt több izben, mind addig ismételhetni, mig utoljára a' vékonyitásnak egy bizonyos lépcsőjén, a' szerént a' mint a' miv (Maschinerő) kisebb vagy nagyobb mértékben tökéletes, a' további vékonyitással fel kell hagynunk. Az öszvellő (üvegharang) rendszerint érez tányérra tetetik, mellyen keresztül megyen fel az öszvellőt és agyat öszvekötő cső. Hogy az öszvellő beltérének a' kül levegővel semmi közösülése ne lehessen, az öszvellő széle 's a' tányér közé, terpentin- vagy faviaszba mártott nedves bőr tetetik. Egyébiránt a' kül és bel levegő közösüléseit jól elzárja a' csupa fa olaj is, ha azzal az ugyan csak simára köszörült öszvellő széle, 's az épen ugy készült tányér bekenetik. — A' levegő szivattyut Guericke Ottó találta fel. Jobbitották és tökéletesitették ugyan azt Boyle Robert, Sturm, Papin, Senguerd, Hauksbee, Leupold, Gravesande, Rollet, Saweton, Cuthberson 's mások. A' higanyszivattyut (vizi levegő szivattyu, hydraulische Luftpumpe) Baader és Hindenburg ajánlották. Ezekben, Baader vélekedése szerint, vonó helyett higany, Hindenburg értelme szerint pedig ugyan az, a' vonó és levegő közé tetetik. A' levegőszivattyuk nagyon sokfélék (csaposok, billentyüsök, egyszerüek, kettősök, nyelesek, kengyelvasasok, fogantyusok 'sat.). A' levegőnek valamelly térben való megvékonyitására még több eszközök is vagynak; mellyek, ha szinte vonójok nincs is, azért levegőszivattyu nevet viselnek. Illyen a' Wilke készülete, ki e' végre a' meleg vizgőznek hirteleni meghűtését forditotta. Nem különben Ingenhouszé, ki az izzószénnek azon tulajdonságát, mellynél fogva az, a' fojtásnál, a' maga csomójánál nyolczszor többet nyel el, ismételgetés által, hasonlóképen arra használta, hogy egy tökéletlen ürességet állitson elő. Minthogy a' nagyobb, és tökéletes eszközökből álló levegőszivattyuk felette drágák (annak, a' mit Göttingában Lichtenberg használt, 450 tallér volt az ára); tehát a' különböző módon készült kisebb kézbelilevegő szivattyuk még inkább kedvesek, mivel a' legfontosabb próbatételeket velek is könnyen véghez lehet vinni. A' levegőnek, szivattyuval kiszivatás által való vékonyitása geometriai irányban nevekedik, ugy hogy, ha p. o. az öszvellőben lévő levegő, az első huzással felényi vékony lett, az a' második huzásra $\frac{1}{4}$ résszel, a' harmadikra $\frac{1}{8}$-d részszel 'sat. vékonyodik. A' vékonyitás lépcsője megtudására, az ugy nevezett körtvélypróba használtatik, — vagy

még egyszerübben mutatja azt meg egy kis rövid levegőmérő (barometer). A' jó levegőszivattyuval a' higany állását nem csak egész hanem ½ rész lineára le lehet vinni. Sőt Little azt mondja, hogy ő a' levegőt 26,000-szerte tette vékonyabbá. A' csapos levegőszivattyukkal valami igen nagy vékonyitást tenni rendesen nehezebb, mint a' billentyüsökkel, mivel amazoknak kisebb nagyobb mértékben mindig hibás térek van, mellynek mindazáltal a' jó levegőszivattyukban 0,0001 résznél feljebb az egész belső szivattyutérhez, menni nem szabad. Azonban azt az ujabb szivattyukban már ma egészen ki tudják kerülni, 's az illyen megjobbitott csapos szivattyuk, jobbak a' billentyüsöknél. — A' levegő szivattyuk leginkább arra valók, hogy általok a' levegő nehézsége, hígsága és rugósága mutattassék meg szembetünőleg. Legközönségesebb tapasztalásink, mellyekre ezen uton jutottunk, a' következendők. Az öszvellő alá tett levegőmérőben, azon arányban szál alább a' higany, a' mint a' levegő vékonyodik, 's ugyan az ismét felemelkedik azonnal, mihelyt hozzá külső levegő bocsáttatik. Ellenben az ollyan csőben, melly feljül nyitva van, 's az öszvellő alá tétetik, a' levegő megvékonyitásakor felmegy a' higany, és leesik a' külső levegőnek hozzájárultával. Az öszvellőt, a' küllevegő, mikor a' belső megvékonyittatik, erősen a' tányérhoz nyomja, 's ha hajlása, és igy harangformája van, ezt a' nyomást kiállja, — de ha valamelly hengerre felül lapos üveg tétetik, ez a' belső levegő nagyobb részének kihuzatása után, a' külső levegő által széljel nyomatik épen ugy, mint öszveszakad az a' hólyag, is, melly felibe köttetik; — a' viz egy illy hólyagon keresztülhat. A' szorosan egymásra tett ércz félgolyók, legerősebben állanak öszve, ha a' levegő belőlök nagyobbrészint kiszivatik. A' fel nem fujt, de bekötött, és az öszvellőben függő hólyag, a' körüle lévő levegőnek megvékonyíttatása után feldagad, vagy széljel is pukkan, de a' levegőnek hozzá eresztésekor ismét öszveesik. A' könnyü test, melly a' gőzköri levegőben lassanként szál a' földre, mint p. o. a' pehely, a' nagyon megritkitott levegőben épen olly sebesen esik le az öszvellő alatt, mint a' különös nehézségre nála sokkal sulyosabb test, p. o. az ónpolyó. A' szivók (Heber) hasonló esetekben megszünnek dolgozni, 's a' szivómivek vizet nem adnak. A' viz 's a' lang (Alkohol) még inkább, a' legmérsékletebb meleg-lépcsőn már forr, ha az öszvellőből a' levegő nagyobb része kiszivatott, és gőzzé válik, de a' melly, a' levegőnek viszszabocsátatása által azonnal ismét levereti. A' közönséges kutvíz, még inkább a' ser, téj, szappanos viz, kovász 'sat. ha az öszvellő alatt lévő levegő megritkittatik, igen sok levegő hólyagokat bocsátanak ki, ugy szinte a' fa is, melly a' levegőtől üres állapotban a' vizben leül. Az öszvellő alá tett állatok, a' levegő megritkittatásakor felpuffadnak 's megdöglenek, még pedig azok, p. o. a' melegvérüek, mellyeknek levegő a' lélekzésre elmulhatatlan szükséges, igen hirtelen. Az égő gyertya ugyan ezen esetben elalszik, — a' puskaport meggyujtani nem lehet, — 's a' tüzszerszám tüzet nem ád. A' hang a' levegő vékonyodása arányában változik, mig utoljára egészen elenyészik. A' levegőszivattyukat, valamint megvékonyítására, ugy ellenkező módon megsürítésére is lehet használni a' levegőnek. És ezek ekkor Öszvenyomási levegőszivattyu (Compressionsluftpumpe) nevet viselnek. A' szélpuskák megtöltése ezen bánásmód által megyen véghez.

Levelek alatt e' helyen nem csak a' bepecsételve küldetni szokott tudósitások, hanem általában minden olly irományok is értetnek, mellyek valamelly tárgynak felvilágositása, bebizonyítása 'sat. végett akár magán személyek, akár pedig törvényhatósággal biró hiteles egyének (individuum) és közönségek által adatnak ki. Ezekre nézve háromfélekép teheti magát valaki bünössé, u. m. azoknak meg-

hamisittatása, letartóztatása és megsértése által. Levélhamisitás alatt, azon magán személyre nézve elkövetett bün értetik, midőn valaki közhitelességü foglalatosságon kivül, ál-okleveleket (adulterina documenta) készitvén, az igaziakat megváltoztatván, vagy illyesekkel tudva élvén, másokat megsért, vagy legalább megsérteni hathatósan igyekezik. A' ki győzhetetlen tudatlanságból lön hamisító, nem tekinthetik illyennek. — A' hamisitónak közhitelességü foglalatosságon kivül valónak kell ezen esetben lenni, mert különben nem levélhamisító, hanem hazáaruló. — Ezen bünnek fenyitéke négy féle. 1.) Ha az illy hamisitó, cselekedete által másnak élete után leselkedik, vagy annak épenséggel árt, — büntetése halál. 2.) Ha egyszersmind életének 's javainak: élete elvesztésén felül, a' javaknak visszaadásában, 's a' károknak és költségeknek megtéritésében is elmarasztaltatik. 3.) Azok, kik csak jószág után leselkednek, az okozott károknak 's költségeknek megfizetésére és becstelenségre itéltetnek; 's ez a' büntetése az álarczot tudva folytató birtokosoknak is. 4.) Kik másnak sem hirében sem vagyonában nem okoznak kárt, hanem utileveleket, vagy kisebb nyomosságu környülállásokat illető küldött leveleket készitnek, szabad kény szerint való büntetéssel illettetnek. — A' három első esetben a' királyi tábla előtt inditatik per, — az utolsóban az alispány vagy szolgabiró előtt. A' bün valóságának kell bebizonyitatnia.

A' levelek letartóztatása alatt magán személy iránt elkövetett bün értetik, melly szerint valaki, másnak leveleit 's iratait minden jog nélkül magánál tartja, 's törvényes visszakivánás után sem adja által tulajdonosának. — A' levelek visszakérethetnek 1.) kifogás (exceptio) által, midőn t. i. valaki olly tárgyra nézve idéztetvén más által perbe, mellyet illető levelek a' felperesnél vannak; ha az idéztetett bebizonyítja, hogy a' megkivántató levelek a' felperesnél vannak, ennek itélet által kötelességévé tetetik a' leveleknek hitalatti felfedezése és visszaadása; 2.) elhalasztás által (per dilationem) midőn a' perbe idéztetett bebizonyítja, hogy azon irományai, mellyeknél fogva magát védelmezhetné, másnál vannak, a' kért elhalasztás nem tagadtatik meg tőle, 's az idő a' távolság 's ügy természetéhez képest szabatik ki; 3.) mellékesen, midőn t. i. a' per főképen valamelly nemesi birtok iránt folyt, 's az azt illető irományoknak csak mellékesen kéretik kinyilatkoztatása és visszaadatása; 4.) valóságos: irományokat visszakövetelő per által. Ezt törvényes intés előzi meg, melly ha nem sikeres, a' keresetlevél alapittatik. Biróságot visel az alispány vagy szolgabiró. Bebizonyittatván az irományoknak az alperesnél léte, 's ez által visszaadatásoknak megtagadása; itélet által a' hit-alatti kinyilatkoztatás, visszaadás és 500 frt. büntetés rendeltetik, elzárván egyszersmind minden törvényes per-orvoslatot, a' felebbvitelen kivül. Az 500 frtnak egy harmada a' biróságé, két harmada pedig a' felperesé. — Ezen büntetés annyiszor ismételtethetik, a' mennyiszer az irományok vissza nem adattak; egy perben mindazáltal csak egy fizetésbeli büntetés rendeltethetik. — Az irományokat visszakövetelő pert megunó felperes, az örökös védség vagyis Szavatosság (l. e.) büntetésének megrendelése végett kezd pert a' királyi tábla előtt. — A' levelek makacs letartóztatásának bebizonyítása után, az alperes örökös védségben (evictoratus) marasztaltatik el, azaz: valamennyiszer a' védetendő (evincendus) javaira nézve perbe idéztetik, mindannyiszor tartozik azt az örökös védő saját költségén oltalmazni, vagy ha meg nem oltalmazhatja, kárát kipótolni.

A' küldött levelek megsértése magán személyre nézve elkövetett bün, melly szerint valaki máshoz utasitva lévő küldött leveleket jog nélkül magához vesz, felszakaszt, letartóztat vagy elsikkaszt, 's igy

ez által másokat megsért. — A' megsértettek egyike által a' szolgabiró előtt mozdittatik 100 frt. büntetést követelő per, melly a' levélsértőn világos adósság gyanánt vetetik meg, az odaitélt költségekkel 's netalán okozott károkkal együtt. A' felebbvitel e' perben mindenkor birtokon kivül történik. *Kunoss.*

LEVELEI JUNIUSNAK az Angolok politicai literaturájában és sajtószabadsága történeteiben egy a' legnevezetesebb jelenetek közül. Egy rettenetes esmeretlen, az ujabb kor leghatalmasb gunyirója, egynehány egymás után következett törő 's zuzó levélben (mellyek mind 1769 Jan. 21-től fogva Jan. 21-ig 1771 a' „*Public advertiser*"-ben, egy Woodfall könyvnyomó-kiadta ujságban jelentek meg) a' cabinet tagjait, minden statustisztviselőket, a' törvényszékeket, a' parlamentet, 's végre magát a' király személyét is mindig egyenlő keserüséggel 's kiméletlenséggel támadta meg. Jeles észtehetségekkel és esmeretekkel, soha feljül nem mult 's ritkán elért ékesszólással, 's mérték és határtalan merészséggel, két évig tudá e' szörnyeteg — kinek neve már most 60 éves titok — a' britt olvasó világot szakadatlan feszültségben öröm és félelem 's bámulat és utálat közt tartani. Egy per a' kiadók ellen, a' Kingsbench előtt 1770, mellynek folytatása utóbb elnyomatott, nevezetes véleményi küzdést vona maga után, melly az alsó házban a' libellper (igy neveztetik Angliában a' törvényszékek hivatalos kikelése a' sajtószabadsággal visszaélők ellen) felett vitattatott, 's csak 1792-ben fejeztetett be egy parlamentacta által olly formán, hogy a' jurynek, a' gunyiratok elleni büntető perekben, a' vádactában foglaltatott öszves pontokra nézve joga legyen általányos itéletet mondani, a' „*vétkes*" vagy „*nem vétkes*" szavakkal. Ezolta nem a' törvény itél Angliában, hanem a' jury, akarmelly közre bocsátott emlékirat gunyos vagy nem gunyos characteréről, és pedig a' törvényszékek régi szokása szerint a' nélkül, hogy e' részben a' gunyos állitások cselekedeti valóságára tekintettel volna. (L. Gentztől „*Jahrbücher der Literatur*", Bécs, 1818, I. 240 's köv. l.). Junius levelei, mellyek e' szerint az angol sajtószabadság történeteiben epochát csináltak, legelsőben 1772 jelentek meg egész gyüjteményben, melly csak a' „*Public advertiser*"-ben Junius névvel jegyzetteket foglalta magában; tökéletesebb gyüjteményjek, némelly, részint még addig ki nem nyomatott, részint nem Junius név alatt megjelent levelekkel szaporitva, 1812 jelent meg 3. köt. Woodfall fija adá ki egy bevezetéssel 's több jegyzetekkel apja papirosaiból. Hanem az idősor elrendelésére kevés gondot forditott. Az ujolag felvett levelek közt, mellyek, tele heves politicai megtámadásokkal, merészség, tüz és ékesszólásra nézve az előbbiek legmagasztaltabbjaihoz hasonlitnak, 's öt évnyi időt foglalnak magokban, a' legkorábbik Apr. 28-kán 1767 Publicola névvel van jegyezve; mások, 1768 évről, Lucius, Brutus, Nemesis és más nevekkel; a' későbbiek alatt, mellyek 1771 után jelentek meg, 's lord Barrington hadi titoknok ellen dühös megtámadásokat foglalnak magokban, Veteran és Nemesis nevek olvastatnak. 1773 Jan. 19-ke ólta örökre elnémula Junius. Magyarázat nélkül ezen leveleket már most magok az Angolok sem értik. Esmerni kell az akkori leghatalmasabb whigfamiliák öszveköttetéseit, az ő feszültségeket egymást közt és a' torykkal, ugy szinte a' nép bizalmatlansága okait is, melly a' titkos cabinetnek a' kormányra gyakorlott befolyásáért nagyon elégedetlen volt. Junius főképen Grafton herczeg, és Mansfield, Hillsborough, North, Barrington és más lordok ellen intézé nyilait. Chatam-ot és Camdent sem kimélé. Még a' népvezetők, mint Wilkes, Horne Tooke és egyebek iránt is személyes idegenkedéssel viseltetek Junius; Delormen kivül, a' ki idegen volt, senkit sem dicsére kortársai közül; Fox, lord Holland és kevés másokon kivül minde-

nekről rosszat beszélt. Egyébiránt minden köztársasági cynismusa ellenére is, egészen az angol alkotmány egyfejdelmi szellemében gondolkozék 's ira; igy az Amerikaiak ellentállását pártütésnek tekinté mind végig. Legfényesebben lépe fel a' middlesexi választás feletti küzdésben John Wilkes mellett, ki háromszor választatva parlamenti tagnak, ugyan annyiszor taszittaték ki az alsó ház által. Irásmódjára nézve egyátaljan Anglia első prosaicusai közé számláltatik. Előadása tömött, néha epigrammai, de soha sem homályos, kifejezésben bizonyos és szilárd, metaphorákban szük, rendszerint piperétlen, 's mind ezek mellett gondosan pontos. Egyébiránt ugy látszik, hogy ezen politicai különködő, minden czél és szenvedély nélkül, 's csupán azért intézte nagy tehetségeit tervképesti lealázásra 's gyakran ördöngös vázképekben a' magasan álló férjfiak ellen, hogy boszonkodásának 's mélyen gyökerezett elkeseredésének, mellyet talám megsértett önszeretet 's megcsalt remények szültek, szabad helyet csináljon. Woodfalltól, ki általa meggazdagodott, 's nevét soha meg nem tudta, semmi nyereséget nem vett. Egy szép kötésü példány, 's két más példány levelei gyüjteményéből, mellyeknek kiszabott beköttetését elmaradhatlan feltétellé tevé, vala azon egyetlen egy jutalom, a' mit Woodfalltól kivánt. A' felfedeztetéstől félés, 's vétkességének érzete, hogy szavakat gyilok gyanánt használa setétben, ellenkezések végre nézetei 's állitásaiban, mind ezek eléggé világossá teszik, miért tett legyen meg mindent Junius, hogy esmeretlen maradjon. A' közönség (mellynek véleményén ő valami láthatlan hatalom uralkodás formát gyakorla, melly hatalommal, ugy látszik, már semmi más hatalom nem mérkőzheték a' statusban) ezer meg ezerfélét gyanitott az esmeretlen gunyoló személye felől. General Lee, a' „*Leonidas*" szerzője, Glover, Burke Edmund, a' genfi Delorme, Portland herczeg (III. György ministere) és mások tartatának e' levelek szerzőjinek. Csak a' levelek 1812-ki tökéletes kiadása olta vagyon tudva, hogy mind ezen gyanitások alaptalanok voltak. Végre két névtelen irás: „*The identity of Junius with a distinguished living character established*" és „*A supplement to Junius identified*" (1817) egy nem régiben meghalt, Angliában igen becsült embert tarta e' levelek szerzőjének. Ezek szerint sir Philipp Francis (1806 a' Bathrend lovagja, 1818 halt meg), Hastings kormányzósága alatt tanácsnok a' keletindiai főtanácsnál Calcuttában, utóbb tagja a' parlamentnek, jeles szónok és ügyes ember, volt volna az igazi Junius. Ez ugyan legtöbbnyire az oppositioval szavalt, mindazáltal mégis becsültetett a' ministeriumtól, 's tanácsa gyakran kikéretett. Ezen gyanitáshoz álltak az „*Edinburgh review*" kiadói is; hanem az e' tárgyról a' „*Jahrbücher der Literatur*" (Bécs, 1818, 1, 255) czimü munkában megjelent értekezés szerzője ezen véleményt nem tartja alaposnak, mert sir Philipp Francis kinyomott parlamenti beszédjeiben nem talál hasonlót ama' hatalmas hangokhoz, mellyekkel Junius kortársait megrázá. Parisot Junius leveleit (Paris, 1823, 2 r.) francziára forditotta, 's jó historiai és politicai jegyzeteket ada hozzájok. Coventry 1825 az ő „Criticai visgálatában Junius levelei valódi szerzőjéről" nagyon hihetővé tevé, hogy azokat a' hét éves háboruból esmeretes lord George Sackwille irá. Végre amaz esmeretes criticus és nyelvtudóst, Horne Tooket tarták a' valódi szerzőnek, mivel halála után a' levelek eredeti kéziratát, Tooke saját keze irását, ennek könyvtárában találtatottnak állitják. Brunet („*Manuel de libraire*-"jében Hugues Boydot tartá a' szerzőnek. Ezen irlandi munkáji 1800 Londonban jelentek meg, életével együtt, Campbelltől iratva; hanem Woodfall, a' „*Public advertiser*" kiadója, mellyben Junius levelei legelsőben jelentek meg, habár nem is meggyőzőleg, ellent monda mind ezen véleményeknek. *opq.*

Levéltár, gyüjteménye vagy rakhelye ollyan okleveleknek és irományoknak, mellyek bizonyos nemzetségnek, egyesületnek, közönségnek, kormányszéknek részes vagy egész törvényhatóságnak, vagy egész országnak jogait, elsőségeit, igényeit, egyezéseit 'sat. tárgyazzák. Kitetszik ezen határzatból, hogy a' levéltároknak két főbb osztálya van, mellyeknek egyikét a' magánlevéltárak (millyenek egyes nemzetségeké, egyesületeké, közönségeké, 's némelly kormányszékeké), másikát pedig a' közlevéltárak képezik. Ezek sorába tartoznak honunkban minden olly személyeknek 's helyeknek levéltárai, kik és mellyek hiteles, nagyobb vagy kisebb pecsétekkel birnak. (Vö. Pecsétek.) Illyenek az ország birái (névszerint a' nádor, a' kir. udvar birája és a' kir. személyviselő), a' horvátországi bán, és a' tárnok mester, a' vármegyék, a' Jászok és Kunok közönsége, a' királyi városok, a' hajdu- és priv. mezővárosok, 's a' tiszáninneni koronakerület. Azon tisztviselői személyek, kik az illy személyek 's helyek levelgyüjteményeire vagy rakhelyére vigyáznak, levéltárnok nevet viselnek. — Már a' legrégibb nemzeteknek voltak levéltáraik. A' Zsidók, Görögök és Romaiak, templomaikat használták levéltár gyanánt; ide rakták le nyomosabb irományaikat, 's a' felügyelést papjaikra bizák. Őseink is legnagyobb bizodalommal viseltettek az egyházi személyek iránt, 's minthogy részint irástudatlanok voltak, részint gyakori katonáskodások miatt, okleveleiket gondos vigyázat alatt nem tarthaták, de egyszersmind a' harcz dulásaitól 's a' tüzi veszedelmektől is féltheték: a' rendszerint erősebb épületekben lakó egyháziak őrizete alá adták azokat. Igy támadtak a' világi papok 's szerzetesek levéltárai, — a' káptalanok és szerzetes gyülekezetek. *Kunoss.*

Levena, egy görögné, lantolás, éneklés és Hermodius 's Aristogiton iránti szerelméről hires. Ezek vi'sgálat alá kerültek Athenében, mint öszveesküdtek a' Pisistratidák ellen, mintegy 518 K. e. 's Levenának kinzatnia kellett volna, hogy általa szeretőjinek bizonyos, büntetést érdemlő cselekedetei felfedeztessenek. Levena, a' kinzás előtt elharapá nyelvét, hogy bizonyos lehessen kedveseinek el nem árulhatása felől. Ezen nagylelküség megindità az Athenéieket. Azonban még sem akartak kéjleánynak oszlopot emelni, 's ezért egy nyelvetlen nőstény oroszlányt ábrázoló 's Aristides készitette szobor által örökiték emlékét. A' velenczeiek Athenéből Velenczébe vivék ezen szobrot, hol ez a' fegyvertár kapuján áll. *X.*

Levente (így írja, egy helyen kivül, Turóczi; másként Leventa) Kopasz László fia, I András és I Béla királyok testvér öccse, az elsővel jött be az Oroszföldről Magyarországra, Péter király ellen; nagy pártfogója vala a' pogány vallásnak, és ebben halt meg mindjárt I András megkoronáztatása után. (Vö. András I.) Létét kétségbe hozza Cornides, és Levente-t nem saját, hanem török eredetü köznévnek tartja, melly vitézt, bajnokot (különösen önkénytest) jelent, és a' mellyel Béla tiszteltetett meg azon győzedelme miatt, mellyet Lengyelföldön laktában egy pomeráni bajnok felett nyert vala külön viadalban (l. Béla I.). Zrinyi Miklós gróf is („*Ádriai Tengernek Syrenája*") több helyen köznévvel leventáknak nevezi a' szigetvári vitézeket. A' „*levente*" szóidom azonban inkább megegyez a' magyar nyelv sajátságával, mint „*leventa*". *Fábri Pál.*

Levitták, azon személyek a' Zsidóknál, kik Levi nemzetségéhez tartozván az egyház szolgálatját végzik. Utóbb a' papsegédek is Levitáknak neveztettek, 's a' catholicusoknál a' diaconusok, kik a' papnak az isteni tiszteletnél segédjei, még most is Levitáknak hivatnak. Innét vevé nevét a' levita köntös, valami miseruha féle, millyent néhol az evang. diaconusok viselnek az urvacsorája kiszolgálta-

tásánál. Moses 3 könyve Leviticusnak neveztetik, mivel főkép a' Leviták számára tett rendeleteket foglalja magában. *X.*

LEXICON (szókönyv), szorosb értelemben Nyelvszókönyv. A' legrégibb görög szókönyvek egyike az „*Onomasticon*", mellyet Julius Pollux K. e. 130 e. írt; hanem ez inkább dologszókönyv. Alexandriai Hesychius, kinek életéről csak annyi tudatik, hogy 3 század elején élt, legelső keresztyén volt, ki görög lexicont írt, mellyet Glossariumnak nevezett. A' tudományok feltámadása után Crestonus János (Crastonus, Joannes Placentinus, mert Piacenzában született) 1480 irta az első görög-latin szókönyvet. A' Romaiak közt a' legelső latin szókönyvet M. Terentius Varro irta, ki R. é. u. 638. született. Ugyan ollyant irt Papias, lombard ember, 11 században. A' tudományok helyreállítása után Balbus János (de Balbis; de Janua; Januensis, mh. 1298) irta az első latin szókönyvet (nyomtatt. Mainz. 1460 „*Catholicon*" czim alatt.) Reuchlin János volt az első Német, ki latin szókönyvet írt. A' legrégibb latin-magyar lexicont Nyirkálló Tamás adta ki 1484-ben. Az első zsidó szókönyvet írta Rabbi Menachem Ben Saruk (Ben Jakab) 9 században. Hasonlót adtak ki Reuchlin János Pforzheimban 1506, és Forster Ján. Baselben 1564. Rabbi Ben Jechiel (mh. 1106) készitette az első talmud szókönyvet, 11 századb. A' keresztyének közül De Alcala Péter adta ki az első arab lexicont Granadában 1505 spanyol nyelven, és a' Németalföldiek közül Raphelengius Ferencz (sz. 1539, mh. 1597) Leyden, 1613. Az első syriai lexicont irta Masius András, Antverpen, 1571; az az első aethiopiait és amharait Ludolf Jób, London, 1661; az első amerikai-peruit Dominicus a' S. Thoma, 16 századb.; az első japoniait Ferdinand János; az első németet Rabanus Maurus, mainzi érsek (mh. 859), az első német nyomtatottat Von der Schürren Gerhard „*Theutonista*" czim alatt, Köln, 1477; és az első zsidó-görög-latint Münster Sebestyén, Basel, 1530. A' legrégibb Tudósok névkönyvét (melly azonban elveszett) irta Calimachus az alexandriai időkorban. A' meglévők közt legrégibb Suidasé, a' 11. századból. (Vö. ENCYCLOPAEDIA). — Lexicographus az, ki szókönyvet ir.

LEYDEN (Lugdunum Batavorum), egy nagy, szép 's most a' németalföldi tartomány délhollandi kerületéhez tartozó város, tágas utszákkal (mellyek közt a' széles utsza Europában egy a' legszebbek közül), és sok széles csatornákkal az ó Rajna mellett, 3000 háza 28,600 lakosa van. Az ottani egyetem (melly 1575 alapitatott, és még most is kiadja évkönyveit „*Annales acad. Lugd. Bat.*" czim alatt) füvészkertje, bonczoló terme, csillagvisgáló tornya és drága könyvtára 's kéziratairól hires; az egyetemhez physicai, sebészi, chemiai és természeti gyüjtemények tartoznak. Brugmann professor magány gyüjteményében Schill feje borszeszben tartatik. Épületei közt jelesek: st. Péter temploma, Boerhaave, Campes Péter, és Meermann sirjával; a' tanácsház, hol Leyden Lukács hires festése, az utolsó itélet, csudáltatik. A' régi várból, a' hajdani kastélyból, az egész várost megláthatni. Hajdan az itteni könyvnyomtató mühelyek jövedelmesek valának. L. a' gyapju gyárok és belföldi gyapjukereskedés főhelye. Tevészőr és pamut-szövet, vászon, pamutharisnya czérna 'sat. is készitetik benne, 's tengeri sófőzése is van. A' várost Jan. 12. 1807 azon szerencsétlenség éré, hogy egy 40,000 fontnyi puskaporral terhelt hajó, melly a' városban feküdt, a' levegőbe repülvén, a' csatorna mind a' két oldalán fekvő házak öszvedültek, és sok ember elveszté életét. Leyden születéshelye a' keresztségismétlők fejének, Leyden Jánosnak, 's ama' hires physicusnak, Muschenbrock Péternek.

L'HOPITAL (de) l. HOPITAL.

Libanon és Antilibanon két egy irányban futó hegy Syriában, mellyek éjszakról határosok Palaestinával. Libanon legmagasabb csucsa 9600 lábot tesz. Said (a' hajdani Sidon) és Tarablus (Tripoli di Syria) városok ezen hegy tövénél feküsznek. A' hegynek azon részében, mellyhez az utolsó város legközelebb fekszik, a' hajdan olly hires libanoni cedrusnak, mellyet Phoenicziak hajóépitésre használtak, még vannak maradványai. A' Libanonon lakik a' Maroniták patriarchája. Az emir a' Deir al Kamar holdklastromban tanyáz. Az Antilibanont, vagy a' hegy éjszaki részét, a' Mutavelek, a' délit pedig a' Drususok (l. e.) lakják.

Libatio, a' Romaiaknál egy neme az áldozásnak, mellynél liszt, vagy más illyenből való kalácsot tettek az oltárra, 's abból valamit elégettek, de leginkább bort öntöttek az istenek oltárára (ivóáldozat.) A' magányvendégségeknél is történtek libatiok, a' házi isteneknek egy kis ételt vettetvén a' tüzhelyen lévő tüzbe. Hasonlóképen minden gyümölcsből is tevének egy kis részt az istenek tiszteletére egy oltárra, asztalra 'sat. vagy illyeneket a' tengeri istenek tiszteletére a' tengerbe vetének. A' temetéseknél a' libatio a' megégetés vagy eltemetés után csak a' 9dik napon történt, 's kiváltképen téj, bor és vérrel, 's ezzel szokták a' temetés innepélyét befejezni. Az áldozásnál meg kelle a' papnak kóstolni a' bort, mellyel az áldozott állatot befecskendezé, és ugyan azt tetetni azokkal is, kik az áldozatot hozák. Ezen cselekedet „*libare*"-nak (delibare) neveztetett, melly innét annyit is tesz, mint valamit megérinteni vagy kóstolni. *X.*

Libellus, néhány apró levelekből álló tudósitás (brochure, libell); különösen a' Romaiaknál igy neveztettek a' kótyavetyékről szóló, közönséges helyre kiakasztott tudósitások, és a' panaszirás, mellyet a' panaszló fél nyujtott be a' praetornak. A' császárokhoz äntézett könyörgő irásokat is, valamint ezeknek rendeléseit a' senatushoz, Libellusoknak hivták. *Libellus delatorius* alatt értették a' titkos feladásokat, bejelentéseket; a' pasquillust pedig *libellus famosusnak* nevezték. *Kállay.*

Liberia (Livrée). A' 2. és 3. uralkodó házból való francz. királyok nagy udvartartásaik (cours plénières) alkalmával, a' király a' maga, a' királyné és a' királyi herczegek szolgáló népének különös ruhát adatott, melly *livréenek* neveztetett, mivel királyi költségen szolgáltatott. Ezen ruhák, ebédek, kocsik, tiszteletkedések, 's az ország nagjainak és a' népnek adni szokott ajándékok, temérdek költséget okozának. Okosb gazdálkodás megszünteté ugyan ama' fényes udvartartásokat; de a' szolgáló nép megtartá a' liberiát. — Londonban Livery (Liverymen) neve alatt, azon városi lakosok értetnek, kik a' város 89 községeihez (companies) tartoznak, 's a' parlamenti és a' lordmayor választáskor kirekesztőleg szavazhatnak, azaz tehát a' tulajdonképen való polgárság.

Libertas, a' Romaiaknál a' személyesitett szabadság, Hygin szerint Jupiter és Juno leánya. Pénzen ábrázolva a' Libertas fedetlen fővel a' romai szabadság, ellenben a' diademával ékesitett, és fátyolba burkolt Libertas a' szabadság istennéje. Az utóbbié volt, a' Gracchustol az Aventinuson épittetett templom. *X.*

Libetbánya, sz. kir. bányaváros Zólyomvármegyében, mintegy 1500 nagyobb részint tót 's kevés német lakossal, kik részint kézmivek készitésével, részint csekély kereskedéssel és bányászattal keresik élelmeket. Bányái hajdan aranyat szolgáltattak, 's gazdagon megjutalmazák a' mivelésekre forditott iszonyu munkát; ma azonban jobbadán csak rezet és vasat nyernek az izzadó dolgosok. 54.

Libya a' régi geographusoknál ejszaki Afrika nagy része, Egyiptomtól nyugotra, melly külső 's belső, sőt tulajdonképi mar-

maricaniai és cyrenaea Libyára osztatott. Néha a' Görögök ezen név alatt egész Afrikát is érték.

Licentiatus, némelly egyetemeknél annak czimje, ki a' próbatételeket kiállván engedelmet nyert doctor lenni, 's a' ki addig is, mig ezen méltóságot megkapja, a' doctorok minden elsőségeivel és jogaival él. *X.*

Lichtenberg (Kristóf György), egy a' legnagyobb physicusok és legelmésebb német irók közül, szül. felső Ramstädten Darmstadtnál 1742, már atyjától tanult némelly természeti esmeretet, 's annak halála után a' darmstadti gymnasiumba ment. 8 évéig ép és jó alkatásu volt, de ezen idő olta teste ki kezdett nőni egy dajka vigyázatlansága miatt, ki az ő hátgerinczét kificzamítá. A' csillagvisgálás különösen vonszá magához, 's tanuló korában ada már tanítást egy oskolatársának, Kästner e' munkájából: „*Anfangsgründe der Mathematik.*" VIII Lajos landgróf segité őt. A' gymnasiumot elhagyásakor tartott, 's a' valódi bölcselkedésről 's a' bölcselkedési ábrándozásról szóló, versekben mondott beszéde, sok pártfogót szerze neki. 1763ban Göttingába ment, hol csillagászati visgálatoknak kezdé magát adni. Észrevételeket tön, p. o. az 1767ki földindulás körül, visgálá Kästnerrel Venus átmenetelét a' nap előtt Jun. 19kén 1769, az 1770 és 1771ki üstökösöket, valamint az 1773ki üstököst is, mellynek menetelét a' csillagok között, lerajzolá 's a' tudományok göttingai társaságának általadá. Holdrajzokat is készitè, mellyeken a' foltok ugy vannak rajzolva, a' mint egymás után a' föld árnyától befedetnek. 28 éves korában Göttingában tanító lön (1770). Ugyan ezen évben két gazdag Angolt Londonba követett, hol az angol csillagászszal és királlyal is megesmerkedék. Midőn a' király több német városának csillagászi meghatározását kivánná, Lichtenberg 1772 és 73ban megméré Hanovera, Osnabrück és Stade fekvését 's tud. göttingai társaságának (mellynek 1774ben tagja lön) elébe terjeszté munkáját. Mayer Tóbiás munkáit magyarázatokkal kiadá, hozzá függesztve egy holdrajzot 's a' holdfoltok feljegyzését. 1774ben ujra Angolhonba ment, 's mivelődésének gyümölcse látható Garrickról 's az angol játékszinről szóló leveleiben. Igy mivelé magát a' Hogarth rezeihez magyarázatot adandó férjfiu. Azonban a' komoly tudomány vala mindig szeme előtt. A' két Forsterhez igen ragaszkodott, 's hozzájok csatolá magát. Ekkor is jelesen fogadtaték a' királytól 's 1778ban Göttingába visszatért. Ezolta, mivel Erxleben meghalt, annak kézikönyve szerint tanitá a' tapasztalási physicát, mellyet négyszer ada ki, mindig gazdagítva. Tanitásai jelesek, hiresek voltak, készületei királyiaknak tartattak. Már 1789ben megvette az egyetem ezen eszközgyüjteményt 200 tallér évi pénzen, melly L. halálakor gyermekeire is álltteteték. Feltaláló is lön a' physicában, a' villanyozott testeken lévő szikrák észrevétele által, mellyeket támasztani 's fogva tartani taníta, 's mellyek szerinte is neveztettek el. 1780 folytatá visgálatainak kiadását a' játék hihetőségének kiszámlálásáról. Azon kivül a' „*göttingai almanachot*" évenként jeles czikkelyekkel tisztelé meg. Lavater physiognomicáját gyakorta és elmésen játszá ki, többek közt ezen czimü futó irásában: „*Timorus, d. i. Vertheidigung zweier Israeliten, die durch die Kräftigkeit der lavater'schen Beweisgründe und der göttingischen Mettwürste bewogen, den wahren Glauben angenommen haben, von Konrad Photorin, der Theol. und Belles Lettres Candidaten*" (1773). A' Lavater pártján álló és sértegetve boszonkodó Zimmermannal tréfásan vitatkozott. Lavaterrel 1778ban személyesen megbékült. Alkalmat adván reá Göbhard Tóbiás, utánnyomó, két e'hez intézett levélben szokott elmésségével egész meztelen rutságban láttatá az utánnyomók czéhét. Forsterrel kiadá: a' „*Göttingischer Magazin der Wissenschaft und Li-*

teratur"t. Az alatt vitára kelt Vossal a' görög önnevek helyesirásában, és Ziehen superintendensel, Némethon nagy részének közel leendő elveszése felett, mellyet ő szokott elmés kedvel folytatott. A' hetvenes években, midőn Göthe, Klopstock és Shakspeare el nem sült utánozásai jelentek meg, ellene állt ezen majmolási dühnek illy czimü könyvében: „*Parakletor, oder Trostgründe für die Unglücklichen, die keine Originalgenies sind*" és „*Bittschrift der Wahnsinnigen.*" De ez nem teljes, valamint ezen gunyirása: „*Das Leben Kunkels, eines ehemaligen göttingischen Antiquarius.*" Életének utolsó éveiben rásztakóros (hypochondriacus) lön 's majdnem embertől iszonyodó, szobáját nem hagyá el, másokat sem láta magánál szívesen. Melygyulban holt meg Febr. 24, 1799, 57 éves. L. eredeti fő volt, kinek semmi tudománybeli tárgy nem volt esmeretlen 's érdekletlen. Szoros tudományos lélek és költői szellem egyesült benne csudálatosan, 's meglepő tüneményt szüle. A' vallásosság némikép ki volt szorítva melyéből, de a' mellett jósolgatni, álmot magyarázni, 's gyanításban szeretett élni. —*j—a.*

Lictorok (lictores) nyilvános szolgái a' Romaiak felsőségi személyeinek, az ő hivatali munkálataiknál. Onnét vevék neveket (Ligatores), mivel a' gonosztevők kezeit és lábait meg kelle kötözniek, mi előtt azok megostoroztattak. Romulus e' szokást az Etruscusoktól vevé, kiknek legfőbb tisztviselőik fejszével és vesszőcsomókkal fegyverkezett szolgák által kisérteték magokat. Ő 12-őt ballagtata maga előtt. Eltörültetett ugyan Romában a' királyi méltóság, de külső fénye megtartatott. Azért a' consulok, dictatorok, praetorok, magistri equitum 'sat. (csak a' censorok nem) lictorok által kisértettek. Ha egy felsőbb tisztviselő nyilvánosan mutatá magát, a' lictorok rendben egymás után mentek előtte. Kötelességek volt, az oda tóduló népet visszatartóztatni, és az utból eligazitani (turbam submovere) mellynél ezen formákkal, *Cedite, consul venit; date viam* (locum) *consuli* 'sat. éltek. Ha a' tisztviselő haza, vagy valamelly más házba ment, a' lictorok vesszőjikkel az ajtóra ütöttek. Továbbá arra is ügyeltek, hogy a' tisztviselő iránt illő tisztelet mutattassék. Ezen foglalatosság animadvertere-nek nevezteték. A' tiszteletmutatás abban állott, hogy a' lovagló, ki a' tisztviselővel találkozott, lováról leszálni, 's mindenki a' fejét lefedni 's kitérni 'sat. tartozott. Végre ők teljesitették a' büntetést. A' lictorok szabad emberek voltak ugyan, de a' legalsóbb néposztályból, közönségesen azon tisztviselők szabadosai, kiknél szolgáltak. Egyébiránt a' dictator előtt 24, a' consuli hatalommal biró haditribunusok, cónsulok, decemvirek előtt 12, a' praetor előtt 6, ugyan ennyi a' magister equitum, és a' Vesta szüze előtt egy járt. *X.*

Liechtenstein fejedelemség, a' legkisebbik a' német szövetséges statusok közt, Schellenberg és Vadutz grófságokból áll, 's a' rhäti Alpok éjszaki lejtőjén és a' Rajna mellett fekszik. 2½ nsz. mfdön 5800 lak. számlált 11 helységben, kik legnagyobb részint föld- és szőlőmivelésből, marhatenyésztésből 's erdőhasználatból élnek. Főhelye Vadutz, most Liechtenstein, Graubündten határán, a' Rajnavölgyben; van egy fejdelmi vára, mellyben a' helytartó lakik, ki egy számtartóval együtt kormányozza a' fejedelemséget. Mostani fejedelme Liechtenstein János herczeg, 1817 a' német szövetséghez állt; a' szövetségi gyülésben része van a' 16-ik szavazatban; teljes gyülésben a' 28-ik helyet foglalja el. A' szövetséges sereghez 55 embert ad. Uralkodás-formája alkotmányos fejedelmi. Törvényei az austriaiak. A' feljebbvitel a' hely- és számtartótól Bécsbe, a' herczegi cancellariába, 's innét Innsbruckba, a' tiroli feljebbviteli törvényszékhez, történik. Jövedelme 17,000 forint. *lm.*

LIEFLAND. A' kelettenger melletti tartományok, Liefland, Esthland, Kurland, és Semgallen, már a' régi időkben is az orosz statushoz tartoztak, de csak mint adózók 's tulajdon szerkezettel birva. Az Oroszok ellene sem szegezték magokat az idegen hóditók szándéklatainak. Igy történt, hogy ezen tartományok, főkép Oroszország belső meghasonlása alatt, ettől egészen elváltak, és csak akkor hódittathattak vissza, midőn nagy Péter elég erős volt, ezekre tartott igényét kivivni. Europa előtt nagyobb részint esmeretlen maradt Liefland, mig nem 1158 a' bremai kereskedők, kik az éjszakkal kereskedési összveköttetést kerestek, Wiskybe (Gothlandban) utaztokban, Liefland partjaira verettek. A' Bremaiak most egyre gyakrabban látogaták meg e' tartományt, hol kereskedést üztek, sőt le is telepedtek. 28 évvel utóbb egy augustinus barát, Meinhard, telepedék itt le, több Németekkel együtt. A' lakosokat kereszténységre térité, 's első püspökjök lön. De ő utána csak a' harmadik püspöknek, Albrechtnek, ki egy uj keresztes haddal ment a' Dünába, sikerült ott egyházi hatalmának erős alapot vetni. 1200 Riga városát épité, és oda tevé át a' püspökség székét. Ezen század vége felé VI Knud dán király foglalá el ezen tartományokat, mellyeket azonban egy utódja, III. Woldemár, bizonyos summa aranyért a' német rendnek engedett, mellyel az Albrecht püspöktől 1200 alapíttatott fegyveres barátrend is egyesitve volt. Ezentul a' német rend birá Lieflandot, Kurlandot, Semgallent, és Esthlandot. Végre a' rend gyengesége, melly nem volt képes az Oroszországtól elszakasztatott tartományokat ismét visszafoglalni akaró II. Iván Wasiljewitsnek ellene állni, 1561 ezen status teljes felbomlását okozá. Esthland svéd oltalom alá adá magát, Liefland Lengyelországhoz kapcsoltatott, Kurland pedig Semgallennel együt, lengyel feisőség alatt külön herczegség lön, mellyel a' németrend utolsó seregmestere, Kettler Gotthard, adományoztatott meg azon koronától. Ezen idő olta Liefland majdnem egy századig volt háboru tárgya, Svecia, Orosz- és Lengyelország közt (1561 — 1660). Lengyelország 1660 az olivai békében Sveciának engedé e' tartományokat, mellyre ezek Esthlanddal köttetének öszve. Végre 1721 a' nystädti békében mind a' két tartomány Oroszországhoz került. Liefland keletről Ingermanlanddal, délről Lithvaniával és Samogitiával, nyugotról a' keleti tengerrel, 's éjszakról a' finni tengeröböllel határos. Füvel és gabonával bővelkedik, 's 2 tartományból áll, ESZTHLANDBÓL (l. e.) és Lieflandból (Esthek és Lettek), mellyek közül az első a' finni tengeröbölre, az utolsó pedig a' kurlandi és lengyel határra dül. A' Lettek eredetikép a' Lithvaniakkal egy nép, 's tehát finn ivadék; legnagyobb részint örökös jobbágyok. Azon borzasztó nyomás, melly alatt ezeket nemes zsarnokaik tarták, 1804 egy császári rendelés által megenyhittetett, 's 1820 Jan. 6. a' lieflandi nemesség javalta alapok szerint eltörültetett. Ezeken kivül, sok Német, Orosz és Svéd is honos itten. A' lakosok legnagyobb része lutheranus, azonban a' reformatusok, catholicusok 's görögök is szabadon gyakorolják isteni tiszteletjeket. 1783 uj szerkezetet kapott az ország, és Liefland a' rigai, Esthland pedig a' revali helytartóságot tevé. Hanem Pál császár 1797 ismét visszaállitá a' Liefland nevet. Most ez 5 kerületre osztatik: a' rigai, arensburgi, dörpti, vendi, és pernauira. Riga helytartóság nagysága 817 nsz. mf. 755,000 l. (L. gróf Braytól „*Essai sur l' historie de la Livonie*", (Dorpat 1817, 3 köt.) *X.*

LIGA (Ligue). A' mi a' francz. nyelvnek közönséges elhatalmazása óta, minden cabineti gyülésekben Alliance-nak neveztetik, azt 1500 — 1650 idő tájban, midőn a' spanyol-olasz befolyás legnagyobb divatban volt, Ligue vagy Liganak nevezték, Liga spanyol-olasz szó szerint. Némelly szövetségeknek ezen nevezet különö-

sen tulajdon. Illyen 1) a' cambrai-i liga, t. i. azon szövetség, mellyet 1508. XII Lajos francz. kir. Maximilián német császárral, Ferdinánd span. királlyal, főképen Velencze elnyomatása végett kötött, 's mellyhez nem sokára (1509) II. Gyula pápa is állott. Ezen liga, mint más e' féle szövetségek, visszonyos bizodalmatlanság miatt, már 1510 eloszlott, 's helyébe lépett 2) a' Liga santa (szent szövetség), a' pápa, Maximilian császár, Ferdinand spany. kir. és Velencze közt. Czélja volt, XII. Lajost, kinek szövetséges társai ellenségeivé lettek, arra kinszeriteni, hogy olaszországi hóditmányait hagyja el; a' mi meg is történt. Ez volna tehát az első szent szövetség a' történetekben, hanem ez csak azért nevezteték ugy, mivel a' pápa is részt veve benne. 30 esztendővel később 3) egy Liga sancta Németországban állott fel. Midőn t. i. az előbbkelő protestans fejedelmek, 1536, hitvallások védésére, Schmalkaldenben szövetséget kötöttek, hogy V. Károlynak ellentállhassanak; tehát a' gyanakodó catholicus fejdelmek 1538., a' protestantismus terjeszkedése, és a' protestans fejedelmek hatalmaskodása ellen, Nürnbergben hasonlóképen öszveszövetkeztek, 's ezen szövetségeket, mivel a' cath. egyház védelmére kötteték, szentnek nevezék. 4) Egy másik szent vagy catholica Ligát, Francziaországban herczeg Guise Henrik, 1576, III. Henrik kir. ellen szerzett. Szinlett czélja volt a' cath. vallás fentartása; valóságos titkos szándéka pedig herczeg Guisenek volt, mivel III. Henrik magtalan, 's halála után a' francz. korona az eretnek navarrai Henrikre szálandó vala, ezt a' koronaöröklésből kirekeszteni. Az ő szivet hóditó viselete tervének könnyü boldogulást igére. Paris példájáért minden tartományok részére állottak. A' pápa és a' spanyol király a' ligát nyilván megesmerték. A' király, Guise Henriket, 's testvérét Lajos cardinált, a' liga vezérfejeit, Blois-ban 1588. megöyilkoltatta ugyan; hanem a' liga a' harmadik testvért, herczeg Mayenne Károlyt választá vezérének, és a' királyt koronavesztettnek hirdeté. Most már a' király, eddigleni ellenségének, ki ellen a' liga szemfényvesztőleg felállittatott vala, navarrai Henriknek táborában kerese menedékhelyet. Itt érte utol a' gyilkosság tőre 1589-ben. A' liga azután is harczolt navarrai Henrikkel, mig ez 1594 a' cath. vallást elfogadá, 's a' már magában meghasonlott liga, 1595 magát megadá 's eloszlott. L. *Mignet „Hist. de la Ligue"* (Paris 1829, 5 dar.) 5.) Ismét más 's szinte catholica ligát — mert a' cath. vallás feltartása végett köttetett — 17 században Németországban találunk. Az 1555 kötött vallási béke a' protestans vallásnak kevesett engedett, a' cath. vallástól pedig sokat elvett. Mind a' kettő gyanakodva nézett egymásra. Amaz erőszakot, ez hatalmaskodást kiáltott. Minthogy pedig IV. Henrik fr. kir. az austriai ház elnyomatása végett, a' protestáns fejedelmeknek minden nemü segitségre ajánlkozott: ezek tehát, a' Donauwerth szab. birod. városon történt sérelmek által még inkább felingerelve, 1608. Franconiában Ahausen városában öszvejöttek, 's minden egyes tag védelmére és megtámadására, az ugy nevezett evangel. egyesületet (unio) kötötték. A' cath. fejedelemek most szint azt tették, mit a' schmalkaldeni szövetség után cselekvének; szövetközésöket a' jülich-klevei örökség még inkább siettette. Az 1609 magtalanul meghalálozott jülich-kleve-bergi herczeg János Vilmos birtokaihoz majd minden előbbkelő német fejedelem just tartott. IV. Henrik a' protestánsokat pártolá. A' catholicusok tehát 1610 Würzburgban azon ligát kötötték, mellynek feje Maximilián bajor herczeg vala. IV. Henrik véletlen halála a' harczot még megakadályoztatá ugyan; hanem az unio és a' liga ellenségesen állottak egymás ellen, mig a' 30 esztendős háboru lángja fellobbant. Az unio vezérfeje, a' pfalzi választó, elfogadá a' cseh koronát. Erre mind az egyesület, mind a' szö-

vetség kardhoz kapott. A' francz. - austr. - bajor - spanyol politica azonban kivitte, hogy az unio, az ulmi megegyezésben, 1620 Jul. 3., a' Csehektől elállott, 's minekutána a' liga fegyvere Csehországban a' győzedelmet egészen a' császár részére hajtotta volna, 1621 egészen eloszlott. Ellenben Maximilian baj. herczeg s Tilly vezére ugy annyira segitették elé a' császár és a' catholicismus terveit, hogy a' protestáns fejedelmek csak Gusztáv Adolf segedelmével szabadulhattak meg a' veszedelemtől.

LIGNYI ÜTKÖZET, l. QUATREBRAS és WATERLOO.

LIGURIA, a' Romaiaknál éjszaki Italiának azon része, melly a' középtenger partján, Gallia határától egész a' mostani Livornoig terjedt, és éjszakról a' Póval volt határos. 1797 Bonaparte az addig fenállt genuai aristocratiai köztársaságnak (Maj. 22.) democratiai szerkeztetést ada, 's liguriai köztársaság nevet. Azonban. ezen szerkezet és nevezet 1805 ismét eltörülteték, Genua (Maj. 25.) a' franczia császársághoz kapcsoltatván. A' genuai herczegség 1814 olta a' sardiniai királyé. X.

LIGUORI (Alphonse Maria de), szül. Nápolban Sept. 26. 1696, a' Liguoristák vagy Redemtoristák alapitója, eleinte törvényt tanula, de 1722 bizonyos baleset érte e' pályán, 's pappá lön. Nem sok idő mulva a' Nápolban felállitott Hitpropagandához csatlódott, 's mint térítő pap a' tudatlan pórnép oktatásával foglalatoskodott. Ennekutána 1732 a' pápa engedelmével a' villa-scalai sz. Mária remeteségében, egy klastromi egyesületet alapitott, mellynek tagjai magokat a' Megváltóról (il santo redemtore) neveznék 's kiknek munkájok a' népoktatás lenne. Csuda hamarsággal terjedtek el a' rend tagjai a' két Siciliában, első házaik Salerno-, Censa-, Nocerna- és Bovino-ban voltak. A' Loyoliták ezen mellékágáról Olaszországon kivül soká semmi sem hallatszott, mig nem 1811 Helvetiába 's valamivel később Austriába, nevezetesen a' fővárosba felvétettek, hol most gazdag fundatioval birnak. L. 1762 XIII. Kelementől sancta gothici-i püspökké neveztetett, melly tisztség alól VI Pius 1775 felmenté, minthogy vénsége 's gyengélkedése miatt, melly részint böjtölései 's önsanyargatásainak következése is volt, elégtelennek érzé magát tiszte sikerrel viselhetésére. Az általa létesített Nocera de Pagani Congregationak főlakhelyébe vonult vissza, hol Aug. 1. 1787 élte 90 évében kimult. 1816 a' szentek közé számláltatott. L. Ascetica irományai részint Nápolban, részint Velenczében jelentek meg.

LILLE, (német alföldiesen Ryssel) 1667 a' franczia Flandria és egész franczia Németalföld fővárosa, a' hajózható Deule mellett, melly a' városon folyik keresztül; szép környéke, 11,300 háza, 61,500 lakosa van, 's egész Europában egyike a' legfontosabb erősségeknek. A' fellegvár Vauban mive, remeke az erősités mesterségének. A' nyilvános helyek közt a' dészpiacz tünik ki, 's a' széles, jól kövezett 's éjjel megvilágitott utszák közt a' Királyutsza, minden városnak ékességére szolgálna. Még sz. István és Péter templomát, a' szép tanácsházat, a' pompás gabonatárt, a' nagy ispotályt, a' szinházat, a' fegyvertárt, a' szép főőrhelyet 'sat. nevezzük meg. Lille egy börsével, egy pénzverőházzal, a' szép mesterségek társaságával, rajzoló és képiró oskolával, szép könyvtárral, füvészkerttel, képgyüjteménnyel, és szövet, gyolcs, csipke, pamut, dohány, bor, üveg 's a' t. gyárokkal, nagy pamut fonóházakkal, kartongyárokkal és jeles fonál 's vászon fejéritéssel bir. A' város mellett száznál több olajmalom van, kereskedése virágzó. A' tulipán termesztés majd nem olly erősen üzetik mint Harlemben. Spárgája 's dinnyéji egész Parisig vitetnek. 1708. Eugen kir. herczeg bevevé Lillet makacs ostromlás után. 1792 lövöldözék az Austriaiak, de sikeretlenül. Most L. a' du

Nord departement fővárosa, széke egy kereskedési törvényszéknek, és a' 16 katonaosztály kormányozó tábornokának.

Lima, fővárosa a' Peru köztársaságnak déli Amerikában, hajdan a' spanyol alkirály lakhelye, hasonnevü folyó mellett, egy igen szép és termékeny, két mértföldnyi szélességü völgyben, a' tengertől 2 órányira, és a' Cordilleráktol 30 órányira. A' Spanyoloktól épitetett 1585. Egy földrengés (Oct. 28, 1746) semmivé tette néhány óra alatt az egész várost, a' rév torkolatjában állt minden hajókkal, és véghetetlen kincsekkel együtt. Callaot, a' révvárost, egészen elnyelé a' tenger; 4000 emberből csak kettő menekedett meg. A' házak a' földrengés miatt most csak fából épittetnek, 's csak egy emeletüek, utszái rendesek, tiszták és jó kövezetüek, 's környéke falusi házakkal diszeskedik. 70,000 lakosa közül egy harmadrész spanyol. Ezek hajdan kizárólag üztek kereskedést Mexicoval, Chilivel, és Spanyolországgal. Limában, kivált a' fejérnépnél, igen nagy a' fényüzés. E' város pénzverőhely, széke az uralkodásnak, a' congressusnak, 's egy érseknek, V. Károly alapitotta egyetemnek, bányász- és hajókázási oskolának, és egy természetvisgáló társaságnak 'sat. Egynehány kézmügyára is van. — Callao, vagy Bonvista kikötőt, melly a' várostól 6 órányira fekszik, két nagy vár védi. Még most is nagy innét a' kereskedés déli és éjszaki Amerikába, aranyal, ezüsttel 's belföldi és europai árukkal. *X.*

Linea, a' kiterjedés hosszaságban, szélesség és vastagság nélkül. A' linea egyenes vagy görbe. A' földleirásban 's a' hajózásnál l i n e a szó alatt az egyenlitő értetik, innét ezen kifejezés: a' lineán általmenni. A' tizes hosszaság-mértéknél 10, a' tizenkettős hosszaságmértéknél pedig 12-dik része egy hüvelyknek. Az ingenieur tudományban l i n e á-nak neveztetik a' felhányt árok 's azon sáncz-fal, melly által a' sánczok összefüggenek, 's mellyek két-háromsorosan egymás megé 's egymásra épitetnek. A' haditudományban l i n e a nevet visel a' csatarendben álló katonák (honnét lineacsapatok) vagy hajók (lineahajók) sora. —*h.*

Linea hajó. Igy neveztetnek azon nagy hajók, mellyek számos ágyukkal, hadiszerrel és katonasággal vagynak megrakva, 's részint tengeri hadfolytatásra szolgálnak, részint a' kereskedő és más más szálitó hajókat oltalomba véve elkisérik a' kiszabott helyre. Lineahajóknak neveztetnek azért, mert sorba állitva (lineában) csatáznak velek. Nagyságok tonna szám szerint határoztatik meg. Egy tonna 20 mázsa. Angliában három nemei vagynak az illy nagy hajóknak 1) 1920 — 1700 tonnások, mellyekre 38,400 — 34,000 mázsát raknak, — 850 — 750 katonával, 110 × 90 ágyuval; 2) 1625 — 1557 tonnások, 750 — 600 katonával, és 90 — v. 60 ágyuval; 3) 1400 — 1119 tonnások, 600 — 410 főre menő katonasággal, 80 — 60 ágyuval. Elneveztetnek sokszor az ágyuk száma szerint, vagy pedig magasságokhoz képest is, p. o. két, három emeletü hajó (Dreydecker).

Lingam. A' mindent teremtó és nemző erő jelképe, szent az Indusok 's Egyiptomaiaknál (L. Keletindiai Mythologia).

Linné (Károly), természetvisgáló, a' füvészek apja, szül. 1707 Nushulton Smalandban, 's pap apjától papságra lön szánva.. Atyja szenvedélyes füvész lévén, neki is volt alkalma a' korán füvészkedésre. 10 éves korában a' wexiöi oskolába küldeték. De a' tanitás akkori idoma nem tetszvén neki, ki kimaradozott, növényeket gyüjte. 's a' tudós nyelvekben hátra maradt. Tanitói azt jelenték ki az atyjának, hogy belőle, ki csak füveket keres, és pillangókat fogdos, legfelebb is mesterember lehet. Apja vargainasnak adá De Rothmann orvos szokatlan tehetséget vön az ifju Linnében észre, 's az atyának tudtára adá, hogy volt tanitói nem adhatnak alapos itéle-

tet róla, az anyának pedig javaslá, tartsa meg fogadását 's fiját tegye a' természet papjává. A' szülők engedelmeskedtek az okos tanácsnak, a' fiatal Linné pedig örömest elhagyá a' műhelyt. Tournefort „*Institutioi*" volt az első jóra való füvészkönyv, melly a' szegény sorsu Linnének Rothmann jósága által kezéhez jött. Még két évig használá a' vexiői könyvtárt 's Rothmann pártfogója tanácsát, és nagy pályájára előkészült. Kenyértudománynak a' gyógyászságot választá. A' lundi egyetemben Stobaeus füvészre talált, ki őt tehetsége szerint segité 's életét is megmentette, midőn egy füvészi kiránduláson az ugy nevezett mérges pokolfuriától megcsipeték. De Linnének még tovább is kelle a' szegénységgel küzdenie. Az upsalai füvészkertben Celsiussal találkozék, ki csudálá bő esmereteit. Ez mindjárt segíte rajta, ki a' bibliai növényeken dolgozván segéd nélkül szükölködött, 's Linnét választá. Itt támada Linné fejében 24 éves korában azon gondolat, nem lehetne-e az annyira fontos nemző részeket osztályalapul felvenni, melly egysége, 's a' természeti rendszerhez közelítése által az eddig volt rendszereket felülmulná. Hamarjában irásba tevé gondolatait, 's Rudbeck orvossal közlé. Ennek az lön a' következése, hogy Rudbeck megbizá, mutassa helyette a' növényeket a' füvészkertben. Rudbeck már 40 évvel előbb füveszi utazást tön Laphonba, mellynek gyümölcsei a' tudni vágyást csak jobban ingerlék; uj utazás látszék szükségesnek, és Rudbeck az ifju Linnét ajánlá. Ez 50 tallért, melly a' tudományos társaságtól adaték össze, elégségesnek tarta 800 német mértföldnyi utra. Aprilisben 1732 indult meg ezen veszedelmes és bajos utra egyedül, és csak a' legszükségesebbeket birva, lóháton, 's 6 hó után tért vissza, nem kis haszonnal a' füvészetre nézve. 1735 kiadá Laphon virányát, melly példája lön a' többi hasonló munkáknak. Ezen virányban rendelé L. először a' növényeket a' himszálok száma 's egymás iránti 's az anyaszálhoz való viszonya szerint. Még mind eddig nem nyert academiai czimet, hogy tanitásokat adhatott volna, 's nem volt tehetsége annak megszerzésére. Innét elfogadá azon javalatot, hogy hét ifjuval ásványés földeredet tudományi utazást tegyen Laphonba. Visszajövén Fahlunban tanitást ada a' bányász-nevendékeknek, az ásvány és bányatudományban. Aprilisben 1735 elhagyá Fahlunt, Harderwyckben orvossá lön, azután Leydenbe ment, hol az esmereteit csudáló Boerhave és Gronov barátságot kötöttek vele. Itt lépe fel először természeti rendszerének lapjával. Ezen munka alapul szolgált egész rendszerének. A' magától meg nem visgált fajokban Tournefortot követé, de utóbbi visgálatra vissza kellett itéletét venni. Burmann Amsterdamban, ki Hermann Pál hátrahagyott kincseit szedé rendbe 's leirá, Linnét vette segédül. L. hat hónapig élt itt, melly idő alatt barátja gyüjteményét és tudományos kincsét jól használá. Boerhave és Burmann ajánlására a' gazdag Clifford házi orvosa lön, és hartecampi kertjének (Harlem vidékén) felvigyazója. 1736-ki tavasszal ment ide 's másfél évet tölte ott a' legkellemesebb foglalatosságban. Munkái: „*Systema naturae; Fundamenta botanica* (1736) *Philosophia botaniea; Bibllotheca botanica; Hortus Cliffortianns* (1737, 37 rézzel). Már 1736 kiadá a' „*Musa Cliffortiana*" leirását. Ezután kiadá: *Genera plantarum*, hol 935 fajt ira le minden esmertető jegyével; *Critica botanica* (1737). Végre 1737 megjelentek: *Classes plantarum*, vagy a' *Növények osztályai*, minden addig esmert rendszer egybe hasonlitása. Hartecampban létekor Angolhont is meglátogatá. Visszajövén Royen számára egy uj rendszert dolgozott ki, mellyet Royen 1740 a' „*Prodromus florae Leydensis*"ben kiadott. 1738 elhagyá L. Hollandot, Parisba ment, Jussieut, Guettardot és más hires füvészeket megesmerendő, 's Septemberben Stockholmba visszatért. Itt eleinte senki sem törődött vele, 's lassanként éldegélt gyógyitásból. De sze-

rencsésen gyógyitván a' mely-gyengeségeket esmeretes lőn az udvarnál, Ulrica Leonora királyné pártolója iön, 's ekkor hozzá tódultak a' leghiresb és gazdagabb betegek. Gyógyász lön az admiralitásnál és kir. füvész. 1741 az országgyülésen meghatározták, hogy Svédhont figyelmesebben kell tudományosan beutazni, mint eddig történt, 's Linné az utazó társaság vezérének választaték. Ezen ut leirását 1745 adá ki. 1742 a' füvészet tanitója lön Upsalában, kevésbe mulva, hogy Göttingába nem ment, hol Haller helyével megkinálta, de levele késöcskén érkezett meg. Az upsalai kertet megjavitani törekedék ezolta Linné 's 1748 annak leirását is kiadá e' czim alatt: „*Hortus Upsaliensis*". Ezolta egyszerüen, de dicséretesen és hasznosan élt L. beutazá nyugoti Gothlandot és Schonent, melly két utját megannyi kötetben kiadá. A' *Flora Svecica* 1745 (2 kiad. 1755) jött ki. Utána jött: *Fauna svetica*. Előbbi munkáinak kiadásán kivül Upsalában majd 200 academiai irást szerze, és rendkivül sok értekezést a' stockholmi academia, az upsalai társaság, a' pétervári acad. a' londoni társaság irásaiba; továbbá a' királyi gyüjtemény leirását stb. adá; de leginkább ezen fő darabjainak tökélyesitésével foglalatoskodék: „*Species plantarum; Philosophia botanica* és *Materia medica*". Utóbbi éveiben mind inkább félre vonult az academiai foglalatosságok elől, 's 1772 elbocsátást is kére. De ez a' legtisztességesb kifejezésekben megtagadtaték tőle; a' király egy mezei jószágot ajándékoza neki, kedveszerint ott tartózkodhatási engedelemmel. 1774 a' gutától érinteték, két év mulva ujra visszatérőtől 's elméjében is meggyengitőtől, melly Jan. 10. 1778. halállal végződött. Kevés férjfiu jön a' történetekben elő, ki olly rendkivül mély tekintettel annyi világosságot és képzeletrendet, olly bátor- és állandóságot 's olly elmésséget kötött volna össze, mint Linné. XIV. Károly király emléket emele neki 1819 születése helyén. —*j*—*a*.

Linz, főváros felső Austriában, a' Duna mellett, hol ez a' Traun folyót magába veszi, 400 lépésnyi hosszu fahiddal. Helyesen van épitve. A' lakosok száma, a' katonaságon kivül, 18,700,—1000 házban, mellyek nagyobb részint fasindellyel fedettek ugyan, de még is szépek. Gyapju szövet gyára, melly legnagyobb az austriai statusokban, 's jeles lábszőnyegeket készit, a' városban és vidékén sok ezer embert táplál. Jó puskapor is készittetik benne. Egyéb gyára, valamint kereskedése is, kivált a' küldő, virágzó állapotban van. Megjegyzésre méltó ezenkivül az 1784 felállitatott püspökség, 's az I. Leopoldtól 1674 alapittatott lyceum. Ez, mint más főoskola, joggal bir magisteriumot és baccalaureatust osztogatni a' philosophiában, de ezt soha sem gyakorolja. 1824 olta siketnémák 's vakok intézete is van benne. Az éjszaki intézet éjszaknémetországi catholicusok számára van alapitva. *X*.

Lipari (a' régieknél aeoliai) szigetek, szám szerint 11, a' középtengerben, Sicilia éjszaki felén, Siciliához tartoznak. Legnevezetesebbek: Lipari, Vulcano, Panavia, Stromboli és Felicuda: ugy látszik, mind földalatti tűz által támadtak; ezért helyezék ide a' régi költők Vulcan műhelyét 's Aeolus lakát. A' régiek csak 7-et esmertek. Liparin hasonnevü kicsiny 's roszul épült város van, püspökséggel, két kikötőhellyel, egy hegyi várral, és 40,000 lak. ide számlálva a' falusiakat is. Ama' becses Malvasia borból, melly itt terem, évenként 2000 hordócska küldetik ki. Campobianco, egy tekeforma magas hegy Liparin, sok réteg fejéres tajtékkőből áll, melly itt a' kereskedés tárgya. Lipariban a' déli gyümölcsökkel, főkép szőlővel 's figével való kereskedés is jövedelmes. Vulcanon és Strombolin tüzokádó hegyek vannak, különösen az utolsó egész éven át tüzet és izzó köveket hány ki, mellyek éjjel messze elfénylenek. Ezen szigeteket Dolomieu irá le legjobban. *X*.

Lipogrammaticus iratok azok, mellyekben bizonyos betük készakarva kikerültetnek. Igy Lopez de Vega egy novellát irt L és A nélkül.

Lippa mezőváros, hajdan erős vár Temesvármegye lippai járásában, a' Maros vize mellett; gyönyörü fekvése van. Zápolya János gyakran meglátogatá ezen hatalma alá hajtott várt, melly később özvegyének 's fiának is kedves lakhelye és menedéke volt. A' török háboruk alatt sok viszontagságokon ment keresztül, 's ugyan az Ozmanok által temettetett hamvába. — Határja termékeny; bora, gabonája, 's különösen kukoriczája, kerti gyümölcse, bőven van. Lakosai, kik jobbadán németek és ráczok, sok méhet és marhát tenyésztenek. 54.

Lippe, két ágra szakadt fejedelemség Németországban, a' Lippe folyó mellett, nevezetesen 1) Lippe-Detmold; ennek kiterjedese 22 nsz. mf., lakosainak száma 80,000; jövedelme 490,000 for.; a' német szövetség teljes gyülésében 1 szava van, kisgyülésben pedig a' 16-dik szavazatban részesül; a' szövetség seregéhez 600 embert állit. Fő- és fejdelmi lakváros benne Detmold, 2400 lak. Fejedelme most Pál Sándor Leopold. — 2) Schauenburg-Lippe; ennek kterjedése 10 nsz. mf,, lakosainak száma 25,500: jövedelme 215,000 for., a' szövetség nagy gyülésében 1 szava van, kis gyülésben a' 16-dik szavazatban részesül, a'szövetséges seregbez 240 embert ad. Fő és fejdelmi lakvárosa Bückeburg az Au mellett. Mostani fejdelme Vilhelm György. *lm.*

Liptóvármegye határai: éjszakról Árvavármegye és Gallicia, keletről a' Szepesség, déiről Gömör és Zólyom-vármegyék, nyugotról pedig Turóczvármegye. Kiterjedése 42 $\frac{48}{100}$ nsz. mf., mellyen 10 városban, 130 faluban, és 8 pusztán 78,200 legnagyobb részint tót lakos számláltatik. Az egész megye egy nagy völgyhez hasonlit, mellyet, néhol néhol a' felhőkig emelkedő ormu hegyek övedzenek. Ezek között legnevezetesebbek a' Kriván és királyhegy (l. e.), a' Magerdő (Hochwald) a' nagy és kis Tátra, a' három szarvu 's 6401 lábnyi magas Rohács, a' Pisna, Hlina, Tomanova, az Ördöglakodalma nevet viselő 3696 láb magasságu hegy Bocza felett, 's több mások, mellyeknek borzasztva bámulásra gerjesztő fenségéről általában, hazánk jeles statisticusa Magda Pál igy emlékezik (Magyarorsz. 'sat. Stat. és Geogr. leirása 211 l.) „Ezen tul a' felhőkig telemelkednek számtalan, roppant, ezer formáju, meredek, kopasz, kemény granitból álló kősziklák, mellyekről azt gondolhatnád poetai elragadtatásodban, hogy itt esett légyen meg a' Titánoknak ama' vakmerő próbatételek, midőn az eget ostromlani, és Jupitert a' királyi székből levetni akarták." Említést érdemelnek még a' Deménfalva, Benikova (Benedekfalva) Dvere és Okno melletti nagyobb 's kisebb barlangok is, mellyeknek setét üregei különféle idomu szép csepkövekkel ékeskednek. A' mondott hegyekben fakadó 's nem olly hamar szomszéd megyékbe általömlő vizei között legnevezetesebb a' Vág, melly két főforrásból ered, 's elejénte két külön ága szerint fejér, és fekete Vág nevet visel. Ebbe szakadnak sok más apróbbakon kivül a' Vazseczka, a' sebes Bela, Bocza, Revucza 'sat. Vannak némelly tavai is, mellyek közül némellyeket felette nagy gyönyörüséggel szemlélhetni a' legmagasb hegyek 's kősziklák között; illyenek a' Ticha, Csorba és Hal tavak. Van továbbá 3 kimondhatatlan szépségü vizesése is, mellyeknek egyike a' n. és k. Kriván között hull alá, második a' Halastónak szörnyü zugással magasról lerohanó vize, a' harmadik pedig a' Demenfalvai barlang és a' lucskai ferdő szomszédságában helyeztetik. Azonban a' mennyire gazdag ezen vármegye a' természeti szépségekben és ásványországban, annyira szegény az élelmi növényországra és házi állatokra nézve. De apró tehenei 's juhai bőven

adnak tejet, mellyből a' messze földre is elszálitott liptai turó készittetik. 54.

Liqueur, franczia szó, magyarul nedvet jelent. A' finom egett vizeket, különösen az édeseket szokás alatta érteni. A' mi chemiai és mivészeti tekintetben illeti, l. *Schedel „Praktische Anweisung zur Destillirkunst und Liqueurfabricat.“* czimü munkájában (Ilmenau 1826) és Horixnál: *„Anleitung zur Liqueurfabrication“* (Manheim 1826). —*j*—*a*.

Liquor anodynus, fájdalom enyhitő nedv vagy szesz, találójától Hoffmanntól, Hoffmann nedvének, Hoffmann csepjeinek is neveztetik. Készül egy rész tisztitott kénsavanyból és 4 rész igen megtisztitott borszeszből, együtt történő lepárolás által. —*j*—*a*.

Lissabon, Lisbon, Portugalia fővárosa és királyi lakhelye, Estremadura tartományban, az itt 1½ mf. széles Tajo jobb partján, nem messze annak torkolatjától, 3 halmon, egy regényes tájékon fekszik, 's nézete a' tenger felől felette gyönyörű. A' Junqueira és Alcantara külvárosokkal hosszabb 1 mfnél 's ½ mf. széles. 40 anyatemploma, 50 klastroma, öszvesen 300 temploma és kápolnája, 44,000 h. és 1807 előtt 300,000, most alig200,000 lakosa van, kik közt sok külföldiek, negerek, mulattok, creolok és 30,00 Gallegok vagy Galliciaiak találtatnak, kik spanyol Galliciából mennek oda, teher 's vizhordók 's általjában minden nehéz munkákra használtatnak. A' város nincs bekeritve, 's csak a' legmagasabb dombon van egy romladozott kastélya; ellenben a' szép széles és biztos kikötő, a' folyó partján fekvő 4 erősség (St. Juliano, St. Bugio, a' Belemi torony 'sat.) által védetik. — Sok utszáji, a' városnak hegyes fekvése miatt, egyenetlenek, a' legszebbek a' Tejo mentében nyulnak el. A' magány épületek közt pompást nem találni; a' nagyok lakásai, csak kiterjedések által kitünők. O Mejo, a' város nyugoti része, a' Nov. 1. 1755-ki földrengés olta, melly által Lissabonnak fele elpusztitatott és 30,000 lakosa elveszett, szépen fel van épitve, egyenes és rendes utszáji, szép házai, 's pompás piaczai vannak; ellenben a' keleti rész, melly a' földrengéstől megkiméltetett, megtartá setét tekintetét, 's ott csak görbe és szegletes utszák, 5 — 6 emeletü régi izlésü házak találtatnak. L. az előtt utszáji rondasága és bátortalanságáról volt elhiresztelve, de az ujabb időben gondoskodtak a' bátorság felől, és az utszák kivilágositásáról. Továbbá a' földrengés okozta düledékek elhordatása és a' rondaság, döglött kutyák és macskák az utszákra való kivetésének megtiltása által, Lissabon most a' legtisztább városok közé emelkedék. A' nyilvános piaczok közt legkitünőbbek: a' kereskedési piacz, és Rocio vagy Roscio piacz; mind a' kettőt egyiránt futó szép széles és egyenes utszák kötik öszve. Az első, mellyen hajdan az öszvedült kir. palota állt, a' Tejo partján fekszik, a' kikötő rakhelye mellett, négyszegletes, 615 lépésnyi hosszu és 55 lép. széles, 's három felől szép épületek veszik körül. Közepén I. Jósef király képszobra áll bronczból. A' Rocio, hol hajdan az Auto da Fé k tartattak, rendes hosszudad, 1800 l. hosszu és 1400 l. széles négyszeglet, mellynek egyik felén az uj izlésü inquisitiopalota áll. Ezen a' piaczon 10 ut fut öszve. A' templomok közt az ugy nevezett uj templom a' legszebb és a' legpompásabb épület, a' földrengés olta épittettek között. A' patriarchalis templom egy hegyen áll, honnét felséges a' kilátás; belseje gazdag kincset és drágaságokat foglal magában. A port. papság fejének, a' patriarchának, évenként 86,000 tallér jövedelme van. Ezen templom esztendei jövedelme 700,000 tal. becsültetik. Lissabon nevezetességei közé még az 1½ mfnyi hosszu vizvezetés is tartozik, melly egy helyen olly magas, hogy egy lineahajó kiterjesztett vitorlákkal is elmehetne alatta; a' vizet Alcantara völgye felett 35 merész márvány bolthajtáson vezeti a' városba. Ezen 1743-ik évi mü ellent állt a' föld-

rengésnek, ámbár zárkövei egy hüvelyknyire süllyedtek a' földbe. Nevezetes még a' st. Jósef ispotály, mellybe évenként 16,000 beteg, és a' talált gyermekek háza, mellybe évenként 1,600 gyermek vetetik fel. Literaturai intézetei: a' tudományok kir. academiája, több seminariumok, egy füvészkert, 3 csillagvisgáló torony, egy kir. természet gyüjtemény és több nyilvános könyvtárak, mellyek közt a' 80,000 kötetnyi kir. könyvtár legnevezetesebb. Lissabon a' legfelsőbb országcollegiumok, és a' portugaliai patriarcha széke, ki mellett számos a' papság. A' lakosok kevés gyárokat tartanak, sőt még mesteremberek sincsenek Lissabonban elegendők a' város szükségeire. Ellenben Lissabon középpontja a' portug. kereskedésnek, melly majd nem minden europai tartományokba 's a' Portugalok Europán kivüli birtokaiba üzetik. 240 portug. 130 külföldi, leginkább angol kereskedő ház számláltatik benne. Az itteni kikötőben (Junqueira) évenként 17—1800 hajó szál meg. Azonban 1828 olta D. Miguel zsarnoksága miatt a' kereskedéssel együtt a' lakosok jólléte is alább szált. A' város felséges környéke számos falusi házak (6—7000 Quintas) által ékesitetik; közelében vannak Belem, Ramhalhao és Quelus mulató kastélyok.

Liszt János, Kristóf, erdély-szebeni tanácsnok, fia, Oláh Miklós pártfogása által I Ferdinánd alatt titoknokká lett a' magyar udvari korlátszéknél; magyarországi nemességet nyert, és feleségül vette, 1555, Oláh Máté, az érsek testvér öccse, unokáját. Ennek holta után egyházivá lett, és előbb a' veszprémi, azután a' győri püspökszéken ült; mind a' két egyházi tisztsége mellett pedig korlátnokságot is viselt Maximilián király alatt. Megholt 1576. Maximilián király koronáztatását, mint szemmel látott tanu, leirta, melly leiratot olvashatni Bél Mátyásnál „*Adparatus ad Historiam Hungariae*" az I. tizedben a' VI szám alatt. Ezen kivül Bonfin történetiratja azon példányába, mellyel neki Sámboki János kedveskedett vala, jegyzeteket irogatott, mellyeket felvett Kovácsics Mártoa György „*Scriptores rerum hungaricarum minores*" gyüjteményébe, 1. kötet XXXIX. szám. *Fábri Pál.*

Liszt a' gabona fajokból készítetik őrlés és szitálás által, benne a' tulajdon liszten kivül van még czukor, nyálka. Tápláló tulajdona miatt eledelekre használtatik a' liszt. Kenyérnek legjobb a' buza, tönköly buza, rozs és málé liszt. Archangel, Pétervár, Danzig, Amsterdam, Hamburg, Brema, Triest, Fiume, Bordeaux, Nantes, Livorno, Barcelona 's több angol kikötő, nagy lisztkereskedést üznek. Oroszhon sok rozs és buza lisztet küld Lübeckbe, Bergenbe, Daniába, Rostockba, Drontheimba. Éjszaki Amerika, kivált Pennsylvania és Ujyork is sok lisztet visz ki. A' jó liszt fejér, száraz, 's tiszta szagu, soká elál 's jól kel. Szárazan tartassék, hogy meg ne melegüljön, dohossá ne legyen, sem a' férgektől meg ne támadtassék. A' tavaszi rozsliszt fejérebb mint az őszi; a' tönköly liszt soványabb a' buzalisztnél 's nem ad olly jó kenyeret. A' fejér keményitő a' felcsiráztatott, megzuzott és vizben kinyomott buzából 's más lisztes anyagokból nyerhető, melly a' kinyomatás után darabokra metszetik, és szellős padlásokon megszárítatik. Megőrölve vagy összenyomva biscuit-lisztté lesz a' keményitő. —*j*—*a.*

Lisztharmat, ragadós, nyálkás, különbféle szinü, többé kevesebbé folyó anyag, a' növények levelein mutatkozó 's őket elszárító. Apró penészgombának tartatik, élősdinek 's a' növényt megszivónak; vagy levéltetvektől rakatik le, mellyek előbb a' levél háma alatt fészkeltek. Faja ennek a' Mézharmat. (l. e.)

Litánia a' kereszténveknél közönséges könyörgés vagy éneklés, melly kyrie eleison-nal (uram irgalmazz) kezdődik 's végződik. A' hosszas panaszló vagy kesergő beszédet is igy nevezzük.

Lit de Justice Franczia országban hajdan olly innepélyvolt, midőn a' király a' kir. herczegek, pairek 's legelőbb kelő korona-status és udvari tisztviselőktől kisértetve a' parlamentbe ment, 's itt a' thrónon ülve (melly az ó franczia nyelvben lit-nek nevezteték, mivel egy derékallból, hátul 2 vánkosból 's a' könyökök alatt is annyiból állt), személyes jelenlétében lajstromoztatá be azon parancsokat és rendeleteket, mellyeket a' parlament nem akart elfogadni. A' parlamentnek ugyan is joga volt, a' kir. parancsok ellen, a' nép javára előterjesztést tenni. Ha erre nem hajtott a' király, uj parancsot (lettres de jussion) bocsáta a' parlamenthez, 's ha e' sem használt, akkor tartá a' lit de justice-t. Ekkor már kellett a' parlamentnek engedelmeskedni, de utóbb rendszerint kikelt ezen cselekedet ellen. *lm.*

Literatura, az emberi elme, akár irás akár beszéd által közlött 's gyarapodó munkálatainak összvesége. Francziaországban mondják: *La littérature est l' expression de la société.* A' mennyiben azon munkálatok a' tárgy szerint felosztott és rendszerbe szedett esmereteket foglalnak magokban, tudományoknak, tágasb értelemben, neveztetnek; a' mennyiben pedig tanitási előadásból, irományokból és könyvekből szerezhetők, tanultságot szülnek. Annakokáért a' literatura szó gyakran annyit is tesz, mint tudományok, p. o. literatura története; gyakran annyit, mint tanultság, p. o. literaturai ujság; és a' mennyiben a' tanultság leginkább könyvekből szerezhető, gyakran annyit is, mint könyvesség. Literatus tehát és tudós, literaturai munka és tudós, főképen irói munkálat, mindegy; literator pedig az, ki a' könyvek esmeretével foglalatoskodik, vagy illy nemü esmerettel bővebben felkészült, szóval könyvesmerő. Literatura története többnyire Könyvtörténet. A' tudományok története egészen más czélra törekszik, mint a' puszta literatura története, mellyet azonban könyvleirással (bibliographia) és könyvtudománnyal nem kell öszvekeverni. A' tudományok történetének kötelessége, az emberi elme előtt olly fáklyát gyujtani, melly minden tudományos munkálatiban világitson; kötelessége, hogy a' literatura széles országában olly utleirásképen szolgáljon, mellyben minden felfedezési próbatétel, minden tévedés, 's az esmeretek minden kicsapongása feljegyezve legyen; szóval kötelessége, hogy elegendő tudósitást szolgáltasson az emberi elménck, mind az igazsághoz mind a' tévedéshez vezető uton lévő valamennyi akadalyról, mellyeket az igazságnak megvivnia, és a' különféle ösvény-alak-és sorsról, mellyeken az igazságnak keresztül esnie kell, hogy valaha az emberek közt általános felvilágosodást terjeszthessen. Ennél fogva szükséges, hogy a' literatura története ama' közönségesen érdeklőnek és legfelsőbbnek, mit a' tudományokban teremtő és ébresztő elmék időjártával munkalkodtak, tiszta előadása legyen, 's hogy mutassa meg, miként igyekeztek az emberek, az önkényt munkás észnek ismételt nyilatkoztatása által valamennyi tudományok feltételét megfejteni. A' literaturanak közönséges felosztása ez: minden nemzetek és időkorok közönséges literaturája, és egyes időkorok vagy egyes nemzetek literaturája, p. o. régi, középkori, uj literatura, görög, latin, magyar-német, angol 'stb. literatura. Mint van a' tudomány a' mivészséghez, ugy vagyon a' literatura története a' mivészség történetéhez; csak hogy azon része a' mivészségnek, mellynek mivei beszéd és irás által előadatnak, t. i. a' költés, szinte a' literatura történetéhez kapcsoltatnak, 's ez a' szép literatura, átellenében a' komoly tudományoknak. Az előtt a' költésen kivül még a' szépmiveszségnek általános theoriáját is oda számlálták, a' szép tudományok (Belles lettres) czime alatt, mellyeknek az ugynevezett facultasi és kenyeres tudományok, belletristica neve alatt, 's kedvelőiknek, belletristák nevezete alatt, gyakran rosz hirt nevet költöttek. Annyi igaz, hogy a' köl-

tő a' mivészséghez, theoriája pedig a' tudományokhoz tartozik, és hogy széptudomány hibás elnevezés. De ha a' költést csakugyan szépliteraturának meg akarod tartani, ugy nem maradhat egyedül, sőt valamelly nemzet szép literaturájához az egész humanitási tudományok köre, a' költészségnek, bölcselkedésnek, történetirásnak, szónokságnak valamennyi munkáji fognak tartozni, a' mennyiben t. i. azok is szépelőadással diszeskednek és anyanyelven irattak. Hogy e' megfogásnak ez értelmü meghatározhatása nem önkényes, már abból is látható, hogy minden nemzetek, a' melly iróikat a' classicusok közé számlálták, mind ezen körből választák.

LITERATURA TÖRTÉNETE. Az egész miveltség (melly tudományos irományokban mutatkozik) lassankénti kifejlődésének és alakulásának előadása, a' literatura története. Annál fogva különbözik mind a' közönséges, 's neki bevezetésül szolgáló miveltség történetétől, mind a' hit és mivészség történetétől. (L. LITERATURA). Lehet közönséges és különös. A' közönséges azon utat irja le, mellyen az embernek eszmélő lelki munkássága minden időkorban, minden nemzetnél és az emberi tudomány minden ágaiban haladt. Ezt csak 16 és 17 században Mylaeus Krist. és Baco kezdték eszmélni és próbálni, de inkább az idő, mint a' dolog és kiterjedés tekintetében; melly utóbbi tekintetekben alkalmasint még századok mulva is alig lesz kivihető. Az eddig esmeretes adatok öszveállitásai közt legjobb Eichhorné és Wachleré. — A' különös literaturatörténet azzal foglalatoskodik, a' mi egyes időkorban, literatura által történt; sőt még szorosb szempontok közé is szoritható, midőn vagy a' munkás személyeket, vagy irományaikat, mellyek által munkálhattak, vagy azon külső intézeteket és rendelkezéseket irja le, mellyek által munkásságokban előmozditattak (Biographia, Bibliographia, tanitó intézetek, oskolák, egyetemek, tudós társaságok, könyvtárok 'stb. története). — Egyébiránt magától is régi, középkori és ujra oszlik. A' régi a' tudományoknak, 6 században, a' csendes monostorokba való vonultával szünik meg; a' középkori a' nyugoti romai birodalom romlása után (K. u. 500 e. körül) kezdődik, midőn az europai egyes nemzetek saját és magánálló miveltsége, a' régi classicai miveltség segedelme nélkül, kezdődött (ide való Berington „*Literary history of the middle age*"); az uj pedig a' classicai tanulmányok feltámadásával (1450 kör.) kezdődik. Igaz, ezen felosztás csak a' napnyugoti literatura történetére alkalmaztatható. Napkeletnek magasb elmebeli munkálatiról eddig csak igen csekély esmerettel birunk. Az emberi nem bölcsője gyakran oskolája is volt, és nem egyszer jöttek napkeletről felébresztő rugók, mellyeket mi most, talán nem bizonyos önszeretet nélkül, tulajdon literatura-történeti évkönyveinkbe iktatunk. Ezek olly tartományokban gyakorlott felsőbb lelki életre mutatnak, mellyeket még eléggé nem esmerünk. Ha ezen esmeret lassanként megszaporodik, és ha annak, a' mi nyugoti munkálatinkban napkeleti befolyásra mutat, részrehajlás nélküli kitapogatásához juthatunk, meglehet, hogy valamennyi literatura-történeti rendszereink öszveroskadnak, hanem maga a' tudomány bizonyosan nagyot nyer.

A' hajdankor a' literatura-történetet rendszeres alakban, mint a' történetirásnak különös ágát, még nem mivelte. A' Görögöknek, és, ámbár csekélyebb mértékben, a' Romaiaknak literaturája olly erősen öszveforrasztva volt azon nemzetek politicai és vallási életekkel, hogy a' literatura-történetet a' historiának nagy testétől eltagolni nem igen lehetett; sőt a' literatura-történeti adatoknak öszvesége akkor még sokkal csekélyebb vala, semhogy különös szerkesztetésre és mivelésre közt tarthatott volna. Ez az oka, hogy a' classicusok csak egyes esmertetéseket, darabokat és keszületeket, részint költők, böl-

cselkedők, szónokok, nyelvmesterek 'stb. életirásai, részint azoknak munkajiról való itéletek és kivonatok által, szolgáltatnak a' literatura-történetre. Ide tartoznak: M. Terentius Varro, Cicero, Plinius, Quinctilianus, Dionysius Halicarnassensis, Pausanias, Athenaeus, és Plutarchus, Suetonius, Diogenes Laertes 'sat. életirók. Suidas és Photius is adnak nevet és czimet. Épen igy a' középkor is csak egyes és elszórt adatokat nyujt a' literatura-történetre, részint a' költőknek saját és barátságos közléseiben az ő életek és munkáik felől.

Közönséges literaturai esmereteket, noha nem igen rendszeresen, legelőször az urbinoi Polydorus Vergilius próbált öszveszedni „*De inventoribus rerum*" czimü munkajában; nyomtatt. 1499. Az igazi apja a' tudósság történetének pedig a' hires Geszner Konrád, kinek „*Bibliotheca*"-ja, mint ezen tudománynak bő 's még korántsem kimeritett kutfeje, még mindig felette nagy becsü. Huszonöt esztendős korában kezdvén el a' közönséges literaturai munkáról való gondolatját valósitani, már három év mulva annyira vitte, hogy azt sajtó alá bocsáthatta. Szándékához képest a' munka három főrészre volt osztatandó, abc szerinti iró-lexicon, közönséges rendszeres literatura, melly egyes értekezést és helyeket is nevez, és abc szerinti tárgylajstromra (Vö. Ebert „*Bibl. Lex. art. Geszner.*") Első részнek első kiadása megjelent 1545b. — Geszner „*Bibliotheca*"-ja és Vergilius könyve szerint, Lambeck Péter tanitotta a' literatura-történetet a' hamburgi gymnasiumban 1656 óta, 's 1659ben tulajdon alapprajzot adott ki, tanitásának kalauzul, mellynek czimlapján a' „*literaturai történet*" szó (historia literaria) legelőször használtatik. Nagy érdemet szerzett, a' litnratura-történeti studium terjesztésére nézve, Morhof Dániel György az ő „*Polyhistor literarius, philosophicus et practicus*"-a által (első kiad. 1688). A' 18. század kezdete óta a' literatura-történet kedvencz tudományává lett a' tudósoknak, 's csak nem minden academiákon és felsőbb oskolákban tanitatni kezdett. Ezen tanitásokból több literatura-történeti bevezetés, átnézet és rendszer került elő. Itten időrend szerint emlitjük Struve Burkhard Gotthelf jenai professort; Lobetanz Mátyás, greifswaldi professort; Gundling N. H. halai prof. és titk. tanácsost; Stoll Gottlieb, jenai professort; Zeltner G. G. altorfi professort; Neufeld E. C. königsbergi professort; Bierling F.G. rintelni prof. 'stb. Reinmann Jakab Fridrik is nem keveset használt ezen időben a' literatura-történeti studium és jobb methodusa megalapitására, az ő „*Einleitung in die Historia literaria*" (1708) és „*Idea systematis literariae*"ja által. Még közönségesb és nagyobb befolyásu lett Heumann Aug. „*Conspectus reipublicae literariae*"-ja, melly munka, czélirányos terve, könnyü átnézetü rendje, tárgyai bősége, eszes megválasztás, és érett itélet által, minden eddig kijött e'féle munkát felül mula. Bougine Kár. Jós. „*Handbuch der allgemeinen Literaturgeschichte*"-je Heumann alaprajza szerint, de, fájdalom, nem az ő értelmében és szellemében készült. Gazdagabb, biztosabb és kiterjedőbb Fabricius Ján. Andr. „*Abriss einer allgem. Historie der Gelehrsamkeit*"-ja (1752 óta), mellyben a' synthetica és analytica methodus öszveköttetnek. Elmésb és philosophiai kidolgozására a' tudományi miveltségnek a' franczia Goguet A. Y. adott példát, kivel az olasz Denina C. csinos előadásra nézve versenyt futott, de a' mi a' nézet és itélet alaposságát és sajatságát illeti, őt el nem érte. Mind inkább belátták, hogy, bátor a' literatura-történet, mint a' történet-irásnak különös ága, mivelendő legyen, még is a' politiai, vallási, erkölcsi és mivészi miveltségre való tekintet nélkül, csupa név, szám, czimből álló eldarabolt és homályos alkotmány maradand. Azért is némellyek a' közönséges emberi miveltség történetével öszveforrasztani próbálták, mint Iselin,

Ferguson, Home 's különösen Herder. Ujabb időkben a' Németek, szorgalmas gyüjtés, a' tárgyok czélirányos elrendelése, 's kiváltképen azon elmés és kiterjedő nézet által, mellyel minden századok és nemzetek elmebeli munkálatjait átölelik, a' literatura-történet szerzői közt ismét az első helyet foglalják el. Legyenek még egyszer emlitve Eichhorn I. G. és Wachler L., kiknek literatura-történeti munkáji, nem csak Németországban, hanem egész Europában, egyátaljáu páratlan példák. Azok után tisztes említést érdemlenek Wald S. G., Meusel I. G. és Schlegel Fr. A' literaturának egyes ágai, vagy egyes nemzetek és időkorok literatura-történetéről e' helyt nem szólhatunk. Végre még, mint nagy terjedésü, noha nem egészen általános természetü munkát, emlitjük a' göttingeni tudós egyesület roppant vállalatját „*Die Geschichte der Künste und Wissenschaften in Europa, seit der Wiederherstellung derselben bis an das Ende des 18. Jahrhunderts.*"

LITERATURAI UJSÁGOK, l. UJSÁGOK, ÉVI 'S HAVI IRÁSOK.

LITHOGRAPHIA, Kőnyomás, Sennefelder Aloiztól feltaláltatott mesterség, a' betüket és képeket chemiai tussal vagy krétával sima kőre irni vagy rajzolni, 's azután sajtó által sokasitni.

LITHOGLYPTICA, kőmetszés mestersége, magában foglalja mind azon mesterséget, mellyel a' nemes köveken féligemelten adatnak elő mindenféle tárgyak, mind azt, mellyel azok a' kövekbe bevésetnek.

LITHOTRITIA. Igy neveztetik azon seborvosi mivelet, melly által a' hólyagban lévő kő, műszerek segedelmével öszvetöretik. A' legelső czélirányos műszereket ezen végre Gruichiuse javalta, de az ő ideái eleinte megvettettek. Később Civiale, Lewy és Amussat sikeresen valósitotta azt. Civiale 1823ban tevé közönségessé bánásmódját, mellyet sok esetekben szerencsésen gyakorlott 's mind eddig az ő módja legczélirányosabb. Azonban az ahoz tartozó műszerek tökéletesitése naponként eléhbre megy. *A. Balogh Pál.*

LITHURGICA, gyakorlati ásványtan. Vö. Brard e' munkáját: „*Minéralogie appliquée aux arts*" Naumannak e' darabjával: „*Entwurf einer Lithurgik*" (Leipzig 1826). —*j—a.*

LITHVANIA, (honi nyelven Litwa) hajdan nagyherczegség név alatt független, 's 5000 nsz. mf.nél nagyobb tartomány, 1369 egyesittetett Lengyelországgal. 1773, 1793 és 1795 csaknem egészen Oroszországhoz kapcsoltatott, és Mohilew, Witepsk, Minsk, Wilna és Grodno helytartóságokból all. Mérséklett és egészséges éghajlatja van, és sik, csak csekély halmoktól keresztül vágott földje, melly részint agyagos és homekos, részint posványos és erdős, de a' hol miveltetik, mindenütt termékeny. Folyóji közt legnevezetesebbek a' Düna, Dnieper, Niemen, Prypiz és a' Bug; több tavai, posványai, és mocsárai is vannak. Lithvania jeles marhatenyésztést üz, bővelkedik gabona, len, kender, fa, méz és viaszszal. Ásványországa szegény, azonban még is ád vasat és tőzeget. Erdeiben sok a' vad. Derék kereskedést üz gabonával, viasszal, mézzel, farkas és medve bőrrel, kikészitett bőrrel, gyapjuval és igen jó lovakkal, mellyek azonban kicsinyek; kézmiveit egynehány vas és üveg huta, bőrkészités és pálinkafőzés teszi. A' Lithvaniaiak, kik eredetikép a' Lettekhez (l. LIEFLAND) tartoznak, a' 11 században Oroszország adózó népei közé számittattak. Midőn Oroszország Wladimir utódjai alatt felosztatott és elgyengült, felszabaditották magokat az orosz fő hatalom alól, és lassanként rettentőkké levének szomszédjaiknak. Ringold már 1235 nagyherczegi czimet viselt, és fija Mendog, 's ennek utódjai alatt egész lithvaniai Oroszország elesett Nagyoroszországtól; Gedemin meghóditá Kiewet, 's Jagello Wladislaw, ki 1386 megkereszteltetett

magát, a' lengyel királynéval Hedviggel öszvekelvén, Lithvaniat és az elfoglalt orosz tartományokat a' lengyel statushoz kapcsolá. Lithvania 1369 olta 1773-ig egészen egyesitve volt Lengyelországgal. Lithvania egy része (315 nsz.mf.) csaknem 400,000 lak. most Keletporoszország gumbinneni kormánykerületének egy részét teszi, 's termékeny és jól mivelt. *X.*

Litotis vagy Litotes a' Rhetoricában valamelly tárgynak kisebbitése szóbeli kifejezés által; némelly rhetorok valamelly tárgynak látszató, 's csupán szerénységből származott kisebbitését vagy alacsonyitását kivánják alatta érteni, melly által a' tárgy érdeme annál inkább emelkednék. De ez nem mindig áll, mert p. o. ha azt mondom valakiről „*nem ügyetlen*", még ebből nem következik, hogy az „*igen ügyes*". A' Litotis magában kétértelmü; a' hol tehát meghatározottan akarunk beszélni, ott egyenesen kerülendő.

Liturg a' Görögöknél az, a' ki nyilvános munkát vitt végbe. E' szó a' Prytaneáktól az egyházokba is átment; később kirekesztőleg csak egyházi értelemben vétetett; innét Liturgia a' keresztény templomokban a' nyilvános isteni tisztelet elrendeltetése. Szorosabb értelemben olyan könyvek és formulárék a' Liturgiák, mellyek a' nyilvános isteni tiszteletnél a' papok által követett szertartást foglalják magokban. A' Liturgia a' romai catholica egyházban nagyobb részint I Gergely mive, ki azt az ő Misecanonjában megerősité, és annak énekeit pártolá. A' luth. reformatio egy más liturgiát hoza létre, mellynél nagyobb részt a' honi nyelv használtatott. A' legujabb időkben sokat változtattak a' régi protest. liturgián, 's uj Agendák vetettek be. Az isteni tisztelet czélirányos elrendelésének tudománya Liturgica nevet visel, 's olly tudomány, melly az izlést szintugy megkivánja, mint az emberi szív esmerését.

Livadia, a' régi Hellas (l. e.) vagy Középgörögország, Janjahtól vagy Thessaliától (Vö. Larissa) délre esik, Moreától éjszakra, keletről az aegaeumi, nyugotról pedig az ioniai tengertől körülvéve, és 275 nsz. mf. foglal magában, 250,000-nél több, nagyobb részint görög lakossal. Nevét Livadia (vagy Lebadaea 2000 h. és 6000 l.) városától vevé. Livadia és Thessalia határait, Óta hegye (mellynek csucsán Hercules magát elégette) teszi, melly most Kumaihta nevet visel. Csak egy úton férhetni hozzá, legalább pattantyusággal másfelé nem mehetni bele, 's ez egy szoros ut, Óta meredek sziklái és a' mallei tengeröböl ingoványos partjai közt, vagy is ama' hires Thermopylae (l. e.). Az utolsó görög-török háborubban több elhatározó csaták történtek itt; a' legvéresebbek, az egy kevéssé éjszak felé fekvő Zeituny (régieknél Lamia) városánál. Ezen, mintegy három órányi hosszu szoros ut 1.) a' Locrisiek tartományába, Livadia éjszaki részébe visz; tovább délfelé 2.) Phocis fekszik, a' régi Elatea fővárossal, mellyet Cephisus mos és a' Parnassus (l. e.) most Japora hasit keresztül. Ezután következik 3.) Boeotia, 4.) Attica, 5.) Megaris; nyugot felé 6.) Aetolia és 7.) Acarnania. Mind ezen tartománynevek ismét divatban vannak, 's a' Hellenek egész közép Görögországot keleti és nyugoti Hellasra osztják. Mostani lakosainak charactere szintolly különböző, mint eredetek és életmódjok. A' partmellék első lakosai legnagyobb részint idegenek, vagy a' mint a' Görögök mondani szokták, barbar eredetüek voltak, 's leginkább tengeri rablásból éltek. A' hegyek közt a' hasonló rabló élet az elnyomókkal állandóan tartott visszálkodás következése volt. Ezért olly nehéz ezen tartományt törvényesen igazgatni, 's az Albaniából vagy Epirusból és Thessaliából előnyomuló ellenség ellen rendesen védelmezni. Livadiában vagy Középgörögországban említést érdemelnek: Missolunghi (l. e.) egyetlen egy erős tengerparti pont nyugoti Hellasban; legéjszakiabb hely benne a' régi Actium (l. e.)

vagy Azio. *Prevesa*, melly 1800 Pargával és az epirusi partokkal egész Butrintoig, a' régi Thesprioták tartományáig, Törököknek engedtetett, és *Arta*, az ambraci vagy Arta öböltől nem messze fekvő város, erős várral 's 6000 l., az Acarnaniával határos Albaniához tartoznak. Locris déli csucsánál, a' krissi tengeröbölnél, naupactosi, most Lepantoi (l. e.) kikötő áll. Ama tengeröböl és Euboea (l. Negroponte) közt Boeotia (l. e.) fekszik, Livadia (hajdan Lebadaea) városával a' Helicon tövében, honnét régenten egy templomokkal és szobrokkal körülvett ut vive Trophonius (l. e.) titkos üregéhez, és Mnemosyne 's Lethe (az émlekezés és feledés) forrásához. Ettől nem messze a' Leuctrai 's Plataeaei (l. e.) csatatérek feküsznek, valamint Neochorio faluban Thespiae romjai, mellynek polgárait egyedül tartá magánál Leonidas (l. e.) a' 3000 Spartain kivül, hogy honjokért meghaljanak. *Tanagra* az Asopus mellett, most Sicarnino mezőváros, volt ama' hires Korinna (l. e.) születése helye. Citheron hegyláncza Boeotiát a' délibb Atticától (l. e.) és Megaristól választja el, melly a' corinthusi Isthmussal kapcsolja öszve Atticát.

Liverpool (Robert, Baron Banks Jenkinson, Count (Earl) of), statusminister, 1796-tól 1808-ig lord Hawkesbury név alatt esmeretes, 1812-től 1827 első lordja a' kincstárnak, szül. 1770 Jan. 7., legöregbik fia ama' hires Jenkinson financistának, kinek szolgálatja, Pitt igazgatása alatt, viscount of Hawkesbury czimmel, 1796-ban pedig pairi méltósággal és earl of Liverpool czimmel jutalmaztaték meg. Jenkinson Robert (Canninggel egy időben) Oxfordban a' classicusokat tanulta, 's atyjának utasitása szerint, a' legjobb statustudományi irókat, kiknek névsorát az atyjától kapá, olvasta. Aztán utazott, Parisban 1789 óta figyelmetesen nézte a' revolutiot, és 1791-ben, még törvényes kora előtt, az alsó házba követnek választatván, legelőször Whitbread ellen, a' ministerium mellett szólott, 's azóta mindig ennek pártját fogta. A' franczia háboru kezdetén, az akkori franczia kormány felforgatását és Paris elfoglalását igen könnyü dolognak állitván, ezen beszéde által magára fordità a' közfigyelmet. A' kormány 1793 óta megbizottságot és hivatalt adott neki; a' király 1796-ban titkos tanácsosnak nevezte, és Pitt a' cabinetbe ültette. Addington első ministersége alatt, 1801-ben, külügyek statustitoknokává, 's nem sokára gyarmati és hadi ministerré választaték, 's mint ollyan az amiensi békekötésben részt veve. Ezen hivatalban is egészen Pitt értelmében dolgozott. Ismét hivatalba lépvén Pitt, Hawkesburynak 1804-ben a' belügyek ministersége jutott, 's midőn a' ministerek, Pitt halála után 1806-ban, hivatalokat letevék, elébb Hawkesbury számára megnyerék az öt kikötőhely felügyelője neve alatt esmeretes sinecurát, mellyet az előtt Pitt viselt. Ezen holtiglani hivatallal semmi dolog ugyan nem volt öszvekötve, de igen is 4000 font esztendei jövedelem, és öt alsó házi tagnak kineveztetése. Fox-Granville ministerium elbocsátatása után, 1817-ben, herczeg Portland, akkori első lordja a' kincstárnak, lord Hawkesburyt ismét a' ministeriumba hivta, 's a' belügyek igazgatását reá bizta. Atyja halála után, 1808-ban, a' pairség és gróf Liverpool czim is rászállott. Kiütvén 1809-ben Canning és lord Castlereagh közt azon vita, melly miatt mindkettőnek a' ministeriumtól bucsuznia kellett, Canning helyett Liverpool vevé által a' külügyek igazgatását; de mikor, herczeg Portland kilépte után, ennek helyébe Perceval állott, a' külügyek ismét lord Castlereaghnak, Liverpoolnak pedig más ministerium adaték. Perceval meggyilkoltatása után, a' toriek befolyása által, első kincstári lordnak neveztetett. Megköttetvén 1814-ben a' dicső békeség, a' király a' térdkötő rendet adá neki. Országos hivatalában bölcs mérséklettséget és kötelességében hiv 's pontos teljesitést mutatott, a' miért is még politicai ellenkezőji,

a' Whigek, sem tagadhaták meg tőle a' becsülést. Mint szónok nem igen fényes talentommal birt; hanem tárgykörüli tökéletes és nyomos esmeretével, világos előadásával megnyeré minden felekezetek figyelmét. A' Torikkal tartván, első ministerségre kapott, noha sem előkelő születése, sem gazdag nem volt. Ezen magas hivatalban mind a' király, mind a' nemzet bizodalmát birta; a' királyné pere miatt azonban popularitása valamennyire megcsorbult. Némelly beszédei igen nevezetes acták helyett szolgálhatnak kora történetirására nézve, p. o. az 1815. Nov. 20-kai a' parisi békekötésről. Lord Londonderry halála után 1822-ben Canninget a' külügyek ministeriumába hozta, midőn ezen nagy politicus és szónok talentomát mind a' cabinetben mind az alsó házban elkerülhetlennek nyilván megvalliá. Azóta ők ketten igazgaták az angol politicát, még pedig a' szárazföld politicájától sokkal függetlenebben, mint lord Londonderry. Kitetszék ez l. Liverpool a' felső házban mondott több beszédeiből. Igy kifejezé magát igen szabadlelküleg (1824. Januariusban) az 1823. spanyol táborozás általi fegyveres bele avatkozási rendszer ellen, és a' nemzeti függetlenség elve mellett; megjegyezvén azonban, hogy a' körülményekhez képest, a' spanyol hatalomviselőknek főkötelessége lett volna, a' mit nekik Angolország is javasolt vala, az alkotmányban teendő változtatások által megbékéltetésre kezet nyujtani. Mi a' spanyolamerikai uj kormányokat illeti, azokra nézve lord L. Angolországnak igazát vitatá, hogy azon statusoknak független voltát, saját érdeke tekintetéből, megesmerje, 's minden segitséget, mellyet a' szárazföldi hatalmasságok a' spanyol kormánynak, ama' gyarmatok meghóditására talán adni akarnának, megakadályoztathasson. Egyébiránt (1824. Mart. 15.) azt mondá, hogy ő előtte azon gondolat, hogy Spanyolország gyarmatait valaha ismét elfoglalhassa, csupa hiuság, és hogy ha az europai hatalmasságok, az amerikai gyarmatok meghóditása iránt, congressust valaha tartanának, abban Angolország soha részt nem fog venni. A' rabszolgákkal való illendőbb bánás, és Irland állapotjának megjavitása iránti határozásaiban az angol kormánynak, L. hasonlóképen igazság és emberszerető characterét bizonyitotta be. 1827 Februariusban egy gutaütés hivatalának további vitelét megszakasztotta. Erre a' király Canning urat nevezé első kincstári lorddá L. helyébe, rábizván egyszersmind az uj ministerium felállitását. Valamennyi tory letevé ministeriumbeli hivatalát, 's Canning a' whigek vezérfejeivel magát öszvekötvén, 1827 Aprilis 12. és Majusban a' whigministerium felállott. L. megholt Combewoos mezei lakjában 1828 Decemb. 4. Hagyott 30,000 font keresett, és 90,000 font öröklött vagyont. Örököse a' mostani gróf Liverpool.

Livia Drusilla, Augustus császár nője, leánya Livius Drusus Claudianusnak, ki a' philippi csatában Brutus és Cassius oldala mellett veszté el életét. Elsőben Tiberius Claudius Neronál volt férjnél, kitől két fiat, Drusust és Tiberiust szülé. Midőn férjével Octavianus triumvir elől Siciliába szökék, majdnem fogságába esett utóbbi férjének. Innét fijával együtt Achajába ment Antoniushoz, 's midőn férje Augustussal megbékült, ismét vissza Romába. Itt annyira meg tudá varázsolni teste és lelke bájaival a' triumvirt, hogy ez szenvedélyesen belé szeretvén, őt elvenni szándékozva nőjétől, Scriboniától, elválasztatá magát, 's Liviát Roma ép. 715 évében viselős korában elragadá férjétől. Livia tökéletesen tudá használni férje szivén való uralkodását, dicsvágyó czéljainak elérésére. Ezekhez tartozott egyik fijának az országlás öröklőjévé tétele. Ezért az ő unszolására számüzeték Julia, Augustus egyetlen egy leánya. A' régi történetirók az ifju Marcellus és Lucius Caesar halálát 's Agrippa Posthumus számüzését is csaknem egyedül ő neki tulajdonitják. Nem

lévén már most Augustusnak közelebbi rokona, engede végre az ő kéréseinek Tiberiusra nézve. A' császár testamentomában Livia első örököndé tétetett, felvétetett a' julia nemzetségbe, 's Augusta névvel tiszteltetett meg; főpapnévá is választatott az istenesitetett Augustus templomába, 's tiszteletére sok pénz veretett. Hanem Tiberius igen háladatlan lön anyja iránt, kinek mindent köszönhete; nem akará megengedni, hogy az iránt a' senatus még több tiszteletet mutasson. Azonban nyilvánosan nem sérté meg az iránta tartozó tiszteletet. Csak akkor támadt köztök heves vita, midőn Tib. Rómát elhagyá, hogy a' magányban háborgatlanul éljen kényeinek; utolsó betegségében fekvő anyját nem látogatá meg, sőt halva sem akará azt látni, es megtiltá, hogy emlékének isteni tisztelet mutattassék.

LIVIUS ANDRONICUS (Titus), a' romai költészség atyja, született görög, Tarentumból, mint Livius Salinator, consulságot viselt ember, tanitója, a' város felép. után mintegy a' 6 század elején mene Romába. Először játékszineket vive a' szinpadra Romában, görög minta szerint, 's azon kivül több eposzi költeményeket irt, lefordità az Odysseát a' régi romai saturninusi versmértékben. Ebből csak kevés töredék maradt fen. *X.*

LIVIUS TITUS szül. Paduában, Roma 695 évében (59. K. e.) szülő helyéből Romába ment, hol magát Augustussal megesmerteté. Ennek halála után visszament anyavárosába, hol a' város 770 évében (K. e. 16) halt meg. Romai történetirása által, mellyen 20 évig dolgozott, tekintettel lévén a' mondákra, a' régi történetirókra (mint Fabius Pictor, Cincius Alimentus) olly messze terjedt a' hire, hogy egy Spanyol Cadixból Romába utazott őt látni, 's mindjárt visszatért, miután czélját elérte. Élete körülményeiről kevés bizonyos tudósitás van. Augustus Pompejanusnak nevezé őt, mivel történetirásában Pompejust igen magasztalá; mindazáltal a' császár halláláig szüntelen dicsekedhetett ennek oltalmával. Suidas azt véli, Livius nem részesült életében a' történetirása által érdemlett dicsőségben, hanem csak halála után voltak iránta igazságosak. Azt mondják, hogy a' 15 században Padnánál reá akadtak tetemeire; itt ujra eltemeték azokat, 's fényes emlékoszlopot emelének neki. Romai története Aeneas Italiába érkeztével kezdődik, 's a' város 744 évéig terjed. Nagy benne a' pragmaticai mivészség, stylusa fényes és szónoki. De még is patavinitással (paduai szólásmóddal) vádolák (Quintil. VIII. 1.) Történetirása tulajdonkép 140 vagy 142 könyvből állt, mellyekből mi csak a' 10 első könyvet birjuk, és a' 21—45 (vagy az első, harmadik és negyedik decadot, és az 5diknek felét) azaz összesen 35öt. A' történet az első tiz könyvben a' város 460 évéig terjed; a' 21—45 könyv a' második punisi háborut (a' vár. 536), és az 586ig terjedő történeteket foglalja magában. Bruns 1772 a' Variansok gyüjtése alkalmával a' Vaticanban, egy pfalzi codexben, történetből a' 91 könyvből egy töredékre akadt, melly azonban nem igen fontos. Ez Romában kiadatott és Leipzigban 1773 ujra lenyomatott. Egy rövid kivonatja az egész munkának némellyektől Liviusnak, másoktól pedig Florusnak tulajdonitatik. Ezen adatok után készité Freinsheim, a' többi kutfőket is használva, pótolékát Livius romai történeteihez. Livius legbecsesebb kiadásai ezek: Gronové (Amsterd. 1679. 3 köt.) Drachenborché (Leyd. 1738—46, 7 köt.4.) és az ujabbak közt Ernesti, Schäfer, Ruperti, és Döringé. *X.*

LIVORNO, kereskedőváros, és szabad kikötő Toscanában, a' Középtenger mellett. Utszáji egyenesek, jól kövezettek, de keskenyek, 's a' magas házak miatt homályosak. Épületei kőből vannak, azonban nem találni benne palotákat, mint más olasz városokban. Legszebb utszája a' Strada Ferdinandea, melly a' város közepén keresztül egész a' kikötőig nyulik, 's keresztül vágja a' *Piazza d' armi*

(fegyverpiacz). A' város $\frac{3}{4}$ órányi kerületü; 7 temploma, egy nagyherczegi palotája, egy görög 's egy örmény temploma, 8000 háza 's 50,000 lakosa van, kik közt mintegy 20,000 zsidó a' város külön osztályában. Ezeknek szép zsinagógájok, 2 oskolájok, egy könyvtárok, egy könyvnyomó intézetek, különbféle gyüjteményeik és sok szabadságaik vagynak. Találtatnak még benne Görögök, Örmények és Törökök is, kiknek mecsetjek van. Nagy só, dohány, és szép olaj rakhelyei vannak. A' városon kivül egy derék veszteglő intézet áll, három kórházzal. Kláris gyárai esztendőnként 400,000 ft. becsü árukat szolgáltatnak. Rozsólis, bőr, festő, papiros és dohány gyárai is jelesek. Kikötőjét évenként 4000nél több hajó látogatja meg. Marseillebe postahajó jár innét. L. Olaszország első kereskedő városa, nagy kereskedést üz Levanteba. Sok europai kereskedő nemzetek tartanak itt consulokat. A' kereskedés nagyobb részint külföldiek, 's leginkább Angolok kezében van. Az Örmények és Zsidók alkuszövői minden nemzeteknek. Megbizó, küldő és váltó kereskedése is nagy. Már 1633 olta élénk volt benne a' kereskedés, 's azért az előbb csekély várost meg kellett nagyobbitani. A' kikötőt a' tengerben két, sziklára épitetett erős torony 's egy régi vár védelmezi. Gyakran iszapos ez, és a' hadihajóknak nem eléggé mély, a' miért ezeknek a' révtorokba kell szállniok. Körüle egy Molo van rakva kőből, melly 600 lépésnyi hosszu, felül kövezett és kocsizásra használtatik. A' piaczon, a' belső kikötő előtt áll III. Ferdinánd nagyherczeg colossalis márvány képszobra. Innét álló hid vezet a' külső kikötőbe, hol legtöbb hajók állnak. A' kikötőn kivül a' tengerben egy szikián világitó torony áll. A' jó ivó vizet Pisából hozzák, hová naponként kis hajók járnak, emberektől vagy lovaktól vonatva. A' város és a' körüle fekvő külvárosok közt gli Sparti nevü hosszu sétaló hely van; a' Molo, a' *Piazza d' armi*, 's a' *Monte Nero* nevü bucsuhelyhez vivő ut is, nyilvános sétául szolgálnak. L. 1279 még keritetlen mezőváros volt; a' pisai kikötő elpusztitása után emelkedék, 's főkép midőn 1421 és 1495 ismét Florenczhez került. Medici Sándor megerősité a' várost, 's a' fellegvárt épité. I Cosmus a' kikötőt szabad révvé tevé. Ezen idő olta egyre növekedék Livorno jólléte (csak a' revolutio-háboruban 's 1804 a' sárgaláz által szakasztatott félbe) mig mostani virágzására juta. A' tudományok és mivészetek itteni társasága Acad. labronica nevet visel. *X.*

Livre (tulajdonképen font) hajdan Franczia-országban bizonyos számolási pénz volt, 's mintegy 24 ezüst krajczárt tett. Most franc van helyette bevéve.

Ló, emlős állat, a' teljes körmüek (solidungala) családjába, a' vastagbőrüek rendébe tartozó. A' lónemnek 6 első foga van felül, alól, rázáró, felül függőleg állitva, alant vizszinlegesen, ásó idomulag; szemfogai igen kicsinyek, elválasztva állók, gyakran hibázók, helyettek lyuk. Testek szőrös, serényes nyakuak, hosszu szőrü farkuak. Nemes állások van, fűvel, maggal élnek. Fajai 1) Dsagatai ló (Equus Hemionus) isabellaszinü, serénye, hátcsikja fekete, hasa fejér; nagysága a' közönséges lóé és szamáré között. Félénk, szelidületlen, gyors, husa végett lövetik. Csordánként él a' mongol pusztákon. 2) Szamár (ló); fülei hosszuk, farkahegyén szőrfürt, válain fekete kereszt, kisebb a' köz. lónál. 3) Vadszamár ló (E. asinus onager), kulán. A' szelid szamár törzsökfaja, ennél nagyobb, gyors, vidor. Csapatonként lakik Mongol és Tatárhon hegyeiben, télre India felé vonul. 4) Zebra ló, rendes, szabályos barna keresztcsikokkal, serénye rövid, felemelt, farkának hegyén szőrcsomó; a' szamárnál nagyobb; gyors, vad, nehezen szelidülő. Csapatonként Afrika sikjain. 5) Quagga ló, nyaka, feje olly csikos, mint a' zebráé; háta 's oldalai ritkább csikuak, barnák; hasa, lábszá-

rai fejérek; az előbbinél kisebb, szelidülőbb, déli Afrikában. 6) Közönséges ló (E. caballus), fülei hegyesek, rövidek; farka gyökerétől fogva hosszu szőrü, serénye hosszu, lebegő. Magassága mintegy 5 lábnyi. Kétes, hogy vannak e még eredetileg vad lovak, mert a' tatárhoniak alig ha ugy nem vadultak el, mint a' lengyelhoni, bessarabiaiak 'stb. — A' ló, mint házi állat, az egész földön el van terjedve; legnevezetesebb fajtái az arab, berberi, (angol), spanyol, nápolyi, erdélyi-magyar, lengyel. Némelly német fajták iszonyu nagyok és erősek. A' kancza 11 hóig terhes. A' szamárral termékenyen közösül a' ló, 's Öszvért (l. e.) nemz. A' ló idősségét első fogairól esmerhetni meg; a' tejfogak a' születés után 14 napra jőnek elő; két és fél év mulva a' középsők ujra nőttek elő, 3 és ½ év mulva a' három következő, 4 és ½ év mulva a' szélsők. Mind ezen fogaknak eleinte mélyded koronájok van, de a' mélység a' dörzsölés miatt lassan lassan eltün, 's a' 7 és 8 év mulva egészen elvész, 's a' fogak többé nem mutatják meg az életkort. Az alsó szemfogak 3 és ½ év mulva bujnak ki, a' felsők a' 4-dik évben, hegyesek maradnak a' 6-dik évig, 's azután el kezdenek tompulni. A' ló alig lesz 30 éves. A' mi a' lovak rajzolását illeti: a' régiségből jeles azon lófej, melly a' Parthenon keleti szarvazatán az éj csoportozatjához tartozott (Elgin gyüjteményében most). Az uj mivészek között jó lómásolók: Pforr, Hess, Klein, Adam 'stb. (Vö. „*Abbildungen sämmtlicher Pferderacen*" Kuntz Rud.-tól, természeti leirással d' Altontól, Karlsruhe 1825). —*j—a.*

Locke (János), szül. 1632 Aug. 29. Wringtonban, nem messze Bristoltól. Oskolai tanulását elvégezvén nem talált kedvet az akkori egyetemi tanitásmódban, melly a' scholastica philosophiához volt szabva; hanem tanulását magánosságban tovább folytatta, különösen a' classicai literaturát tüzvén ki magának tárgyul. Descartes munkáji felélesztették csak hamar benne a' philosophálás szeretetét, 's az orvosi tudománynak is igyekezett esmeretébe hatni. Beutazván Német- és Francziaországokat, Shaftesbury grófnak lett nevelője, ki később ország cancellariusává lévén, tanitóját is nagy hivatalra emelte, mellytől mindazáltal ez elesett 1673, mikor a' cancellarius az udvar kegyelmét elvesztette. Gyengélkedő egészsége miatt a' montpellieri ferdőbe ment 1675 Francziaországba, onnan Parisba, hol nagy kedvezéssel fogadták. Itt végezte be az emberi észről irt munkáját, mellyen kilencz esztendeig dolgozott, 's melly az emberi lélek természetéről tett mély vizsgálódásait bizonyitja, ámbár empirismusa nem mindig kedvező a' lélektudománynak. Nevezetesen az az állitása, hogy az Isten, mindenhatóságánál fogva, a' materiába is önthet gondolkodó erőt, nem tetszett soha a' vallás tanitóknak. Alig hagyta volt el hazáját Locke, irigyei is fel támadtak ellene, 's elvádolták, hogy a' kormány ellen pasquillusokat irt Hollandban; mire nézve tanitói székétől megforsztatott az oxfordi collegiumban. Bele keverték azután a' monmouthi herczeg összeesküvésébe is, 's II. Jakab király forma szerint megkivánta az egyesült hollandi statusoktól, hogy Lockét adják kezére; de ő elrejtette magát, 's nem elébb, mint II. Jakab megbukása után tért hazájába vissza, hol ártatlansága világosságra jött, 's ő az angol telepek kereskedői collegiumánál viszont hivatalba lépett. A' londoni levegő azonban egészségének nem kedvezett; ezért 1700 lemondott hivataláról, 's közel a' fővároshoz falusi lakhelyre vette magát, hol csendes tanulásban töltvén idejét, megholt 1704 Oct. 28. II. György király felesége, Karolina, később mulató kerti házában Locke faragott melyképét is Baco, Newton és Clarke szobrai sorába helyeztette. Sokat dolgozott Locke; angol nyelven minden munkája kijött tiz nyolczadrét kötetben (London 1801). Nevezetesebbek

közülök: a' már fen is említett könyve az emberi észről, mellyet Tennemann németül 1797. kiadott. A' polgári kormány szerkeztetéséről szóló értekezése, mellyben azt vitatja, hogy a' kormány nem gyakorolhat határtalan hatalmat. A' vallások megszenvedéséről irt levelei, mellyeket deák nyelven irt először, de angol nyelven is kiadott. A' gyermekek neveléséről való gondolatok, mellyek magyar nyelvre is le vagynak forditva, ugy majd nem minden más europai nyelvekre is. Az okos keresztény vallás, mellyben a' Socinianusok hittudományához látszik közeliteni. Szent Pál némelly leveleinek paraphrasisai, mellyek az iró jártasságát a' szentirásban bizonyitják. Locke jó szivü és characterü ember volt, 's az angol telepek Amerikában annyira biztak bsnne, hogy polgári törvényadásaikban gyakran megkérdezték tanácsát, és utmutatásait sinormértéknek vették.

Locris, közép Görögország tartománya, mellynek lakosai, a' Locrisiak, a' legrégibb görög népséghez tartoznak. 4 törzsökre osztattak: epicnemidi, opunti, ozoli és epizephyri Locrisiakra. Az utolsók az ozoli locrisiak gyarmatja voltak, és alsó Olaszországban laktak. Locrisból, a' fővárosból, régi Nagygörögország egyik leghatalmasabb, legpompásabb és leggazdagabb városából, már most csak kevés maradványok állnak fen. *X.*

Lőcse, sz. kir. város Szepesvármegyében, melly még 1245. IV Béla király alatt épittetett, 's valaha egész felső Magyarországnak legvirágzóbb 's leggazdagabb városa volt. Későbbi időkben lakosainak száma jóval megkevesedett 's 684 jobbadán csinos házaiban csak 5175 leginkább német és tót lakost számlál. Az egész város egy szép gömbölyü dombon fekszik 's kies vidéke van. Épületei között nevezetesebbek a' régi főegyház, a' vármegye és városháza, a' lut. és cath. gymnasiumok 'sat. Könyvnyomó műhelye már 1585 volt, melly később egy társot is nyere, 's jelenleg is fen áll mind a' kettő. Hajdan erősség volt; több ostromokat szenvedve, meghódolt Bocskaynak, Báthory Sigmondnak, Bethlen Gábornak, Rákóczy Györgynek és Tökölinek; kiknek harczosai, mind épületeivel mind lakosaival kiméletlenül bántak. Rákóczy Ferencz hét évig birá 's csak 1710 fosztatott meg tőle. Határja igen kiterjedett; általjában sovány földdel bir, de borsót mindenek felett nagy szemüt, jó izüt, 's országszerte híreset terem. A' szorgalmatos lakosok a' sáfrányt is jó sikerrel ápolják, 's mint mondatik, az országban legjobb méhsert készitenek. 54.

Lodi, szépen épült város, 1814 olta a' Lodi tartomány főhelye, a' lombard-velenczei királyság lombardi kerületében, az Adda mellett, igen termékeny tájékon fekszik, 17,800 lak. Püspöksége a' mailandi érsek alatt áll. A' városnak erős vára van. A' parmai sajt nem Parmában, hanem egyedül Lodiban 's ennek környékén készittetik, 's egész Olaszországban legjobbnak tartatik. Az itteni félporczelán és fayence edények is hiresek. Az Addán 1000 ölnyinél hosszabb hidja van. Itt győzte meg Bonaparte Maj. 10. 1796, 60,000 emberrel a' Beaulieu alatti Austriaiakat. Ezek általmentek az Addán, Lodiból eltakarodtak, 's egy rettentő, 30 ágyuval védett helyezetben álltak, mellyhez csak egy keskeny hidon lehetett jutni. Bonaparte tömött sorban vezeté seregeit, egész pattantyutárát előre viteté, 's rohanó lépésekkel nyomula az ellenség ellen. A' vérontás elejénte rettentő volt, az austriaiak ágyui egész sorokat sodrának el. A' Francziák haboztak, 's a' győzedelem elvesztettnek látszott, midőn Berthier, Masséna, Cervoni és Lannes az oszloptestek elébe állva, a' hidon áttörtek, 's az austriai batteriákat elfoglalák. Az Austriaiak csuda vitézséget fejtettek ki, mind a' két sereg elkeseredéssel harczolt, 's a' győzödelem kétes volt. Ekkor megjelenik osztályával Augerau, 's az ütközet el vala határozva. Az Austriaiak sán-

czaikból kiüzettek, ágyuik egy részét elveszték, 3000 emberrel, ide értvén a' sebeseket 's foglyokat is; de Beaulieu megmenté az austriai hadak becsületét, egy rendes és hideg vérrel eszközlött visszavonulás által. A' Francziák vesztesége 12,000 emberre ment. Dologhoz értők mind a' két hadi vezért becsmérelték; Bonapartet azért, hogy illy nagy áldozattal veve meg olly helyet, mellynek birtokába 24 óra mulva könnyen és biztosabban juthatott volna. Beaulieut pedig azért, mivel Lodit olly hirtelen hagyá el, hogy nem volt ideje a' hidat lerontani, mi által az ellenség előre nyomulását egészen meggátolhatta volna. *X.*

Lófark, az Ozmánok és Tátároknál a' zászló képét viselő hadi jel, melly egyszersmind a' vezérek felsőbb vagy alsóbb rangjának kimutatására is szolgál; mert mennél felsőbb a' vezér rangja: annál több lófark vitetik előtte 's tüzetik sátora elibe. Igy a' császárnak táborban 7, a' nagyvezérnek 5, a' többi basáknak 1, 2, 3 lófarku diszjelek van. Ezen hadi jel, mint mondatik, ugy jött szokásba a' nevezett nemzeteknél, hogy egy ütközetben, midőn már minden zászlójikat elvesztették, vezérjek egy lófarkat tüzött láncsájára, 's a' megvert sereget ujra öszvegyüjtvén, fényes győzödelmet nyert. A' Törökök ezen hadi jele egy nagy láncsa, mellyről egy vagy több lófark 's lószőrből font ékesség lóg, 's fen aranyozott félhold diszesiti.

Logarithmus, (arányszám), mathematicai kifejezése olly számnak, melly által valamelly számaránynak mennyisége jelentetik ki, egy alaparányt vevén tekintetbe. Azon szám csak egységére tekintve gondolható, p. o. 3 csak 1re tekintve, mellynél háromszorta nagyobb. Ezen tekintet neveztetik aránynak, a' honnét minden számnak vagyon aránya egységéhez, 's ezen arány mutatja meg annak értékét. Valamelly arány értéke esmeretessé lesz, ha két számot egymással öszvehasonlitunk, 's az arány mennyiségét egy harmadik szám adja tudtunkra, p. o. 9, 3 által, 9, 18-hoz 2 által 'sat. Ha már egy sort gondolunk egymás után arányokból, mellyek egyforma értékűek, mint 1, 3. hoz, 3, 9-hez, 9, 27-hez, 27, 81-hez 'sat. (a' midőn 9, 3-hoz, 27-9-hez, 81, 27-hez epen olly arányban van, mint 3, 1-hez) 's 3, 1-hezi arányját egységnek felvesszük, ugy 9, 1-hez kétszeres, 27, 1-hez háromszoros, 81, 1-hez négyszeres arány fog lenni. Az 1, 2, 3, 4 számok, mellyek illy aránynak értékét, az alaparányhoz tekintve kifejezik, logarithmusoknak neveztetnek. Ha tehát itt 1, 3-nak logarithmusa, ugy 2, logarithmusa 9-nek; 3 logarithmusa 27-nek, 4 logarithmusa 81-nek 'sat. Ha pedig más arányt, p. o. 4, 1-hez, veszünk fel alaparányul, következőleg 1-et 4 logarithmusául, ugy 2 logarithmusa volna 16-nak, 3 logarithmusa 64-nek 'sat. A' közben fekvő számok logarithmusai, mellyeknek tört számoknak kell lenni, mind kiszámoltathatnak, és sorba rakathatnak. Bizonyos határig tett kiszámolása minden számok logarithmusainak bizonyos alaparány szerént, logarithmusi rendszernek neveztetik. A' legközönségesebb Brigg rendszere, kinél az alaparány 10, 1-hez, következőleg 1 logarithmusa 10-nek, 2 logarithmusa 100-nak, 3 logarithmusa 1000-nek 'sat. Nyilvános, hogy az 1 és 10 közt levő, számok logarithmusai mind nagyobbak 0-nál, 1-nél pedig kisebbek, 's igy tört számok; igy p. o. 6-nak logarithmusa = 0,7781513. Hasonlóan 10 és 100 közt levő számok logarithmusai nagyobbak lehetnek 1-nél, de 2-nél kisebbek 'sat. p. o. 95-nek logarithmusa = 1,9777236. A' vonás előtt álló szám esmertető bélyegnek is neveztetik. A' 0, 10, 100, 1000 közt levő számok logarithmusai táblákba vagynak öszveszedve, mellyeknek használása a' számvetésben, kivált nagy számoknál, sok könnyebséget okoz. A' bánásmód egyszerü és könnyü. Mert ha a' számok sokszorozandók, loga-

rithmusaikat kell öszveadni, ha elosztandók, kivonni; ha ellenben a' számok potentiára emelendők, logarithmusaikat exponenseikkel kell sokszorozni; ha gyökereik kivonandók, logarithmusaikat a' gyökér exponensekkel kell elosztani. Ezen számvetés nemét a' 17. században Neper János, skót báró, mások szerint már 1530. Stiefel, német pap, találta fel. Hajdanában a' logarithmusok csak mathematicai számolásoknál használtattak, a' közönseges életben pedig épen nem. De könnyebbség végett mind azoknak, kik nagy számvetésekkel bánnak, kivált kereskedőknek, ajánlható. A' logarithmusokat minden reguladetri példánál is lehet már használni, p. o. ha 460 darab 1290 tall. kerül, 8150 darab $\left(\frac{8150 \times 1290}{460}\right)$ tall. fog kerülni. A' hosszas sokszorozás és elosztás elkerülése végett, 8150 logarithmusát 1290 logarithmusához hozzá kell adni, 's a' summából 460 logarithmusát ki kell vonni. Ha már a' különbség a' logarithmusi táblákban felkerestetik, az annak megfelelő szám teszi a' keresett tallérok számát. A' legjobb logarithmusi táblák Vegatól és Callettől vagynak.

Logica (tulajdonkép λογικη t. i. επιστημη), a' gondolkozás és a' gondolatok helyes egybekötése törvényeinek tudománya; azonban bizonytalan, ha közelebb a' gondolkozástól-e, vagy a' beszédtől (mert a' λογος szó mindkettőt jelenti) kell e' nevezetet származtatnunk. Magyarul gondolkozás tudományának is neveztetik, mivel itt azon törvények tudományos előterjesztéséről van szó, mellyeket az értelem minden gondolkozásnál tartozik követni (innen a' logicai törvények), bár melly különböző tárgyu 's foglalatu legyen is az, és a' mellyek követése nélkül reánk nézve semmi igazság nem lehetséges. Ebben áll főképen a' Logica becse, hogy az nem csak az értelem practicus használásának sinórmértéke, hanem minden egyéb tudományokra, nevezetesen a' philosophiára, előrekészitő tudomány is legyen, magában foglalván azon utmutatást, miként kell minden esmeretnek tudományos öszvefüggést nyernie, és tudománnyá lennie, 's felállítván a' tudományos öszvefüggésnek megkivántatójit minden tudományos gondolkozási Egésznek képzésére 's megitélésére; mert a' gondolkozás törvényei egyszersmind a' tudománynak és annak elrendelésének törvényei. A' mennyiben azonban a' logicai törvények csak a' mi esmeretünknek abstract formáját határozzák meg, de arra koránt sem adnak utasítást, miként nyeri az ember esmeretének tárgyát 's miként teszen szert a' dolgokban való igazi belátásra (a' mivel a' tulajdonképi philosophia bibelődik), annyiban elválasztották ujabb időkben a' logicát a' tulajdonképi philosophiától, és formális tudománynak, vagy *formalis philosophiának* nevezték. Mindazáltal ha philosophiai tudománynak azt nevezzük, mellynek esmeretét nem a' tapasztalás tárgya, hanem magából az észből merítetett, ugy a' logica eredetiképen ollyan; mert a' gondolatok egybekötésének törvényei ebből a' kutfőből folynak, 's ahozképest a' logica foglalatja olly apodicticus nemü vagy megmutatható bizonyosságu, millyennel semmi más philosophiai tudomány foglalatja nem bir, épen azért, mivel ő a' gondolkozással, vagy az adatott esmeret viszonyának meghatározásával foglalatoskodik. A' honnan gyakorta szerfelett is magasztalták azt, kivált a' metaphysica vagy transcendentalis philosophia kisebbségével, és e' tekintetben a' mathesissel egy karba tették. De a' puszta, habár rendszeres gondolkozás, még nem philosophálás, a' legsystemásabb elrendelés is még nem teszen állításokat igazságokká, és a' megfoghatóság nem legfőbb czélja a' philosophiának; sőt minden demonstrativ bizonyosság felteszi annak okfőjinek igazságát, es valamelly tárgyat, mellyen azok kinyilatkoznak. A' logicának becsét tehát sem mértéken tul nem kell üzni, mint jelesül a' régibb philosophok cselekedtek, sem igazságtalanul lealacsonyita-

ni, mint az ujabbak gyakran tesznek. A' régieknél a' logicának említett feladásával gyakran az igazság egyetemes esmertető jegyeiről, vagy a' mi esmeretünk igazságának materiális feltételeiről való mélyebb philosophiai visgálódás is öszveköttetett, melly visgálódást némelly ujabbak majd a' metaphysicában helyezték, majd más kifejezés hijányában, némelly régibb philosophok értelmében, dialecticának nevezték, és igen természetesen (az etymologia és köz használás szerint a' dialectica és logica közt kevés a' különbség) a' logicához ragasztották. 'S valóban az utóbbik ama' visgálódással való öszveköttetés, és körének 's becsének szorosb meghatározása nélkül, gyakran inkább ártalmas mint hasznos volt, és a' philosophiát csupa formalis philosophiává tette; valamint hogy a' formálnak 's materiálnak minden igen éles elválasztása könnyen veszedelmessé es megrzoritóvá válik. Mások ismét amaz előre készitő visgálódást fundamentalis philosophiának nevezték. A' logica közönségesen tisztára és alkalmaztatottra osztatik. Az elsőbbnek visgálnia kell a' gondolkozást magában véve, annak törvényei, operatióji (megfogás, itélet és okoskodás) és azoknak productumai (megfogat, itélet és okoskodat) szerint, továbbá annak viszonyában valamelly gondolkozási egészre, valamint a' systemának és annak formájinak (definitióknak, felosztásoknak és megmutatásoknak) tudományos tökélyében; az alkalmaztatottnak pedig fel kell vennie a' gondolkozást azon különös subjectiv tekintetek között, mellyeket a' gondolkozási törvények alkalmaztatása körül tenni kell, minemü a' gondolkozásnak a' lélek egyéb nyilatkozásaival egybeköttetésére való viszony, és a' gondolkozásnak azon megszorításai 's akadályai, mellyek innen származnak, valamint az ellenmunkáló szerek is; végre fel kell vennie a' gondolkozást annak főbb köreire való viszonyjában is. Az utóbbi tekintetekben felteszi a' logica a' tapasztalati lélektudományt is, mellyel az, mint philosophiára előrekészitő tudomány, a' legszorosb egybeköttetésben is áll. — A' logicának tudományos kiképződését legelébb a' Görögöknél találjuk. Eleai Zeno neveztetik a' logica és dialectica atyjának: de azonban annak mivelése akkor inkább csak practicai érdektől, vagy a' beszélés és disputálás mesterségétől függött, 's mint okoskodások és megmutatások mestersége, majd sophisticává fajult. A' sophisták és a' megarai iskola (mellyet megarai Euclides alapitott) e' mesterséget nagyon kimivelék; honnan az utóbbi iskola hevristicai vagy dialecticai nevet kapott, és több sophismák feltalálása által nevezetes. Az első teljes, és tiszta tudományos próbatételt a' gondolkozás formájinak in abstracto előterjesztésére, Aristoteles tevé; azért is ő több jussal neveztethetik logica atyjának. Ide tartoznak az ő logicai munkáji, mellyeknek a' későbbi idő „*Organon*" nevet adott, 's mellyek csaknem két évezredig ő utána a' philosophok iskolájiban uralkodó tekinteteket megtartották. Ő a' maga visgálatait egyszersmind az igazság criteriumaira is kiterjesztette, miben őt Epicur, Zeno, a' stoikus iskola felállitója, Chrysipp és mások követték. Az a' tekintet, mellyet a' logica vagy dialectica a' későbbi időben, nevezetesen a' középkorban nyert, ugy hogy az szinte kifogás nélkül minden tudományok reál organonjának nézetett, és a' 8d. száztól fogva szabad mesterség gyanánt tanitatott, legfeljebb hágott a' scholastica philosophiában, melly a' sophisticának csak egy ujabb neme vala, és kiváltképen a' theologiának szolgált. Raymundus Lullus más formát igyekezett annak adni. A' scholasticusi tekintet ellen Campanella, Gassendi, Ramus Péter (*Pierre de la Ramée*), Baco és mások alapos ellenvetésekkel léptek fel. Descartes és Malebranche a' logicát ismét öszvevegyiték a' metaphysicával. Locke, Leibnitz és Wolf, Tschirnhausen, Thomasius, Crusius, Ploucquet, Lambert, Reimarus és mások nagy érdemet szerzettek az ujabb logica kimivelése körül. Hasonlóul Kant és az ő tanitványi, Kiesewetter,

Maasz, Hoffbauer, Krug, Friesz, nem különben Maimon, Bardili, Schulze, Reinhold, és mások. Fichte számkiveté azt a' philosophia megyéjéből, és a' metaphysicától függeni állitá. Schelling azt mondá, hogy az, mint formális tudomány, a' philosophiának még ellenébe is van téve. De Klein és Thanner, kik az ő nézetét követik, 's kivált egészen saját módon HEGEL (l. e.) igyekeztek ujobban a' logicát előterjeszteni, ugy hogy a' fő pont felett, t. i. annak a' metaphysicához való viszonya és formájinak a' philosophiai speculatio megyéjén való alkalmaztatása felett, mind eddig különbözők a' vélemények. A' logicának ujabb kidolgozásai között különös kijelelést érdemel Twestené, melly az analytica logicát sok sajátsággal és világossággal adja elő. Nálunk latin nyelven Fuchs, Carlowszky, Szentgyörgyi, Rozgonyi, Imre, Verner, 's legujabban Nyiry adának logicai oktatásokat; magyarul Apáczai, Ercsei, Imre, Fejér „Az ember kiformáltatása gondolkozó erejére nézve, vagy is a' közhasznu Logika" czimü munkájában. *A. B. S.*

LOGOGRAPHUSOK, azaz *mondairóknak* neveztetnek a' legrégibb görög prosaicusok, kik az eposzt történeti elbeszélésbe igyekeztek feloldani. Majdnem mind joniaiak, 's korok Kr. e. a' 6-ik század vége és az 5-ik kezdete. Legjelesbek voltak köztök: Cadmus Miletumból, Dionysius és Hecataeus ugyan onnét, Charon Lampsacusból, Xanthus, a' lydiai, Pherecydes a' leriai, Hellanicus Mitylenéből. Csak töredékek maradtak fen munkájikból. Herodot mintegy átmenetelt képez ezen logographusoktól a' valódi történetirókra.

LOGOGRIPH, magyarul szóháló, azaz betürejtvény l. SZÓREJTVÉNY.

LOIRE, Francziaország legnagyobb folyója, a' Sevennek Gerbier de Saux nevü hegyében ered az Ardèche megyében, és Bretagneban Nantesen alól ömlik a' tengerbe. Folyása hossza mintegy 90 mf. tesz. Ámbár sok helyen csekély a' mélysége, azonban Nantesig még is megbir nagyobb kereskedő hajókat, 's kisebbeket Briaireig, és még csekélyebbeket Roanneig. Francziaországnak a' revolutio után való uj felosztatásakor három megyének ada nevet, ugyan is a' loireinek, 's a' felső és alsó loireinek. 1815 azon határvonal, mellyet a' Loire Francziaországban képez, politicai fontosságot nyere; mert a' franczia sereg a' waterlooi ütközet után egészen Paris falaiig visszanyomatván, azon capitulationál fogva, melly az ideigleni kormány által Blücherrel és Wellingtonnal köttetett, minden további ellenségeskedés nélkül a' Loire megé vonult Davoust vezérlése alatt, 's innét Loire-seregnek nevezteték. *X.*

LOMBARDIA a' 6-dik században, midőn a' Longobardok Italiának nagy részét elfoglalák, Felsőitáliát tevé, később az austriai olasz tartományokat (név szerint Mailand és Mantua herczegségeket) nevezék austriai Lombardiának. Midőn Napoleon ezen és más tartományokból 1797 az alpesentuli, azután meg az olasz köztársaságot, 's végre 1805 az olasz királyságot képezé, egészen eltünt ezen név. Miolta Austria a' parisi béke által 1814 a' hajdani felső Italiának az olasz királysághoz kapcsolt nagyobb részét megnyeré, 1815 az ő olaszországi részét, lombard-velenczei királysággá változtatá. Ez a' hajdani Velencze köztársaság birodalmát (kivévén Istriát és Civida cantont, mellyek az ujabb illyriai királysághoz kerültek) Mailand austriai részét, Mantua herczegséget, Parma, Piazenza és a' pápai birtok egy kis részét, 's a' hajdan Helvetiához tartozó Veltlin, Worms és Claeven vidékeket foglalja magában. Helvetiával, Németországgal, az adriai tengerrel, Modenával, az egyházi birtokkal, Parmával és a' sardinai statussal határos. Nagysága 851 nsz. mf. 's lakosainak száma 4,279,000, kik közt 65,000 német, 5,500 zsidó 's egynehány görög. Folyóvizei a' Tagliamento, Piave, Brenta, Etsch (Adige) Po, Mincio, Ticino és Adda. Legnevezetesebb ta-

vai: a' Lago maggiore, Comotó, az Iseo- és Gardató; számos csatornáji is vannak. Földje nagyobb részint sik, csak éjszak felől érintik az Alpesek ágai e' tartományt, és Paduatól nyugotra az euganei hegyek terjednek el, mellyek többnyire vulkán eredetüek (17—1800 l. magasak). Ezen, legtöbb tájékain jelesen mivelt tartomány egy kerthez hasonlit. Éghajlatja az éjszaki 's Alperesekre dülő tájékain hidegebb, egyéb részein szelid, meleg és egészséges, azonban a' téli hidegtől 's fagytól nem kiméltetik meg; azért gyakran történik, hogy az olajfa, narancs, czitrom, és más gyenge növények elfagynak, a' szőlőtőke szenved 's a' folyókat jég boritja. Még a' velenczei lagunák is olly erősen befagynak, hogy órányi távolságra is járnak rajta. Van szarvas marhája, középszerü lova, durva gyapjas juha nagy számmal, szárnyas állatjai és hala, sőt selyemtenyésztése is. A' földmivelés a' lakosok legfőbb élelemforrása, 's földje, termékenysége miatt, gazdagon jutalmaz gabonával, kukoriczával, hüvelyes 's kerti veteményekkel, lennel 'sat. Hol a' föld vizenyős, ris alá használtatik, melly részint hon emésztetik meg, részint Németországba vitetik ki. Továbbá a' bor és olaj-termesztés is igen nagy divatban van. A' közönséges gyümölcsnemeken kivül gesztenye, mandola, fige, narancs, czitrom és babér terem benne. A' narancsal, czitrommal, és figével nagy kereskedés üzetik. Az ásványok országa vasat, rezet, márványt, sót, egynehányféle ásványos vizet ad. A' miv szorgalom nagyon megcsökkent. Legjelesebb gyárai selyem, üveg és vasárukat készitenek. A' selyemtenyésztés és selyemszövés az egész tartományban elterjedt. Mindenféle szövet, pántlika, kendő, harisnya és selyem-czérna vitetik ki. A' velenczei és muranoi üveggyárok hajdan jelesek voltak, 's hires az ottani tükörüveg. Még most is nagy tökéletességü üveggyöngyök és mindenféle üvegmunkák készitetnek a' tengervárosban. Az aczél és vasgyárok leginkább Bresciában virágoznak, honnét sok fegyver, kardpilinga, kés 'sat. vitetik ki. A' posztógyárok igen megritkultak. A' velenczei és mailandi arany és ezüstmivek hiresek. Porczelánt, félporczelánt, szőnyeget, papirost, sok módi árukat, mint álorczákat, mesterséges virágokat, hajkenőcsöt, kolbászt, czukros gyümölcsöt, metéltet és parmai sajtot is készitenek. A' hangának Cremona hegedüt, hárfát fuvolyát, 's más hangszereket szolgáltat. A' kivitel felülmulja a' bevitelt. Ezen, az austriai statussal egybekapcsolt, királyság különös szerkezettel bir. Egy alkirály által kormányoztatik, kinek széke Mailandban van. L. a' lombardi és velenczei kormányságra oszlik. A' kormány mindenikben a' bécsi legfelsőbb kormányszékek alatt egy kormányzóra és egy kormánytanácsra van bizva. A' lomb. kormányságnak 402 nsz. mf. 2,270,000 l. van, fővárosa Mailand; a' velenczei kormányság 449 nsz. mf. 2 mill. 9 ezer lakost számlál, 's fővárosa Velencze. A' kerületi hivatalok Delegatioknak neveztetnek. A' fejedelmi kormányszékek állandó collegiumok, 's a' nemzet különbféle osztályaiból vannak rendeltetve.

LOMBARDI SZÖVETSÉG, l. OLASZORSZÁG.

LOMBARDI OSKOLA, l. OLASZ MIVÉSZSÉG ÉS KÉPIRÁS TÖRTÉNETEI.

LOMNICZ, a' Karpát hegyeinek, név szerint pedig a' Tátrának legmagasabb bércze Szepesvármegyében; mellynek 8400 lábnyi magas orma, granit fejét a' fellegekbe rejti el.

LONDON, a' britt birodalom fővárosa, és sok tekintetben egyetlen egy hely a' föld kerekségén, 12 mf.nyire fekszik a' Themse torkolatjától, melly folyón a' legnagyobb kereskedő hajók egész a' városig mehetnek. Legfontosabb kereskedő hely az egész földön, 's legnagyobb város Európában, 1,274,800 lak., kik közt 50,000 az idegen. Londonnak részei 1.) a' tulajdonképi London, mel-

lyet az Angolok Citynek neveznek, 's melly a' város keleti részét teszi; 2) Westminster, melly a' városnak nyugoti része, — a' tulajdonképi Westminster város ennek csak egy kis részét teszi; 's 3) a' hajdani Southwark mezőváros. A' két első a' Themse éjszaki részén fekszik, az utolsó a' délin. Ezekhez járulnak még számos helységek, mellyek a' város terjedése közben ahoz kapcsoltattak. A' City és Westminster Middlesex grófsághoz, Southwark pedig a' Surry grófsághoz tartozik. Az egész város majdnem 4 német mfdnyi hosszu, 3 német mfdnyi széles, 's 14,000 utszát, 34 vásártért, 75 tért (squares) 's 250,000 1—6 emeletes házat foglal magában. Van benne 500-nál több isteni tiszteletre rendelt épület, 4,050 nevelő intézet, 176 könyvnyomó intézet, 800 könyvkereskedés, 360 kölcsönző könyvtár, 150 játékház, 13 tömlöcz, 49 fogház adósok számára, 13 játékszin, 90 vallási tudományos intézet, 98 ispotály, 73 gyámház, 200 serfőzés, 18 angol borgyár (szőlő-nedv nélkül), 5,200 ser- és 9,000 kávéház; továbbá 300 gyógyász, 1780 sebész, 580 gyógyszerárus, 131 jegyző, 1150 ügyvéd, 3480 ügyviselő, 1560 sáfár, 1200 pénzváltó, 60 bankier, 'sat. Nagy kőszéngőz lepi mindig a' várost, mellynek korma a' különben is barnás téglából épült házaknak komoly tekintetet ad, 's ugy elhomályositja a' levegőt, hogy a' szük Cityben télen délutáni 2 órakor már gyertyát kell gyujtani. A' City a' város nyugoti részével szembetünő ellenkezetben áll, mind házai mind lakosai minőségére nézve. A' Cityben a' házak, mellyek legnagyobb részint az 1666-ki nagy égés után épittettek, rendetlenek, alkalmatlanok, 's szük utszákba dugottak. A' City nagy épületei közé tartoznak a' börze és a' bank, mellyek közelében nagy kávéházak vagynak, hol a' kereskedők adnak és vesznek; igy Lloyds, egy a' börze felső emeletében lévő kávéház, a' legnagyobb kereskedők, 's kivált a' biztositók és csiszárok gyülőhelye (mellyet még az országlás is használ, ha a' kereskedőséggel valamelly nyilvános ujságot hirtelen akar tudatni); a' postaház; a' biztositó házak; a' tanácsház (Guildhall); a' lord-mayor (a' City első tisztviselője) palotája, mellynek the Mansion-house a' neve; az uj vámház (Custom-house); az uj kir. pénzverőház, a' keletindiai és más kereskedő társaságok házai 'sat. Nevezetesek még továbbá a' Cityben: Pál temploma, egy csuda nagyságu miv, melly azonban igen el van dugva, hossza 500, széle 250 láb, 340 lábnyi magas 's 145 lábnyi átmérőjü kuppal, — Wreen Kristóf 4 év alatt épité 's 1,500,000 font st. került; — a' Tower, egy régi vár, mellyben egy fontos levéltár 's az ország clenodiumai tartatnak, 's egyszersmind országos tömlöczül is szolgál; van itt czeken kivül egy fegyvertár, a' győzhetlen spanyol hajóhad maradványaival; a' Towert széles csatorna veszi körül, 's egy terrassén 60 ágyu áll, mellyek innepélyes alkalmakkal elsüttetnek. A' Cityben van még a' Bedlam-ispotály, legnagyobb bolondház Angliában; a' Newgate tömlöcz; az ó London-hid (915 l. hosz., 45 l. szél. 's középen 60 l. magas) 19 ivvel. Közel hozzá van a' nagy vizmü, melly a' város nagy részét folyóvizzel látja el. Azután a' már 1769 elkészült Blackfriarshid (1100' h. 42' sz.) 9 ivvel. E' kettő közt áll az uj vas Southwarkhid. Az e' hid közeletén álló emlék 202' mag. oszlop, melly az 1666-ki nagy égés emlékezetére állittatott fel. A' város nyugoti részében, mellyet a' Citytől semmi látható határ nem választ el, melly Londonnak felét teszi, 's a' hol csinos házakat, pompás téreket, egyenes utszákat, 's a' legszebb kövezetet találni egész Európában, nevezetesek: a' st. James palota, a' királyi lak, egy régi rendetlen épület, mellynek helyén hajdan egy, sz. Jakabnak szentelt ispotály állt, 's mellynek 1809 leégett délkeleti szárnya még most is omladékban hever; a' Westminster apátság, avagy sz. Péter temploma, egyike a' góth épités legjelesb maradványinak, mellyben a' királyok,

és sok, minden rendü hires férjfiak temetkező helye van, számtalan felséges siremlékekkel (VII és VIII Henriké, Newtoné, Shakespearé és Händelé). Westminsterhall, hol a' király koronáztatik, 's a' felső ház fontos esetekben törvényszéket ül. A' parlamentház, egy régi rosz épület; továbbá a' régi, nagy és pompás Westminsterhid (1223' h. 44' sz. 15 ivvel); az uj vas Vauxhall-vagy országló-herczeghid, 809' h. 9 ivvel; a' szinte uj, 1817 Jun. 18. a' waterlooi ütközet évnapján megnyittatott Waterloohid. E' 3 uj hidat magányos vállalkozók részvényekre épitették, az átmenésért csekélységet kell fizetni. Brunnel, egy franczia ingenieur, 1825 Themse alatti utat (Tunnel) kezde épitni, 's 1827. Maj. már 936 lábnyira haladt elő, midőn a' viz bele szakadt. Továbbá több szép izléssel épitett templom; több szép tér, mellyeknek közepe rendszerint sétányul szolgáló zöld hely. Buckinghamhouse helyén most egy, a' nemzet jóllétének megfelelő kir. palota áll. Carltonhouse, IV. György palotája, gazdag gyüjteménnyel minden nemzetek fegyvereiből, melly az Angolok indiai, egyiptomi, spanyolországi és waterlooi győzedelmei alkalmával tetemesen szaporitatott; a' Waterlootéren Cleopatra obeliszkje áll; Sommersethouse, a' nemzet-epitette pompás palota, mellyben a' tudományok kir. társaságának, a' miveszségek kir. academiájának, a' régiségtársaságnak, 's különbféle statushivatalaknak szobák vannak rendelve; a' Coventgarden- és a' Drurylane-játékszin, az olasz énekszin; a' britt muzeum, jeles régiség- természeti ritkaság- pénz- vertpénz- emlékpénz- és könyvgyüjtemény; a' talált gyermekek ispotálya; a' London-Infirmary vagy ispotály, egyike Angliában a' legszebb intézeteknek. A' város ezen nyugoti részén feküsznek: a' Hyde-Regents és st. James parkok. — Southwark, a' város legdélibb része, a' Themse jobb partján, egy régi gyárváros tekintetével bir, hol a' kormos házak rendetlenül 's összedugdosva feküsznek. Azonban itt is vagynak nagy és élénk utszák 's emlékezetes épületek, mint: a' Lambeth, a' canterburyi érsek lakása, 's az adósok fogháza (Kingsbench), mellyben a' foglyok, kik néha familiájokkal együtt mennek oda, legnagyobb kényelemmel élnek, 's még bált és hangversenyt is adnak. A' Westminsterhidtól mintegy 2 ang. mfdnyire fekszik a' vauxhalli nyilvános kert, a' Themse mellett. — London fabrikájiban felette jó és szép selyem, gyapju, pamut, arany, ezüst, aczél, sárgaréz, czin, bőr, üveg 'sat. áruk készitetnek. A' londoni kereskedőség a' roppant britt kereskedésnek $\frac{5}{6}$ részét tartja kezén. A' városnak 5000 hajója van; kikötőjébe, mellyben egyszerre 1000 hajó is elállhat, évenként 3000 angol 's 600 idegen hajó szál be, a' szárazon pedig 40,000 szekér hord bele és el belőle mindenféle kereskedési tárgyat. Évenként 15,000 hajó teher érkezik meg. Nevezetesek még a' város közelében egy társaság által 600,000 font költségen épitetett nyugotindiai dockok. Ezek mesterséges kikötőt képeznek, Greenwichtől átellenest feküsznek, 's két nagy medenczéből állanak, mellyek egyikébe 200—300 hajó fér. Ezekben szoktak a' Nyugotindiába járó hajók be-és lerakodni. A' Katalindockok, mellyek 1828 Oct. 25. nyittattak meg, 1,800,000 fontba kerültek. London az angliai bank, keletindiai, - déltengeri, - levantei, - hudsonöbli, - afrikai - és az angol héringhalászati társaságnak széke. Van benne 72 privát bank, 2 hajó - és 14 más biztositó társaság. London népességének majdnem $\frac{1}{7}$ kereskedés és hajózással foglalatoskodik.

Ugy látszik, hogy London már a' Caesarok britt táborozásai előtt is város volt. Tacitus Londinum-ot olly helynek nevezi, melly ugyan a' romai gyarmat diszczimét nem nyeré el, de mégis a' kereskedés főhelyének tekintethetik. Nagy Constantinról mondatik, hogy e' várost fallal körülvetette, 's püspökszéket állitott fel benne. A' heptarchia alatt London az essexi király lakvárosa volt, a' Dánoktól

több izben elpusztitatott, nagy Alfred által a' 9. század vége felé egész Anglia fővárosává tetetett, 's szabadságokkal megajándékoztatott, mellyeket hóditó Vilhelm 1067 irásban is megerősitett. Fitz-Almynról mondatik, hogy ő volt az első londoni polgármester, ki 1189 mayor czimet vön fel, mellyhez, 1354 lordczim is ragasztatott. 1381 és 1450 Wat Tyler és Jack Cale lázadásai nagy zavarba és kárba döntötték a' várost. 1542 több utszák kiköveztettek. Erzsébet királyné alatt London még csaknem a' Cityre volt szoritva, 's itt annyi volt a' kert, mint a' ház; és mégis tilalom által akarták terjedését gátolni. A' Spanyolország elleni háborukban London 1588—97 saját költségén 20,000 embert állitott, 's 38 hadi hajót készitett fel. 1603 és 1665 nagy pestis, 1666 pedig iszonyu égés pusztitotta a' várost. Ez utóbbi Sept. 2—6ig tartott, 's 13,200 házat, 87 templomot, 27 ispotályt 'sat. emésztett meg. *lm.*

Londonderry (Henrik Robert Stewart, lord, viscount és marquis), statusminister, Londonderry grófság lordlieutenantja, titkos tanácsnok, a' térdkötő rend vitéze 'sat. a' skót Stewart ház ivadéka, szül. Mount Stewartban, Irlandban, 1769. Cambridgeben tanulását végezvén, atyja befolyása 's gazdagsága által az irlandi alsó házba lépett 1789, hol kivált e' kérdés vitatásakor „szabad legyen-e Irlandnak Keletindiába kereskedni?“ tünteté ki magát. Itt a' nép részére állt. Az oppositio uj gyámolt reménylt benne; de ő buzgon védelmezé az országlásnak az irlandi nép elnyomására intézett rendszabásait. Lord Camden, az ő közel rokona, irlandi alkirályságra emeltetvén, ő első statustitoknok lön, 's ez maradt annak felváltója alatt is. E' polczon ügyesen viselé magát, 's a' lázongó catholicusok ellen vérengző rendszert állitata fel. Nagy részt vön Irland egyesitésében Nagybritanniával, 's azután a' közönséges nagybritanniai parlamentbe lépett. Addington alatt titkos tanácsnok 's a' Board of controul elölülője volt. Midőn Pitt, az amiensi béke megszegése után, a' kormányt ismét átvette, Castlereagh (e' volt Londonderry neve az atyja halála előtt) hadi minister lön 1805. Pitt halála után az oppositio részére állt, 's kikelt a' Fox-Granville ministerium ellen. 1807 ismét hadi minister lett, Perceval alatt. Ezolta szüntelen legszorosabb öszveköttetésben dolgozott sir Arthur Wellesley-el (Wellington herczeg). Ők ketten kormányozák a' britt cabinet által Europa sorsát, 's megbuktaták Napoleon hatalmát. Canning-el 1809 Sept. 21 párviadalra kelt, 's ennek következésében mind a' ketten letevék hivatalokat; hanem Castlereagh még azon évben visszalépett a' ministeriumba, mint a' külügyek titoknoka, 's Perceval halála (1812) olta legnagyobb befolyása volt a' cabinetbe. A' chatilloni congressusban személyesen részt vett, a' chaumonti egyezséget ő köté meg, a' fontainebleaui egyezségnek ellenmondott, mivel abban Napoleon császárnak nevezteték, 's közelsége miatt veszéllyel fenyegető sziget adaték neki. Azután Parisban 1814, a' bécsi congressuson, 's megint Parisban 1815 az 1830-ig tartott statusrendszer felállitásán sokat munkálkodott. Francziaországot még jobban szerette volna megnyirni. Aachenben, 1817, is nagy idegenséget mutatott Francziaország iránt. Laibachban nem volt személyesen jelen; azt irta azonban ez uttal az angol követeknek, hogy „Nagybritannia a' közbenjárást, mint kivételt a' közönséges okfejektől, csak a' legvégső szükség különös esetében esmeri el; de ezen kivételt, a' legvégső veszély nélkül, nem szabad szabály gyanánt felállitni, 's a' népjog rendeletei közé iktatni.“ Midőn erre a' spanyol ügy végett Bécsben és Veronában congressus vala tartandó, 's Görögország szabadsági harcza Anglia állását a' Kapu és Oroszország közt terhessé tevé, és még Irland nyugtalankodásai is aggodalmat gerjesztének: a' munka és parlamenti küzdés alatt leroskadt, 's különben is beteg testü lord megtébolyodott, 's

Aug. 12. 1822 nyakerét tollkéssel elvágta, és meghalt. A' familiai közben és magány életben mutatott charactere dicsértetik; de mint minister, ugy látszik, kérlelhetlen szigorusággal és keménységgel követé Pitt rendszerét, a' nélkül, hogy ennek eszével birt volna. Lord Byron igy itél róla: „Londonderry, mint minister, egyátalján despotai nézeteket mutatott, a' legnagyobb elfogultsággal párosulva, melly valaha bátorkodott minden országok szabadságát eltiporni. Csak akkor lesz ideje, ezen embert fájlalni, midőn Irland megszünik az ő születése napját siratni.“ Napoleon iránti viselete bizonyosan örökös szenny marad életében. *lm.*

LONGIMETRIA l. FÖLDMÉRÉS.

LONGOBARDOK vagy LANGOBARDOK egy német, vagy (Paulus diaconus szerint) scandináviai nép, a' Hermionok vagy Suevek nemzetségéből, de a' melly az Istaevonok között lakott. Legrégibb lakhelyeik az Elbe keleti részein voltak, Lüneburg herczegség keleti tájain, vagy az ugy nevezett Barden-Gau-ban. Itt lelé őket Tiberius csatázásaiban 's küzdött is velek. Strabo szerint Tiberiustól az Elbén túl üzettek, de Vellejus Paterculus, ki e' csatákban jelen volt, ezt nem emliti. Ezután a' Longobardokat Marbod alatt a' Markomannokkal való szövetségben találjuk, később a' Cheruskokhoz csatlották magokat, kiken évek multával diadalmaskodván, határaikat 's hatalmokat mind inkább kiterjesztek. Több tartományokat birtak 's uralkodó nemzetet képzettek. De eljött az idő, hol az általok elnyomatott Cheruskok a' szabadságot 's fenséget kiviván, őket régi szük helyeikbe visszaszorították. Ezolta 200 esztendeig semmi sem hallatszott felőlök, mig ismét az 5 század végén a' Duna éjszaki részén, a' Rugok honában tünték elő, 's minekutána I Justinian görög császártól Noricumot 's Pannonia egy részét birtokul nyerték, az Avarok segitségével Erdélyben a' Gepidák országának véget vetettek, 566 Alboin királyjok alatt. Ugyan ez alatt foglalták el 20,000 kivándorlott Szász segedelmével egész felső Olaszországot, melly Longobardok hazájának, később LOMBARDIÁNAK (l. e.) neveztetett. Liutprand királyok (713—726) birtokokat közép Olaszországban is kiterjesztő. Nagy Károly volt első, ki királyokat, Desideriust, (774) Paviában, e' városnak hat hónapi ostromlása után, foglyává tevé, 's a' Longobardok országának véget vetett. —*cs.*

LOSONCZ, népes mezőváros Nográdvármegye losonczi járásában; Gácshoz fél mföldnyire, igen kies helyen fekszik. Vidéke csatahelyül szolgált 1451 Hunyadi Jánosnak, a' halhatatlan emlékünek, ki itt Giskra harczosaival több izben győzedelmet aratva ütközött meg. A' város náponként szépül; nevezetesek benne a' ref. gymnasium, a' posztó- és cserépedény-gyár, a' papiros malom 'sat. Itt tartatnak a' vármegye gyülései és törvénykezései. Lakosai, kik 216 h. mintegy 3000 számláltatnak, legnagyobb részint magyarok. Vára még most is diszes állapotban tartatik.

LOTHARINGIA, igy neveztetve az ifjabbik Lothártól, ki ezen tartományt, testvérével II Lajos és Károllyal 855 történt osztozkodásakor nyeré, hajdan Austrasia királyság egy részét tevé, 's két részre vala osztva, alsó és felső Lotharingiára. Az elsőhez a' Rajna, Maas, és Schelde közti, egészen a' tengerig terjedő tartomány tartozott; a' másik a' Rajna 's Mosel közti tartományt foglalá magában. A' későbbi Lotharingia, Elsaszal, Franche-comtéval, Champagneval Luxemburggal, a' mostani alsó rajnai porosz tartománnyal, és a' bajor királyság rajnai kerületével határos. 479 nsz.mf. 1,220,000 l. van és jelenleg a' Maas, Wasgau, Mosel és Meurthe franczia megyéket képezi. A' nagy erdőségek és hegységek, mellyek közt a' Wasgau legjelesebb, baromtenyésztésre igen alkalmasak, és sok vaddal birnak, 's rezet, vasat, czint, és egy kis ezüstöt is adnak. E' mel-

lett sós forrásai és halas tavai is vagynak. A' köves és nagyobb részint sovány föld nem ad a' lakosoknak elegendő élelmet, a' honnét is nagyobb része árpa kenyérrel 's krumplival él; a' szőlőmivelés virágzik. Főfolyóji: a' Maas, Mosel, Saar és Saone, melly utolsó Lotharingiának határait érinti. A' cath. lakosok nyelve franczia, kivevén az ugy nevezett német kerületet, hol németül beszélnek. A' nép törzsöke német. Lotharingia már századok olta czivakodás tárgya volt Német- és Francziaországok közt. I Henrik császár sógorának, Giselbertnek, ezen tartományokat mint herczegséget adá, I Otto pedig vejének Konrádnak, a' frankeni bölcsnek. Ugyan ezt tevé II Otto és III Henrik is. Lotharingia tehát német bérbirtoknak esmertetett. Midőn merész Károly, lotharingiai herczeg, 1431 férjfiu örökös nélkül halt meg, Lotharingia az ő leányára, Izabellára, szált, 's Fridrik, Izabella veje, a' ki Lotharingiát megtartá, két unokája, Antal és Claudius által 1508 a' lotharingiai fő és mellékline'at alapitá, melly utolsó Francziaországban ágozott el (*ducs de Guise, d' Aumale, d' Elboeuf, d' Harcourt*). Ezen idő olta (1540) Francziaország minden lotharingiai ügyekbe bele avatkozék. Lotharingiai Károly a' 30 éves háboruban, mivel Austriával tarta, elüzetett; 1659 kemény feltételek alatt visszanyeré tartományait, és 1662 megegyezett Francziaországgal, hogy Lotharingia az ő halála után Francziaországhoz kapcsoltassék, a' lotharingiai ház ellenben a' kir. herczegek közé számláltassék. Mind e' mellett még egyszer elüzetett, és austriai hadiszolgálatban halt meg. Csak testvérének unokája, Leopold, esmertetett a' ryswiki héke által (1697) Lotharingia uralkodó herczegének. Végre még is eléré Francziaország czélját, mivel XV Lajos ipa, Szaniszló, az elüzött lengyel király, a' bécsi béke által Nov. 8. 1738 Lotharingia és Bar herczegségeket (kivévén Falkenstein grófságot) fejedelmi birtokul nyerte holtáiglan, halála (1766) után pedig mind a' két tartomány Francziaországra szált, 's azzal egyesitetett. A' második parisi béke által 1815 L. egy kis része, a' Saarlouis erősséggel együtt, Németországnak engedtetett, és most az alsó rajnai Porosztartományhoz tartozik. Nancy (l. e.) fővárosán kivül Luneville (l. e.) az 1801 béke által lett hiressé. Lotharingiai Claudius herczeg utódjai kihaltak. Ezen lineának utolsó férjfi ága, Károly Eugen lotharing-elboeufi herczeg, csász. kir. tábornok, szül. Sept. 25. 1751, ki a' fran. revolutio kezdetekor Lambesc kir. herczeg név alatt a' Royal Allemand ezredet vezérlé, és azután austriai szolgálatba lépe, Bécsben Nov. 21. 1825 halt meg. Antal herczeg utódjai Austriában, Toscanában és Modenában uralkodnak. L. Henri Etienne-től „*Resumé de l' histoire de Lothaire*" (Paris 1825.)

Lotus, Lotos, növény, az egyptombelieknél és Indusoknál szent, 's az átváltozást jelentő. A' lotos szára Visnu köldökéből ered, mint a' termékenység jelképéből; kifejlett virága, pedig, nézőhelye a' földnek és emberi nemnek, a' vizen ringattatik. A' virág közepén a' gyömölcsgom emelkedik, Lingam vagy Merunak neveztetve, mint a' föld magas száraza; a' virágkoronának négy szirma a' világtájak négy fő országát jegyezi, a' félszigeteket. (L. Rittertől: „*Erdkunde*"). Isis titkaiban Sickler szerint a' homályban tartózkodást jelenti 's a' léleknek felemelkedését a' világossághoz. Lotus, Kerep, virágnem Diószegi-Fazekasnál, 6 fajjal a' kétfalkások között; a' természeti irányzatban a' kétszikeseknél a' pillangósokhoz tartozó. —*j—a.*

Lotteria. Két főneme van, u. m. 1) számlotteria vagy Lotto (*Lotto di Genua*). Ez Genuában vette eredetét, hol a' tanácsi hivatalra választandók (candidatusok) neveiket szerencse kerékbe hányták, 's ugy huzták ki; melly alkalmatossággal sokan fogadkoztak pénzbe, ki lesz ki nem lesz tanácsos, 's ebből kerekedett azután a' rendes lotteria. Nevezetesen egy Gentile nevüről beszélik, hogy 1620 hoz-

ta volna legelőször szokásba a' lotteriát, 's mivel a' Gentile nevet történetesen nem huztak ki, a' köznép azt hitte, hogy nevét személyestől együtt elvitte volna az ördög (*vox populi, vox Dei*). Az illy lotteriában 90 szám játszik, mellyekből minden huzáskor 5 számot huznak ki. A' nyereségnek tulajdonképen csak négy nemei vagynak, u. m. Estrado, mikor csak egy számot kell kitalálni az öt közül, 14-szeresen fizettetik a' betétel. A' fogadás, mikor mintegy fogadkozik a' játszó magával a' lotteriával, meghatározván, hogy számai első, második, harmadik 'sat. huzásban jőnek ki. Ha megnyeri fogadását, 67szer annyit kap, mint a' mennyit betett. Az Ambo, ha két számot eltalál a' kihuzattak közül, mellyre 240szer annyit kap, mint a' mit betett. A' Terno, mikor három számot talál ki, 's 4800szorosan kapja meg a' betételt. A' Quaternok, Quinternok csak későbbi módosításai a' játéknak. A' másik fő neme a' lotteriának az ugy neveztetett Osztály-Lotteria, mellyben a' kihuzások szakaszokra v. osztályokra vagynak felosztva, 's a' betételeket is nem egyszerre, hanem apró részekben lehet egymás után tenni. Azonban a' lotteriai főkormány csak egész sorsokat ad ki, és vesz vissza a' nyereség kifizetésekor, hanem a' gyüjtőhelyek felosztják azokat több apró részekre, félre, negyed, nyolczad, 16od részre, hogy könnyebben kaphassanak, és a' pénzetlenebbek is részt vehessenek a' játékban. Ha az illy sorsszámok soká benn maradnak a' szerencse-kerékben, a' játék vége felé, mikor már nagy reménység van, hogy kihuzatnak, erős keletüek, és nagy áron adják el birtokosaik; sokszor tiz-husz-annyit is adnak egy illy sorsért, mint a' mennyi a' kiszabott betételi summa volt.

Loudon vagy Laudon (Gideon Erneszt, báró), egyik a' leghiresb austriai hadi vezérek közül a' 18 században, szül. Tootzenben Lieflandban, 1716 Oct. 10. származott egy, a' scotiai Ayre grófságban virágzott, régi de szegény nemzetségből, mellynek egyik ága 14 században Lieflandba szakadt. L. 1731ben mint kadét orosz szolgálatba lépe, Danzig ostromoltatásán jelen vala, Anna czászárné segitségével a' Rajnához mene, és Münich alatt a' Török és Tatár elleni háboruban, Otzakov, Azov és Chotzym ostromoltatásában és a' sztavucsani ütközetben, káplárból hadnagyságra emelkedett. Elbocsátatván az 1739ki békeség után Hochstetten földijével, és Löwenwold udvari marsall titoknokával, kinek Bécsben nevezetes barátjai voltak, esmerkedék meg. Ez azt tanácslá Loudonnak, ajánlaná szolgálatit a' czászárnénak. A' fiatal katona Berlinen keresztül vette utját. Itt szinte elbocsátott fegyvertársokat talált. Némellyek biztatták, hogy magát nagy Fridriknél vezettesse be. Loudon a' porosz seregnél szeretett volna szolgálni; hanem a' király soká várakoztatta, 's e' miatt Berlinben olly sanyaruságra jutott, hogy leirás után éldegelni kénytelen vala, 's midőn elvégre a' király eleibe járulna, ez elfordulván azt mondá: „*La physiognomie de cet homme ne me convient pas.*" Erre L. Bécsbe mene, hol Ferencz nagyherczeg (utóbb Mária Therezia férje) által M. Thereziához bevezettetvén, 1742 Decemberb. Trenk pandurjai közt kapitánnyá neveztetett. Ezen vad csoporttal táborozott Bajorországban és a' Rajna mellett. Itt Elsaszabern mellett (teljes életében egyetlen egyszer) nagy sebet kapott, 's fogságba esett. Kiváltatván, a' második szileziai háboruban, II Fridrik ellen, a' Hohenfriedberg és Sorr melletti csatákban harczola. Meglévén a' békeség, és Loudon kénytelen lévén Trenk gonosz fondorkodásai miatt elbocsáttatását kérni, Bécsbe ment, 's előmutatván Trenktől Elsaszban és Bajorországban vett parancsolatait, megmutatta, hogy a' nevezett országban elkövetett kegyetlenségeket, mellyekkel a' boszuállást szomjuhozó pandurkapitány őt vádolá, nem ő, hanem Trenk tette. Erre Trenk és Loudon közt kettős viadal készült, melly azonban el-

maradt, mivel Trenk elfogatott, 's mint tudjuk, Spielbergre vitetett. A' vagyon és szolgálattalan Loudon most Bécsben olly nyomorultan élt, hogy nehány könyvet sem vehete meg, felsőbb hadi mesterség megtanulására vágyó kiváncsiságának kielégitésére. Utóbb barátai még is főstrásamesterséget szereztek neki a' likkai magyar végőrezrednél. L. ottan megházasodott, elvévén Hagen Klárát, egy horvát katonatisztnek leányát, kitől azonban gyermeke soha sem lett, és a' protestans hitről a' catholia hitre tért által. Itten öt esztendeig mivelvén a' mathematicai és hadi földleirási tudományokat, a' hét esztendős háboru kitört, és L. ismét kedvetlen állapotba került. Petazzi, a' Horvátországban kormányzó general, alacsony lelkü 's minden talentumot gyülölő ember, ki az őt feljülmuló főstrázsamestert nem szenvedhette, L. nevét a' táborba menendő tisztek Bécsből jött névsorából önkényesen kivonta. Ezen alávalóságon megindult a' derék katona, 's ha mindjárt subordinatio megsértésével vádoltatnék is, Bécsbe mene panaszra; hanem, Petazzi tudósitásai miatt, ottan csupa ellenséget találá. Azon parancsolat, mellynél fogva, erős megdorgálás után, végőri tisztébe ismét visszamennie kellett volna, már aláirás végett benyujtatott vala, midőn régi barátja Hochstetten, ki épen akkor a' bécsi udvari és statuscanzelláriánál hivataloskodék, érette herczeg Kaunitzhoz folyamodott 's kivivta, hogy L. mint alezredes egy, a' birodalmi sereg mozdulatai segitésére szánt, könnyü csapathoz küldeték. Mikor L., ki Austriát későbben többször a' legnagyobb veszedelemben megtartotta, ezen örvendetes hirt vette, nyomorult fedélalatti szobában találták. L. azonban szerencsésen elkerülé a' birodalmi öszvefoltozott seregben való eltemettetését, Browne feldmarsal derékseregéhez küldetvén, mellyet Fridrik Lowositz mellett épen akkor megvert volt. L. csak hamar mint bátor vezér jelelé ki magát. Tetschen, Hirschfeld és Prága alatti ütközötben, ugy szinte a' Poroszoknak a' kolini csata utáni üldöztötésökben, mind á' felsőbbek megelégedését, ming a' katonaság bizodalmát megnyerte, 's a' katona rövid idő mulvá azt hitte, hogy csak ő alatta győzhet. Azután herczeg Hildburghausen a' birodalmi sereghez, mellyel épen akor a' franczia sereg is, Soubise alatt, öszveegyesült, fővezérül küldetvén, szivfakadva kénytelen volt a' Gotha melletti gyalázatos megtámadást Seidlitz alatt, és a' roszbachi veszedelmet nézni, és nem segithetni; melly szomoru pillanatban a' a' Bécsből küldött 's curirostől együtt a' porosz huszárok által elfogott felségi levél is, melly által generállá neveztetett, 's mellyet neki II Fridrik, tisztelkedő levéllel együtt, kézhez szolgáltatott, igen csekély vigasztalást nyujthata a' hősnek. 1758ban Olmütz megszabaditásában tett szolgálatjának jutalmául M. Therezia rendjét, és három hónappal később ugyan azon rend nagy keresztét kapta, 's feldmarsalli helytartóvá neveztetett. Mint vivott meg Fouquetval a' braunaui szoros völgyben, mint lézengett egész Brandenburgban, mint segitette nagyobbára a' hochkircheni győzedelmet, 's ottan porosz huszárok által szinte elfogatott, mint emeltetett a' császárné által báróságra, 's mint eszközlötte ki az 1759ki táborozásban a' KUNERSDORFI győzedelmet (l. e.) egyedül az által, hogy utolsó szempillánatban neki vágtatott; mint küzdött visszavonultában Lengyelországon keresztül mind a' körüle repkedő ellenséggel, mind a' rosz időve és elemekkel; mint lett hadiszertármesterré 's 30,000 emberből álló tulajdon had vezérévé, mind ezt itten csak érinteni lehet. 1760 Januar 29. Landshut mellett Szileziában Fouquetet meggyőzé és elfogá, Glatzot rárohanás által bevevé, Boroszlót ostromlá, 's Daun seregét a' liegnitzi csata után visszavonultában olly mesterségesen oltalmazá, hogy nagy Fridrik felkiáltana: „Hátrálni Loudontól kell tanulnunk; ő ugy hagyja el a' mezőt, mint ha győzött

volna!“ Az 1761ki táborozásban kevés alkalma volt vitézségének a' csatamezőn bebizonyitására; azonban megmutatá, melly ügyesen tudott a' semmi határozathoz nem hozható Butturlin orosz vezérrel alkudozni. Ezen táborozásnak dicső befejezéséül szint olly bátor, mint a' hadi történetekben nevezetes tettet vitt véghez, midőn t. i. October 1-jén az élelemmel és hadi néppel jól felkészült Schweidnitzet, megszálás nélkül, rögtön fogás által bevette, 's az által nem csak Bécsben az urakat, hanem az ellenséget is elbámitotta 's a' nevezetes győzedelem miatt, a' bécsi udvari hadi tanács által csak nem számadásra vonatott. A' hubertsburgi békeség után, egészsége helyreállitása végett karlsbadi ferdőben mulata, hol Gellerttel barátságosan megesmerkedék *). 1773ban II Jó'sef császárral az ujolag szerzett Halics és Ladomir országokban járt. A' bajor öröklés miatti háborúban mint feldmarsall az egész sereg vezérletét átvevé; hanem a' hamar beállott békeség miatt semmi uj bizonyságát nem adhatá fővezéri ügyességének. Ez és a' török háboru közt elfolyt 9 esztendőt szorgalmatos tanulással tölté el. II Jó'sef eleinte azt gondolta, hogy a' török háborut Loudon nélkül is kivivhatja: de a' környülállások csak hamar kinszeriték a' tapasztalt öreg bajnokhoz folyamodni, 's ezen pillanat olta a' győzedelem többet el nem hagyta a' császári zászlókat. Dubicza bevétetett 's falai alatt egy török sereg megveretett, Nádorfejérvár erővel elfoglaltatott, és Szemendrának őrnép adatott. Nádorfejérvár bevételéért Jó'sef az egészen brillantból álló és a' császári házi kincstárban feltartatni szokott csillagát a' M. Theresia rendének, mellyet tulajdonképen csak a' fejdelem, mint a' rend nagymestere, hordhat, **) adta a' győztes hősnek, 's egyszersmind, a' mi Austriában a' hires Eugen olta senkivel sem történt, határtalan hadi hatalmat és generalissimusi rangot. L. ezen táborozással fejezé be dicsőséges hadi pályáját; mert midőn csak hamar azután Morvában egy austr. sereg Poroszország ellen felállitatott, melly öreg vezérét örömmel látá előtte, véletlenül megholt Neutitzscheinban (Morvában) 1790 Jul. 14. Sirját a' Bécshez közel fekvő hadersdorfi kertében, mellyet hajdan M. Therezia sok veszedelemből megmentőjének ajándékozott vala, egy, Nádorfejérvár bevételekor talált, régi siremléknek darabjai ékesitik. Ezen vezér characteristicájához, mellyet Gellert a' fh. h. adott, még azt emlitjük, hogy az ő tanulási szorgalma agg korában sem szünt meg, és hogy terveinek hirtelensége és bátorsága korával inkább nevekedni, mint enyészni látszott. Életében, minden tekintetben mérsekelt volt, 's szerénysége olly nagy, hogy egyszer herczeg Ahremberg a' császárnénak, midőn egy udvari ünneplés alkalmával L. után tudakozódnék, azt felelte: „*Le voilà comme toujours derrière la porte, tout honteux d' avoir tant de mérite.*“

Louisd'or, *Lajosarany*, franczia aranypénz. Nevét XIII Lajostól nyerte, ki illyent 1640 legelső veretett. A' régi Lajosaranynak közönségesen 8 for. a' becse; az ujabbé (Carolin) 9 for. 30 kr.

Louvois (*François Michel le Tellier, marquis de*), Le Tellier canczellár és statustitoknok fija, szül. Parisban Jan. 18. 1641, 's 1666, olly korban, midőn mások még a' legalsóbb hivata'okra is alig alkalmaztatnak, statustitoknok és hadi minister lön, XIV Lajosnál. Ha a' status a' háboru végett vagyon, 's a' háboru a' hadiminister miatt szükséges: ugy L. bizonyosan a' legnagyobb hadi mi-

*) A' költő „*Briefwechsel Christian Fürchtegott Gellert's mit Demoiselle Lucius*-ában“ (kiadta Ebert F. A.) karlsbadi társalkodását az austriai vezérrel leirja.

**) Loudon halála után Leopold császár ezen keresztet az özvegytől 50,000 forinton váltotta ki.

nisternek tekintethetik; mert ő igen sokat tett Lajos nagy vezéreinek győzödelmeiért; de ha ministernek az emberi méltóságról, a' status czéljáról 's a' polgárok javáról helyes fogattal szükség birnia: ugy L. nem volt nagy kormányfi, 's még kevesbé jó polgár vagy nemes ember. A' franczia hadat átaljában nagy tökéletességre emelte, a' fenyitéket fentartotta, 's még a' tiszteket is engedelmességre szoktatta. A' génietest és pattantyusság neki köszöni utóbbi jelességének megalapitatását, ámbár e' részben Vauban és Colbert is nagyon segitették. Mint kormányfi, XIV Lajos korában a' háboru és pusztitás daemona volt. Alig lépett ministeri polczára, azonnal átlátá, hogy őt Lajos nem fogja szeretni. Ezért tehát a' legkiterjedtebb tervekbe keveré a' királyt, mellyek által szükségessé akarta magát tenni. Legelsőben arra birá Lajost, hogy az innepélyes lemondással nem gondolva, foglaltassa el Franche Comtét és spanyol Németalföldet. Ezen háboruból (1667 és 1669) sok más háboru következett, mellyek Francziaországot elgyengitették. Az aacheni béke (1668) után egyre táplálta Lajosban a' Németalföldiek iránti gyülölséget. 180,000 emberből álló jól felkészült sereg könnyüvé tevé 1672 a' boszuálló háborut; ezért reá birá L. a' királyt, a' békéért esdeklő Hollandiak nagy ajánlatinak el nem fogadására. Ezt látván más hatalmasságok, fegyvert fogtak a' Hollandiak mellett, 's 6 évig tartott a' küzdés. A' nimwegeni béke után a' hadak tacticai kimivelésére fordità minden erejét. E' mellett kémeket tartott minden udvarnál. Most elkezdődtek a' franczia reuniok; Austria kikelt ezen rabló rendszer ellen; de mig a' német császárral ez iránt alkudozás folytattatnék, az alatt Louvois egy derék sereggel Strasburg, szabad németbirodalmi város, előtt termett, 's ijesztéssel és arannyal feladásra birta a' polgárokat (Sept. 30. 1680). Szintigy foglalta el Boufflers Casalest, Olaszország kulcsát. Ezen idő tájban befolyást nyert Maintenon asszony a' királyra. A' gyanakodó L. mindent elkövetett az övének megtartására; de csak azt vihette ki, hogy a' király a' nevezett asszonnyal történt egybekeltét nyilvánosan ki nem hirdetteté. Ezért Maintenon az ő megbuktatásán dolgozott. Midőn a' király a' reformatusokat megtéritni igyekezett, L. rábeszélés helyett erőszakot ajánlt. A' kemény kir. edictumokon kivül ő különösen e' szavakat irá a' kormányzókhoz: „A' király azt akarja, hogy a' legnagyobb szigoruság éreztessék azokkal, kik ő felsége vallását elfogadni nem akarják.“ A' lélekesmeretek meghóditására ezer meg ezer dragonyost küldé a' tartományokba. E' miatt mintegy 700,000 szorgalmas polgár kiköltözött. E' tájban csökkenni kezdett tekintete a' király előtt. Hogy tehát magát szükségesebbé tegye, az augsburgi ligát, melly csupán védelemre czélzott, ürügyül használva, berontatott a' német földre 1689, melly igaztalan tettel egész Európát Francziaország ellen fegyverkeztette. A' háboru szárazon is vizen is folytattatott. Vizen az Angolok a' la hoguei ütközetet megnyerték, 's a' franczia hajóhad eltörlésével saját tengeri hatalmoknak egész Europa előtt fő rangot szereztek. A' szárazon irtóztató kegyetlenséget fejtetett ki Louvois. 1689 Jan. és Febr. az egész Pfalzot feldulatta, a' városokat, falukat kiraboltatá, porrá égetteté. Trierrel is igy vala teendő, ha a' király — Maintenon előterjesztésére — hatalmasan nem parancsol ellenkezőt. Ezentul többször jött a' királlyal öszveütődésbe, annyira, hogy ez lapoczkát és botot is fogott ellene. Mind ez nagy benyomást tön a' ministerre, 's egészségét annyira megrontá, hogy 1691 Jul. 16. megholt. A' király nem sajnálta; a' status pedig örvendett halálán, mert ha jeles volt is mint minister, mint ember szörnyetegnek mondathatik méltán.

Louvre, a' régi kir. palota Parisban, a' Seine éjszaki partján, pompás négyoldalu épület, közepén egy udvarral. Nevének szár-

mazása 's első épitetésének ideje nem tudatik. Annyi bizonyos, hogy itt Filep Auguszt (1214) várt épitete statustömlöcznek; V Károly (1364—80) kicsinositatá azt; I Ferencz azon részét emelteté, melly most ó Louvrenek mondatik. IV Henrik, XIII és XIV Lajos szinte toldottak valamit hozzá. Napoleon be akará fejeztetni, de megbukta ebben is gátolta. A' revolutio olta a' Louvre földszinti részében a' régiséggyüjtemény áll, itt tartatik a' nemzeti mivszorgalom kitétele; itt az academia ülései.

Löven (Loeven, Leuven, francziául Louvain), a' belgiumi királysághoz tartozó Délbrabant tartomány fővárosa, a' Dyle folyó és egy csatorna mellett, melly a' Rupelbe vezet. A' 14 században 200,000 lakosa volt, de az 1378-ki lázadás szigoru megbüntetése miatt sokan kiköltöztek Angliába, hol a' gyapju- és posztógyárokat alapitották. Most 25,400 lak., egyeteme, derék könyvtára 's füvészkertje van. Ser- és czukorfőzése, kartonfestése, pamutfonása 's gabonakereskedése jeles. *lm.*

Loxodromia, a' hajók ferde futása, azaz a' négy főszéltájon kivül ferde irányban hajózás.

Loyola Ignácz, l. Jesuiták.

Lübeck, hajdan a' hansavárosok feje, most egyike a' német szövetség négy szabad városának. II Adolf holstein-schaumburgi gróftól alapitaték 1144-ben. Szabadságba 1226 tette magát 's a' hansaszövetség fejévé lett; hajóserege uralkodék a' balti tengeren, falai között menedéket lelt Gusztáv Wasa II Keresztély elől. Most vártalan, 3071 nagyobb házzal, 23,000 lakossal. Sánczaiból séták csináltattak. Fekvése szép, egy szigeten a' Trave és Wackenitz között. 1530 olta az evang.-lutherana vallás maradt benne uralkodó. A' főtemplom sok régiséggel és emlékekkel bir; Mária egyházában Quellino főoltára, csillagászi órák 's a' halott táncz hiresek. Van benne még egy reform. és egy catholicus templom. Szegények intézetei 's 7 osztályos gymnasiuma jelesek. Polgárainak lelkes munkásságát bizonyitják egy rajzoskola a' mesteremberek számára, egy kereskedő intézet, egy hazai társaság a' köz munkásság előmozditására, valamint más intézetek és egyesületek. Helyezete által megkinálva jó küldő kereskedést üz L. Némethon 's a' balti partok tartományai között, nagy önkereskedést borral, bőrrel, kenderrel, gabonával; fontos bankviszonyban áll Hamburggal, Rostockkal, Koppenhaggal, Pétervárával. Két biztositó társaság és 1 börze is van itt, a' lakosok mintegy 70—80 tulajdon hajót birnak. 1814-ben 1000 hajónál több érkezett bele. A' Steckenitz által, melly a' város felett a' Traveba esik 's Dolwenau által az Elbével öszveköttetik, az Elbébe hajózhatnak a' lübeckiek, 's Hamburg sok balti portékát Lübecken által vesz. Vannak benne czukorgyár, bőr-, tobák-, keményitő-, kalap-, karton-, 's gyapjugyárok, enyvfőzés 'stb. A' város birtoka, Bergedorf és Vierlande felével (mellyeket Hamburggal felezve bir) 6 nsz. mf. 19,000 lakossal. E'hez tartozik Travemünde városkája, a' Trave tengerbe folyásánál, kikötővel 's tengeri ferdővel. — 1806-ban a' birodalom eltörültetése alkalmával, Lübeck szabad hansaváros maradt. A' lübecki csata és ostrom után, Nov. 6. 1806 itt végzé Blücher visszavonulását a' ratkaui hódolás által; 9500 porosz, 1500 hajóról elkésett svéd lön franczia fogoly; Lübeck kiraboltaték. 1810 L. a' franczia elbetorkolati departementhez tartozék. A' szabadsági harczban a' hansalegióban Lübeck gyermekei is harczoltak. 1813-ban viszont franczia kézre jutott L. de a' lipcsei ütközet után megszabadult. Azolta köztársasági alkotmánya van. A' tanács 4 polgármesterből és 16 tanácsrokonból (*Rathsverwandte*) áll; az egész polgárság 12 collegiomból, mellyeknek mindenike egy szózattal bir a' polgári tanácskozásoknál. A' hadisereg 14 polgár és egy vadász dan-

darból áll. Esztendei jövedelme 400,000 forintra számoltatik; adóssága 3 millió forint. A' német szövetségi gyülésen a' többi 3 szabad várossal egy összes, és a' tágasabb szövetségi gyülésben 1 tulajdon szava van Lübecknek. Most helye a' szabad városok felebbviteli törvényszékének. 55.

Lubló, egyike a' szepesi tizenhat koronavárosoknak, egy dombon a' Poprád vize mellett fekszik, Kézsmárktól 7 mértföldnyire. Vára magas hegyen épült, 1308 Trencsényi Máté által különösen megerősittetett, de 1769 Dirzinszky vezérlése alatt az egyesült Lengyelek által majdnem végkép elpusztittatott. Egy órányira a' várostól, egy mély völgyben, magas szálu fenyőktől beárnyalva fekszik a' lublói ferdő és savanyuviz-forrás, melly, a' mint mondatik, a' füredit és bártfait mind erejére mind jóságára nézve feljülmulja. A' lakosok szász eredetüek, nagy kereskedést üznek borral és lőcsei méhserrel. 330 házban mintegy 2000-en számláltatnak. 54.

Lucanus (Marcus Annaeus), romai költő, szül. Cordubában Spanyolországban, K. e. mintegy 38 körül. Atyja, romai lovag, Seneca philosophus legifjabbik testvére volt. Még gyermek korában ment L. Romába, hol a' philosophiában, grammaticában és rhetoricában a' legügyesebb tanitók által oktattatott. Seneca vezette be a' nyilvános életbe. Még törvényes kora előtt quaestor lön, 's az Augurok collegiumába lépe. Lucanus már hirt szerze magának több költeményeivel, midőn Nero irigykedését magára voná, ki hasonlókép nagy költőnek akart tartatni. Ez egykor egy számos gyülekezetben Niobe történetéről egy költeményt olvása fel, 's nagy tapsot nyere; ekkor Lucanus bátorkodott mint vetekedő társa, Orphensra irt költeményével fellépni, és a' hallgatók neki itélék az elsőséget. Ezolta Nero mindig gyülölséggel néze Lucanusra, megtiltá nyilvánosan fellépni, 's munkáiról gunnyal és megvetéssel beszélt. Ez arra birá Lucanust, hogy több előkelő személyekkel, kiknek fejek Piso volt, összeesküdjék. De felfedeztetett a' terv, 's Lucanus, ki egy régi grammaticus állitása szerint, a' természetet megtagadva anyját büntársként feladá, halálra itéltetett. Nagybátyja halála német választá 's megnyittatá ereit. 27 éves korában halt meg. Költeményei közül csak „*Pharsalia*"-ja maradt fen, mellyben Caesar és Pompejus polgári háboruja történeteit beszéli el. Ezen költemény nincs befejezve, 's kemény és homályos kifejezése, szónoki dagálya, nagyitott képei nem igen ajánlják; de résznyire kipótolja mind ezen hibákat a' költeményben uralkodó nemes gondolkozás és szabadság szeretete, 's néhány helyei valóban költői emelkedettségüek. Legjobb kiadásai ezek: Oudentorpé (Leyden 1728 2 köt. 4), Burmanné (Leyden 1740. 4) és Weberé, Bentley és Grotius jegyzeteivel (Leipzig, 1819 2 köt.)

Lucas (leydeni), éjszakon az ujabb mivészségnek egyik megalapitója, Dürer, Holbein 's Kranach mellett a' régi német oskola fejeként áll, noha szoros értelemben Németországhoz nem tartozik, szül. Leydenben 1494. Igen jókor oktatá atyja Hugo Jakab, 's később Engelbretschen Cornél jeles képiró, és van Eyk tanitványa. Már 9. évében kezde rézre metszeni, 's 12-ben egy vizfestékkel festett sz. Huberttel minden müesmerőt álmélkodásra gerjesztett. 15-ben több maga szerzette 's metszette lapokkal lépett fel, mellyek közt sz. Antal kisértése, 's sz. Pál megtérése, az összeállitás, characteres kifejezés, ruházat, és véső hordozásra nézve mesteriek. Ezentul sok olaj-, viz-, és üvegfesteményeket készite, mellyek hirét közönségesen terjeszték. A' hires Mabuse János és Dürer Albrecht, különös barátai valának; az utolsó Leydenben meg is látogatá 's ekkor arcképeiket egy táblára festék. Szakadatlan szorgalma sinlődővé tevé. Aggódó barátai tehát egy Németalföldön teendő utazásra birák, mellyen a' jó kedvü Mabuse kiséré. De buskórsága ez által sem kön-

nyebbült. Olly képzelődésben élt, hogy az irigy képirók megétették; igy, noha szüntelen dolgozva, majd hat évig nyomta az ágyat, 's midőn a' mivészség tetőpontját elérte, megh. 1533. L. a' mivészet csaknem minden részében jelesnek nevezhető, noha azon izléstől, melly a' képirás gyermekkorát bélyegzi, nem egészen menekheték meg. Leleményei elmések és sokfélék, csoportozati értelmesek és természetesek. Alakjaiból, kivált fejeiből, character tündöklik, habár azt nemesnek nem mondhatni is. Alakjainak állása és fordulása igen különböző, rajzolata helyes, de még sem képzelményes, hanem azon országnak, mellyben lakott, természetéhez alkalmazott. Ruházatai ugyan többnyire igazán vannak rendelve, de mindig választás nélkül; halmozottak, és sok apró ránczok disztelenitik. Színezete kedves, természetes, de a' légperspectivára ügyelet nélkül, 's az akkori mividőszaknak saját keménysége benne is tapasztalható. Nagy szorgalommal 's még is könnyü ecsettel dolgozott. Réz- és fametszetei a' vésőnek igen gondos és szilárd hordozását bizonyitják; ezek felette nagyra becsültetnek, 's ritkák. Különös érdekűek azon lapok, mellyeken Dürerrel vetélkedve ugyan azon tárgyat ábrázolá, mellyet ez. Azonban pontosságra nézve Dürer után áll. Rézmetszéseinek legteljesb gyüjteménye a' bécsi könyvtárban van. Festményeinek jelesbjeit Leyden, Bécs, Dresda, München és Florencz birja. —*v*—

Lucca, herczegség és város Olaszhonban, eredetileg romai gyarmat, utóbb Nagy Károly által franczia (774) és I Otto által (962) német hatalom alá hódíttatott. Bajor Lajos herczegévé nevezte a' vitéz Castruccio Castracanit, mag nélkül kihalandót. 1370-ben szabadságot vett 200,000 forinton IV Károly császártól. 1797 a' Francziák uj alkotmányt adtak neki; 1805-ben mint herczegség öszveköttették Piombino-val; 1815-ben az Austriaiaktól megszálaték, a' bécsi congressus actája által Mária Luisa infansnénak, IV. Károly spanyol király leányának, egy volt etruriai király özvegyének engedteték ált, herczegségi név alatt, teljes felsőségi jussal. Ő Mart. 23. 1824 halt meg. Utána fija következett, Bourbon Lajos Károly, ki Dec. 23. 1799 született. — A' Luccai Herczegség 19½ nm. tesz, 145,000 lakossal, a' Középtenger, Modena és Toscana között. Határain az Apenninok nyulnak el; folyója, a' Serchio, nem hajózható. Termései: nem elég gabona, sok gyümölcs, mint olajbogyó, gesztenye, mandola, czitrom, narancs, füge, szederj; bora is jó; selyemtenyésztése 's marhatartása nevezetes. A' herczeg törvényadó hatalma 36, évenként egybegyülendő, tanácsnok által korlátozott. — Lucca, főváros, érsekkel 's 18,000. lakossal a' Serchio mellett, termékeny téren, hegyek között, ¾ óra keriletü, árkokkal körülvéve. Utszái részint görbék, keskenyek, a' templomok és köz. épületek pompátlanok. Az 1584 alapított *Accademia degli oscuri*, Bacciocchi herczegtől megujitaték 1805, *Accad. Lucches. di scienze, lettere ed arti* név alatt. Az egyetem egy uj csillagász-toronnyal bir; a' város két posztógyárral 's selyemszövőkkel. Közeletén ásványferdő van 's Viareggio kikötő. 55.

Lucianus, egy lelkes görög iró, szül. Samosatában, Komagene fővárosában, az Euphrat partján, Trajan uralkodása alatt. Szegény szüléktől származott, 's ifjuságában nagybátyjánál, a' képfaragás mivészségét kellett volna tanulnia. Mivel első próbái szerencsétlenül sültek el, Antiochiába ment, hol magát tudományokra és törvényes szónokságra szentelé. De csak hamar egyedül a' szónokság gyakorlatát választá, 's mint szónok több tartományokat beutazott, a' többek közt Görög-Olasz- és Spanyolországokat 's Galliát. Marcus Aurelius alatt Egyiptom tartománya procuratora lön, és Commodus alatt 80 vagy 90 éves korában halt meg. Lucianus munkáji, mellyek közül sok maradt fen, elbeszélésekből, szónoki, criticai és gunyira-

tokból állnak, leginkább beszélgetési formában. Legnépiesebbek köztök azok, mellyekben szeszélyesen gunyolja a' mythusi történetet, és a' philosophusok felekezeteit, kivált az ő „*Istenek és halottak beszélgetései*". Ezek neki a' régieknél a' legelmésebb iró hirét szerzék. Ő maga, ugy látszik, semmi rendszerhez nem tartozott. Szabadon és bátran küzdi le a' csalárdságot és babonát, a' hol leli. Az Epicuraeusokkal, kik e' tekintetben vele megegyeztek, épen ezért nagyobb kimélettel is bánik. Gyakran a' Socraticusok komolyságát és csipősségét veszi fel. A' keresztény vallás is, mellyet azonban csak tökéletlenül, 's csak a' mysticismus eszközlete után esmert, tárgya volt gunyjának. Sarcasmusaiban néha az igazságon tul csap, kitünő characterek ellen némelly rágalmazásokat ismétel, 's néha, a' mi nézetünk szerint, megsérti az illendőséget, noha általjában az erkölcsiség barátjának mutatkozik. Lucianus munkáit legjobban adá ki Bourdelot (Paris 1615 fol.), Hemsterhuis és Reitz (Amst. 1743, 4 köt. 4) Wieland német fordítása (Leipzig 1788, 6 köt.) lelkes könnyüséggel ajánlja magát. *X.*

Lucifer, Világossághozó, a' Görögöknél Phosphorus, Jupiter és Aurora fia. Mint csillagok vezérének, a' Horákkal közösen a' nap lovairól és kocsijáról kell gondoskodnia, 's egy fejér lovon nyargalva anyját kalauzolnia; tehát a' hajnalcsillag. De esthajnalcsillag is (Hesperus), 's mint illyen setét lova van. Ezért voltak a' paripák (desultorii) neki szentelve, 's a' Romaiak Desultor nevet adának neki. Egyébiránt már régolta esmeretes, hogy mind a' két csillág ugyan azon egy, t. i. a' szép, a' fényesen tündöklő Venus planeta. A' sétatéri fejedelmét is Lucifernek hivják. Az egyházi atyák allegoriai magyarázatja szerint ugyan is Esaiás egyik helyét (IX. 22.) hol a' babyloniai király a' hajnalcsillaghoz hasonlittatik, az ördögről értik. *X.*

Lucilius (Cajus Ennius), romai lovag, anyai részről nagybátyja nagy Pompejusnak, szül. 149 K. e. Suessában. Scipio Africanus alatt, kivel nagy barátságban élt, harczola legelsőben Numantia ellen. Ugy tekinték őt, mint a' romai satyra feltalálóját, mert ő adá annak legelsőben azon formát, mellyben utóbb a' költészség ezen módja Horácz, Persius és Juvenalis által kimiveltett. Gunyjai felülmulák Ennius és Pacuvius durva előadását, de őt is felülmulák az utána következettek. Horácz őt egy folyóhoz hasonlitja, melly több tisztátalanság közt drága fövényt visz magával. 30 gunyirat közül, mellyek neki tulajdonittatnak, csak egynehány töredék maradt fen, különbféle kiadásokban, mellyek közt a' Dousától való (Leyd. 1597 4., Amsterd. 1661. 4. és Padua 1735) legjobbnak tartatik. Ezen gunyiratok az ő életében rendkivüli tekintettel birtak. Meghalt Neápolban 103 K. e. Van még egy ifjabb *Lucilius* is, ki egy oktató költeményt irt „*Aetna*" czim alatt, mellyet Corallus adott ki (Amsterd. 1703.) *X.*

Lucina, Junónak, mások szerint Dianának mellékneve, még mások szerint Jupiter és Juno leánya, vagy lucus-tól (berek, mivel temploma berekben állt), vagy lux-tól (világosság, mivel a' gyermekek születéseknél napfényre hozattak) vagy luceo-tól (világitok, mivel a' holdat kelle jelentenie) származtatják. Mart. 1-jén ünetett innepe, melly alkalommal az anyák, templomában öszvegyülvén, ezt virágokkal ékesiték, 's tőle szerencsés és bajnok utódokat, termékenységet és könnyü szülést kértek (L. Ilithyia.) *X.*

Lucretia l. Brutus.

Lucretius (Titus Caius), romai lovag, hihető 95 K. e. szül. 's alighanem Athenében tanulá az epicuraea philosophiát. Azt beszélik róla, hogy szerelemital által megtébolyodott, azután tiszta órájiban különbféle iratokat készitett, 's később 44 éves korában

magát megölte. Egy tanitó költeményt birunk tőle „*De rerum natura*“ 6 könyvben, mellyekben teremtő phantasiával 's velős régi nyelven adja elő az epicuraea philosophia okfejeit. Ezen költemény kedvezésre nem találását száraz tárgya okozta. Azonban több részei, mint p. o. az emberi nyomoruságnak, az indulatok erejének, Görögország rettentő pestisének leirása, arra mutatnak, hogy Lucretius nagy költői lélekkel birt. Elavult szavai 's ujonnan feltalált jelentései miatt, már Quintilianus is nehezen érthetőnek tartá. Legjelesebb kiadásai ezek: Creechtől (Oxford 1695, Lond. 1717, Basel 1770 és több.), Havercamptól (Leyd. 1725, 2 köt. 4) és Wakefieldtől (London 1796, 3 köt. 4). *X.*

Lucski, tót falu Liptóvármegyében. Nevezetes azon meleg ferdőről, mellynek vize Kocs hegy alatt 1842 lábnyi magasságon bugyog elő, 's orvosi erejére nézve sok más ferdőket feljülmul. Használ ugyanis a' test gyengesége, görcs, sebek és köszvény ellen, mellyeket hathatósan kitisztít, továbbá a' tagok zsugorodásában, hólyagszakadásban, sérülésben, hószámrekedésben vagy annak rendetlen folyásában 'stef. De környékén számos kigyók találtatnak, mellyek a' ferdőket, és éjenként a' lakosok házait is meg szokták látogatni. Az előtte csorgadozó hegyfolyam pisztrángokkal és rákkal bővelkedik. 54.

Lucullus (L. Licinius), Mithridates meggyőzője. Testvérével, Marcus Liciniussal egyszerre választatván aedilis curilissá, a' marsiai háboruban okosságot és bajnokságot mutata; a' Sylla és Marius közti polgári háboruban az elsővel tarta. A' város 679 évében consul lön, 's azon sereg parancsnoka, melly Ciliciába, Mithridates ellen, volt menendő. Mivel már quaestorsága alatt is harczolt Mithridates ellen mint alvezér, esmerte azon tartományt. Elsőben is a' régi hadi fenyitéket igyekezék helyre allitani, mellyet a' romai katonák a' pulya Ásiaiak közt egészen elfelejtettek. Mithridates már szerencsésen kezdé el a' háborut egy tengeri csata által, Lucullus consultársa Aurelius Cotta ellen. Lucullus tehát kénytelenittetett munkájának elkezdésével a' szárazon sietni. De midőn Mithridates seregéhez közelitve, annak erejét kifürkészé, tanácsosnak tartá, főütközetet elkerülni. Most Mithridates nagy erővel vevé ostrom alá Cycicum városát, Ásia kulcsát, mellyet a' Romaiak birtak. Azonban Lucullus megveré annak a' fősereg után sietö utócsapatját, és egy szorosut elfoglalása által minden élelemszálitást elvága Mithridates seregétől, mi miatt ez kénytelen volt Cycicum ostromlásával felhagyni. Lucullus most a' Hellespont partjaira vonult, felkészite egy hajósereget, 's megveré Lemnos szigeténél Mithridates hajóseregét. Ezen győzödelem olly állapotba helyezé, hogy képes lön az Archipelagusból Mithridates minden hajóját elüzni. Lucullus alvezérei az alatt egész Bithyniát és Paphlagoniát elfoglalák; ő maga szárazföldi seregével Partus különbféle városait vevé be, 's ámbár egy ütközetben Mithridatestől megveretett, mégis annyit nyert, hogy végre ellenfelének serege eloszlott, 's Mithridates Örményországban kerese menedéket. L. most Pontust romai tartománnyá tevé. Mivel Tigranes vonakodott Mithridatest a' Romaiaknak kiadni, L. Örményország ellen vezeté hadait, 's meggyőzé Tigranest. Azonban maga Mithridates változó szerencsével harczola, míg végre Lucullus katonái pártütése által, kik őt, 's talán nem is igazságtalanul, fukarsággal és telhetetlenséggel vádolák, gátoltatott amaz ellen sikeresen munkálódni. Rómában alaposnak esmerték a' katonák idegenkedését Lucullustól, 's elvévén ezért tőle a' főparancsnokságot, visszahivák. Mindazáltal a' patriciusoktól teljes tisztelettel fogadtaték, 's pompás diadalt tarta. Ezolta L. mint magányember azon temérdek gazdagságot, mellyet Ásiából hoza, Rómában tékozló fényüzésben éldelé a' nélkül, hogy

egy tanult és mivelt lélek nemesebb és komolyabb foglalatosságait elmulasztaná. Macedoniában mint quaestor, 's mint parancsnok a' Mithridates elleni háboruban, az akkori philosophusokkal szoros esmeretségben élt. Legjelesebb tanitója Antiochus academicus volt, ki őt egynehány táborozásaiban is kiséré. Ezért hajolt Lucullus leginkább a' platoi rendszerhez. Visszatérte után folytatá a' philosophia tanulását, sok tudósokat hitt Romába, kiknek szabad bemenetelt engede házába. A' mithridatesi háboruban fogságba esett Tyrannion által egy nagy könyvtárt is állittata fel, melly mindenkinek nyitva állt, és Cicerotól is szorgalmasan használtatott, Példája más előkelő Romaiakat is buzditott, tulajdon költségeiken tudós férjfiakat hivni Romába. Végre egy szerelemital által, mellyet szabadon bocsátottja, Callisthenes, ada neki, megtébolyodván, testvére tétetett gyámjává. Erre nem sokára meghalt, 66 vagy 68dik évében. Lucullus volt az első, ki a' cseresznyefát R. ép. 680 Pontusból, Cerasuntóból, Romába vivé, 's ott elültetteté. *X.*

Ludas névvel bélyegzi a' Hármoskönyv II R. 30 czime a' hamisan esküvőket és hitszegőket. Ha ezek ellen a' sz. szék előtt inditandó perben elvetemedettségek valódisága bebizonyittatik: örökös becstelenségre kárhoztatnak, 's mint illyenek alkalmatlanokká lésznek minden nemü tanuvallásra és bizonyságtételre, valamint szinte a' törvény előtti személyes megjelenésre vagy mások ügyeinek folytatására is. Ezenkivül, ha magán személy ellen követtek el hamis esküvést: ön egész dijokban is elmaraszaltatnak; ha pedig az által a' sz. korona törvényhatósága ellen vétkeztek: minden ön részekre esendő ingó és ingatlan vagyonaikat örökre elvesztik. Hajdan más mellékes büntetések is járultak ezekhez; a' hamisan esküdöttnek vagy hitszegettnek t. i. különös ruhába öltözködve, kenderből font madzaggal (kóczmadzaggal) körülkötve, meztelen lábbal, és fedetlen fővel kellett járnia, 's számüzve volt minden becsületesek társaságából.

Lugos (oláh és német) népes mezőváros, a' Temes jobb és bal partján, Krassóvármegye lugosi járásában. Hajdan hires volt és gazdag, de a' Törökök által sokat szenvedett. Ujabb időkben ismét emelkedni kezd. Itt tartatnak a' vármegye gyülései és törvénykezései. Lakosai, kiknek száma mintegy 5000-re megy, naponként magyarosodnak. Foglalatosságok kézmivesség, kisded kereskedés, föld és szőlőmivelés. 54.

Lugsavak, l. Alkali.

Luisiana, 1812 olta egyike az egyesült éjszakamerikai statusoknak (2271 nsz. mf. 200,000 lak., kik közt 69,000 rabszolga 's 10,500 szabad szines). Luisiana szélesebb értelemben magában foglalja a' Missisippi és Missuri statusokat 's a' Missuri vidéket is. Ezen tartományban 1685 Franciák telepedtek le a' Missisippi közelében, de a' levegő egészségtelen volta és más okok miatt semmire sem mehettek. 1712 az itteni kereskedésre Crozart nevü gazdag kereskedő kizáró szabadságlevelet nyert 15 évre, de már 1717 Law-nak engedé azt, a' ki egy társaságot alapita, mellynek részvényei a' Luisianából reménylett haszon tetemessége miatt igen keltek, hanem már 1718 minden becseket elveszték. Ezolta Luisiana neve irtózatossá lön. A' 7 éves háboru után Luisianát egészen a' Missisippiig Spanyolországnak engedé Franciaország, mellytől azonban 1802, az amiensi békekötés által ismét visszanyeré. De mivel ezen tartomány, fekvése, éghajlatja 's földje minemüségénél fogva, erősebb kormány alatt, veszedelmes szomszéd lehete az egyesült statusokra nézve: azért ezek Luisiana főuraságát 15 mil. dolláron megvették Franciaországtól 1803. Ezen ország határai: délről a' mexicoi öböl, keletről a' Missisippi és Florida, nyugotról Mexico, mellytől Sabine folyó által választatik, és éjszak felől az Arkansas birtok. Déli részé-

ben a' levegő, a' geogr. szélességhez képest kevessé forró, de a' hideg éjszak felé igen kemény; a' tengerpart körül gyakran dul a' sárgaláz. Földje majdnem egészen sik és termékeny, részint mocsáros, homokos és köves. Termékei: fenyő, czedrus és sok más fa; sok vad, bival, jávor szarvas, dámvad; itt ott ezüst és más érczbányák jelenségei mutatkoznak. Kivitetik belőle: indigo, czukor, kávé, dohány, pamut, len 'sat. Legnevezetesebb vizei: St.-Pierre, Moin, Missuri, Arkansas, Üllowstone, 's a' veres folyó, mellyel a' feketeés az ökörfolyó egyesülnek. Lakosai részint európaiak, részint vadak. Fővárosa Ujorleans, 50,000 l. Brackenridge, Steddart és Barbé-Marbois irtak róla. *lm.*

Lukács, egy evangyeliomnak 's az Apostolok cselekedetei leirásának szerzője, melly utolsóban a' keresztény egyház eredetéről 's különösen Pál apostol utazásairól jól elrendelt hireket közöl. L. evangelista életkörülményeiről kevés bizonyost tudunk, kivevén azt, hogy született zsidó, az apostolokkal egykoru, 's Pál apostolnak uti társa volt; miért az apostolok cselekedeteinek könyvében azt adja elé, mit maga látott 's tapasztalt. Azon velemény, hogy orvos volt, sokkal hihetőbb annál, melly őt festőnek vallja, 's egy Romában tartogatott Krisztus képet tulajdonit neki. A' festők L. mint nemtőjöket, tisztelik, 's Romában a' mivészeteknek egy nevezetes academiaja, nevét tőle vette. — *cs.*

Luna, 1) a' hold, mint csillagzat, 2) a' Romaiak egyik istennéje, a' Görögöktől Selenenek neveztetve. Selene, Helios huga, Hyperion és Thia leánya volt. Diana is a' hold istennéjének tartatik. Selene régibb eredetünek látszik, azonban gyakran felcseréltetnek ezek egymással. De főkép Selene birt az emberek születésére befolyással. Ő Jupiter szeretője volt, ki vele a' szép Pandiát 's Ersát (a' harmatot) nemzé. Pantól egy tiszta fejér kos alakjában egy berekbe csalatott, 's ott megöleltetett. Fején felfelé álló félholddal és fáklyával ábrázoltatik. Lovaktól vagy szarvasoktól vont kocsin jár, hogy megmutassa mozgásait az égen. Kiséretében a' csillagzatok ábrázoltatnak. Egy férjfi holdistent (Deus Lunus) is képzeltek a' Romaiak. — A' chemiában Luna ezüstöt jelent, jele félhold (☽).

Lüneburg, előbb alsó szászországi herczegség, most Hanoverához tartozó megye, az Elbe mellett, 204 nsz. mf. 's 280,000 l. Földje termékeny, lakosai szorgalmasok, innét ezeknek jólléte mindenfelé szembetünő. Fővárosa Lüneburg, az Ilmenau mellett, 12,400 l. Ennek szomszédságában 1813 Apr. 2. szerencsés ütközettel nyittatott meg a' szabadság harcza Németország részéről, Morand franczia tábornok ellen. *lm.*

Luneville, szépen épült nyilt város Lotharingiában, a' Meurthe megyében, a' Meurthe és Vezouze öszvefolyásánál, termékeny sikságon, 11,555 l. Leszczinski Staniszló, a' lengyel thrónról letetetvén, itt lakott, mint Lotharingia és Bar fejedelme. *lm.*

Lunevillei béke köttetett Febr. 9. 1803, Austria, ugy is mint a' Németbirodalom képviselője, és a' franczia köztársaság között, a' Campo-Formioi béke (l. e.) alapjai szerint. Belgium és a' Rajna bal oldala Franczia országnak, Mailand és Mantua a' cisalpini köztársaságnak engedtettek; Velencze ellenben és az Etsch körüli vidék, 's Istria és Dalmatia, Cattaroval együtt, Austriának. A' Rajna bal partjának örökös fejedelmei a' Németbirodalomban valának kárpótlást nyerendők. Austria a' Frickvölgyet, a' Basel és Zurzach közti vidékkel Franczia országnak, e' pedig Helvetiának engedé. Breisgaut Austria a' modenai herczegnek adá; Hetruria felállitásában megegyezett; a' toscanai nagyherczeg kára Németországban megtéritetni rendeltetett. A' Rajna völgyutja tevé a' határt Franczia ország felé; a' Rajna szabadon hajózhatóvá tetetett. *lm.*

LUSITANIA l. SPANYOLORSZÁG és PORTUGALIA.

LUSTRATIO, tisztálkodás, különösen a' romai nép innepélyes tisztálkodása, vagy szenteltetése engesztelő áldozat által (sacrificium lustrale), melly mindig a' befejezett CENSUS (l. e.) után tartatott. Ezen név a' luere igétől származhatott (a' solvere ige jelentésében véve, mivel ezen alkalommal, minden nyilvános bérléseket le kelle fizetni a' censoroknál) vagy a' lustrare igétől (megengesztelni, mivel a' befejezett census után a' romai népért közönséges engesztelő áldozat nyujtatott fel). Az áldozat egy birkából, disznóból juhból, vagy kosból (suovetaurilia) állt. A' kos Jupiternek, a' disznó Ceresnek 's a' bika Marsnak szenteltetett. Maga az innepélyes cselekedet lustrum conderenek neveztetett. Mivel ezen lustratio minden 5 év lefolyta után tartatott, azért lustrum 5 év lefolytát is jelenti. *X.*

LUTHER (Márton), a' 16 század egyik legnagyobb embere, szül. Eislebenben Nov. 10. 1483. Atyja, Luther János, bányász, utóbb Mansfeldben (hová 1484 költözködék) tanácsbeli lön. Márton az Isten félelmében szigoruan neveltetéték, 's 14 éves korában Magdeburgba, mivel pedig itt segedelmet nem talált, esztendővel később Eisenachba küldeték oskolára, a' hol elejénte, mint házaló deák, énekléssel kényelemitteték kenyerét megszerezni, de utóbb anyjának egy vagyonos rokona magához fogadta. Itt, Trebonius rector igazgatása alatt, sebes előmenetelt tön a' latin nyelvben, 's egyéb oskolai tudományokban, ugy hogy 1501 már az erfurti egyetembe mehete, 1503 pedig ugyan ott magisterré lévén, a' pysicából 's Aristoteles ethicájából leczkéket tarthata. E' tájban az egyetem könyvtárában egy latin bibliára akadt, 's nem csekély örömmel látá, hogy az a' kézen forgottaknál sokkal több szakaszt foglal magában. Az atyja törvénytanulásra szánta; de ezen közelebbi esmeretsége a' bibliával, mellyből akkor a' papok is csak az evangeliumi 's epistolai textusokat esmerték, a' theologia iránt ébreszte benne hajlandóságot, 's Elek nevü barátjának, Mansfeldból Erfurtba utaztokban, oldala mellett villám vagy gyilkos-okozta halála arra vevé az ő — szigoru nevelés és nyomasztó inség által különben is elbátortalanitott indulatját, hogy szerzetes rendbe lépjen, 's kegyes gyakorlatok által megérdemelje az örök boldogságot, mellyen gyakran kételkedett. Ágoston szerzetének erfurti monostorába lépe tehát atyja akaratja ellen 1505, 's aláveté magát néma türelemmel minden töredelemnek 's lealáztatásnak, mellyeket a' szeretes atyák a' novitiusokra mértek. 'S mégis félt, hogy keveset tesz; ártatlan és tiszta erkölcsü, mint kevesen, mégis a' legirtóztatóbb szemrehányásokkal kinzá magát, 's terhes betegségbe esett, mellyben egy aggott szerzetes atya nyugtatá meg az ő szorongattatott lélekesmeretét, 's őt a' Jezus Krisztusban való hit által bünbocsánattal vigasztalá. Ezen keresztyén tanitás, melly az akkori papságnak az ugy nevezett jó cselekedetekre való ösztönözése, 's az egyháznak bünbocsátó levéllel üzött kereskedése mellett egészen feledékenységbe ment, uj világossággal tölté el Luther lelkét; 's az az atyai szelidség, mellyel Staupitz, a' szerzet provincialisa, az ő jeles tehetségeit 's esmereteit kitünteté, mellyel őt minden alacsonyabb monostori szolgálat alól felmenté, 's theologiai tanulmányinak folytatására serkenté, felébreszté önérzetét. 1507 pappá avattatott, 1508 pedig, Staupitz befolyása által, philosophiaoktatónak hivatott meg a' wittenbergi uj egyetemhez. Ezen uj munkakörben csak hamar kifejlődött az ő nagy esze. Nem is gyanitva, milly következményt készitend előre, lerázá a' romai szék hierarchiai rendszerével szoros kapcsolatban állott scholastica philosophia bilincseit, a' józan észt jogaiba visszahelyezé, 's rövid idő mulva sok tanitványt és követőt gyüjte tanitó széke köré. Egy utazás, mellyet 1510 szerzete ügyeiben Romába, II. Gyula pápa udvarába tett,

felfedezé előtte a' romai papság vallástalanságát 's erkölcstelenségét, 's megszabaditá őt azon félelemtől, mellyel a' pápai szentség iránt viselteték. Visszatértekor predikátor lön Wittenbergben, 's 1512 theologia doctora. Alapos tudományossága, melly a' régi classicusok 's az egyházi atyák esmeretén kivül a' görög és zsidó nyelvek lelkébe is behatott, nem különben lelkes előadásának hire, csak hamar esmeretessé tevé őt azon kor legnagyobb tudósainál, mint hatalmas előmozditóját a' világosságot terjesztő uj tudományos mivelődésnek. Annyival nagyobb figyelmet gerjeszte tehát az ő elhatározó lépése, mellyet egész Németország szeme előtt tett, Oct. 31. 1517 95 tételt szegeztetvén ki Tetzel dominicanus bünbocsátó levél-árulása ellen. Luthert erre csupán az igazságszeretet ösztönözé, 's a' bünbocsánatkereskedés veszedelmes következéseinek tapasztalása. Tételei hamar elterjedtek, de sok felől eretnekséggel is vádoltatának. Sokan keltek ki ellene irásban. A' pápa Romába idézé; ő nem engedelmeskedék. Erre Kajetán cardinál 1518 Augsburgban, Miltitz nuncius pedig 1519 Altenburgban tarta vele személyes beszélgetést, kecsegtető ajánlatokat téve a' pápa részéről; de mind ez nem volt képes, őt szava visszavetelére birni. Ellenkezőjinek bátran és hatalmasan felelt, 's nem szünt meg a' bünbocsátó levél és a' pápai primatus helytelenségét vitatni. Meg senki sem czáfolta, 's helyesen appellalt Kajetán cardináltól a' pápához, ettől pedig egy közönséges conciliumhoz. Ezért a' pápa 1520 egyházi átkot mondott reá és követőjire; iratai Romában, Kölnben és Löwenben elégettetének; L. pedig Wittenbergben (Dec. 10. 1520) égeté meg az átokbullát 's a' pápai canontörvények decretáljait. Ezen lépés által egészen elszakasztá magát a' romai egyháztól. A' Németek közül sok jeles férjfiu pártolá őt hevesen, kiket az ujitott tudomány védelmére megkért, mint Hutten, Sickingen, Schaumburg; — Fridrik, a' szász választó herczeg, habozott, védelmezze e vagy nem. De L. csak az Istentől akart védetni. Hatalmasan folytak le hitbeszédei ajakáról, kikelve a' pápa, papság, a' császár és fejedelmek ellen. Ezt és nem kevesebbet tön L. midőn April. 4. 1521, kevés barátitól 's a' császári heroldtól kisérve utnak indult a' wormsi országgyülésre. Mintegy 2000 személy jött elébe Womsból 1 órányira. Dolgának igazságáról annyira meg volt győződve, hogy a' Spalatin küldte, őtbe nem jövésre intő követnek igy felelt: „És ha annyi ördög volna is Wormsban, a' hány sindely a' háztetőkön, mégis bemennék." A' császár, Ferdinánd főherczeg, 6 választó fejedelem, 24 herczeg, 7 határgróf, 30 püspök és főpap, sok herczeg, gróf, ur és követek előtt jelent meg L. Apr. 17. az országgyülésben, irásaihoz hiv maradt, 's második nap ezen szavakkal végzé két óráig tartott védő beszédét: „kivévén, ha a' szent irás bizonyságaival, vagy közönséges tiszta és világos alapokkal és okokkal meggyőzetem, vissza nem tudom és nem akarom venni állitásaimat, mivel se nem biztos se nem ajánlatos, hogy valaki lelkiesmerete ellen miveljen. Itt állok, nem tehetek különben, ugy segitsen Isten! Amen." Wormst mint győző hagyta el, de ellenségei agyarkodásának olly jelei között, hogy a' böles Fridrik utközben elfogatá és Wartburgba viteté titkon. Sem a' császártól reá vetett jogvesztés, sem az átokbullák nem zavarák őt meg, ezen csendben az uj testamentom fordiróját. Tiz hó után Karlstadt képostromának hallására Wittenbergbe sietett, noha a' császár uj jogvesztést hirdete fejére Nürnbergben, 's a' választó fejedelem kegyelmét elvestheté. Utját az ellenséges György, szász herczeg, tartományán vette keresztül. Azon levele, mellyben magát a' választó fejedelemnél menti, 's wormsi magaviselete, mindannyi tanuja rettenthetetlen bátorságának és nagy lelkének. Azon hitbeszédei, mellyekkel megérkezése után Wittenbergben (Mart. 1522) nyolcz napig egymás után szeli-

dité az ujitók dühös háborgását, megannyi példányi a' mérséklésnek, oktatási bölcseségnek és népszónokságnak, csalódással büntetők azokat, kik Lutherben egy heves, bárdolatlan, mérsékletlen ujítot látnak. Ezen mérséklés elhagyta őt azonban, a' hol rosz akaratot és tisztátalan érzést szemléle, hol az evangyeliomot veszélyben látá. Innét az ő kemény és csipős felelete VIII Henrik, angol király, alacsony gunyiratára; innét elkeseredése Karlstadt- és Erasmus-sal volt vitáiban. Ezen viták érlelék meg benne az egyház egész megujitásának nagy feltételét. 1523ban kezdé Wittenbergben a' liturgiát sok üres szokástól megfosztani, 1524ben a' barát-csuklyát letévén jelt ada a' klastromok eltörlésére, 's az egyház javai használására. 1525ben egy volt apáczát, Bora Katalint, feleségül vett, melly lépést a' 42 éves férfiu nagy küzdés után meggyőződésből és hajlandóságból tön. De L. csak a' rend utján akarta az egyházi dolgok uj rendét behozatni; tettel, tanáccsal segité e' részben a' birodalmi városokat és fejedelmeket, de ellenek állt a' zavargó parasztoknak és az ujra keresztelkedőknek. 1526—1539ig a' választó fejedelem tekintete alatt, Melanchton segedelmével, uj rendet adott ki, mint akará, az evangyeliom tanításaival megegyezőt; igen nagy érdemet szerze magának az oskola-tanításban a' kis és nagy katechismus készitésével. Szomoruan és fájdalommal emlékezhetni azonban azon keménységre, mellyel L. a' szentségekről különböző veleményért a' schweizi reformatorok iránt viseltetett, 's oka lön az uj megszakadásnak. A' protestansok nyilvános vallástétele olta (Augsburg 1530) nem lön ereje L. ellen a' pápai és császári kárhoztatásnak, de egyre őrizkednie kelle Luthernek, hogy irásaiban, beszédeiben állást ne engedjen ellenségeinek, kik az elfoglalt mezőből mindig iparkodtak visszahódítást tenni. L. állhatatos és fáradhatatlan maradt. E' miatt és illy szellemben irta ő a' schmalkaldi czikkelyeket; a' brandenburgi 's anhalti követeknek, kik 1541 a' regensburgi országgyüléstől hozzá küldettek, őt engedékenységre birandók, tagadó feleletet ada, 1545ben pártjának részvételét a' tridenti papigyülésben megtagadta. L.ban kárhoztatik azon heves és kemény hang, mellyel vallását védé, a' személyességek, mellyekre nem ritkán leereszkedék; de a' dolgot más szinben fogja mindenki látni, meggondolván azon setét idő minőségét, mellyben L. élt, azon munkát, mellyet végre hajta, melly akármelly időben sem végződheték háborgás, czivódás, sértés nélkül; azon bujtogatásokat, mellyek minden nagyot mozdítót környékeznek. L. igen élénk képzelődésü volt, a' mit irt, a' mit szólt, hitte; hitte az ördögöket, mellyekkel hadakozásra rendeltetettnek vélé magát; mondatik, Wartburgban kisértést is álla ki, 's ténta tartóját hajintá az ördöghöz. Maga mondá: „Arra születtem, hogy ördögökkel csatázzak és vitázzak, azért zivataros és háborus sok könyvem. Nekem a' tuskókat és köveket kell kiirtanom, tüskéket, gyepüket lenyesnem, mocsárokat kitöltenem, utat vágnom, javitanom; de Filep (Melanchton) csinosan és csendesen jár, jó kedvvel vet és mivel, ültet és öntöz, a' mint Isten bőven adá neki ajándékait. Ha nekem hibáznom kell, inkább akarok keményen szólani 's az igazságot hevesen kimondani, mint egyszer szineskedni 's az igazat elhallgatni." Hogy hamisság nélkül, becsületesen láta munkájához, ellenségei is megesmerték. Önhibáit olly őszintén megvallotta, mint másokéit ostorozá. Csudálható azon szörnyü munkásság, mellyel birt. A' biblia-forditás, maga elegendő egy ember életét elfoglalni, 1521től 1534ig készen volt. Más vallásos iratainak száma a' minden időbeli termékeny irókéit feléri, tartalomra igen sokéit meghaladja. 1512 olta hetenként többször, néha naponként tarta hitbeszédet, gyóntatott, — nagy német és latin levelezést vitt, 's minden szegény iránt nagy gondal volt, ki őt megszólitá, megkéré. Társalkodásokban vidám, nyájas, elmés volt (L.

„*Tischreden Martin Luthers*“); éldeleteiben mértékletes; a' mivészségben nem járatlan; jeles egyházi énekei esmeretesek, a' hangát igen kedvelé 's a' fuvolázás kedves időtöltése volt. L. Grolltól: „*Die Lieder Luthers, gesammelt von Kosegarten und Rambach*“; „*Luthers geistliche Lieder, nebst dessen Gedanken über die Musica*“; „*Über Luthers Verdienst um den Kirchengesang*“ (Hamb. 1813). Megh. Febr. 18, 1546. Gyengéden szeretett nőjét 4 gyermekkel hagyta hátra. Felekezete akaratja ellen nevezteték lutheranus-nak, akaratja ellen lön a' háboru, melly holta után hamar kitört; ő mindig békén dolgozott. Oct. 31. 1821. emlék emelteték neki Wittenbergben, mellynek alapkövét maga a' porosz király tette le Nov. 1. 1817.

Lüttich (francz. Liège, holl. Luyk), előbb püspökség a' westfaleni kerületben, a' lunevillei béke által Francziaországnak engedtetett, 's az Ourthe megyéhez kapcsoltatott. A' bécsi congressuson, különös szerződés mellett, mint fejedelemség a' németalföldi királynak adatott; de most, az 1830 ki lázadás következésében Belgium egészitő része. 102½ nsz. mf. 400,000 lak., kik majdnem mind vallonak és catholicusok. A' Maas és Ourthe mossa. Földje dél és kelet felé erdős, sziklás, dombos; nyugoton termékeny sikság. Gabonája szükét kolompir pótolja. Szarvasmarha- és juhtenyésztése jeles. A' hires limburgi sajt itt készül. Kőszene, timsója, vasa, mesze, épület, -köszörü- és puska-köve 's márványa bőven van. Spaa hires érczvizzel kérkedik. Posztó- és vasgyárai jelesek; a' lüttichi fegyverek 's verviersi posztók igen kerestetnek. Fővárosa Lüttich, egy völgyben a' Maas mellett fekszik; előbb fellegvára is volt. Nagy, de az utszáji szükek és setétek. A' Maason, melly által ó és ujvárosra osztatik, 17 hidja van. Lakosai (53,000) rosz franczia nyelven beszélő Vallonok. Derék épületei: a' székes egyház, a' püspöki palota, a' városház, a' játékszin, és az egyetem. Van benne tudom. és mivészs. társasága, gymnasium, siketnémák intézete, sok posztó,-gyapjuszövet-és fegyver-gyár, ágyuöntő és furó műhely 'sat. Köszénbányáji évenként 4 (mások szerint 9) miliom mázsányit adnak. *lm.*

Lützen, város, a' Poroszországhoz tartozó szász herczegségben, a' merseburgi kormánykerületben, 1300 l. Hires két ütközetről. Az első Gusztáv Adolf svéd király és Wallenstein közt, Nov. 16. 1632 történt. Wallenstein megveretett ugyan, de a' nagy király is elesett. Emlékét egy puszta kő tartá fen elesténck helyén 1832ig, a' midőn — a' vészes eset két százados napján — uj, nemzetéhez és az ügyhez, mellyet védett, jobban illő emlék emeltetett neki. — A' második a' szabaditó háboruban 1813 Majus 2. az egyesült seregek és a' Francziák közt, ezeknek megveretésével történt. *lm.*

Luxembourg (François Henri de Montmorency, herczeg), francziaországi marsall, XIV Lajosnak egyik leghiresebb vezére, a' rosz hirü Boutteville gróf fija, szül. 1628. A' nagy Condénak, kinek tanitványa volt, 's ki alatt a' rocroii ütközetben harczolt, mindig hive maradt. Lángeszét már Franche-Comté elfoglalásánál (1668) kimutatta. Hollandban 1672, mint fővezér, bevevé az erősségeket 's megveré a' generalstatusok seregeit. E' táborozásban 20,000 embert szerencsésen vezete keresztül 70,00 emberből állt ellenséges seregen. Jelen volt a' franche-comtéi második táborozásban 1674, 's 1675 elnyerte a' marsallpálczát. Turenne halála után ő vezérlé a' sereg egyik részét, de Philippsburgot kénytelen volt szeme láttára elvetetni engédni. 1678 Vilhelm oraniai herczeget veré meg. Francziaország következett háborujában, Angol-Holland-Német-és Spanyol egyesült országok ellen három nagy ütközetet nyert, nevezetesen: Fleurusnél 1690 Jul. 1., Steinkirchennél 1692. Aug. 4. 's Nerwindennél 1693 Jun. 29. Megh. 1695 Jan. 4. *lm.*

Luxemburg, előbbi austriai németalföldi herczegség, 1795 után Franczia-ország Erdőmegyéjének része, 1815 a' bécsi békegyülésen, mint nagyherczegség, a' németalföldi királynak adaték, kárpótlásul nassaui birtokai helyett. A' Bouillon herczegséggel (melly 7 nsz. mf. 16,000 l.) együtt 109 nsz. 300,000 l. A' németalföldi király luxemburgi nagyherczegi czimet is visel, 's mint illyen tagja a' német szövetségnek. 1830 ezen herczegség a' belga lázadásban részt vevén, azolta tettleg Belgiumhoz tartozik, kivévén egy kis részét. Jövendő sorsa az europai 5 fő hatalmasság Londonban egyesült képviselőjinek határozásától függ. — Luxemburg az Ardenne erdőség középpontját teszi; nagy részint hegyes; marhatenyésztése derék; sok vasbányája van. Fővárosa Luxemburg, az Elze mellett, 9000 l. egyike a' legnevezetesebb erősségeknek. Hadi tekintetben, a' bécsi congressus végzete szerint, szövetségi erősség, mellybe a' porosz király nevez kormányzót és hadi parancsnokot; az őrizet $\frac{3}{4}$ része porosz, $\frac{1}{4}$-de pedig németalföldi katonaság.

Luzern, Schweiz egyik cantonja, 27$\frac{5}{4}$ nsz. mf., 106,000 cath. lakossal. Fővárosa Luzern, a' Rüsznek a' Vierwaldstädti tóból kiömlésénél, mellynek eddig nyuló öble luzerni tónak neveztetik. A' folyó 2 részre osztja a' várost, mellyet 3 híd kapcsol öszve. Van 6100 l., lyceuma, seminariuma, könyvtára, mivgyüjteménye, rajziskolája, énekacademiája, tudom. barátinak társ., 4 klastroma, 's széke a' pápai nunciusnak, 's Bern-el és Zürich-el felváltva a' szövetség gyülésének. Selyem kézmivei 's papirosgyárai hiresek; kereskedése derék. Közelében van az 1792 Aug. 10 a' Tuileriákban agyon vert schweizi testőr emlékére Aug. 10. 1820 felszentelt, sziklába vágott oroszlány, mellynek hossza 28 láb. *lm.*

Lyceum, lykeion, gymnasium Athenében, igy neveztetve λυκειος (farkasölő) Apollonak közel feküdt templomától. Fedett folyosóji voltak. Ezekben tanitá philosophiáját Aristoteles. Az ő tiszteletére ujabb időkben a' felsőbb latin oskolák szinte lyceumoknak neveztettek, mivel bennek hajdan az aristotelesi philosophia tanitatott. Az ujabb szokás a' lyceumoknak gymnasiumok előtti vagy utáni rangja felől nem mindenütt egyez meg; azonban még is legtöbbnyire ollyan oskolák azok, mellyekből a' tanuló egyenesen egyetembe megy által.

Lycurgus, a' Spartaiak törvényadója, K. e. 888 körül, Eunomus spartai király legifjabbik fija volt. Idősbik bátyja, Polydectes, váltá fel atyját az uralkodásban, de nem sokára meghalván Lycurgusra hagyá a' királyságot. Midőn nyilvános lön, hogy Polydectes hátra hagyott özvegye teherben van, kinyilatkoztatta Lycurgus, hogy, ha ez koronaörököst szülend, ő lesz az első, ki azt királyjának esmeri. Hogy a' Lacedaemoniakat gondolkozása tisztaságáról meggyőzze, letevé a' királyi czimet, és az országot mint a' jövendő korona-örökös gyámja ugy igazgatá. Azonban azt izené neki a' királyné, hogy ha őt nőül veendi, kész fiját megölni. Ezen kivánság teljesitésével kecsegtetvén L. az özvegyet, hatalmába kerité a' csecsemőt, kit az szült. A' népnek ezen történeten való öröméről Charilaus (nép öröme) nevet nyert a' gyermek. Lycurgus már bölcs kormányzása által megnyeré a' köztiszteletet; de ezen önhaszonkeresés nélkül való felséges cselekedete a' dicsőség legfőbb polczára emelé, hanem egyszersmind sok előkelő Spartaiak gyülöségét is felébreszté, kikkel a' reményében csalatkozott királyné öszveszövetkezék. Azt hirlelé ez a' nép előtt, hogy veszedelmes volna a' korona-örökös életét ollyan férfiura bizni, kit annak halála legjobban érdekelhet. L. hogy ezen gyanut elkerülhesse, szükségesnek találá, nem csak az ifju király gyámságáról önkényt lemondani, hanem honját is elhagyni. Nem vett-e részt ezen eltökélésben az a' kivánság is, hogy idegen nemzeteket 's erkölcsöket tanuljon esmerni, nincs előt-

tünk tudva. L. legalább ezen czélra használá utazását. Miután Cretát meglátogatta volna, hol figyelmét magokra vonák Minos bölcs törvényei, Joniába ment. Itt a' lakosok pulya fényüzése, miveltsége, életmódja, és törvényeik erőtlensége, melly a' cretai törvény egyszerüsége és szigoruságával egészen ellenkezett, legmélyebb benyomásu volt reá. Ezért azonban szerencséje volt Homerus költeményeit megtalálni. A' hir szerint innét még több utazásokat tett, nevezetesen Egyiptomba, Indiába és Spanyolországba. De mivel törvényei köz. még a' legkisebb nyoma sem találtatik az egyiptomi és indiai bölcseségnek, méltán kételkedhetni azokról. Mivel ezen idő alatt a' két király, Archilaus és Charilaus, sem a' néptől sem az előbbkelőktől nem tiszteltetett, és semmi törvény nem tartá fen a' közös békét; azért mindenütt a' legnagyobb zavar uralkodott. Ezen kétes állapotban egyedül L. volt azon férjfi, kitől segedelmet és szabaditást vártak. A' nép oltalmat keresett benne a' nagyok ellen, a' királyok pedig azt vélék, hogy a' nép engedetlenségét meg fogja zabolázni. Többször jelentek meg nála követek, kérni őt, sietne a' status segitségére. Sokáig vonakodott; végre mégis engede polgártársai sürgető kivánatinak. Spartába érkeztekor csak hamar észre vevé, hogy nem csak egyes törvényelleniségeket és visszaéléseket kell eltörülni, hanem a' status szerkezetét egészen ujra szükség alkotni. A' tisztelet, mellyet személyessége, belátása 's a' status állapotja szült iránta polgártársaiban, bátorsággal tölté el, hogy semmi akadálytól vissza ne rettenjen. Első lépése abban állt, hogy a' királyok mellé a' Gerusiát, 28 tiszteletre méltó vénből (Gerontes) álló senatust rendelje, mellynek megegyezése nélkül amazok semmibe se kezdhessenek. Ez által igen hasznos sulyegyent eszközle ki a' királyok hatalma és a' nép felfuvalkodottsága közt. Az utolsó egyszersmind hatalmat nyere a' status ügyeibe bele szólni, a' nélkül mindazáltal, hogy azokról tanácskozhatott volna; mert csak annyira terjedt hatalma, hogy a' mit a' király és senatus ajánl, azt vagy elfogadja, vagy elvesse. A' Spartaiak többnyire mind bevették Lycurgus intézeteit; csupán a' vagyon egyenlő elosztása indita zendülést a' gazdagok közt, melly olly heves lön, hogy L. csak egy templomba futás által mentheté meg életét. Ide futtában agyba üttetett, mi által, a' mint mondják, egyik szemét elveszté. De ő nem tett egyebet, hanem megfordulván vérbe borult arczát megmutatá üldözőinek. Ezen látás mindnyájokat szégyennel 's bánattal tölté el; bocsánatot kértek tőle, 's mély tisztelettel kisérék haza. A' vétkes, egy előkelő heves ifju, hatalmába adatott. L. megbocsáta neki, 's megszégyenitve erészte el magától. Miután Sparta szerkezete megalapittatott, gondoskodék annak fentartásáról. Az öszves polgárokat innepélyesen megesküdteté, hogy visszatérte előtt semmit ne változtassanak a' törvényen. Ezután Delphibe ment, 's megkérdezé az istent, elegendők-e az uj törvények Sparta boldogitására. A' felelet ez volt: „Sparta legvirágzóbb status lesz, mig ezen törvények megtartatnak". Ezen jövendölést Lacedaemonba küldvén önmagát számüzé. Távol honjától, a' mint mondják, önkényes éhelhalással mult ki, Cirrhában, mások szerint Elisben vagy Cretában. Rendelése következésében teste elégettetett, és hamva a' tengerbe vettetett, hogy soha se vitethessék Spartába, ne hogy az ottani nép letett esküje alól felszabadultnak vélje magát. Tiszteletére egy templom épittetett Spartában, 's baráti által egy társaság képeztetett, melly Sparta legkésőbb koráig fenállt, 's az volt czélja, hogy L. erénye emlékét innepelje. L. törvényadásának az volt fő czélja, hogy Spartába elegyes uralkodásformát vigyen be. Ezt monarchiából, aristocratiából és democratiából tevé öszve ugy, hogy egyik a' másik által korlátoztatott. A' kormányon a' két király és az ezek mellé rendeltetett Ge-

rontesek tanácsa állt; de a' nép is vön közvetőleges részt az uralkodásban. Sparta öszves polgárait 3, mások szerint 6 és több törzsökre osztá, 's ezeket ismét 30 czéhre. Ezzel hihető öszvefüggésben volt a' policzia és törvényszolgáltatás, valamint a' hadiintézetek is. Mivel egyébiránt a' Spartaiak L. idejében már meglehetős fokán álltak a' miveltségnek: azért méltán csudáljuk Lycurgusban az akarat és lángész hatalmát, melly azokat nem csak polgári, hanem erkölcsi tekintetben is meg tudá változtatni, 's az életre szükségeseken kivül mindenről lemondásra és mindent feláldozásra birni. Még azon javalata is, hogy a' vagyonok egyiránt osztassanak el, melly elsőben olly heves ellenmondásra talált, minden polgároktól helybenhagyatott törvény lön. Midőn Lycurgus Sparta szerkezetét megváltoztatá, 3 osztálya volt a' lakosoknak: uralkodó Spartaiak, az adózó Lacedaemoniak, és a' rabszolgáskodó Heloták. A' millyen keménynek tetszik most, hogy L. a' Helotákat rabszolgaságban hagyá, olly kevessé tarták azt akkor a' Görögök botránkoztatónak, kiknek szabadsága a' rabszolgaságot szükségessé tevé. Akkor még senkinek sem jutott eszébe, hogy az emberek illy megkülönböztetése jogtalan. L. a' természet, rokonság és szeretet kötelékeit az emberek között, a' mennyire csak lehetett, a' status javának alája akará rendelni. A' szeretetet csak eszköznek tekinté, melly által a' status erővel teljes polgárokat és igy kivül függetlenséget nyer. Nőtelen vagy olyan személyekre, kik későn házasodtak meg, vagy nem egyenlő koru és erejü nőket vettek, bizonyos büntetéseket szabott, a' fiatal házasoknak megnehezité az együtt létet, hogy kivánságaik soha se gyengülhessenek el; az elaggott vagy tehetetlen férjfiaknak megengedé, nőjeiket erővel teljes ifjaknak kölcsönözni, valamint az egészséges férjfiaknak is szabad volt más feleséget venni, ha nőjeik gyengélkedtek. A' gyermekek nem a' szülék tulajdona voltak, hanem a' statusé. Ez itélt elsőben a' gyermekek haláláról, vagy életéről, 's ez intézé el azután azok nevelését, a' szülék befolyása nélkül. Hogy a' nép között fentarthassa a' mértékletességet, egyszerü házakat rendelt épittetni, 's közös evést parancsolt; ellenben a' dobzódásra és részegségre nagy büntetést szabott. Egy idegennek sem volt szabad Spartában kelleténél tovább tartózkodni; egy Spartai sem mehetett más tartományba, kivévén háboru idején; egynek sem engedtetett meg arannyal vagy ezüsttel birni; pénzre csak vas használtathatott; és végre a' Spartaiak soha sem szentelhették magokat a' tudományokra, 's csak annyi esmeretet szerezhettek, a' mennyi okvetlenül szükséges volt; szinjáték nem engedtetett meg; a' hangát nem volt szabad jobban kimiveltni; és sem mivészek sem szónokok nem tartózkodhattak közöttök a' felsőség engedelme nélkül. A' vallási szerkezetben semmit sem változtata L.; sőt azt politicai czéljára használá, és a' főpapi méltóságot a' királyival egyesité. A' halottakat egyszerüen parancsolá eltemettetni, minden nyilvanos jajgatást megtilta, a' magánygyászt 11 napra szabá, de a' holtakat a' városba temetteté, és a' templomoknál emlékoszlopokat emeltete nekik, hogy a' remény, holtok után illyen tiszteletet nyerni, az élet elvesztése félelmét kisebbitse. A' törvényszolgáltatásra nézve csak kevés törvényt szaba, 's elegendők is voltak ezek, mig egyéb intézetei fenálltak. A' pereket vagy a' király, vagy a' nép gyülése, vagy a' Gerusia, vagy talán leggyakrabban igazságos polgárok itélék el. L. intézeteinek legfőbb részét tevé a' spartai ifjuságnak fájdalmat és a' halál félelme érzését elnyomó hadi neveltetése. Háboru kezdete előttök innep kezdete volt, 's a' tábor pihenés helye, mert itt megszünt honi életmódjok sanyarusága, 's még a' testi gyakorlatok is kevesbé valának terhesek. Győzni vagy halni, e' volt fődicsőségek; ellenben örök gyalázat szált a' gyávára, a' futóra. A' Spartaiak bátorsága ébresztésére még azon

törvény is sokat tett, melly azt rendelé, hogy Sparta ne vetessék körül falakkal, hogy várak ne ostromoltassanak, ugyan azon ellenféllel több izben ne háboruskodjanak, a' megverettek messze ne üzessenek, a' holtak a' csata alatt ki ne raboltassanak, az elesett bajnokok innepélyesen temettessenek el, 's emlékezetekre képszobrok állittassanak, innepek ülessenek, 's templomok szenteltessenek. Egyébiránt Spartának, L. véleménye szerint, nem kelle hóditó népnek lennie, a' mi a' hajóseregtartás eltiltásából is kitetszik. Lyc. spartai kormányzásformája sziutannyiszor volt becsmérlés tárgya mint magasztalásé. A' becsmérlők közé leginkább Plato tartozik, ki azt veté L. törvényei ellen, hogy azok minden emberiség teljes elnyomásával csak a' mechanica bajnokságot emelék legfelsőbb erénnyé, 's hogy épen az emberiség ezen kiirtásából csirázott azon számtalan baj, melly Lacedaemont érte, 's ez által más nemzeteket is. Pericles, Thucydides szerint becsmérelte, hogy a' Spartaiak erénye busongó volt, 's egyedül félelmen alapult, hogy őket a' nevelés embertelenekké s kegyetlenekké tette. — Egy jeles atticai szónok is *Lycurgus* nevet visel. Ez Demosthenesnek idősb kortársa volt, 's szigoru becsületességéről hires. Beszédei közül csak egy maradt fen, melly erővel és méltósággal teljes (ujonan kiadatott Heinrich, Osann és Beckertől, 1821.)

Lydia, a' régibb időkben Maeonia, nagy és termékeny tartomány Kisásiában, a' joniai tenger felé való partokon, Jóniaiaktól lakatva. Dél felé a' Maeander (most Meinder) választá el Cariától; keleten Phrygiával, éjszakon pedig Mysiával volt határos. A' legrégibb időkben itt egy nevezetes királyság volt, mellynek határát Halis folyó (most Kizel Jomak) választá el Persiától. Cyrus meggyőzé az utolsó lydiai királyt Croesust (l. e.) A' nép, kivált ezen király alatt, leggazdagabb volt, de csakhamar legpulyább és fényüzőbb is minden Ásiaiak közt. A' Lydiaiak voltak a' legpulyább ruhák, legdrágább szőnyegek, legjobb illatu kenőcsök, 's nyalánk étkek feltalálói; 's a' görög hangábau egy fő hangnem, melly a' pulyaság characterét viselé, rólok lydiainak neveztetett. Kerteket alkottak, mellyekben a' legfinomabb testi gyönyöröket éldegelék; ők találák fel legelsőben azon titkot, mellynél fogva a' leányzókat is tehetetlenség állapotjába helyezhetni, hogy őket nőjeik és ágyasaik felvigyázására használják. Herodot idejeben annyira romlott erkölcsüek voltak a' Lydiaiak, hogy a' leányok nyilvánosan árulák kecseiket. Példájok a' Joniaiakat is elrontá. Azonban a' Lydiaiak gazdagsága nem annyira a' népre, mint a' királyokra és az ország nagyjaira terjedt. Mert ezek azon kivül, hogy kincstáraikat az arannyal bővelkedő Hermus (most Sarabat) és Pactolus folyókból, és a' bányákból megtölthették, minden szükségeiket a' rabszolgak munkái által nyerék, kiket ők nem kész pénzzel, hanem termékekkel fizettek. Igy tehát mindig több nemes érczeket halmozhattak együvé. Croesus gazdagabb volt minden elődjeinél, mert Előásia minden tengerpartjait meghóditá, 's minden kereskedő várost kirablott. Ámbár nem lehet bebizonyitani, hogy a' Lydiaiak már a' legrégibb időkben is jövedelmes kereskedést üztek: azt azonban még sem tagadhatni, hogy a' Görögöknél sokkal előbb mivelődtek ki, 's hogy a' görög gyarmatok Alsóásiában a' mivészetben és tudományokban való előmenetelt, mellyet előbb tettek, mint az anyaországbeli Görögök, a' Lydiaiaknak köszönhetik. A' többek közt az arany és ezüst vert pénzek, vendégfogadók, bizonyos hangaszerek, a' gyapju festés mestersége, melly későbben Miletusban olly nagy tökéletességre vitetett, továbbá az ércz olvasztása és kidolgozása feltalálását, 's talán a' festést és bányászságot is nekik lehet tulajdonitani. *Sardesben*, az ország fővárosában, a' Görögök, Phrygiaiak, sőt még a' vándor nemzetek is kicserélgették áruikat. Itt volt a' rabszolgakereskedés fővásárja,

melly a' Persák háremjeit heréltekkel látá el. Lydia most a' natoliai (anadoli) török helytartósághoz tartozik. *X.*

Lymphaticus Rendszer (Nyirkedények rendszere). Ehez tartoznak azon edények, mellyek a' tápnyirkot az étcsőből 's másféle tápláló anyagokat a' bőrön ált, felszivnak, az elhasznált részeket magokba veszik, a' használhatókat a' vérerek által a' szivbe, tüdőkbe küldik, a' nem használhatókat szinte a' veséknek adatják át a' vérerek által. Közülök a' chymusból anyagokat szedők tejedényeknek (vasa lactea) mondatnak. A' test minden részén erednek nyirkedények, a' végtagokon, nemzőrészeken, hugyhólyagban, végbélben, vesékben, a' bélcsőben, gyomor, máj, lép, cseplezben, rekesz, bársing, tüdő, csecsekben, nyakon, fejen; egymással különbféleképp köttetnek össze 's a' tápcsőbe vagy mellvezetékbe végződnek, melly felemelkedve a' bal kulcsalatti vérérbe ömlik; egyes esetekben találtaték a' jobb kulcsalatti vérérbe ömlő ág is. Némelly visgálók szerint más vérerekbe is ömlenek. Ezen edényekhez számlaltatnak még a' nyirkmirigyek, mellyeken áltmennek a' nyirk és tejedények, az idegekkel és véredényekkel birókon. A' hón alatt, nyakon és lágyékokon igen érezhetők, mindjárt a' bőr alatt feküvén. A' nyirkedényekben viztiszta, megalvó, sós, kevessé enyüs nedü van, neve nyirk (lympha), tojás fejére által jeles.

Lyon, Rhône megye fővárosa, Paris után legnevezetesebb város Franciaországban, hegyekkel keritett sikon fekszik, a' Rhône és Saone egyesülésénél, melly utolsó a' város egyik részén keresztülfolyik. Van 4 külvárosa, 40 temploma, 7 hidja: utszáji szükek, szegletesek; van 10 szép piacza. Lakosainak száma 160,000. A' székes egyháznak cardinál Fesch szép rajzolatokat ajándékozott. Az előbbi jesuitacollegium, a' város egyik legszebb épülete, lyceumnak nyujt helyet 's egy könyvtárnak; st. Nizier és st. Just templomai hiresek épitetések módjáról; igy a' fegyverház is, belső szerkeztetéséről, valamint a' nagyobb szinház, és a' Notre Dame *de pitié* nevü közönséges kórház. Lyonnak van academiája 3 karral, lyceuma, orvosi társ., baromorvos oskolája (e' nemben legrégibb), 1825 alapitott liter. Académie provinciale-ja 3 osztállyal, 2 könyvtárral (120,000 köt.). A' városi könyvtár helye talán egész Európában legszebb. Van Lyonban régiségek museuma, képgyüjtemény, természeti gyüjtemény, füvészkert 2000-nél több idegen növénnyel, 's csillagvisgáló torony. Lyon kereskedéséről és selyemgyárairól hires. Hajdan 30,000 szövőszéke volt, most 18,000. Bársony, paszománt, sik, selyem harisnya, 's szalag-gyárai még ma is hiresek. Csipkéje, szőnyege, himzete szinte nagyon kerestetnek. Van Lyonban egy kalapgyár, melly naponként 8—10,00 kalapot készit. Ujabb időkben nagy hasznot hajt Lyonnak a' selyem shawl készités is. Hiresek ezeken kivül a' lyoni apró érczáruk, mesterséges virágok, 's több chemiai készitmények. Kereskedése Franciaország belsejébe, Schweizba, 's Olasz és Németországba irányzódik. A' Rhône szüntelen boritva vagyon hajókkal. — Lyon a' revolutioban minden más városnál többet szenvedett. 1793 Majusban a' jacobin municipalitast letevén, a' nemzeti conventnek nem akart engedelmeskedni. Ezért ostrom alá vetetett, 's Oct. 10. kénytelen volt magát megadni. Azok, kik vétkeseknek tartattak, százanként lövöldöztettek össze kartáccsal.

Lyra volt az Egyptomiak 's Görögöknek legrégibb huros hangszere. Amazoké volt a' legrégibb 's azt Hermes találá fel, azon tekenősbéka kiszáradt tekenője formájára, mellyet ő a' Nilus partján lelt, 's melly, midőn lábával hozzá ért volna, a' benne szárazon maradott idegeken hangot adott. Eleinte csak 3 hurja volt, de formája sokféle, 's háromszegü is. A' Görögöknél Mercur negyedik hurt kötött a' lyrára; később a' hurok száma 7—11re is szapo-

rodott. A' lyra gyakran cziterának is nevezteték, de nem tudatik, valljon e' két hangszer ugyan azon egy volt-e. Annyi bizonyos, hogy a' lyra feneke görbe volt, 's hogy csak láb közé tétetve játszottak rajta, ellenben a' cziterán fenállva is lehetett játszani. —*gy.*

Lyrai Költészség, azon neme a' költészségnek, melly által a' költő az ő belső életét megindult érzete állapotjában közvetlen adja elő. Mivel benne az érzet uralkodik, e' tulajdonságánál fogva, mind a' dramai mind az eposi költészségtől különbözik. Összehasonlitva az epossal és dramával, a' lyrai költemény legszükebb körü, mert az érzet a' jelen pillanatra van szoritva, de annál mélyebben, teljesebben és hathatósabban szól a' szivhez. Mit a' lyrai költő ad, mint saját belsejét adja; miért a' lyrai költészség némellyektől subjectivának is neveztetett. Tágasabb értelemben azon előadás is lyrainak neveztetik tehát, melly nem annyira az érzet tárgyait, miként azok mutatkoznak, mint inkább a' subjectiva állapotot, vagy legalább a' tárgyakat azon behatásnál fogva festi, mellyet ezek a' szivre tesznek. Az által, hogy a' lyrai költészség legközvetlenebben a' beszéd által fejezi ki az érzetet, a' hangászathoz közelit, melly az érzetet hangok 's azoknak összefogása által legtisztábban adja elő; innen vette nevét a' görög Lyrica is λυρα-tól 's olly költeményeket jelent, mellyeket lyra mellett lehetett énekelni. Jóllehet pedig a' lyrai költészetben minden érzetben olvad fel és érzetté válik, mégis nem mind lyrai költemény az, mi eleven érzetet versekben fejez ki. Átaljában véve ezen alapos tételt: a' lyrai poesisnek a' költő belső életét 's érzetét (vagy is az összehangzó, költői érzetet) kell előadnia, régi időktől fogva ezen alaptalan állitással váltották fel, hogy a' lyrai költőnek saját subjectiva életét 's érzetét kelljen kifejeznie. Az tehát a' kérdés, mennyiben lehet valamelly érzetet költőiuek nevezni? Mennyiben az, a' müdarab természetéhez képest, maga magában összehangzó, 's nem csak méltó, hogy beszédben tartassék fen, hanem hogy a' beszéd sajátságos és szép folyása, 's a' gondolatok 's képek sokfélesége által önerejüleg fejezze ki magát. Az első által az kivántatik, hogy bizonyos meghatározott érzet, mint valamelly alaphang uralkodó legyen, mellyből az érzelmek sora származik; hogy semmi ellenkezőt ne foglaljon magában, melly tán az alapot tevő hangzással összve nem férhetne; hogy ennél fogva méltó lévén azon tárgyra, melly azt okozá, 's annak minden tekintetben megfelelő, olly nézeteket idézzen elő, mellyekben a' lélek belső hangzását tökéletesen visszaadva leljük; hogy végre a' beszéd által eléterjesztett gondolatot egészen meghassa. Ez érzetet azonban a' gondolat minden oldalu viszonyaiban kifejezni, azt a' szavak mozgásában, rhythmus és hangjában mintegy láthatóvá tenni, 's ugy adni elő, hogy nem csupán egyes, hanem tökéletes ember érzetének tessék, ezt tehetni csak a' genius képes. Az érzet természetéből nyilván kitetszik a' lyrai költemény szük köre, a' stil és rhythmus változékonysága és nagy sokfélesége. Már a' hányféleképen az érzet költőileg fejezheti ki magát, annyiféle a' lyrai költemény is; az érzet pedig vagy mint jelen pillanat szüleménye, 's igy tisztán, vagy mint mult, de az emlékeztető tehetség által módositva, mutatkozik. Ennél fogva a' Lyricát tiszta lyrai költészségre, hová a' hymnus, az óda, az ének tartoznék, 's mellyekhez az Olaszoknak és Spanyoloknak egyéb mértéki formáik (Sonettek, canzonok, vestinák, glossok 'sat.) is számláltatnak, és elegiai költészségre lehetne osztani, melly ismét az epigrammot a' Görögök értelmében, 's más ugy nevezett didaticus költeményeket foglalna magában. —*cs.*

Lysander, lacedaemoni vezér, ki a' peloponnesusi háborut Athené elfoglalásával (404 K. e.) fejezé be. Themistocles munkássága, dicsvágya és általható éles eszével, Alcibiades hajlékonyságát

és kedveltető lényét kapcsolá egybe; csak hogy ő a' nagyok és hatalmasok kedvét épen olly könnyen tudá megnyerni, 's állandóbban megtartani, mint amaz az asszonyok és pórnép szivét. Aggódás nélkül áldozá fel dicsvágyának hazája javát és boldogságát. A' ki barátja volt, azt teljes erejéből igyekezék felemelni; valamint ellenben semmit sem mulasztott el, hogy ellenségét megbuktassa. Igazság és becsületesség nála üres szavak voltak, mellyek csak hasznos voltok által nyertek előtte becset. Azt szokta mondani, hogy a' hol oroszlány bőrben nem lehet a' kitüzött czélt elérni, ott rókabőrt kell használni. Politicája csak erőszakot és csalárdságot esmert. Az ifjabbik Cyrus udvarában, hol egy ideig tartózkodék, zugolódás nélkül szenvedé el az ásiai satrapák kiállhatlan kevélységét. Erre tüstént hasonló megvetéssel bánt a' Görögökkel. Gyülölsége engesztelhetlen volt, bosszuja rettenetes. Ezen férjfiu, kinek uralkodó hajlandósága dicsővágy vala, lerontá a' hatalmas Athenét, és azon tervre határozá magát, hogy hazáját a' legmagasb lépcsőre emelje 's akkor maga uralkodhassék rajta. E' végre minden eszközt használa; egy hajósereget gyüjte, mellyel az Athenébelieket megveré, kik ez uttal 50 hajót vesztének el. Tekintetét, mellyet ezen győzödelem szerze neki, még csinyok által is igyekezék nevelni. Midőn tehát a' parancsnokságban való felváltója, Callicratides, Arginusaenál az athenéi Conontól megvereték, és életét is elveszté: L. a' Spartaiak régi szokása ellenére, másodszor is parancsnokává teteték a' hajóseregnek. Felkeresé a' spartainál sokkal erősebb athenéi hajósereget, melly az aegospotamosi révtorokban állt horgonyon, 's megtámadá. Csak 9 hajó menekedett meg, egyik a' megveretés hirét vivé Athenébe, a' másikon pedig Conon, az athenéi admirál, Cyprusba Evagorashoz szökött. A' többi hajósereg csaknem ellentállás nélkül került a' Spartaiak kezébe, 's L. diadalmasan evezett vele a' lampsacusi kikötőbe. A' 3000 foglyot, hadivezérjekkel együtt, megöleté; mivel ők két corinthusi hajó embereit egy sziklárol letaszitták, 's azt végezék, hogy minden peloponnesusi fogolynak elvágják jobb kezét. Ezen vesztesség után az Athenéiektől minden szövetségeseik elpártoltak, 's a' Spartaiakhoz álltak. Lysander minden neki hódoló városban és szigeten eltörlé a' democratiát, 's oligarchiát állita fel. Azután Athenét 180 hajóból álló hajósereggel bekerité tenger felől, mig Agis és Pausanias szárazon egy hatalmas sereggel szinte azt cselekvék. Midőn az éhség a' városban legfőbb fokra hágott, megadák magokat az Athenéiek, elveszték függetlenségeket 's még szerencséseknek tarthatták magokat, hogy városok, mint Sparta szövetségesei kivánták, fel nem dulaték. De most a' 30 férjfi beiktatása által egy a' legborzasztóbb zsarnoksággal öszve kapcsolt oligarchia kezdődött. L. visszatért Lacedaemonba, a' hol, ámbár nem sokra becsültetett charactere, még is annyi pártosokat gyüjte győzödelmei fénye, rendkivüles bőkezüsége, és látszató haszon nem keresése által, hogy ha név szerint nem is, a' dolog velejére nézve valóban egész Görögországnak feje volt. Mivel pedig Lycurg törvénye ellen temérdek pénzt, megmérhetlen kincseket és drágaságokat vitt Spartába, ezek által megsemmisittettek a' tulajdonképi spartai erények, 's bevitettek minden vétkek. Honja szerkezetének felforgatására már régen készitett tervét, hogy t. i. a' koronaöröklés ne csupán a' Heraclidákra, hanem minden született Spartaira kiterjesztessék, 's azután magát emelje a' királyi székre, ravaszság által akará valósitani. Apollo maga nyilatkoztassa ki, hogy Sparta csak ugy biztosittathatik minden jövendő szerencsétlen esetek ellen, ha polgárjai közül a' legerényesebbeket választja királyoknak. De azon pillanatban, midőn a' delphusi templomban a' ravaszság teljesitendő volt, egy pap a' következésektől tartva visszalépett, 's füstbe ment

az egész terv, azonban csak L. halála után jött az napfényre saját írata által. L. mint vezér a' boeotiai háboruban, egy csatában az ellenféltől agyon veretett (394 K. e.). Emléke tiszteletben tartatott Spartában, mert, nem látván át nagy 's rut vétkeit, csak azért is erényes Spartainak gondolák, mivel magát soha sem gázdagitá meg, hanem mindig nagy szegénységben élt. Plutarchus leirá életét.

LYSIAS, athenéi szónok, a' 90 és 100 olympias közt élt, 458 körül K. e. rövid idő mulva atyja, Cephalus (egy szónok, kiről Plato „Respublica-"jában jeles ábrázolatot ad) halála után, 15 éves korában Nagygörögországba Thuriumba ment, hol magát a' syracusai Ricias és Tisias által oktattatá a' szónokságban és philosophiában. Erre Nagygörögországban telepedék le, hol a' köztársaság kormányjába felvéteték, mignem az Athenéieknek Siciliában történt megveretése után, többekkel együtt Nagygörögországból számüzeték. Midőn Athenébe visszatért, 's a' 30 zsarnok által onnét is elüzetett, Megarába ment. A' szabadság visszaállitásánál igen munkás volt Athenében, a' közjóra áldozván fel vagyonának nagyobb részét, mellyért azonban ott még a' polgárjogot sem nyerheté meg. Eleinte leczkéket adott a' szónokságban; de midőn ebben Theodorus felülmulta, beszédeket kezde másoknak irni, mellyeknek száma lassanként 200, mások szerint 400-ra is ment; de ezek közül csak 226 tartatik tőle valónak. Ebben időkora minden szónokait felülmulá és csak kevesen haladták meg utódjai közül is. Dionysius az ő kifejezésének tisztaságát, értelmességét, tömöttségét és illőségét, a' legnagyobb mivészség által természetesnek, mesterkéltlennek tetsző szóhelyezését, emberesmeretét, 's annak természeti tulajdonságaiban való eleven ábrázolását, 's mindenek felett az ő leirhatatlan kellemét dicséri. Éles, válogatott, kellemes és rövid kifejezésének soványsága (ez a' régi criticusok mivszava) ugy magasztaltatik, mint tökéletes példája a' józan atticai stylusnak és szónokságnak. Egyébiránt L. ugyan azon Dionysius itélete szerint a' panegyricus beszédekben igen gyenge, 's azon igyekezete, hogy felséges és pompás legyen, ott nem igen akart sikerülni. Mivel mi ezen beszédekből csak egyet, az ugy nevezett „*Epitaphios*-t" birjuk, mellynek valódiságáról kétség forog fen, azért nem is itélhetünk róla biztosan. Beszédjei közül csak 34 juta hozzánk, mellyeket Taylor (London 1739, 4 és Cambridge 1740), Auger (Par. 1783, 2 köt.) és Reiske adtak ki. *X.*

LYSIMACHUS, Agathoclesnek, nagy Sándor hadivezérének, 's baratjának fia. Az utolsó halála után az elfoglalt tartományok elosztásánál Thracia egy részét nyeré. Mivel azonban a' lakosok nyakasan ellene szegezék magokat, meg kelle a' tartományt hóditania. Azután Lysimachia városát épité a' thraciai Chersonnesuson. Nagy Sándor egyéb vezérei példájára ő is királyi czimet vön fel, és többekkel egyesült Antigonus ellen, ki az Asiában Nagy Sándor által elfoglalt tartományokat maga hatalma alá veté. A' Phrygiában Ipsusnál (301 K. e.) történt ütközet után, mellyben Antigonus éltét és tartományait is elveszté, L. egész Kisásiát, a' tulajdonképi Cappadociát, és minden tartományokat, mellyek Taurus és Antitauruson innen feküdtek, magának tartá meg. L. most a' Thraciával határos népek meghóditásához fogott, hogy tartományaik által országát nagyobbitsa. De midőn a' Dunán tul lakott Getákat meghóditani akará, nem csak fia, hanem később maga is azok kezébe került, egy szökevény árulása által. Seregével együtt meg kelle magát adnia, és halálát várá, mit a' barbarok lármás kiabálással kivántak királyoktól. De ez nemesebben bánt vele, mintsem a' hóditás vágyu L. reménylhette volna. Ugyan is a' foglyokat pompás görög módon tulajdon becses edényeikből vendégelteté meg, mig maga csekély elédelét cserép és faedényből evé. 'S midőn az ebéd vége után a' fogoly

királytól kérdezné, mellyik ebéd tetszik neki jobban, a' Geták vagy a' magáé? — békére inté őt egy ollyan nép iránt, kinél olly kevéset nyerhet, visszadá jogait 's barátjának fogadá, és váltságpénz nélkül bocsátá el. Illy nemes lelkü bánásnak még egy zsarnokra is, millyen L. volt, benyomást kelle tennie. Visszaadá tehát a' Geták királyának az Isteren tul elfoglalt tartományokat, leányát pedig eljegyzé neki. Ezen időtől fogva mindig kiterjedettebb lön L. hatalma, mig önnön familiai körülményei országának 's magának vesztét nem okozák. Első nőjétől elválván, Arsinoeval, Ptolemaeus leányával kelt öszve, ki sok balgatagságra, sőt első házasságából való fija Agathocles megöletésére is csábitá, hogy tulajdon gyermekeit emelhesse a' kir. székre. Agathoclesnek jeles charactere miatt sok előkelő barátjai voltak; ezek boszut esküdtek a' kegyetlen 's gyenge L. ellen. Seleucushoz szökvén, azt L. ellen háborura birák. Seleucus csaknem ellentállás nélkül foglalá el Kisásiát. Corupedionnál Phrygiában főütközet történt köztök, mellyben L. bajnok ellentállása után egészen tenkre tétetett, és életét is (282 K. e.) elveszté 74 éves korában.

Lysippus, sicyoni képfaragó, Kr. e. mintegy 330. Nagy Sándor kortársa, ki mivészi tehetségét annyira becsülte, hogy valamint csak Apelles által engedé magát festetni, ugy csak L. által hagyá magát érczből öntetni. L. különösen arczképszobrokat alakitott. Eleinte rézmives volt 's csak később szánta magát képfaragásra. Midőn Eupompus képirót az iránt kérdezné, mellyik mestert válassza mustrául? ez azt felelé: „a' természetet." Arczképszobrait sokkal nagyobb csinnyal dolgozá, mint elődei; a' testek karcsubbak, a' fejek kisebbek, a' hajak könnyebbek, természetesebbek, finomabbak valának; kikerült minden élest és szegletest, 's a' tagoknak több gömbölyüséget és lágyságot adni iparkodott. Magáról azt szokta vala mondani, hogy az embereket ugy képzi, mint neki lenni látszanak, elődei pedig, mint valóban vannak. A' legapróbb részeket is szorgalommal dolgozta ki. Készitett-e márványmiveket? nincs tudva, de érczmivei számosak, 's köztök legnevezetesbek valának: egy, a' ferdőben dörgölőző (apoxyomenus), több sándorszobrok, mellyekben e' fejdelmet ifju korától kezdve különféle helyzetekben ábrázolta; egy satyrcsoportozat; Sándor és baráti, mellyek az eredetiekhez igen nagyon hasonlitottak, és egy óriási nagyságu Jupiter Tarentben.

M.

M, az abcben a' 13-dik betü, melly a' lehelet gyengéd kitaszitása közben, az ajkak bezárása által mondatik ki. Ajakbetü; második az ugy nevezett félmássalhangzók avagy folyó betük közt.

M', a' megröviditett Mac, a' scot saját nevek elététele, fiut jelent. Valamint a' Zsidó Ben (l. e.) és az irlandi O' (l. e.), ugy ez is azon időkből származik, midőn az atyáról a' fiura átszáló nemzetségi nevek még nem voltak divatban. Az irásban megröviditett M' mint Mac mondatik ki, de mindig röviden.

Mac, l. M'.

MAEANDER, most Meinder, folyó Kisásiában. Phrygiában a' Celanus hegyén ered, keresztül folyja Cariát és Lydiát, hol a' határt teszi; Priene és Miletus közt az aegaeumi tengerbe ömlik. A' régieknél sok kigyódzásáról volt hires; erről nevezék azok a' köpönyegeken 's öltözeteken, sőt hamvvedreken és edényeken is, a' mesterségesen egymásba font bársony szegélyeket. Innét maeandricus utak, maeandricus szavak, azaz mesterséges fordulatok és csavarodások 'sat.

MAAS (La Meuse), egy hajókázható, Németalföldre nézve igen fontos folyam, a' felső Marne (Champagne) megyében ered, Löwenstein váránál a' Waallal egyesül, 's most Marne nevet vesz fel; de miután Dortrechtnél két ágra oszlanék, Rotterdamnál visszanyeri előbbi nevét. Vlaardingennél újra egyesül mind a' két ág, Brieltől nem messze, hol a' Maas ½ mfnyi széles, 's olly erővel ömlik az éjszaki tengerbe, hogy a' tenger vize jó darabnyira elveszti sós izét.

MACABER-nek (danses macabres) Angol- és Francziaországban az egyházi mascaradák neveztettek, mellyek talán az ugy nevezett halotti tánczra szolgáltak alkalmul; az utóbbinak is ugyan e' volt a' neve. *X.*

MACAO, hajdan hires kereskedő város Chinában, de most már ebeli fontossága elenyészett; 34,000 lakosa van, kiknek fele Szerecsenekből áll. E' hely a' Portugáloké lőn azon időben, midőn ezek hatalmasok lettek, 's innen kereskedtek ők Chinába, Japánba, Tunkinba 's Ásia egyéb részeibe. Jelenleg az Angolok kereskednek itt a' Portugálok neve alatt. Nem messze Macaotól fekszik ama' hires Camoens-barlang, mellyben irta volt e' nagy költő Lusiadeját, ottani számkivetése ideje alatt. *Sz. E.*

MACBETH, a' leghiresebb scotiai királyok egyike, VII Donald király 's attyafija alatt, mint vezér szerencsésen meghódítá a' sziget lakosait 's az Irlandiakat. A' Dánok ellen küldetve, ezeknek vezéreit, az elkezdett béke-alkudozáskori vendégségen altatóval elaltatta, 's a' többire rohanván a' táborban olly iszonyu vérontást tőn, hogy a' király maga is alig szaladhatott el kevesed magával. Macbeth szerencséjében magát elbizva, a' korona után vágyott. Álma, mellyben három asszonyalakok őt, Scotia királyának köszönték fel, még átalkodottabbá tevé terve kivitelében, mellynél fogva a' királyt, uralkodása 7dik évében meggyilkolta. A' király fiai szaladás által menték meg életeket, 's Macbeth részint a' nemességre pazarlott ajándéki, részint szigoru igazság kiszolgáltatása által a' népet maga részére hóditá. Tiz évig látszék jó törvényei 's intézetei által a' jó uralkodók sorában diszleni, midőn egyszerre megváltozván, hirtelen, 's kegyetlen zsarnokká lön. Különbféle szinlelt okok alatt sok nagyokat ölletett meg, 's ezeknek jószágiból őr-sereget tartott maga körül. Ezenkivül a' Dunsinan hegyén, egy magas helyen épitetett népe által kastélyt magának, honnét az egész országot átláthatá. — Elkeseredve ennyi zsarolás miatt Macduff, fifei than, Angliába ment, 's Malcolmot, a' megöletett király fiát, bosszuállásra felszólitá, ki is Eduárd angoly királytól segitetve, Macbethet kastélyában meggyőzte 's megölette 1057ben, uralkodása 17dik évében. — Shakespeare e' tárgyat hires szomorujátékának tárgyául használá. *Sz. E.*

MACCARONI, Maccheroni, különös olasz metélt tészta, melly legfinomabb török buza lisztből, sajtból és egyéb részekből vizzel készitetik, tulajdon malmon vagy machinán. Ezen tészta cső formáju, de vagyon lapos, négyszegletü és sodrott is. Az Olaszoknak kedves eledele, 's az alsóbb néposztálynál is, csekélyebb jóságban ugyan, igen közönséges. A' legjobb Nápolyból és Aixből jön Francziaországból. Bécsben, Magdeburgban, Halleban és Dresdában is készitetik. Hogy meg ne dohosodjék, száraz helyen kell tartani.

MACCARONI VERSEK, olly tréfás deák versek, mellyekben itt ott idegen nyelv szavai használtatnak latin hajtásokkal. Szerzőjök Teofilo Folengi volt, Merlino Coccajo név alatt, egy tudós és elmés Benedictinus, (szül. 1484 Mantuában). Gonzaga Ferdinánd, kinél Siciliában tiz évig tártózkodék, volt pártfogója. Életének utolsó napjait egy klastromban tölté Bassano mellett, hol 1544 meghalt. Vagynak tőle komoly és vallásos költemények, nem egészen becs nélkül. Az olasz költők közt a' comica epopoea alkotójának tartatik. E' nemben irt fő költeményét Maccaroneának nevezé, mert abban, valamint a' maccaroni tésztához különbféle egyveleg részek vetetnek, latint olasszal kevert öszve. Történetének hősét, valamint Virgilius Aeneast, különbféle történetek után, utóbb a' pokolba vezeti, hol ő 's mások a' költők büntetését látják, kiknek különösen arra rendelt ördögök, minden hazugságért vagy nagyitásért, mellyet mondának, egy fogokat huzzák ki, de a' melly mindennap ujra kinő. Van tőle továbbá egy kisebb comicum költemény is „Moschea" név alatt, vagy a' szunyogok és hangyák harcza; továbbá eclogák és levelek, mind maccaroni versekben irva.

MACEDONIA (most Makdonia) a' keleti félsziget éjszaki része Europában, görög lakosokkal; hegyes, erdős tartomány, mellynek főgazdagsága arany és ezüstbányákból állt, de a' tengerpart mellett sok gabonát, olajt, bort és gyümölcsöt termett. Lakosi földmivelésből és vadászatból éltek. Nagy Sándor atyja, Filep, alatt Macedonia az Orbelos (Kumonizza) hegytől a' kambuni hegyekig, a' Pindusig 's Olympig, — 's ismét a' Nessus folyójától 's az aegeumi tengertől a' joniai tengerig nyult el, 's 19 tartományt foglala magában. — A' Romaiak őt 4 kerületre oszták, u. m. 1) a' napkeletire a' Strymon és Nessus mentében, fővárosa vala: Amphipolis; 2) a' félszigetre, fővárosa: Thessalonica; 3) a' délire, fővárosa: Pella, 's 4) az éjszakira, fővárosa: Pelagonia. Illyriát elválaszták tőle. — Lakosi két fő ágból eredtek, t. i. a' Thráczok, és Doriaiakból. Királyai sora a' Hercules nemzetségéből eredt, 's Karanusnál kezdődik, de csak Filepnél nyer történetirói fontosságot. Ez ugyan is Macedonia nyers erejit, 's hadakozó lakosit annyira tudá használni, hogy a' maga közt egyenetlen Görögországot maga alá hóditá. Még nagyobb fija Sándor (l. NAGY SÁNDOR) meghóditá Ásiát, és Macedoniát rövid időre a' fél világ urává tevé. Holta után azonban e' hatalma elenyészett. II Filep a' Carthagoiakkal kötött szövetségével a' Romaiakat maga ellen felboszontá, 's midőn ő Athenét megtámadá, a' Romaiak, az Athenebeliektől segitségül hiva, Macedoniának hadat izentek. Filep kénytelen volt békeséget kérni, hajóit kiadni, 's magát a' Romaiak oltalma alá adni. — Követője, Perseus, alatt, Macedonia egészen romai tartománnyá lett, miután Aemilius Paulus Pydnánál Perseuson tökéletes győzedelmet vőn. Törekedett ugyan a' macedoniai nemesség, Andricus alatt felkelve, e' jármot nyakáról lerázni, de Qu. Caecilius Macedonius által meggyőzetve, kivándorlani kénytelenitetett. — Most a' Török birja, 's lakosi Oláhok, Törökök, Görögök és Albaniaiak. Fővárosa Salonica, a' hajdani Thessalonica, nevezetes kereskedőváros 70,000 lakossal. *Sz. E.*

MAECENAS (C. Cilnius), Augustus kedvencze, 's Virgil és Horácz pártfogója, eredetét a' régi etruski Lucumonoktól (fővezérek) származtatá. Sok tudósok minden ministeri erény remekének, 's a' tudományok legfelségesb védőjének festék őt, a' nélkül, hogy charactere és szerepe felől, mellyet Augustus alatt játszék, igazi esmeretek lett volna. Maecenas, Octavius meghitt bavátja, soha sem viselt nyilvános hivatalt; mert még Roma és Italia feletti praefectussága is, mellyet az actiumi győzödelem után egy ideig viselt, csak magány

megbizás volt. Ő mindig megelégedék azon tekintettel, mellyet neki Augustussal való személyes viszonya adott. Szinte nagyitottaknak látszanak azon előadások is, mellyeket róla, mint a' tudósok oltalmazójáról olvashatni, 's mellyek az ő nevét közmondási tisztelet-czimmé bélyegzék. Hogy költőket, elméncz-ket és minden nemü tudósokat, ha jó társalkodók voltak, asztalához hivott, társalkodásokat keresé, 's őket jó alkalommal Augustusnak ajánlá, annak politicai oka is volt; mert ez által magának Augustusnak is barátokat szerze, 's terjeszté annak hirét és nevét. Való, hogy Horácznak falusi jószágocskát ajándékoza, 's bocsánatot és szabadságot eszközle neki; Virgilnek visszaszerzé vagyonát; de egy ollyan férjfiura nézve, kit Augustus temérdek gazdagsággal tetéze, a' Horácznak adott ajándék csekélység volt, és Virgil csupa igazságot köszönhete neki. M. nem birt nagy tulajdonságokkal. Annál többet köszönt a' szerencsének, és kedvező állapotját felségesen tudá használni. Távol minden indulatoskodás és dicsvágytól, a' mint Wieland characterét festi, finom érzéssel és világos ésszel megáldatva, okos és elég hidegvérü, hogy mindent, a' mit tesz, jól és egészen tegye, 's elég tüzes, hogy semmi nehézségektől vissza ne ijedjen, és mindig jó következést reménylhessen; de még is inkább kedvére élő és buja, hogy sem foglalatosságot szerethessen és keressen, ha nem szükséges; személyére nézve kellemes, társalkodásban tréfás, tetsző és jó indulatu; hajlandó mások felett tréfálódni, 's magáról tréfáltatni; finom és hizelgő, hogy másokat czéljára használhasson; vigyázékony meghittebb barátja választásában; de ha egyszer választott, hü és állhatatos, szükségben minden áldozatra kész; — mind ezen tulajdonságok megszerzék neki Augustus bizodalmát, mellyben egész haláláig egyenlő mértékben részesült. Augustus mindent talált nála, a' mire épen szüksége volt, tanácsot, elhatározottságot, bátorságot, vig kedvet, sőt még ollyas valamit is, a' mivel tréfásan faggathatá. Igy szereté Augustus M. pulyaságát, ritkaságok, drágakövek, 's gyöngyök iránti szeretetét gunyolni, 's azon czifrálkodását is, mellynél fogva régi etruriai szavakat kevert a' romai közé, 's uj szavakat csinált. De ezért ennek is meg volt engedve, őt szabad, sőt kemény szavakkal is illetni, a' mint ez valóban egykor, midőn még Octavius a' triumviratusság alatt törvényt szolgáltatott, és sok halálos ítéletet monda, irótáblácskáját nyujtá eleibe, mellyre ezen szavak valának irva; „*surge tandem carnifex!*“ (kelj fel valahára hóhér) — melly intést követé is amaz a' nélkül, hogy megsértetett volna. Midőn Augustus Agrippával és Maecenassal arról tanakodék, valljon megtartsa-e vagy letegye a' felső hatalmat? M. volt, ki Agrippa ellenére annak megtartását tanácslá. Ez által megmutatá, hogy távol minden bajnoki erénytől, a' hasznost a' nemesnek elébe tevé. Kevesbé tiszteletre méltó M. mint magányférjfiu. Az esquilinusi hegyen legpompásabb kerttel körülvett toronyformáju palotája volt, millyet talán egy más romai, sőt maga Augustus sem birt. Itt a' polgári háboru végeztével, mintegy 40 évében, a' nyugalomnak 's a' pompás gyönyöröknek adá magát. Minden szinjátékok közt a' pantomimicai tánczot szereté leginkább, mellyet ő vitt be elsőben Romába. A' mivészségéről és szépségéről hires Bathyll (l. e.) kedvencze volt. Nem kevesbé szerette a' nyalánkságot is, 's ő maga is talált fel egy nyalánk étket. Buja lomhasága által természetessé lett lelki zsibbadása, nem csak öltözete, járása 's állásában', hanem verseiben is mutatkozott. Meghalt Roma é. 745 évében. Iratai közül, mellyekről Seneca, Isidor és mások tesznek említést, semmi sem maradt fen. *X'*

Maceratio a' chemiában két vagy három vegyitett, kevert anyag felolvasztása hideg nedvekben. *—j—a.*

Machaon, l. Aesculap.

MACROBIOTICA (Élethosszabbitás mestersége). A' természet törvényei szerint bizonyos élethossz adaték az embernek, de ez ritkán éri el a' lehetőleg leghosszabb élet végczélját; mivel különbféle ellenséges befolyás által röviditetik létele. E' mellett a' természet élnivágyást nyoma az ember kebelébe, ugy hogy minden ép elméjü ember olly hosszura kivánja lételét nyujtani, a' mennyire csak lehet. Az élet megtartására az egészség állandóságát elegendőnek tartván, különösen erre fordittaték nagy figyelem, 's kiki eleget végzettnek gondolá magát, ha a' betegségtől menten maradt, vagy a' beköszöntöttet hamar elüzheté. Ez okból az orvosok foglalák el a' tudomány ezen mezejét 's a' gyógyitás függelékének tartották. Igy eredt az orvosi életrendszabás (diaetetica), mellyre lassanként sok vezérirások jöttek ki, az egészség szabályainak összehalmozásából állók, az ember egyéni és jelen egészségbeli állapotját tekintők, 's annak viszonyos épségét megtartani törekvők. A' macrobiotica távolabbra megy, az életet egész a' teljhosszig vágy kiterjeszteni, az élet minden ellenségét meg akarja esmerni és elhárítani, az élet tartóságára hasznos befolyásokat előmozditja, 's arra nézve magát a' gyógytant is korlátozza; mivel a' hős, de utóbbra ártalmas szerek adását, 's némelly az egészségre megkivántatóvá lett betegség elnyomását tiltja. Illyent törekedék Hufeland adni, az igen olvasott 's magyarra is leforditott: „*Macrobictica*-jában vagy az emberi életmeghoszabbitásának mesterségében. —*j—a.*

MÁD, hegyallyai mezőváros Zemplinvármegyében, Tállya és Tokaj között. Nevezetesek nagy szőlőhegyei, vig szüretje és jó bora. Vö. HEGYALLYA. Lakosai nagyobb részint Magyarok, kézmivességgel, földmiveléssel és bortermesztéssel foglalatoskodók. Van ferdője, melly a' köszvényesekre nézve igen hasznosnak mondatik. Szántóföldje kevés és közép termékenységü. 54

MADAGASGAR, uj-Hollandia és Borneo után a' legnagyobb sziget, kiterjedése 10,500 nsz.mf. 's fekszik 75 mértföld távolságnyira a' mosambiki tengerparttal által ellenben. Csak a' partok felől esmeretes, belseje vagy keveset vagy épen nem esmeretes még előttünk. Egy éjszakról délre nyuló magas hegyláncz futja át, mellynek alján sok patakok és folyók fakadoznak, ugy hogy mindenfelé elég vize van. Hegyei erdőkkel bővelkednek. Nem kevésbé termékeny e' sziget a' hasznos állatokra nézve. Alig van olly tartomány a' földön, melly annyira látszanék már maga magában egy boldog világot formálni, mint Madagascar. Eredeti lakosi — a' Madegassok — fekete színüek, közép termetüek, vigak 's erősek. Bevándorlott lakosi arab eredetüek, kik közt a' Zafe Rahimini (Ábrahamtól származottak) nemzetség, ura tulajdonképen a' többinek, ebből választatván a' király (Anpansakabe) által a' fejedelmek (Rhoandrian). E' nemzetség zsidó eredetre mutat, mert tiszteli Noét, Abrahámot, Mósest, divatban nála a' körülmetélkedés, a' szombatot innepli, 's állatokkal áldozik. Lakik e' szigeten bizonyos Kimos nevü törpe nép is, melly bátornak, okosnak, jó földmivelőnek 's baromtartónak mondatik. Az egész sziget népességét Benyovszky $2\frac{1}{2}$, Rochon pedig 4 mil. teszi. — Először a' Portugálok fedezték e' szigetet fel 1506ban és Sz-Lőrincz szigetének nevezeték. 1642ben a' Francziák kivántak itt honosodni 's a' szigetet elfoglalni, 's 1644ben valóban alapitottak is ők itt egy kis gyarmatot, a' Dauphin erősséggel együtt; de a' lakosok gyülölsége miatt innét eltávozni kénytelenittettek. Későbbi próbatételeik szinte sikeretlenek voltak. Ugy az Angoloknak is, kik itt Fransherе erősségét épitették, vissza kellett magokat huzniok.

MADARAK. Az állatok országának rendszeres felosztásában a' második osztályt teszik a' madarak. Tüdejek, két gyomru és két pitvaru szivek, 's meleg vérek van, mint az emlősöknek; de tojás és köl-

tés által szaporodnak, testek alkotásában amazokétól különböző idom van, magához az egész osztályon keresztül nagyon hív maradó. Igen szembetünő jelek a' két szárny és két láb, a' szarvnemü órr, 's a' toll öltözet. A' madarak törzsöke többé vagy kevesebbé csónakhoz hasonló, arra lévén határozva, hogy vagy a' levegőben vagy a' vizben usszanak. Különös még csontjaiknak alkotása, mellyek vékonyok, könnyük, részint üresek és léggel megtölthetők, igen jól alkalmaztatva a' repüléshez, mellynek azonban fő eszközei a' szárnyak. Mindenik madárszárny 12 csontból van összetéve; egyik a' felkart, kettő az alkart, kettő a' szárnygyököt, kettő az alszárnyat képezi, melly utolsón egy hüvelyk és két uj van. Ezek mind össze vannak erős inakkal kötve, bőrrel és izommal bevonva, 's az evező és szálító tollaknak szolgálnak alapul. Az egész szárny kiteríthető mint egy legyező, 's a' levegőbe emelkedni akaró madár ki is terjeszti azt, 's verdesi véle a' tollainak sürüségén átrohanni nem képes levegőt. A' szárnyak nagysága nincs mindig viszonyban a' madár nagyságával, hanem inkább az életnemhez alkalmaztatik. Igy a' ragadozó madarak, fecskék 's más illyen, a' levegőben folyvást tartózkodók, sokkal nagyobb szárnyal birnak, mint a' fürjek, verebek, tyukok stb. A' strucz, kasuar és reptelen (pingvin) evezők nélkül szükölködnek. — A' madarak repülése nagyon különbözik a' denevérek, bogarak 's más illyesekétől. Némellyek, mint a' sasok, sólymok, bátran és könnyen emelkednek a' felhőkön túlig, hol semmi szemtől nem láttatnak, és órákig lebegnek minden kitetsző erölködés nélkül a' magason. A' fecskék, pacsirták 's néhány mások is könnyen emelkednek fel, erőltetett mozgás nélkül; mások repkednek, mint a' verebek; némellyek, mint a' baglyok, csendesen és alig hallva, mások, mint a' foglyok, nagy zörejjel repülnek. Ingó és remegő a' fiatal madár repülése, mint a' gyermek első járása; jól észrevehetni, mint keresi az első ágot vagy gerendát, 's melly hamar elfárad. Nem csupán a' szárnyak teszik lehetségessé a' madár repülését, henem a' tagok könnyü alkotása, testének légedényei, mellyeket (a' csontokban is) kénye szerint tölthet meg vagy ürithet ki ritkult levegővel. Nyaka és farka mintegy kormányul szolgál neki. Lábaik a' különböző nemeknél olly különbözők, hogy sok madártanász ezen különbségre alapitá a' rendekre osztást. Majd fán lakozásra, majd uszásra, majd futásra látszanak alkotva, 's czéljoknak jól megfelelnek. — Órrok (madárórr, szarvórr) tulajdon idomu, majd egyenes, majd alá vagy fel felé görbült, kerekes, lapos, teke, ék, horgidomu stb. a' madárnak eledele megfogására, elszabására, törésére, fészekanyag és fiai eledelének hordására szolgáló, — a' körmökkel és szárnyokkal együtt rettenetes fegyver a' ragadozó madaraknál. A' madaraknak különbféleképen készült tollakból álló öltözete egyszersmind derek ékességek is, mellyre a' természet, kiváltképen a' meleg éghajlat alatt, Keletindiában 's Brasiliában, a' legcsudálatosabb szinpompázást vesztegeté. — A' mi a' madarak érzékeit illeti, látások, és hallások igen éles; a' karvaly p.o. iszonyu távolságban meglátja a' pacsirtát, az énekes madarak pedig egész dalzatokat megtanulnak hiba nélkül. A' keselyüknél, varjuknál kimiveltnek találtatik a' szaglás; tapintások pedig olly finom, hogy a' leggyengébb szellő felkölti őket álmokból. Elmetehetségekre nézve hasonlítanak az emlősökhez, sőt, az embert kivéve, azokat részint felül is mulják. A' papagájok, seregélyek egész szavakat tartanak meg elméjekben, az éneklő madarak pedig egész melodiákat. Emlékező erejeknek nagy fokát bizonyitja az is, hogy havak 's fél év mulva, ezer 's több mértföldnyi utról visszatérve, honi lakhelyeket megesmerik; a' fecske a' gerendát vagy ereszt, a' pinty a' fát, a' filemile és csalogány azon bokrot, mellyben költe, vagy életre bujt. Hogy eszek és ravaszságok is mivelhető, megmutatja azon különbség,

melly a' vadonokban lakó 's emberi incselkedéstől nem félő, és viszont a' veszedelmes helyeken élő madarak között van. Már a' mezei veréb is kevesebbé ravasz, mint a' házi, melly az ember ellenséges érzeteit szüntelen láthatja; a' lakatlan vidéken nem csak bevárja a' madár a' vadászt, hanem irányozni is hágy magára, mig nálunk a' vállon vitt bot is gyanut gerjeszt a' vad réczében. A' szó, a' hang olly megkülönböztetés a' madaraknál, melly a' madarak jó számának más állatok felett tulajdona. Az énekes madarak gégéje ugy van alkotva, hogy szavokat a' legbájolóbb melódiára alkalmaztathatják. Az éneklési erő csupán a' himeknél van, éneklések többnyire szerelmet fejez ki, 's innét leginkább szerelmeskedések idején hallatszik. Azon felül csak egészséges állapotban, szép időben énekelnek, rosz időben 's betegségben némák. Sokan azt erősítik, hogy csak az éjszaki, tehát hidegebb éghajlat alatt énekelnek a' madarak, a' hév ég alatt pedig szép szinekkel bővelkednek hang helyett; hanem Forster azt beszéli, hogy Otahaiti szigetén a' madarak bájoló kellemmel énekelnek, 's Cook első utazásában Ujseelandban az erdőket apró madarakkal bővelkedve találta, mellyeknek szava ezüst harangzengéshez hasonlíta. Semmi más állatnak nem adaték a' különbféle érzés kifejezésére olly különbféle hang; az éhség, szomj, félelem, veszedelem észrevétele, társaság vagy társ utáni vágyás, szerelem, szomoruság stb. tulajdon hangok által fejeztetnek ki, mellyeket nem csak azon faj individumai értenek, hanem gyakran más fajok is. Ha valamelly erdő énekesei közt egyik ragadozó madarat vesz észre, ennek intő hangjára az egész erdő elnémul. — A' madárfajok az egész földön elterjedve láttatnak, némelly egyesek a' földsark körvonalaitól egész a' hévövig. Lakhelyek különbözik szükségeik és tulajdonságaikhoz képest; sziklák, mélységek, fák, bokrok, föld és viz szolgálnak tanyául a' különböző fajoknak. Mig a' harkályok és papagájok csupán fákon laknak, addig a' foglyok, fürjek csupán a' földön; a' gólya, lile, kuvat, gém stb. a' mocsárokat népesítik; a' hattyuk, vadludak és tyukok a' folyókat és tavakat. Igen nevezetes tünemény a' madarak vándorlása, melly honi lakhelyeknek bizonyos időbeli elváltoztatásában áll. Az illyenek vándormadaraknak mondatnak, megkülönböztetésül a' honoló, telelő madaraktól, mellyek télre nem mennek melegebb vidékekre. A' vándor madarak többnyire tavaszszal jőnek meg, itt költenek, őszszel pedig ujra eltávoznak. Sok korán elmenő, 's meg későn jövő madár egész a' Senegalig megy, mint a' fecskék; mások pedig az el későn, vissza pedig korán jövők, kétség kivül déli Európában maradnak. Némelly nálunk vándor madár, déli Olasz, Franczia, Spanyol és Görögországban nem az; ellenben Svéd, Norvegia és éjszaki Oroszországban sok olly vándor madár van, melly nálunk már nem az. Ezen éjszaki bujdosók ritkán maradnak meg Német és Magyarországban is, hanem még inkább délre mennek. Igy van a' csókákkal a' dolog, mellyek őszszel csapatonként jőnek hozzánk, itteni rokonaikkal egy ideig laknak, repkednek, 's ha még inkább hidegül, tovább bujdosnak. Észre lehet venni, mint csalogatják az itteniekett is az elvándorlásra, de ezeken a' honszerelem többnyire győz. Ezen éjszakról délnek vándorlás (ősszel), és megfordítva (tavasszal), az egész földkerekségén történik. Egyik nevezetes oka az élelemben való szükség, mellyet különösen a' bogarakkal élők szenvednek télen; de a' magevők is elvándorlanak, ha valamelly okból szüken termett a' nekik rendelt élelem. Sok van azonban ezen vándorlásban, mellyet nem tudánk még világosságra hozni. Nem esmerjük jól a' vándor-ösztönt; ritka fajról tudjuk, hol tölti el telünket; egy folytában repülnek-e arra, ugy hogy csak a' szükséges élelmet veszik magokhoz, 's csak szükséges nyugalomra szálnak meg, vagy némelly helyen soká

tartózkodnak, mellék kicsapásokat tesznek; mint élnek a' távolban, magán vagy társaságosan, énekelnek-e stb. De hihető, hogy a' tőlünk délre ment madarak ugy tesznek, mint az éjszakról hozzánk jöttek, 's télen ált nálunk vendégképen maradók. Ezek bizonytalan helyen élnek; egy tájról másikra csatangolnak; ott esznek és alusznak, hol nekik leginkább tetszik; a' honi madarakhoz csatolják magokat, mint a' fenyőpintyek és havasi sármányok; meglátogatják velek, mint kedves vagy kelletlen vendégek, a' parasztudvarokat, utakat, 's örömmel elbucsuznak tőlök, ha belső erzések azt gyanítatja velek, hogy honjokban szelidült az idő. Többnyire éjjel indulnak vándorutjokra 's örömest holdvilágnál. Tulajdon hangon csalogatják, gyüjtik össze egymást, 's szinte ugy biztatják utközben. Sok faj, p. o. a' fecskék, elmenetele előtt sok nappal, közönséges helyen összegyülekezik 's nagy társaságban megy el. Visszajövetelek talán szinte olyan. A' vándorlás idejekor a' bezárt vándormadarak is láttatják ezen ösztönt; nyugtalanok, 's kivált éjjel igen repkednek a' kalitkában, 's világosan kijelentik, hogy noha melegen és eledel bőségében vannak, mégis örömest eltávoznának rokonaikkal. — Nevezetes még a' madaraknál a' fészekrakás és a' költés; itt különösen elmésnek mutatja magát a' madarak nagy része. Mihelyt a' nőszösztön magát jelenti, 's him és nő találkoztak, elkezdik rendesen a' fészekrakást. Az anyagok 's az épitésmód végetlenül különböznek a' szükség és körülmények szerint; gondosan elrejtik a' a' fészket a' vadállatok és emberek vészszel fenyegető szemei elől, és pedig annál gondosabban, minél veszedelmesebb a' táj. Az anyagok szoros választással hordatnak öszve, 's többnyire igen mesterségesen fonatnak egymásba. Legtöbbnyire a' nő épitő, a' him pedig anyaghordó. Az elkészült fészekbe tojásokat rak és költ a' nő. Némelly vizi madár csak egyet tojik, a' ragadozó madarak kettőt, a' varjuk és hollók négyet, a' czinegék 18-12-őt, a' házi tyukok 40—50. Valamint a' fészkek különböznek idomokra, alkotásokra, anyagaikra nézve: ugy, sőt inkább különböznek még a' tojások nagyságokra, szinekre, idomokra nézve. Minekutána az anyai melegség kifejlődteté a' tojásbeli magzatot, 's a' fiatal madár az összetört hajból kibujt, valóban csudálásra méltó az anyának szeretete és gondoskodása az aprók iránt. Ő a' mezteleneket testével és tollaival fedi, melegiti, mig a' him kiválogatott eledelt hord számokra. A' gyenge fecske védi még erőtlenebb magzatit, vagy nem ritkán velek vészel; a' tyuk félve, rettegve futkos a' tó partján, midőn a' költötte réczék a' barátságos vizbe, ösztönök által huzatva, bemennek. A' madarak életkora, nagyságokhoz képest, hosszabb az emlősökénél. Apró éneklő madarak 20—24 évet éltek fogságokban. A' varjuk és papagájok különösen hosszu életüeknek tartatnak. —*j*—*a*.

MADERA, Madeira, egy a' Portugalok által 1419. felfedezett, 's most is általok birt sziget az atlanti tengerben. — Nagyon hegyes, de termékeny völgyei vannak; éghajlatja dicső, 's 25 nsz.mf. térén 80,000 lakosa van. Főtermesztményei: gabona, czukor, méz, gyümölcs, főkép pedig azon erős, kellemes bor, mellyből évenként 25,000 pipe terem. Ezenkivül a' mahagoni fához hasonlító fája is hires, 's épen ezen fáról vette e' sziget nevét is, mert madera fát jelent. Fővárosa, melly egyszersmind a' kormányzó lakhelye — Funchal, 15,000 lakossal, 's 4 erősséggel védett kikötővel. A' maderai kereskedés majd egészen az Angolok kezében van.

MADISSON (James), kétszer (1809 és 1813) elölülője az éj szakamerikai egyesült statusoknak. Eldődje, Jefferson Tamás alatt a' statustitoknoki fontos hivatalt viselé, minekelőtte elébb diplomaticai ügyekben használtaték. Azon párthoz tartozott, melly a' Franczia'k részére hajlék. Ezen pártot okozák az Angliával 1812 kiütött háboruval, noha az Angolok hatalmaskodása a' tengeren nem kevéssé

mozdítá azt elő. Ezen háboru rendkivül megzavará az egyesült statusok jóllétét. Az amerikai generáloktól, ügyetlenségből vagy bátortalanságból, elkövettett hibákkal az elölülő vádoltatott. Főkép az ellenpárt, a' foederalisták (angol párt) nyilatkoztaták ki ellene megelégedetlenségeket, kiknek más elölülő választása vétetett észre szándékjok lenni. M. ezen kétséges időpontban férjfiui bátorsággal viselé magát. Az Angolok elmenetele után Washingtonból, a' congressust összvehivá, az ülést egy hős beszéddel nyitá meg, és olly hathatós rendszabásokat tett, hogy az Amerikaiak rövid idő alatt, főkép néhány szerencsés esetek által Canadában, felsulyt nyerének. Mellynek az volt a' következése, hogy az Angliával Dec. 24. 1814 Gentben kötött béke a' háboru előtti állapotot ujra helyre állitá. Azután M. a' legkedvezőbb sikerrel iparkodék az egyesült statusok jóllétét gyarapitani. Mart. 1. 1817. irá alá a' hajózási actát. Utána három napra letevé hivatalát, 's az addig volt statustitoknok, Monroe James, lön utódja.

MADONNA. Ezen olasz szóval (melly hasonló értelmü a' franczia madame-mal) jelesen az isten anyja neveztetik. A' honnét Madonnaábrázat, Madonnakép (Vö. MÁRIA).

MADRAS, város Karnateben, a' keletindiai koromandeli tengerparton, 1641 óta az Angoloké. Nevezetes kereskedéséről 's mint egy keletindiai angol elölülőség helye. Tulajdonképen 3 része van: 1.) a' szent György erősség, mellyben a' kormányzó (elölülő) lakik, 2.) az ugy nevezett fekete város, mellyben örmények, zsidók, szerecsenek 's a' leggazdagabb hindostani kereskedők laknak, és 3.) a' közönséges indusoktól lakott város. Lakosi száma 300,000. Kézmü-gyárain kivül kiterjedett kereskedést üz mind azzal, a' mit a' koromandeli tengerpart terem, 's a' mi itt nagy tárokban van felhalmozva. A' madrasi elölülőség magában foglalja a' város körüli Dshagir nevü vidéket, némelly éjszaki megyét, 's a' tengerparton fekvő egyes erősségeket, a' millyenek Kuddalor, Negapatam, melly előbb a' Hollandiaiaké volt, 's 1792—'s 99 óta több nagy darab földeket, mellyek Tippo Saibtól vetettek el, ugy hogy most a' madrasi birtokok az indiai félsziget keleti partja egész hosszában felnyulnak. *Sz. E.*

MADRID, Spanyolország fővárosa, több dombokon fekszik a' Manzanares partján, 180,000 lakossal. Külseje nagy ellenkezésben van egyéb fővárosok pompájával, 's látása nem felel meg azon várakozásoknak, mellyeket magának képzelhetne az utas egy olly városról, melly sok ideig a' leghatalmasabb europai udvar lakhelye 's az ujvilág kincsei középpontja vala. Itt minden bizonyos régiséget mutat, melly a' nép régi ruházatjával együtt véve, különösen szembetünik. Templomai 's klastromai száma temérdek. M. királyi lakhely, 's a' király hol itt, hol Escorial, St. Ildefonso vagy Aranjuez mulató kastélyokban lakik. Időnkben azon dühös felkelés által nevezetes, M., mellyben lakosai az ide Murat vezérsége alatt benyomult Franciák ellen 1808-ki Május 2. felzendültek; e' példát később az egész spanyol nép követte.

MADRIGAL a' lyrai költemény egy kicsiny körü formája, melly valamelly szép, elmés, többnyire szerelem tárgyu gondolatnak kifejezésére alkalmas. Nem foglal négynél kevesebb 's 16-nál több verset, 's többnyire vagy rövidebb versekkel vegyitett hendecasyllabákból, vagy nyolcztagu, rimes, szabados rimkapcsolatu versekből áll. A' Provençiak eleinte Madrialnak nevezték, mivel materialis, azaz közönséges mindennapi tárgyakra használtatott; de Mandretől azaz juhásztól is származtatják. Az első Madrigalokat pistojai Lemmo-tól birjuk, mellyeket bizonyos Casella, kiről Dante emlékezik, musikára alkalmaztata. Később a' versek számára 's rimre nézve, határozot-

tabb szabályokat nyerének. A' 16 's 17 századból orgonára 's hangszerekre alkalmaztatott madrigalokkal is birunk. Tasso madrigáljai az olasz költészet legszebbjei közé tartoznak. A' Németek madrigal-irói: Ziegler Gáspár (szül. Lipsiában 1621)'s későbbiek Hagedorn, Götz, Gotter, Vosz, Manso, Göthe, Schlegel'sat.

MAEONIDES, l. HOMÉR. Néha a' Musák is Maeonidáknak neveztetnek, mivel Homerus az ő legelső kedvenczeknek tekinteték.

MAG azon állat és növényrész, melly bizonyos körülmények alatt uj növénnyé és állattá képes kifejlődni, hasonlóvá az őt termett növényhez vagy elválasztó állathoz. A' növények magvai különbfélék idomokra, fedezőikre nézve. Ezen utolsó tekintetből különböztetik meg a' mag szoros értelemben, melly csupán hámmal, vékony hártyával fedetik, és a' husos, héjas gyümölcs, mellynek magvai hussal, csontnemü héjjal vetetnek körül. A' mag fedezője innét néha husos, hártyás, bőrös, majd leppendékes, hüvelyidomu, vagy beczö, tüsző, bogyó, alma 'stb. — Alkotására nézve a' mag belseje a' szivecs-ből és szík-ből áll. A' szivecsben van a' növény élete elrejtve, ennek lefelé törekvő része a' csira, melly gyökérré változik; felfelé megy pedig a' kelő, melly már a' magban is levélke idomu, 's növénnyé nevelkedik. A' szik néha lisztes, néha bőrnemü, egyik főosztályban egy a' növényen, a' másik fő osztályban kettő vagy több is. Ez ha lisztes, tejnemü nedüvé válik, ha bőridomu, a' kelővel együtt kinő a' földből, 's mintegy levéllé változva táplálja a' fiatal növényt. Az állati mag a' himek arra rendelt mirigyeiben választatik ki a' vérből, 's a' nő petéit megfoganitva termőjéhez (a' szülőkhöz) hasonló faju állatot teremt elő.

MAGÁNBANK olly bankintézet, mellyet a' status polgárjai magok vagyonából szerkeztetnek összve. Semmi különbséget nem tesz akár egy két akár több polgárok egyesüljenek is erre a' czélra; a' tőkére nézve mind egy akár egy személy alapitsa azt meg, akár egy társaság. Igy semmi befolyással nincs a' magánbankra a' privilegiumok vagy monopolium kieszközlése, mert azért eredeti természetét meg nem változtatja. Az illy magánbank vagy czedulás, vagy disconto vagy kölcsönöző bank is. (l. BANK czikkelyt).

MAGÁNTÖRVÉNY vagy philosophiai, vagy hozatott; amaz ennek csak segedelmül és pótlásul szolgál. A' hozatott magántörvény a' status magános polgárainak viszonyait tárgyazza, mellyek vagy a' vagyon vagy a' személyeket illetik. A' vagyoni viszonyokról tanit és törvényeket tesz a' magános polgári törvénykönyv; a' személyes viszonyok, mennyiben azok megsértése forog fen, a' büntető vagy fenyitő törvénykönyv tárgyai. Ez a' felosztás legtermészetibb. Ámbár a' vagyon egybeköttetésben áll is a' személlyel, 's a' viszonyok öszvefolynak is gyakran: mind azáltal a' kettő egymástól könnyen elválasztható; a' minthogy a' magános polgári törvénykönyv nagyobbára mindig csak a' vagyon körül foglalatoskodik, 's a' személyességre csak mellékes tekintetekben ereszkedik ki, midőn a' büntető törvénykönyv merőbben a' személyes bátorságot tárgyazza. Vagynak több magántörvények is, és külön törvénykönyvek, mellyek a' polgárok vallásos viszonyaikat érdeklik; vagy olly fontosságuak más tárgyak is, hogy külön törvényhozást kivánnak, p. o. a' policzia, financzia, kereskedés, katonaság, kézi mesterségek, bányászat, vadászat, 'stb. mellyek mind meg annyi külön álló magány törvényhozásra adnak alkalmat; 's azért különös törvénykönyvekbe szorittatnak az ezeket illető törvények.

MAGASSÁG a' földmérésben, valamelly pont felemelkedése a' horizontalis lap felett. Ha a' felemelkedett ponton keresztül a' horizontalis lapra egy függőleges vonalt gondolunk lebocsátva, ugy ezen vonal hosszusága teszi a' pont magasságát. — A' hajózásnál a' magas-

ság polusi magasságot tesz. Ha a' hajó valamelly hely szomszédságában, azzal mintegy hasonló geogr. szélesség alatt vagyon, azon hely magasságán lenni mondatik. — Valamelly csillag magasságának neveztetik az ezen csillag és a'horizon közt lévő íve a' tetőkörnek.

MAGASSÁGMÉRÉS. A' földszin magassági arányjainak esmerete nem csak fontos része a' természeti földleirásnak, hanem gyakorló haszna is vagyon a' miveltségre és mivészi épitményekre nézve. Esmervén valamelly táj magasságát, éghajlatjára is huzhatunk következést, utakat 's vizvezetéseket czélirányosan készithetünk, 's áradások ellen óvó rendszabásokhoz nyulhatunk. A' geognostának főkép, valamelly megvizsgált táj térképeihez, mellyet le akar irni, annak nevezetesebb pontjain tett átmetszéseket kell csatolnia; e' munkát pedig magasságmérésnek kell megelőzni. A' katona, ha az előtte fekvő térképben lévő pontok magasságát nem tudja, azon tájékot nem itélheti meg, mellyen munkálatainak tervét kell készitni és vezetni; szintugy a' helyleirónak is, ki a' felvett tájat gypszben vagy agyagban akarja abrázolni, szükséges ezen táj minden emelkedéseinek 's hajlásainak esmerete. A' honnét igen fontos volt olly mód meghatározása, melly szerint a' levegő esmerete, 's szerszámok, főkép a' légsulymérő és hévmérő, használása által, minden magasságot gyorsan és pontosan meg lehessen mérni. Mihelyt az tudva volt, hogy a' földgömbünket körülvevő levegő nehézség- és rugó erővel bir, mellynek hatása a' légsulymérőn is észrevétetett: azonnal következés huzatott, hogy ezen hatásnak, feljebb emelkedvén a' légben, mérsékeltetnie 's bizonyos törvény alá vetteve lennie kell. Ezen törvényt tapasztalás által igyekeztek kitalálni, a' midőn a' légsulymérő esmeretes magasságra vitetett, 's itt a' hévmérőkkel együtt visgálat alá vettetett, 's ebből rendszabások határoztattak valamelly hely magasságának a' tengerszin felett kitalálására. A' LÉGSULYMÉRŐ-vel (l. e.) való magasságmérés tanitása, eredetét 's kimiveltetését franczia tudósoknak köszöni. Pascal volt az első, ki Sept. 19. 1648 a' Puy de Dome-n Clermont mellett azon tapasztalást tevé, mellyet előre gyanita. A' légsulymérő t. i. a' clermonti klastromkertben 26 hüvelyket $3\frac{1}{2}$ vonalt mutata, a' nevezett hegy csucsán pedig csak 23 hüv. 2 von. Ebből a' következék, hogy a' kénesőoszlop, valamint a' levegőmennyiség, a' légsulymérőben megkisebbedék, 's Pascal azt következteté, hogy ezen eszköz által meg lehet tudni két hely közül mellyik fekszik magasabban, ha még olly messze legyenek is egymástól. A' természetvizsgálók Pascal után felfogák ezen gondolatot; de azon csekély következés, mellyre eleinte jutának, mutatá, melly sok nehézségekkel legyen az öszveköttetve, noha olly egyszerünek látszik. A' honnét a' levegősulymérői mérések csak Deluc (1754) olta nyertek pontosságot. Ezen természetvizsgáló a' levegőre 's kénesőre melegség által okozott hatásokat meg tudá azoktól különböztetni, mellyek sulyjaiktól függöttek, 's a' tőle tett javitások időszakot formálnak a' légsulymérő történetében. Ezen történetet Pictet feljegyzé, ki abban maga is tiszteletteel teljes szerepet játszott. Biot is előadá rövideden a' légsulymérői mérések theoriájának tökéletesitésére tett vizsgálatokat, 's táblákat ada ki a' számvetések könnyebbitésére. Legutoljára 1809 Ramond foglalatoskodék ezen tárgyal. 1811 Clermontban megjelent munkájában a' jó vizsgálat feltételeit meghatározá, a' légsulymérői munkálatok tulajdon környülményeit előadá, 's tanitá; a' lég mérsékleteit, mellyek befolyása a' mérés helyességére káros, megesmerni, a' hibákat megbecsülni, 's ezeket a meteorologia előhaladására használni. Deluc felfedezése olta a' „*Mécanique céleste*“ szerkezőjétől javallott formula volt a' legjelesebb ezen tárgy felett; ő a' mérséklet, nedvesség és nehézségnek a' kénesőre és levegőre való befolyása miatti javitásokat, egyszerübben 's természetesebben, egy meg

határozott pontra vezeté vissza; theoriáját a' legszorosabb adatokra alapitá; de azon coefficiens, mellyet a' levegő és kéneső sulyjai viszonyának meghatározására felvett, kicsinynek tetszett; a' formulát vizsgálat alá kelle vetni, a' midőn az oszlopok hosszuságai, sulyjaik helyébe tetettek, 's több hibát okozó környülmények felkerestettek 's megorvosoltattak; 's a' felvett coefficienst meg kellett igazitani, vagy inkább helyette ujat határozni meg. Ezt Ramond tevé. Ő a' légsulymérői méréseknek ugyan azon tájon tett esetmérésekkel legszorosabb összevehasonlitása által, a' coefficienst ugy határozá meg, mint az Laplace utolsó formulájában vagyon. Nem csak Ramond, hanem utána többen is tapasztalás által meggyőződtek arról: hogy ezen formula szintugy nagy mint kicsiny magasságoknál, 's még föld alatti méréseknél is használható. Ez azon következtetést szüle, hogy a' légsulymérői mérések nagy pontosságot nyerhetnek, ha 1) jó eszközökkel, 2) jó vizsgálók által, 's 3) kedvező környülmények közt történnek. Két pont magassága különbségének minden megvizsgálására két légsulymérő és négy hévmérő szükséges, melly utóbbiak közül kettő a' légsulymérőre vagyon erősitve, kettő pedig szabadon áll. A' vizsgálóknak szerszámaikat jól kell esmerniek 's velek bánni tudniok. Ha két vagy több vizsgálók valamelly táj vagy tartomány esetméréséhez kezdenek, minden vizsgálópontokon főkép arra kell vigyázniok, hogy a) a' szerszámok függőlegesen függesztessenek fel, a' nap behatási ellen fedeztessenek, 's a' szabad hévmérők a' földtől 's egyéb melegséget huzó tárgyaktól legalább 9 lábra legyenek; b) hogy a' légsuly- és hévmérő állásai pontosan feljegyeztessenek, 's c) a' vizsgálatok az egymással öszveköttetésben lévő szerszámokon ugyan azon időben tetessenek. Egyébiránt a' vizsgálóknak a' lég állapotját is tekintetbe kell venniek. Szélveszes és olly időben, midőn a' kéneső a' légsulymérőben egymás után több mozgásokat tesz, nem kell vizsgálatot tenniek; minden egyéb idő, midőn a' levegőég csendes, tiszta vagy felhős, vagy ha mindjárt mérséklett széltől ingatik is, alkalmatos. Végre a' szerszámoknak sem szabad egymástól nagy távolságban lenniek. A' legnagyobb távolságnak nem lehet 10 mértföldet feljülhaladnia, mert különben a' mérés pontossága kétséges lenne. A' magasságok légsulymérői vizsgálatok szerinti kiszámitásánál nagy könnyebbségül szolgálnak a' Laplace formulájára alapitott táblák. A' többek közt kitünők a' „*Tables hypsométriques*“ (Paris 1809) czéliránnyos elrendeltetések 's használhatóságok által. Továbbá ajánlhatók Biottól „*Tables barométriques*“ (Paris 1811).

Magda (Pál), hazának egyik érdemes tudósa, 's jelenleg a' sáros nagy pataki collegiumban a' természet történetének, a' mezei gazdaságnak, 's a' német és romai literaturának professora, Rosnyón, 1770 Jun. 29 szül. Az alsóbb oskolákat Dobsinán 's Rosnyón, a' philosophiai cursust pedig Késmárkon és Posonyban végezvén, a' jenai egyetemre ment ki, tudományos esmereteit nevelni. A' külföldről visszatérvén előbb házi tanitó volt, azután pedig az akkor virágzott csetneki nevelő intézetbe hivatott meg, hol a' grammaticai és ékesszólási esmereteket tanitotta. Innét 2 év mulva a' gömöri gymnasiumba ment oktatónak; melly hivatalát azonban nem sokára a' philosophia 's a' magyarországi protestans egyházi törvény lőcsei tanitói székével cserélte fel. Miután itt $1\frac{1}{2}$ évig boldogul élt volna, hogy az időközben támadt iszonyu drágaság ellen jobban legyen védve, elfogadá a' Beszterczebányán ujlag állitott, de maradandósággal nem biztatott kerületi gymnasiumba hivatását. Itt tetemes, ámbár nem örvendetes nevekedést nyert emberesmerete; azonban olly különös megbecsültetésben is részesült ő, hogy a' Teschenben, Sileziában, épen akkor állittatott cs. k. gymnasiumhoz rectornak, a' sopronyi lyceumba pedig philosophia, statistica és történetirás pro-

fessorának egy időben hivatnék meg. Honát a' külföldnek elébe téve, Sopronyt választá. Egyetlenegy fijának itt történt halála annyira elszomoritotta, hogy buskomolyságba esett. Mind ez, mind némelly oktalan üldözések arra birák, hogy a' kárlóczi érseki lyceum directorságát 1822 elvállalá; honnét őt 3 év mulva Sáros Patakra áttenni tetszett a' sorsnak. M. 33 év leforgása alatt sokfelé és sokféllét tanitott; 's még is tisztelettel vallják meg tanitványai, hogy kötelességének mindenütt 's mindenben megfelelt. Az igazat, a' jót, a' szépet, elragadtatással emelé ki mindenütt 's igyekezék nevendékeinek, tanitványainak szivébe oltani. Azonban nem csak mint tanitó, hanem mint iró is sokat használt. Nyomtatásban következő munkáji jelentek meg: „*De discrimine, in quo scholae evangelicae Hungariae cum tota re evangelica versantur. Programma.*" (Beszterczebányán 1811). „*De schola, quae genio seculi obsequitur, splendidissima, quae eum emendat, optima. Programma*" (Beszterczebányán 1812). „*Magyarország és a' határőrző katonaság vidékének legujabb statisticai és geographiai leirása*" (Pesten 1819). „*Statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn*" (Leipzig 1832). „*A' mezei gazdaság philosophiájának szabásai szerint okoskodó és munkálkodó gazda*" (S. Patakon 1833). A' felsómagyarországi Minervában ezen értekezések jelentek meg tőle: „*A' magyar nyelvben teendő ujitások barátjai és ellenségei közt lévő perpatvarkodásról*". — „*A' culturáról.*" — „*A' Fatumról.*" — „*A' nemzeti nyelv mivelésével hirtelenkedni nem kell.*" Vagynak ezeken kivül több philosophiai munkáji is kéziratban.

Magdeburg, az alsó-szász kerületben fekvő herczegség, nagysága 98 nsz. mf. 275,000 lakossal. Hajdan érsekség volt, de a' vestfáli békeség által világivá tétetvén, utóbb 1680. nagy Fridrik Vilhelm választó fejedelem birtokába jutott. — Napoleon e' herczegséget a' vestfáli királysághoz csatolta, de 1813 után ismét Poroszországhoz visszajutott. Fővárosa, Magdeburg, erős váráról és kereskedéséről hires. Lakosi nagyobb részint protestánsok, mintegy 30,000. Félóránnyira fekszik a' hires Bergen nevü lutheranus káptalan. E' város 1631 Tilly és Pappenheim által ostrommal vetetett meg, 's nagyobb részint lerontatott; 1806 pedig a' Franczióknak árulólag átadatott, de 1813 a' Poroszoktól Tauenzien alatt bekeritetvén, a' parisi békekötés után ezeknek visszaadatott.

Magellan (Fernando de) sajátképen Magelhaens, tengeri utazó, portugaliai előkelő familiából, 5 évig dicsérettel szolgált Albuquerque alatt Keletindiában, 's 1510 Malakka' ostromlásánál tünteté ki magát. Szolgálatjaiért rosszul jutalmaztatván udvarától, a' spanyol királyhoz, V Károlyhoz ment. Honfia, Ruy Falero, ki a' földleirásban és astronomiában eléggé jártas volt, követé. Ezzel azon tervet készité, hogy nyugotról a' Molukszigetek felé utat keressenek, annak bebizonyitására ajánlkozván, hogy az emlitett szigetek a' pápától a' castiliai koronának adott oldalra esnének. Terveket legelőször Emanuel portugali királlyal közlék — de hasztalan. A' spanyol király elfogadta, 's M. Sept. 20. 1519 öt hajóval és 236 emberrel San-Lucarból elevezett. Jan. 12. 1520 La-Plata torkolatjához ért; Mart. 31 fogva 5 hónapig kelle St. Julian-ban telelnie. A' tisztek zugolódtak, de gyilkos szándékjok megsemmisittetett. Octob. vége felé 1520 a' tőlök ugy nevezett de las Virgines fokhoz jutottak, melly Magellan szorosánál fekszik. M.-nak minden tekintetét kelle használnia, hogy a' legénységet a' további evezésre rávehesse; az élelem szüke 's az esmeretlen tartomány megcsökkenték bátorságokat. Egy hajó valóban el is hagyta, a' többi tovább evezett 's Nov. 27 a' Déltengert fedezék fel. Éhelhalás fenyegeté a' merészeket, midőn e' még europai hajóval nem hasitott tengeren két

puszta terméketlen szigetre buktak. Az idő azonban olly tartós csendességü volt, hogy a' tengert Csendestengernek nevezék. Mart. 6. 1521 a' Ladronok-hoz jutottak, továbbá sz. Lázár Archipelagusához, melly később Philippináknek neveztetett. A' szigetek egyikén (Zebu) a' királyt keresztény hitre térité M.; de a' Matan szig. királya elleni csatában halva maradott April. 26. 1521. Utazási naplókönyvének kivonatja Namusio gyüjteményében találtatik; de teljes utazási-leirása csak 1811 adatott ki Milanoban, Amoretti apát által. M. egy ivadéka, a' természetvizsgáló Hyacint Ján., az érczes vizek készitését találá fel. Sok nyelvet beszélt, a' cathol. egyházból kilépett, 's Londonban a' tudományok kir. társaságának tagjává lett.

Magia. Maja, a' dolgok örök anyja, az Indusok mythologiájában egyszersmind a' lelki és érzéki szerelemnek istenasszonya. Más jelentésben Musa, a' jövendölésnek és költészségnek, de a' csalásnak és álnokságnak is istenasszonya. Ezen több oldalu gyökérrel rokonságban jelen meg, eredeti jelentésére nézve, a' magia szó. Media, Persia, 's ennek csillagászság által elhiresült szomszéd tartományjai, tartatnak főkép azon magiusok hazájának, kiknek tanitása részint a' legrégibb időből származottnak látszik. A' magismus ezen régi tanitása szerint az ellentétel, vagy mint Heraclit magát kifejezi, a' villongás, volt atyja 's ősoka minden dolognak. Miután az ellentétel a' világosság és setétség — Ormuzd és Ahriman közt — felgyulad, az ő viszálkodásokból jön elő a' véges lények egész sora, az egész érzéki világ, minthogy a' világosság áldással bő teremtményének, más oldalról mindig a' setétség teremtménye áll ellenébe. A' nap és éj, a' világosság és setétség közti felváltás ábrázolja a' jó és rosz ereje közt lévő szüntelen harczot, melly harczban a' győzelem majd az egyik, majd a' másik résznél jelenik meg, mig végre a' világosság örök győzelmet nyer a' setétségen. 'S az idők felváltása nem csupán ábrázatja azon harcznak, hanem az idő felsőbb értelemben magából ezen harczból származik, 's ez által áll fen. A' természetet mélyebben vizsgáló hajdankornak nem kerülheté el figyelmét, mennyire függjön minden véges lény, formájára 's valójára nézve, az idő befolyásától, mellyben származott s alkottatott. Illy nemü vizsgálatok valamennyire megfoghatóvá teszik az astrologia és csillagtisztelet származását, melly a' magiával legszorosabban összefügg. Valóban volt egy felsőbb és jobb magia annál, mellyet az egyébiránt jeles De Haen pártola. Azon jobb magia ezen fenék tétlen alapult: hogy az ember felsőbb és isteni származásának segitsége által 's véle szorosabb öszveköttetésben, magában és kivüle egy felsőbb munkásságra alkalmatos, melly őt uralkodóvá teszi a' külső természeten, 's ön magáén. A' jobb magusnak felfegyverkezése az imádság volt; az imádság 's az élő szó ereje az, melly által az ember kinszerítő és feloldozó hatalommal képes munkálni a' felsőbb 's alsóbb természet határaira; ezen felfegyverkezés nélkül, mellyet a' vigyázó magus soha sem mellőz el, semmit sem vihet véghez; vele, mint hiv harczoló, segiti az atyai világosságnak megvivni a' setétség országát, 's szabaditója és áldást nyujtó oltalmazója lesz az időnek és népeknek. Ugy látszik, még azon jobb értelemben köszöntötték meg a' későbbi Essaeusok minden uj nap felkelő csillagzatát imádsággal, 's kisérék forgását; 's ez értelemben, nem pedig az alsóbban, voltak Pythagoras 's azon idők egyéb bölcsei magusok. Azonban nem tagadható, hogy legrégibb idők olta, ezen felsőbb magiával együtt alsóbb és roszabb is támada, mellyen egyébiránt megesmerhető a' jobb származás. Ha az eddig mondottak szerint minden véges dolgok a' megtartó és elpusztitó természeterők, az idő és csillagzat befolyása alatt állanak: az ember csak tulajdon erejinek, mellyek jó és rosz daemonoknak neveztettek, uralkodójává tegye magát, hogy

azok segitségével a' befolyásaik alatt álló dolgokra munkálhasson. Ennyiben álla a' daemonokról való tanitás, mellyeknek segedelmét az ember használhatja, a' legrégibb időtől a' legujabbig öszveköttetésben az ugy nevezett magiával. Magának azon alárendelt magiának eredeti értelme más szavakkal e' következő. Ha a' magismus (Májától származtatva) hajdani tanitásában minden, szereteten és gyülölségen, a' kedvező és ellenséges erők viszálkodásán alapul: a' valódi magusra nagy fontosságu fog lenni azon felváltó hajlandóság és idegenség, a' szeretet és gyülölség törvényeinek megesmerése. Valamint minden külső hang a' véle rokon hurban együtthangzást szül: ugy, a' kölcsönös hajlandóság és idegenség természeti törvényénél fogva, minden természeti munkálat előhivja a' vele rokon segitő, más részről pedig a' gátló ellenséges erőket. E' szerint a' magus a' hajlandóság és idegenség azon törvényei által, az egész őt körülvevő természetre munkál. Igy a' magusok magokra 's másokra nézve is szoros diaeteticusok és orvosok voltak. Tudva vagyon, hogy némelly külső testi munkálatok által, magára az embernek lelki erejére, 's bizonyos mértékben akaratjára is lehet hatni, hogy p. o. a' bürökfü gőze csaknem ellene állhatatlan perlekedésre, egy más növény magja pedig meggyőzhetetlen, de életveszélyes módon, állati kényre ingerelnek. A' magia, a' szó régi számaztatásában Májától, Musa, jövendölő lelkesedés, azon felsőbb munkáló erőkre tekintve, mellyekből a' véges dolgok világa jő elő, 's mellyektől ezek valójokra és sorsokra nézve függenek, a' jövendőbe 's az elrejtett multba is tanit tekinteni; 's itt egy felsőbb 's alsóbb világosan látás, felsőbb 's alsóbb magia különböztetett meg, a' mint a' dolgok örök eredete mint felsőbb 's lelki valami, vagy érzékikép, mint testiesen munkálódó csillagzat, fogatott fel. A' magiusok továbbá, a' hajdankor nézete szerint, esmerősek voltak azon természeti munkálatokkal, mellyek, hasonlólag a' harmoniai hangokhoz, a' körülövedző természet belsejében minden rokon hurokat felgerjesztenek; parancsolóji 's uralkodóji voltak az emberen kivüli természetnek is, mellyet ők, mint Orpheus varázshangok által, az élő szó ereje által szolgálatjokra kinszeritettek. Hitték a' magusok befolyását az időváltozásra, 's a' legkülönbözőbb világrészek vad és félvad népei között találunk ma is papokat és varázslókat, kiknek az időváltozásokra nézve jövendölési tehetség, 's felettek hatalom tulajdonitatik. A' magusok végre, mint az igaz magismus tanitásának sugárja, mind inkább elhamvadának, 's rosz nemü csalárd varázslók lettek. A' többek közt a' magiában szerelemitalok, szerelemvarázsok, kitünő szerepet játszának, 's a' magusok és magiusnék már akkor olly természeti eszközöket használtak a' vad nemi kivánságok felgerjesztésére, mellyek azon tekintetben az orvosok előtt most is tudva vagynak. Ezeken kivül kétséges természetü tárgyak, p. o. fiatal állatok részei, mellyek hevesen vágyva eledel vagy levegő után döglöttek meg, — olly testek, mellyek éhes kutya nyálától fertőztettek meg, 's más még undokabb dolgok választattak azon szerelemitalok készitésére, mellyeknek későbbi munkálatja, mint a' szédítő méregé, mindenkor életveszélyes vagy őrültséget okozó volt. Azon alárendelt magiának egyéb mesterségei — a' holtak idézése, a' jövendőmondás a' kézből, a' megigézés nézés által a' Romaiaknál és Görögöknél (Jettatura), 's egyéb még most is szokásban lévő sympatheticai orvosszerek, még inkább a' varázslókról hitt azon tehetség, mellynél fogva magokat láthatatlanokká tehették, vagy egyéb alkatba változtathaták, 's a' nyakfüggőnek foganatossága 's más emberen való hatalom, kinek viasz képmássát a' varázsló birja, — nagyobb részint a' magia azon setét kamarájába tartoznak, hol mint Lucian regéjében, könnyen feltalálható a' hamisság, melly bennünket egy élesen látó madár helyett kön-

nyen szamárrá változtathatna. Ki a' magia ezen körét költészi oldalról megesmerni akarja tanulni, olvassa meg az „*Ezer egy éjszakát*" 's egyéb keleti regéket, Öhlenschläger „*Aladdin*"-ját, és de la Motte Fouqué költeményeit. Egyébiránt az állati magnetismus története, azon tárgyak közül némellyekről kielégitő felvilágositást ád, 's bizonyos marad, hogy a' régi magia nagyobb részint a' természeterők mélyebb esmeretén alapult, mint talán azok hinnék, kik minden illy nemü dolgot olly örömest szemfényvesztésnek akarnak tartani. Nem csak a' magnes története, mint azt nevének rokonsága a' magiával mutatja, tartozik ezen tanitás körébe; hanem vele együtt, mint látszik, számos rokon jelenetek, főkép az ércz üstök verése, mit a' magiusok különféle alkalmaknál basználtak, az ujjak 's kezek elcsavarása, annak merő megnézése, kire a' magus hatni akar, a' vesszők használata (l. Rhabdomantia), bizonyos, a' galvanismus 's állati magnetismus tanitásából esmert jelenésekre emlékeztetnek. L. Kleuker M. „*Zendavesta*" 's még inkább „Magicon" czimü munkáját; Windischmann „*Untersuchungen über Astrologie, Alchemie und Magie*" (Frankfurt 1818); 's Horst: „*Von der alten und neuen Magie Ursprung, Idee, Umfang und Geschichte*" és ugyan ettől „*Zauberbibliothek*" (6 rész. Mainz 1820—25).

Magismus, l. Magia.

Magna Charta, l. Charta Magna.

Mágnások (romlott deák szó). Igy neveztettek Lengyelországban 's hivatnak ma is Magyarországban az ország nagyjai, a' főrendek. Lengyelországban ide az egyházi és világi senatorok vagy ország tanácsosok tartoztak 's a' fő rangu nemesség; a' senatorokhoz számláltattak a' gnesi és hajdan a' lembergi érsekek, a' püspökök, vajdák, kastellánok, és országlárok (ministri). Magyarországban nagyobb és kisebbekre osztatnak. Amazokhoz tartoznak: a' nádorispán, az országbirája, a' horvátországi bán, a' tárnok és a' zászlós urak. Emezekhez: a' herczegek, grófok és bárók. — Az alsóbb rangu nemeseket 's a' királyi városokat e' czim nem illeti. Sz. E.

Magne l. Éjszaki Mythologia.

Magnes, vasérczvegy, rendes octaederben jegesülő, különböző utánzott idomokba csapva; bir 79—94 vasacsot, 22 napacsot (titanoxyd), kevés cselanyt, kovát, talakot, agyagot; sulyja 4, 2—5, 2, vasszürke vonatul fekete port nyer, érczfényü, a' vasra következik, az ősbérczekben találtatik, kivált éjszakon, hatalmas telepekben, olvasztva nem legjobb vasat ad, hanem magnes (irany) készitésre forditatik. Fajai neki a) rétes (leveles, szemes, csigás, közönséges) magnes, kiscsigás törettel, görbe leveles szövettel. koczka vagy rhombododekaederben, Svedhonból, Norvegiából, Harzról. b) Sürü M. (idomtalan) tömve csigatörettel. c) Földes M. finom földidomu, bádjadt, eldörzsölhető, szintvevő, kékesfekete; Németország némelly helyein találtató. *j—a.*

Magnestő, müszer, mellyen a' magnetismus jelenetei különösen szembetünők. Készitetik a' legfinomabb és keményebb aczélból. Különben a' lehetőségig egyszerü. A' nyil forma, mellyet kivált hajdanában gyakran adtak neki, legrosszabb. Hossza $1\frac{1}{2}$-től 5 sőt 8 ujnyi is. Magnes erejü ugy lesz, mint minden más vastestek, egyszeres vagy kettős vonás által. Hogy szabad mozgása lehessen, közepére egy kis kupforma völgyelés (kalapotska) tetetik, mellynek pupja egy alatta lévő nyélen ugy nyugszik, hogy a' tőnek nehézségpontja, a' feltétel ponttal (Aufstellepunct) öszveesik. Azért is a' tő, közepén keresztül furatik, lyukába egy darab vert sárga réz tetetik, és a' kalapotska ebbe furatik; a' nyél rendesen sárga rézből van, de ennek hegye aczél. A' jó magnestőknél, a' kala-

potskába egy darab agátot tesznek, azért, hogy a' nyél hegye magát bele ne furhassa. Ez, ha magnesezetlen vizirányos fekvésbe tetetik, a' mágnesezett tő által irányát elveszti ugyan, de mivel az ellenkező részen valamivel nagyobb terhe van, ugy azt vissza nyeri. — Vö. KOMPASZ. *P.*

MAGNETISMUS (iranyosság) némelly vasérczvegyeknek már Thales és több régiektől észrevett tulajdonsága, hogy a' vasat magokhoz huzzák és ott fogva tartják. Jóval később lön esmeretessé, hogy a' magnes ezen vasvonó erejét a' vassal magával is közölheti. E' szerint megkülönböztetik a' természetes és mives irany v. magnes, melly utolsó az iranyositott vasat jelenti. De nem csak az ezzel összeköttésben lévő tünemények egyeteme, és ezen iranyerő viszonya a' többi természeti erőkhez, értetik még a' magnetismus alatt. Legujabb időben a' tiszta kobalt és nikol hasonló viszonyunak találtattak a' magneshez, mint a' vas, csakhogy sokkal kisebb fokon. — Mennyire mutatkozik a' magnetismus más, vastól egészen ment testekben, — vagy mennyire vitethetik reájok által, még eddig kétséges. Mindenikféle irany két ellenkező irányu pontot bir, mellyen a' vasat leginkább huzza; ezeket iranysarkoknak (magnesi polusok) mondják. Kitalálhatni őket, ha p. o. a' magnes vasreszeletbe tetetik, mivel ez ott bővebben ragad hozzá. Ha az irany szabadon mozogható helyezetet nyere, egyik sarkával éjszak, másikkal dél felé irányzódik; és innét az éjszaki, ez déli sark-nak mondatik, a' kettő közt lévő vonal irany-tengely-nek; ezen tengelynek meghosszabbitott, de a' földgolyó felé gorbülő irányzódása irany-délhossz-nak (magnesi meridianusnak) neveztetik, melly a' természetes délhossztól többnyire valamennyire eltávozik; iranyegyenlitő (magnesi aequator) pedig azon vonal, melly az iranydélhosszat középen és vizszinleges sikon függőlegesen vágja keresztül. Az iranynak mindig a' délhosszába fordulását, sarkalat-nak (polaritas) mondjuk. Ezen tulajdonságot legkönyebben észrevehetni az iranyositott tőn (irany vagy magnestőn), melly nehéz pontján támasztva van 's vizszinleges szabadon mozogható helyezettel bir, mellyen alapul a' kompasz készitése. A' különböző nevü iranysarkokat barátságos (vonszó) sarkoknak mondjuk, minthogy egymáshoz közelitve vonszák egymást; a' hasonló nevüeket ellenséges (taszitó, hajtó) sarkoknak, mivel egymástól irtóznak. Az iranytó tüneményei az egész földgolyót iranytestnek hirdetik; iranysarkai természetes sarkainak közeletére esnek. Erre való tekintetből a' magnesek sarkai megforditottak lesznek, ugy hogy éjszaki sarkok déli, és a' déli éjszaki lesz. Különben a' villanyról véve hasonlatosságot, tevő és tagadó, vagy több és kevesebb nevekkel is különböztetik meg az irany és iranyosság († M. — M; † I. — I.) Azután megkülönböztetik az iranyosság, a' földgolyóra nézve, mint mindenségi tünemény: neve föld-iranyosság. Legnevezetesebb e' részben az iranydélhossz változékonysága a' föld igen sok vidékén, mellytől az iranytó eltávozása függ. E' tünemény szorosabb visgálása ezt állapitá meg: az éjszaki fél földgolyón négy vonal van a) a' Hudsonöböl nyugoti partjain, b) az europai 's asiai Oroszhon határán, c) valamenyire keletre Irkutsktól, d) Jesso és Kamcsatka között, hol az iranydélhossz a' természetivel mindig összeesik; az első és második között való nagy téren, mint a' harmadik és negyedik közt való kicsinyen mindig nyugotra távozik el; a' második és harmadik közti kicsinyen, és a' negyedik 's első közti nagy térségen pedig keletre távozik el az iranydélhossz a' természetitől. A' déli félgolyón csak két megfelelő viszony van a' déli szélesség 60-nál, a' 163° és 260°, 's 261° és 8° között a' ferroi hosszaságtól. De ezen viszonyok nem állandók. Európában (Londonban) 1580-ban az éjszaki sark csucsa 11° 15'-re távozott

el keletnek; 1657 o volt, ettől óta 1818-ig nyugotra távozott el, midőn 24° 56′ tön; 1819 óta évenként 1′ 57 ″-el fogy. De az olly helyeket összekötő vonalok sem birnak rendességgel, mellyeknél földirati helyezetek miatt hasonló eltávozást várunk; Bécsben p. o. 1811 — 15 mindig 15° 8′ volt nyugotra, 1819 Augustusban 15° 10′, Januariusban 1824 16° 15. Ezenkivül naponként 's bizonyos évszakokban apró ingások történnek körüle. Reggeli 8 órától fogva nő az eltávozás egész délutáni 3 óráig, azután fogy esti 8-ig, 's csendesen áll reggeli 8-ig. Ezen naponkénti változások nagysága Aprilistől Juliusig legnagyobb, 13 — 16′ tevő; más hónapokban csak 8′ — 10′. Ezt okozzák a' beállandó földrengés és tüzokádás. Ha a' dél hosszában álló iranytő abból kitolatik, a' toló erő megszüntével lóbálódni kezd és hajdani helyezetébe visszatér. Az egyes ingás ideje ugyan azon iranytőnél bizonyos viszonyban van az irannyal vagy iranyerővel, és épen ugy mérésére szolgál annak, mint a' függöny lóbálatai a' nehézség fokának meghatározására. Humboldt azt találá, hogy a' melly magnes Parisban 10 percz alatt 245 ingást tön, azon idő alatt Peruban csak 211-et; melly a' parisi földirany erejét olly viszonyban mutatja a' peruiéhoz, mint 135 van 100-hoz. Ellenben Gay-Lussac szerint 3532 toisenyi magasságon (léghajóban) nem szenved változást az irany vagy magneserő. — A' föld iranyosságának másik szembetünő hatása az iranytőre, a' hajlása ennek, azaz eltávozása a' vizszinleges vonaltól (vizszinhossztól) az éjszaki sarknak éjszakon, a' délinek a' déli félgömbön, melly az egyenlitő alatt = o, a' sarkak felé pedig mindig nevekedik. Itt is vannak különbözések, minthogy az iranyegyenlitő a' földegyenlitőt átvágja 's kigyóhosszban körülvonja, 's mindenik oldalon kétszer távozfőt (legnagyobb eltávozást) lát, melly azonban sehol sem tesz többet 14° 10′-nél. A' hajlás éjszakon legnagyobb a' 70 és 80 szél. fok közt; 74° 47′ alatt, hol Parry telelt, 88° 43′ 45″ tett. Ezen hajlás szeglete az iranydélhosszal hajlás szeglet-nek mondatik, 's az alapul szolgáló iranyzódás iranyhossznak. Egyes iranyvasak (magnes) hatásaira nézve ezek állanak. A' vonszás és hajtás kis távolságban történik, 's a' vonszás a' távolság négyzete és köbe közt lévő viszonyban kisebbedik. A' vonszásnál különbséget okoz az iranyvas idoma, nagysága és más körülménye. Két magnes leginkább huzza egymást a' különböző nevü sarknál fogva; a' tiszta, lágy vas leginkább huzatik az iranyvastól, gyengébben az öntött vas, az aczél 's a' vasvegyek; még gyengébben huzatik a' vasolvadat savanyakban; a' teljesen savitott vas (vasag) épen nem szenved vonszást, sem az izzó, tüzes vas. A' nagy hevités megkisebbiti az iranyvas erejét; a' fejéren izzó örökre erőtlen marad; a' porrátört iranyvasak is munkátlanok; de ha az iranyvas-vessző függő metszett felülettel több darabra osztatik, mindenik darab két sarkot kap, hanem kisebb erejüt. A' magnes és vas közt lévő testek nem vesznek el a' magnes erejéből, de ha a' felületével hozatik két egymásra ható magnes közé, megháboritja azoknak hatását, ellenben pedig, ha élével forditatik közökbe. azt felmagasztalja. A' légtől üres térben is hat az iranyvas. Viszonyilag nagyobb a' kis magnes vonó ereje a' nagyénál. Egy két szem nehézségü iranyvas 60-szor, a' 2 fontnál nehezebb csak 10szer olly nagy terhet emel, mint önsulyja. Ha a' felfüggesztett suly csupa vas, többet bir a' magnes, mintha más anyagu suly is van rajta; szinte a' vastelepről nagyobb sulyt emel fel a' magnes, mint másféléről. A' magnes ereje nevekszik, ha lassanként több suly akasztatik reá, ha pedig alkalma nincs vasra hatni, egészen erőtlen lesz; akkor is nyer, ha helyezetében éjszaki sarka felfelé van, vagy a' délhosszban éjszak felé irányzódott. De legjobb mód az iranyerő kifejtésére a' magnes felfegyverezése, az abban

álló, hogy a' két sark elszórva 's nagy felületen dolgozó erejét két ponton összehalmozzuk, mellyekre egyszerre egy darab vas tetetik. A' természeti magnes e' végett mindenik végén meglapitatik, az igy nyert felületre két vaslap tetetik, mellyeknek mindenike egyik oldalon valamennyire kiálló lábban végződik. E' lábokban az egész magnesi erő összehalmozva van, 's közülök az egyik éjszaki sarkot, a' másik délit tesz. Mindenik lábra vaspálcza alkalmaztatik, és pedig horgos, mellyre a' sulyok rakathatók. Mesterséges iranyvasak is felfegyverhezhe ők. Az iranyerő olly öregbülést nyer ezen uton, hogy a' melly magnes pusztán csak 1 grant bir meg, fegyverkezve 764 grant emel. — Ellenben a' legnagyobb esmert fegyverezett magnes Teyler gyüjteményében Harlemben, melly fegyverestől együtt 307 fontot nyom, csak 230 fontot bir el. — A' mesterséges iranyvasak készitése többféleképen lehetséges. Első módja a' csupa érintés, de mindjárt mulandó a' nyert iranyosság, mihelyt a' magnes köré-' ből kihalad a' vas. Maradólag vagy a' földirany közlése, vagy a magnes (iranyvas) rá hatása által iranyositatik meg a' vas. Amaz ugy történik, ha a' vas (különösen lágy vas szál) egy időre az iranyhosszba tetetik; azért lesznek magoktól iranyokká az iranydélhosszában vizszinileg függő vaspóznák, valamint az iranyegyenlitőtől távol fekvő helyeken (tehát a' mi vidékeinken is) a' függők is; ekkor az éjszaki félgömbön a' felső vége délsark lesz, az alsó éjszaki; a' déli félgömbön megforditva. Az iranyosság elfogadása előmozditatik, ha a' vaspóznák kalapáccsal veretnek vagy rezgő mozgásba hozatnak, vagy a' veresen izzó vas ezen irányban hül meg. A' második és szokott iranyközlésmód nem csak hatalmasabb, hanem tartósabb is. Itt a' kemény vas nehezebben veszi fel az iranyosságot, hanem erősben is tartja. A' munkálat a' vasnak iranyvassal megkenésében áll. Legjobban 8 hüv. hosszu, $\frac{1}{2}$ hüv. széles és $\frac{1}{8}$ hüv. vastag aczélpálcza vetetik, 's (az egyszerü vonás-nál) az iranyvas éjszaki sarkát a' pálcza közepére tesszük 's egyik végéig huzzuk; ekkor a' pálczától elvesszük a' magnest 's a' levegőben a' középponthoz visszük 's uj vonást teszünk rajta, 's ezt 10 — 20-szor ismételjük. A' dörzsölt vasvég igy déli sarkká lesz, a' nem dörzsölt pedig éjszakivá. Erősbül még, ha az iranyvas déli végével szinte illy huzásokat teszünk a' másik félen. Masik mód a' kettősvonásu, midőn az iranyvasat mindenik sarkával a' pálcza közepére tesszük fel, aztán a' sarkok irányát meg nem változtatva egyik végtől többször a' másikig huzzuk, 's erre a' magnest viszont középen vesszük el. Harmadik nem a' körvonás, midőn négy vaspózna ugy tetetik, hogy négyszeget képezzenek, mellyeken két magnes különböző nevü sarkait többször körülhordjuk. A' magnes nem gyengül az iranyosság közlése által, de nagyobb iranyerőt sem közölhet, mint a' mellyel maga bir; de ha valamelly aczélpálcza több összekötött magnes által dörzsöltetik, nagyobb hathatóságot nyer, mint akarmellyiké azok közül. Igy igen erős iranyvasat lehet készitení. A' mondott módon vaspor és olajból készitett 's megszáradt tömegeket is iranyosithatni. — Az iranyosság megfejtése végett különbféle feltételmények hozattak már fel; köztök nevezetesebb az iranyanyag felvétele, melly egy testből a' másikba folyhat. Ujabb időben a' természetvizsgálók megegyezőnek találván az irany sok tüneményét a' villanyéival, hajlandók lettek ezen két tüneménynek egy okfőt tulajdonitani, 's annál inkább, mivel régibb tapasztalás szerint is a' villanyosság befolyást mutata az iranyra. Igy p. o. az iranytó közelében leütő villám nem ritkán megforditja annak sarkait; az éjszaki fény is tántorgó mozgásba hozza az iranytőket. Miolta pedig Galvani villanya esmeretes, nem is kétséges, hogy a' villany és irany egy okfőt tesznek, 's ugyan azon erőt jelentik két különböző név

alatt. Különösen Oersted közlött 1820 elhatározó vizsgálatokat erről, valósággal abban állókat, hogy a' munkás Volta-oszlop sarkdrótjához közelített iranytó az által eltávozást szenved (hajlására nézve is) és pedig, a' sarkdrót olly viszonyban van az iranytőhez, mint az olly magnes, mellynek tengelye függőn áll az iranyfolyam iranyzódásán. A' sarkdrót (mint Arago tapasztalá), akarmelly vezető anyagból álljon is, magához vonsza a' vasporzatot, valamig villany foly át rajta. A' legujabb idő jelesebb természetvizsgálói (Arago, Ampere, Faradey, Davy, Berzelius, Fournier, Schweigger, Seebeck, Yelin; ez utolsó a' nagy gépelyvillany befolyását az iranytó elvezetésére megmutatta) némelly világositást adtak ezen viszonyokról, de világot egészen nem tudtak adni. Annyi való, hogy a' villany, irany és elemeny, vagy chemismus, szoros összeköttetésben vannak; de hatására nézve az elsőben a' vonalirány uralkodik jobban, a' másodikban a' felületes elterjedés, a' harmadikban pedig a' meghatás, 's igy lépcsőnként felelnek meg a' három kiterjedésnek hosszban, szélben és vastagságban. —*j—a.*

Magnetismus (Állati). Hogy az anyagtalan, vagy tán a' tőlünk meg nem mutatható anyagu, erők minden egyes növényi és állati testre nagy befolyással vannak, senki sem tagadhatja, nem kételheti. A' sugarak jóltevő erejét az egész növény és állatország hirdeti; a' villany hatását ki volna a' ki nem tapasztalta? A' villany, vagy az ó magyar-latin nevezeten electricitas, electrica materia, ha a' magnetismussal nem azon erő volna is, — a' mi sok oknál fogva ollyannak akar bizonyodni, — vele legalább igen közelről testvér, 's innét előre fel lehet tenni, hogy szinte testvér hatásu lesz. Innét a' villanynak jó hatását gyakran látván az orvosok, a' vele rokon magnetismussal is tőnek visgálatokat. Sok tapasztalt és nem tapasztalt gyógyeset trombit általtaték ki hamarjában az ásvány magnes-ről. Mesmer Antal kezde 1772 bővebb gyógygyakorlást üzni vele. Szerencsés volt; bizakodása nőtt 's utóbb azt hirdeté, hogy nem a' magnes, hanem ön csuda ereje gyógyit. Nem kevés követője lőn, kiknek tapasztalásai mintegy ezeket látszanak megállapitani az állati magnetismusról. Az állati magnetismus az idegrendszer életének felmagasztalása, ritkán magától, többnyire más állatnak behatása által; mellynél fogva az agy hatalmasabb ellenhatással bir az egész világra. Egy testből a' másikba kéz-, tenyér-, uj-dörzsölés, rálehelés, szemmeresztes stb. által megy át a' magnetismus. A' magnetizáló erősebb alkatu, és, ha lehet, a' másik nemből való legyen. Igen jó, ha a' magnetizáltató teljes bizodalommal 's nagy hiedelemmel bir magnetizálója iránt; ekkor a' támadandó tünemények nagy fokon 's igen kifejlődve fognak rajta látszatni. Az állati magnetismus tüneményei pedig hat fokra osztattak fel. Az első fokon magnetizált ember szellő lengést érez fejétől a' végtagok felé, testének melegsége felmagasztalt, bőre veresebb, kipárolgása nagyobb, kellemetes érzés terjed el egész testén, azonban még teljes ébrengése van. A' második fokon nevelkedve látszanak az előbbi tünemények, a' melegség nagyobb 's a' gyomorból, mint tűzhelyről terjed, az egész testre el, az érverés teljesebb, a' lélekzés nagyobb, a' szemhéjak nehezek, az álmosság meggyőzhetetlen, a' szem becsukódik, de az elme mindegyre közösülésben van a' világgal a' többi érzékek által 's nem ritkán világosabban a' szokottnál. Ez neveztetik a' tökélyetlen magneticus álomnak. A' harmadik fokon elhaltak a' külérzékek, az elme tudatlan a' világ iránt, a' magneticus álom tökéletes. Negyedik fokon alva ébrengés kezdődik, az elme uj közösülésbe jő a' világgal, uj érzéket nyer mintegy a' test, melly mind a' többinek helyét pótolja ki. A' szem bezárt, vagy ha nyilt is, feszülve van, a' szemfény kitágult, a' világosságon kivül semmit észre nem vevő; a'

halló érzék csak azokat fogja fel, kik a' magnetizáltal (beteggel) magneticus összeköttetésben vannak, de nem ritkán különben is igen éles; a' szaglás és izlés nagyon felmagasztalt; de legbámulandóbb a' tapintás élessége, melly a' többi érzékek helyét egészen kipótolni látszik, 's általa az ember (a' beteg) lát, hall, szagol, izlel. Igen gyakran csak a' szivgödörben vetetik ezen felmagasztalás észre, de néha az egész bőrön is. A' beszéd magasabb, kellemetes; a' magnetizáltnak egész valóján nyugalom, harmonia és boldogság érzése van elterjedve. Ez magneticus álomjárásnak mondatik, mivel jár és beszél is a' benne lévő. Az illyen álomjáró vagy nem tudja felébredtével, mi történt vele, vagy igen homályosan; de ha ismét olly nagy fokon magnetizált lesz, visszaemlékezik. Az ötödik vagy látásfokon csudálatosan fel van magasztalva a' közérzés; a' benne szenvedő nem csak teste minőségét, bajának kimenetelét, a' segithetés módját beszéli el, hanem a' véle magneticus közlésben lévők testi, elméi 's másféle viszonyairól is felvilágositást ad. A' hatodik fok legfelső; az ezen lévők az emberiség tér és idő korlátait álttörik, 's a' végetlenség tengerében uszkálva, a' föld fiaitól nem izlelhető örömöket, idvet szivnak; a' jelent, multat és jövendőt szemlélik; látások, magyarázatok világrészekig terjed el. — De, megjegyzik, nem minden magnetizált megy ált a' hat fokon, sőt többnyire az alsókon állapodnak meg; 's a' felsőkhez csak az alsókon által juthatni. A' nagy fokra jutásnak hatalmas elősegitője lehet az, ha erős, szép, fiatal, kellemetes a' magnetizáló, ha a' magnetizáltató idegei pedig nem tompák a' benyomás felvételére. Vannak, kik azt vitaták, hogy a' nagy fokon magnetizált felvilágositást tud adni más életről, menyországról, más égi testekről, a' gyomor tájra tett bepecsételt leveleket elolvassa (ha különben nem tud is olvasni?). Mások azt is mondják, hogy a' tisztálan emberek közelitésére görcsöket kap, különösen ha hitetlen járul feléje. A' magnetizáló utóbb nem csak maga birt illyen altató erővel, hanem élettelen tárgyakkal is közlé azt, p. o. vizzel, sóval, ruhával, élőfákkal. — Lehete magneticus kertet látni, hol a' fák, mint meg annyi magnetizáló, állottak (?) — Azonban nem soká divatozott ezen uj orvoslásmód. A' visszaélések okozták e azt, vagy a' szörnyüt várt és keveset talált emberiség csalatása boszujában állt-e el tőle, vagy mind a' kettő 's tán több ok miatt, nincs még eldöntve. —*j—a.*

MAGSZAKADÁS. Ezen szó alatt mag, a' törvényekben tulajdonkép csak a' férfi ág értetik, szélesb jelentésben véve pedig egyszersmind a' leány ág is. — A' magszakadás bizonyos nemzetségnek valamelly utolsó személyben végkép való 's természeti elenyészése. Nem okoz tehát magszakadást a' polgári halál, millyen: a' becstelenség, számüzés, örökös fogság, és szerzetes fogadás. — A' magszakadás vagy csupán férjfi vagy mind a' két ágban történik, és vagy régi vagy ujonti (recens). Réginek, melly egyszersmind homályos és bizonytalan szokott lenni, az neveztetik, mellynek megtörténte óta már harminczkét esztendő lefolyt; ujontinak pedig, melly többnyire nyilvános, az mondatik, melly kevesebb évek előtt történt. A' magszakadás egyik fő czimét teszi a' KIRÁLYI ÜGYFSZ ÖRÖKÖSÖDÉSÉNEK (l. e.) 's az e' szerint a' király kezére visszaháramlott javak minden érdemes hazafi által felkérethetnek, 's ugyan ezen czim alatt oda is adományoztatnak. — Az ezen czimből származott adomány olly jótétemény, melly szerint a' királyi felség, magszakadás által a' sz. koronára szált nemesi birtokot, valakinek ugyan azon czim alatt, 's ezen zárlattal ad: N. N.-nek magszakadtával a' sz. korona törvényhatóságára, a' mi adakozhatásunkra szállottnak mondatott javakat 'sat. Erre nézve a' következőket kell megjegyezni, Rendszerint meg szokta tartani az adomány a' háromlás (devolu-

tio) czimét. Minden adományra nézve szükséges, hogy a' magszakadottnak azon javakhoz, mellyek e' czím alatt adományzódnak, rendithetlen joga volt légyen. A' magszakadásbeli adományos nem büntettetik meg, ha bár az adomány eltörültetnék is. — Midőn nem egyenesen a' javak, hanem csak a' királyi jog, vagy is a' javakat per utján kikereshetés adományoztatik: a' szükség által kinszerittetett adományos eladhatja ugyan a' pert 's általa a' javakat, de ugy, hogy az az eladónak, nem pedig a' vevőnek neve alatt folytattassék mig az él, holta után pedig nem folytattathatik, hanemha az eladás ezen zárlattal történt volna: semmi jogot, semmi jogbeli sajátságot fen nem tartván; sőt a' vevőnek és engedményesnek más perfolyammal (institutum) kell keresetét követelni. *Kunoss.*

MAGURA nevet visel a' Kárpát elágazó hegyeinek különkülön sora, része, vagy csucsa Árva, Arad, Bereg, Bihar, Liptó, Sáros, Szepes, Trencsin és Turócz vármegyékben. 54.

MAGYAR BANDERIUM, l. BANDERIUM.

MAGYAR BOROK. Francziaországot kivéve, az egész világon sehol sem terem annyi és olly sok nemü bor, mint Magyarországon. Rakva ennek minden vidéke szőlőhegyekkel vagy legalább kertekkel; csak Árva, Turócz, Liptó, Zólyom, Szepes, Sáros és Máramaros vármegyék levegője hidegebb, hogy sem bortermesztésnek kedvezhetne. Magyar, Német, Oláh, Szerb egyiránt foglalatoskodik hazánkban - e' kedves ital előteremtésével, 's mindegyik nemzetbelinek megvan önfőhegye. Magyar miveli a' hegyallyai szőlőket, mellyek termékének, a' hegyallyainak — vagy a' mint jobban esmertetik, a' tokajinak — minden esmert borok között elsőség adatik, valamint hazánkban, ugy a' külföldön is. Terem ez a' Tisza 's Bodrog körül 5 nsz. mfre terjedő hegyeken, Tokaj, Tarczal, Tállya, Mád, Keresztur, Liszka, Tolcsva, Bénye, Patak, Ujhely 's más helységek határában. Egy egy esztendei termés felmegy 240,000 akóra, 80,000 kapa után. Legjobb terem Tarczalon (a' Mézesmálén), azután Tokajon és Mádon; legerősebb a' zombori; legfüszeresebb a' szegi és zombori; legállandóbb a' tolcsvai és bényei, melly még a' tengeren sem szenved változást. Mind ezen borok több osztályokra szakadnak, mellyek közt első az ugy nevezett essentia, melly az asszuszőlőből magából csepeg le; ezután következik az asszuszőlő bor, még pedig az egyegy hordóra vett asszuszőlő puttonszáma szerint, 5 (ez legjobb) 4, 3 puttonos; ezt a' máslás váltja fel, mellyben már kevesebb az asszuszőlő lé; utolsó az asztali bor. Hazánk ezen kincse — a' mennyiben itt nem emésztetik meg — legnagyobb részint Lengyel- és Oroszországba 's Bécsbe megy; a' német, olasz, franczia és angol föld keveset lát belőle. — A' hegyallyai után nyomban következik a' ménesi, mellyet gyönyörü piros szine, kellemes, füszeres édessége egyiránt ajánlanak. Ez oláh kapa után terem, 's külkereskedésnek csak csekély részben tárgya. Ezt a' soproni 's ruszti borok váltják fel, a' németek által termesztettek. Ezeken kivül számtalan helyek kérkedhetnek méltán igen jó borokkal, mellyek közt azonban már nincs annyira kiszabva a' rang rendje. Nevezetesebbek ezek: a' budai, egri, villányi, szekszárdi, vágujhelyi veres borok; a' somlyói, neszmélyi, récsei, sz. györgyi, badacsonyi, szerednyei, hegyközi, honti, érmellyéki, miskolczi, szatmári fejérek. A' Bánságban a' versecziek, fejértemplomiak és lugosiak méltók említésre. A' Szeremség szerb mivelés után fejéret, vereset, jót is sokat is terem. Schwartner az esztendei bortermést 110 milliom forint értékünél többre teszi (André 100 miliomra). Nagy Isten! melly roppant gazdagságnak lehetne ez forrása, kivált midőn boraink szamat, édesség, füszer, erő 's tüzre — szóval kü-

lönös jóságra nézve az egész világ borával vetekedhetnek, ha a' szőlőmivelés czélirányosabb volna, 's nem annyira sokat mint jót kivánnánk termeszteni; ha továbbá a' választva tett szüretelés 's a' borral bánás mestersége valamivel jobban terjedne hazánkban, 's egynémelly uraságoktól, kik e' részben szépen haladtak elő, a' többiekre, sőt a' köznépre is elragadna! 's ha végre a' borkereskedésben a' rontás, vegyités, főzés által boraink hitele csökkenést nem volna szenvedni kénytelen!

MAGYAR KIRÁLY, l. MAGYARORSZÁG TERMÉSZETI és POLGÁRI ÁLLAPOTJA.

MAGYAR KORONA, olly kincse nemzetünknek, melly őt fejedelmével kölcsönös viszonyba hozza, 's ennek királyi méltóságot és hatalmat szerez, egyedül az mondhatván magát a' Magyarok törvényes fejedelmének, ki azzal innepélyesen megkoronáztatott. Történetirataink mutatnak fel példákat, mellyek szerint a' más koronával megkoronáztatás nem volt elégséges arra, hogy a' választott országló, az egész nemzet által törvényes királynak esmertessék 's azoknak sorába iktattassék (kis Károly). — Ezen korona származása iránt, melly jelenleg is Budán a' királyi palotában tartatik, különbféleképen vélekedtek tudósaink. Némellyek azt állitották, hogy II Sylvester pápa küldötte légyen sz. Istvánnak; mások ellenben azt vitaták, hogy, mivel azon görög feliratok is vannak, hihető annak Konstantinápolyból küldetése, valamellyik görög császár által; még más tudósaink pedig mind a' két előbbi állitmányt tagadák, 's a' koronát kis Károly vagy nagy Lajos által készittetettnek állitották. Ezen vélemények közül legalaptalanabb az utolsó. — A' két elsőnek összeegyeztetését igen helyesen 's nagy történeti hihetőséggel adták Koller Jósef és Szombathy János, azt igyekezvén bebizonyitani, hogy a' koronának latin feliratu felső része, sz. Istvánnak Romából, görög feliratu alsó része pedig Gejza herszegnek küldetett légyen, Belgrad bevételekor a' Görögök iránt kitüntetett kegyességéért, Konstantinápolyból. E' két koronát pedig sz. László, Gejza testvére, ollyképen egyesité, hogy a' romai kisebbet a' görög tágasb koronába helyeztette. — A' mi idomát 's minőségét illeti: arany posztóból (szövetből) készült félgömböt képez, mellynek tetején, vásottsága miatt ingadozó (düledező) aranykereszt áll. Ez alatt a' megváltó képe van, ülő helyzetben; feje felett egy kör, 's ebben keresztet képező vonatok, egyszersmind jobbról a' nap, balról pedig az ujuló hold látszanak; oldala mellett, mind a' két felől — hihetőleg fát ábrázoló — diszezet mutatkozik. Mindezt egy négyszegü párkányzat választja külön, a' szinte igy befoglalt apostolok képeitől, mellyek alatt mindegyiknek latin betükkel jegyzett neve áll. Ezek után kezdődik a' görög korona, mellyen hasonlókép a' megváltó képe, (az előbbitől valamennyire különböző helyezetben) 's kilencz görög feliratu ábrázolat van, részint angyalok, részint szentek, részint pedig királyok képeit tüntetve elő. — Bővebb leirást 's magyarázatot adnak a' sz. koronáról: Révay Péter „*De Sacrae Coronae R. H. ortu, virtute* 'sat." (Nagyszombat 1732, 4-ed r.); Horányi Elek „*De Sacra Corona Hungariae* 'sat." (Pest 1790, 8-ad r.); Decsi Sámuel „*A' Magyar Sz. Korona* 'sat. *Historiája*" (Bécs 1792, 8-ad r.); Katona István: „*A' magyar sz. koronáról*" (Buda 1793); Koller Jósef, Salagii István munkái VII darabjához mellékelt commentariusában (Pécs 1800, 4-ed r.); Szombathy János az 1821 Tudom. Gyüjt. XII. kötetében; és Perger János „*A' Magyar és Hazája régenten*" (Pest 1831, 8-ad r.) czimü munkáikban. *Kunoss.*

MAGYAR LITERATURA. A' bársony palotában született Koszta görög császár a' magyar nyelvnek két dialectust tulajdonit; pedig

a' görög irónak nem lehetett nem tudnia, mi a' dialectus. Egyik volt a' régi, azaz palócz magyar, mellyet magok a' Palóczok, Kunok, Jászok, Székelyek és más mellékágok beszéltek; másik volt a' magyar nyelv, melly a' palócz nyelvtől különbözött ugyan, de csak ugy, hogy a' Magyar a' Palóczot, ez pedig viszontag a' Magyart megértette. A' Székelyekről, kik egy ágazatát teszik a' magyar nemzetnek, számos író állitja, hogy ők századokig különös és saját betükkel éltek. Ugyan Koszta görög császár a' konstantinápolyi udvar szertártásairól irt könyvéből bizonyos, hogy az ottani udvar, az akkori szokás szerint, országos dolgokban, követek által a' magyar vezérekhez is irott leveleket szokott küldeni. Nem kételkedhetni, hogy az uralkodó szokás szerint ezt tették viszontag a' magyar vezérek is. Eleink bizonyosan irtak nyelveken a' vezérek alatt; mert ha Menander bizonyságtételét elhallgatjuk is, Béla király névtelen jegyzője Árpád asztaláról beszéli: „*Et omnes symphonias, atque dulces sonos citharārum et fistularum cum omnibus cantibus Joculatorum habebant ante se.*“ (cap. XLVI.)

A' történetirók, szent és világi magyar költésnek nemzetünk harczos kebléből fejlett zsenge bimbóiról gyakran emlékeznek. Bajnok őseink már a' kereszténység felvétele előtt énekléssel tisztelték isteneiket. (Georgii Henrici Pertz „*Monumenta Germaniae. Hist. Hannoverae*“, 1829. fol. Tom. II. script. p. 105.) Az énekesek versekből füztek koszorut a' magyar vitézségnek. Még I. Béla királyunk alatt is a' Magyarok gyülekezete Székes Fejérvárott pogány énekekre fakadott. Bátori István és Kinisi Pál vitéz katonái a' kenyérmezei győzedelem után, tábori dalokkal mulatták bajnok társaikat szintugy, mint 925-ben (Schweizban) a' szent gáli monostor viritó térein. Mátyás király énekeseiről irja Péter Vulturanensis olasz püspök 1483-ban: „Olly éneklő társasága vagy on Mátyásnak, mellynél jobbat egyet sem láttam.“ Galeotus feljegyzette Mátyás király udvaráról: „Ottan szerelmes versek ritkán énekeltetnek.“ (cap. XVII.)

Ezen, őseink diadalmait harsogó dalok azonban, a' századok vészei miatt hozzánk nem juthattak, és a' kereszténység felvállalása előtt nemzeti nyelvünkön jegyzett maradványokkal eddig nem büszkélkedhetünk. Igaz, a' régi pénz, pecsét, vért és más hasonló nemzeti ritkaságok is lehetnek tanuji a' honi miveltségnek; a' csatás századokból gyüjtött kardok, dárdák, nyilak, sisakok, fegyverek elevenithetik a' harczok emlékezetét: de a' hazai nyelven jegyzett kéziratok hivebben rajzolják a' nemzeti fejlődés nyomait, ezek bővebb tanuságot nyujthatnak a' nemzetiségről, az óriás csontok vagy hadieszközök néma bizonyságainál.

Szent István első apostoli királyunk romai hitre birván vitéz nemzetét, tódulva jöttek hazánkba az idegen keresztény oktatók, kik eleinte tolmácsolás által valának kénytelenek terjeszteni az e' nemzetnél még uj isteni tudományt. Az országos tanácskozások honi nyelven tartatván, azon irattak, kétség kivül, a' polgári törvények, mellyeket csak Kálmán király alatt kezdettek latin nyelvre forditani az egyházi férjfiak, kik közül hogy sokan idegenek valának a' romai nyelvtől, onnan is kitetszik, mivel az 1114-dik évi egyházi gyülekezetben törvénnyel kellett őket a' diák nyelvre szoritani. Az isteni szolgálat ugyan is, az egyházi törvények szerint, latin nyelven tartatott; a' hazain csak a' népesebb helységekben vasárnapokon az evangelium és epistola, a' kisebbekben pedig az apostoli hitvallás és az urimádsága magyaráztatott az imént érintett egyházi zsinat rendeletéből. E' szent gyülekezet azt is parancsolá, hogy semmi egyéb ne olvastassék, vagy énekeltessék a' szentegyházakban, hanem csak a' mit maga a' szent zsinat helyben hagyott. (Caroli Péterfy, Sacra

Concilia. Posonii, 1741. f. P. I. p. 60. c. XLVI.) A' mi világos bizonysága annak, hogy minden le vala irva, a' mi a' szentegyházakban olvastatott és énekeltetett.

Már szent István királysága alatt országunkban több iskolák nyittattak, mint ezt a' szent Gellért életirója bizonyitja. (Ignatii C. de Batthány, S. Gerardi scripta et acta. Albae-Carolinae, 1790. 4.) Midőn Kun László királyunk ujra felállítá a' veszprémi főiskolát, azt mondja, hogy ez elpusztulása előtt a' Parisban virágzó főiskolának példájaként ragyogott („*Prout Parisiis in Francia - - crescente celebritate hactenus corruscavit.*") Ugyan Kun László 1276-diki oklevelében beszéli, hogy Veszprémben Pál prépost felvigyázása alatt tizenöt *Juris utriusque Doctor* volt a' veszprémi kanonokokból, kiknek nagy könyvgyüjtemények vala.

Az idegen házakból országlott fejedelmek alatt nemzetünk könnyen fogadta ugyan a' kivülről jött befolyásokat; de Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás fényes magyar udvara nem engedte elnyomatni a' nemzetiséget. Nagy Lajos alatt (1367.) Pécsett, Zsigmond alatt (1388) Budán academiák nyittattak. Mátyás királyunk alatt Posonyban (1467) uj academia, Budán főiskola fényes könyvtárral állittatván, Hess András könyvnyomtató 1473-ban, hihetőleg Olaszországból Budára költözött, kinek intézetéből vagyon egy régi krónikánk, melly „*Chronicon Budense*" nevet visel. Nyelvünk nagy Lajos és Mátyás királyaink alatti állapotját rajzolja Horvát István, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás védiratában (Pesten, 1815. 8).

Már szent István igen régi életirója, a' mölki kézirat szerint, hiteles könyveket emleget „*authenticas librorum scripturas revolvatis.*" Béla király névtelen jegyzőjének bevezetéséből könnyü gyanitani, hogy ő az anyai nyelven régen jegyzett történeteket latinra csak forditotta; az sem szenved kétséget az előbb mondottakból, hogy az egyházi oktatások, szent énekek, hazai nyelven irásba foglaltattak: de az 1182-diki halottas beszéd már világos tanuságot nyujt arról, hogy az egyházi férjfiak még a' temetési szertartást sem hagyták lelki oktatás nélkül. Kun László király idejében (1272—1290) anyai nyelven pergaménára iratott szent Margit, IV-dik Béla királyunk leánya élete (*Catalogus Bibliothecae Kollarianae. Viennae*, 1783. 8. p. 4. nro. 25.), mellyet a' nagy tudományu Pray, későbbi papiros példányból bocsátott nyomtatás alá. Nemzeti nyelvünk nagy Lajos (1342—1382) rendeletéből a' köz dolgok folytatásában is diszlett. Ezt bizonyítja e' királyunk idejéből fenmaradt magyar esküvés formája, mellyet Mosóczi püspök a' feledékenységből megmentett. Mária királyné 1382-ben a' szent irást egy, a' szent Ferencz szerzetéből választott, társaság által magyarra forditatta, mellynek kiadatását naponként lehet reménylenünk. Ezen becses maradvány annyiból is igen fontos, mivel az 1182-diki halottas beszéd, nyelvünk legrégiebb közleménye, az ősz palócz nyelvet; az 1382-diki magyar biblia pedig magát a' tiszta magyar nyelvet állitja elő.

Anyai nyelvünk a' latinnak nagy elhatalmazása mellett is talált mindig szorgalmas gyakorlókat. A' Marmaros vármegyei nemesek Róbert Károly alatt (1308—1342) élt Kopasz palatinusnak pergaménára irt eredeti magyar levelét Pesten bemutatták. Veszprémi István kezénél volt azon Kazay Gratián végrendelete, mellyet a' csornai klastrom 1413-ban megvisgált, megpecsételt, és igy hitelesen kiadott. Hunyadi János (1446), midőn kormányozónak választatott, nem latin nyelven, mint törvénykönyvünk tartja, hanem magyarul esküdött. (*Catalogus Bibliothecae Kollarianae. Viennae*, 1783. 8. p. 33.) Mátyás királysága alatt (1458—1490), Buda mellett a' sz. lőrinczi klastromban Bátori László a' bibliát ujra magyarra forditotta, több szentek életével. A' szent Elek és szent Pál

életét magában foglaló régi magyar kézirat is, hihetőleg Bátori László munkája. 1469-ben Aranyosi Gerardi János sokat irt anyai nyelvén az egyházi, szerzetes és egyéb dolgokról. Vér András magyar menedéklevele, mellyet 1473-ban Erdőhegyi Balásnak adott, a' napokban jelent meg nyomtatásban. Janus Pannoniusról feljegyzette Decius Barovius, hogy ő magyar grammatikával ajándékozta meg (1465 táján) nemzetét (Bod Péter, *Magyar Athenás.* 1766. 8.) Szent István király jobbjához irt magyar érek 1484-ben Nürnbergben jelent meg nyomtatásban, a' miről némellyek minden helyes ok nélkül kételkednek. (Bajza, *Kritikai Lapok*, Pesten, 1831. 8. 1. füzet. 7. l.) 1484-ben Nyirkálló Tamás, Mátyás királyunk jegyzője, a' törvényes latin szavakat magyarázni, 's a' törvény reguláit versekbe szorítani kezdette. (*Kovachich, Formulae solennes styli. Pesthini*, 1799. 4. p. XI. XII. XIX. XXII. XXVII.) Albert tihanyi apátnak 1486-diki magyar levelét Veszprémi István, Sipos Péter 1493-dik évi magyar végrendeletét Pray György, már régen megesmertették a' tudós világgal.

Gondos őseink az egymást követő veszélyek között is fáradhatatlanul ügyeltek a' nemzeti miveltségre, a' gyászos Mohács, a' sanyaru pogány iga sem irthatták ki végképen a' nemzetiség és közértelmü fejlődés körul tett boldogitó igyekezeteik világos nyomait. Nem vesztek még ki egészen minden anyai nyelven jegyzett maradványaink, csak hogy még az 1506-dik évi kézirat is, az 1508-diki szent Orsolya életével, a' pesti főiskola könyvtárában; a' halabori papnak ugyan 1508-diki kéziratai pedig a' károlyfejérváriban nyelvünk több kincseivel kemény zárok alatt majdnem esmeretlenül hevernek. Az 1521-diki Belgrád elvesztését magában foglaló egyidőbeli kézirat, az 1522-dik évi szent elmélkedések T. T. Jankovich Miklós gyüjteményéből, valamint a' XVI. század kezdetén iratott szent Katalin élete a' debrezeni ref. collegium könyvtárából, más nem kis számu kézirattal hideg részvétlenség miatt eddig napfényre nem jöhettek.

A' XVI-dik század közepén kiütvén a' vallási viharok, valamint az ékesszólásban, ugy buzgó törekedések támadtak más tudományokban is. A' hittudósok ellenkező felekezetei érintésbe jöttek egymással, uj iskolákat és nyomtató intézeteket állitván, vetélkedő törekedéssel gazdagiták a' nyelvet és a' tudományt. Oláh Miklós esztergami érsek Nagyszombatban iskolát nyitván, ennek igazgatását az 1551-ben behozatott Jesuita tudós szerzetre bizta, melly szerzet utóbb a' tudományok körül nagy érdemet és dicsőséget szerze magának. Komjáthi Benedek szent Pál leveleit már 1533. adá ki magyarul Krakóban. Pesthi Gábor, kit Fejérvári kanonoknak tartának, 1536. Bécsben, Erdősi János, Luther tudományának wittenbergi hallgatója pedig 1541. Ujszigetben az uj testamentomot bocsáták nyomtatás alá.

Heltay Gáspár prédikátor 1546. Móses V. könyvét Kolosv. és 1551—62. ugyan ott az egész sz. irást adá forditásban. Telegdi Miklós, utóbb pécsi püspök, Bécsben 1577. és Nagysz. 1578 — 80. Melius v. Juhász Péter ref. prédikátor, Debr. 1563. 5. 6. 8. Dávid Ferencz superint. Fejérv. 1569. egyházi beszédeket irtak, és mint hitszónokok ragyogtak. Károlyi Gáspár biblia fordítását, melly kijött először Viszolyban 1590. jobbadán most is használják a' prot. Magyarok.

Illy kedvező körülmények között a' nyelvtudomány is gazdagodott. Janus Panonius grammatikája, 's Nyirkálló Tamás kisded szótára már felebb valának érintve. Pesti Gábor latin, olasz, franczia, cseh, magyar és német szótára Bécsben, 1538. jött ki nyomtatásban, (*Michaelis Denis, Wiens Buchdruckergeschichte. Wien*, 1782. 4. p. 387. nro. 405.) melly azután többször is kiadatott, Erdősi János, gróf Nádasdy pártfogása alatt, Ujszigetben iskolát és nyomtató inté-

zetet állítván, kiadta 1559. a' tanuló ifjuság számára készitett magyar grammatikáját. Krakóban 1549. jelent meg illy czimü helyes irás: „Igaz irásmódról való tudomány magyar nyelven.“ Calepinus Ambrus 1587. leydeni szótárához a' magyar nyelv is kapcsoltatott. Nevezetes még: Fabriczi Vazul (Blasius) diák magyar szótára, 1590, 92—93. Debrecz., és Vrancsics szókönyve. Velencz. 1595.

A' mult századok történetei már magyar nyelven adattak elő. Székely István (Krak. 1558.), Heltay Gáspár (Kolosv. 1575.), magyar krónikát irtak. Temesvári István, Bátorinak kenyérmezei győzedelmét adá. Debr. 1569. Tinódi Sebestyén, Buda megvételét, és Török Bálint fogságát irá verselt munkában. Kolosv. 1541. Ugyan ott 1554. kiadatott krónikáját I Ferdinánd királyunknak ajánlá. Vranchich Antal esztergami érsek 1490—1561, és Bornemisza Tamás 1540—1541—1562, 1566 jeles krónikajok, mivel pártfogást mai napig nem találhattak, csak töredékben láthattak világosságot. (Podhradczky Jósef, *Eredeti két magyar krónika.* Pesten, 1833. 8.)

Haladott a' törvénytudomány. Verbőczi István hármas törvénykönyvét magyarul adá Veres Balás, Debr. 1565. és Heltai Gáspár Kolosv. 1571.

Felébredt az oktató költés. Esmeretesek: Benczédi Székely István istenes énekei (1538.) Sz. Dávid Zsoltári Kolosv. 1560. Sztáray Mihály sz. Athanáz élete. Debr. 1557. Valkai András krónikás versei, 1571. Csanádi Demeter II János király történetei, Debr. 1577. Heltai Gáspár Aesopus meséi, Németujv. 1593. 'sat.

Szegedi Lőrincz játékszini darabot irt első atyáink állapotjáról Debr. 1575. Bornemisza Péter, Clitemnestra Tragoediát, Sophocles után 1508. Illyefalvi István Jephta Tragoediáját 1597.

A' XVII. században a' hitszónokok között legjelesebb vala Pázmán Péter cardinál és esztergami érsek, kinek nagy tudománnyal és szónoki erővel, de szép hangzással is 1604—636. irt munkái eléggé esmeretesek. Illyés András erdélyi püspök kiadá a' szentek életét 1682. Veresmarti Mihály posonyi kanonok az isteni tisztelet tükrét, 1638. Intő és tanító leveleit, 1639. Vallásról irt tanácskozásait 1640. mind Posonyban. Káldi György Jesuita nevezetessé lett a' szent irás fordításáról, Bécs. 1626. mellyel a' cath. Magyarok élnek. Szenczi Molnár Albert volt az első, ki a' sz. Dávid zsoltárit franczia nótáju versekbe szedte 1607. Irt magyar szótárt is Nürnb. 1604. Készített magyar grammatikát, Hannov. 1610. Több nyelvtudósok is találtattak. Gelei Katona István kiadá grammatikáját Gyulafejérv. 1645. valamint Komáromi Csipkés György Utrecht. 1655. Pereszlényi Pál, Nagyszomb. 1682. Kövesdi Mihály, Lőcsén, 1690. Csécsi János orthographiai jegyzetei a' hires Parispápai szótárában adattak ki. Nevezetes lön ezen században, mint költő, g. Zrinyi Miklós 1651. és Gyöngyösi István 1664. — Zrinyi adá azon krónikát is, melly Pető Gergely neve alatt jött ki Bécs. 1668. Ez az eredeti magyar nyelven kiadatott rendszeres történeteink első példánya. A' történetirók sorába tartoznak: Babocsay Isák 1670—1700. Kemény János 1607—1648. (Rumy Károly, *Emlékezetes irások.* Pesten, 1815—17. 8.) Szalárdi János, 1526—1662. Bethlen Miklós 1642—1704. Borsos Sebestyén és folytatója Nagy László 1490—1658. Mikó Ferencz 1594—1613. Homonnai Drugeth Bálint, 1600—1608. Enyedy Pál 1600—1607. és számos más jeles történetiróink kéziratai eddig még ki nem jöhettek. Ezen századi literaturánk azzal is dicsekedhetik, hogy Apáczai Csere János magyar Encyclopaediát irt, Utrecht. 1653. Parispápai vérttudományt v. Heraldicát, Enyed. 1695. Forró Pál leforditá magyarra Curtius történetkönyvét Debr. 1619. Kászonyi János

pedig Kitonicsnak a' törvény folyásáról iratott igazgató munkáját. Fejérv. 1647.

A' XVIII. században, ámbár a' nagy szorgalmu Bél, Huszti, Szegedi, Timon, Péterfy, Kaprinay, Kollár, Pray, Katona, Cornides, Palma, Kerchelich, Wagner, Kovachich, és számos más latin tudós hazánkfiai szép hajnalra virraszták a' tudományokat: még is az előbb nagy tüzzel anyai nyelven folytatott vallási viharok mintegy elgyengitvén az egymással viszálkodó felekezeteket, a' magyar munkák száma, az előbbi termékeny századhoz hasonlitva, igen csekély. Bél Mátyás grammatikája Posonyban, 1723. azután Meliboeus név alatt többször is kibocsáttatott. Kisviczai Péter kiadá a' a' magyar és deák közmondásokat, Bártfán, 1713. A' magyar szótár csak annyiban gyarapodott, hogy a' *Phraseologia*, *Flos latinitatis*, *Gradus ad Parnassum* czimü iskolai könyvekbe a' magyar jelentés is kitetetett. Szentpáli N. Ferencz, Verbőczi törvénykönyvét verselt munkában magyarázta, Kolosv. 1701. Bertanlanfi Pál, Jesuita, az emberi sors változását siratá, sz. István király életét éneklé 1750—51. Bécsben, és Kassán; azután keresztény bölcseségi oktatásait 1754., a' világ két rendbeli esmereteit pedig 1757. Nagysz. adá. Gróf Lázár János irt szép énekeket, és Florindát, azaz: bizonyos országokban találtató ritkaságokat versekben, Szebenb. 1760—1766. Szőnyi Benjámin préd. Szentek hegedüje czim alatt jeles énekeket szerzett. Kolosv. 1762. Rollin Károly franczia physicáját magyar nyelvre fordítá 1773. Emlékezetre méltók: Czvittinger Dávid (*Specimen Hungariae Literatae*, *Francof.* 1711) érzékeny panaszai, a' latin nyelvnek hazánkban elhatalmazásáról. Kálnoki Sámuel, azon magyar krónikát, melly Pető Gergely neve alatt 1660. kiadatott, megbővitve adá Bécsb. 1702. ezt folytatá Spangár András, ki ezen krónikájának (Kass. 1734) tudósításában az imént érintett Czvittinger panaszait megujitá. Magyar krónikát adott ki Kovács János (*Joannes Fabricius*) is III. részben, Posony. 1742. Ez fordítá németből Khevenhiller hadi gyakorlás alkotmányát. Posonyb. 1746. Székely Sámuel irt „hadi ember oktatása" czimü munkát. Kass. 1759. Biró Márton veszprimi püspök „Evangeliomi kenyér morzsalékok, és apostoli buza kalászok" czimü munkája kijött II. K. 1756. Angyali társaság szövetsége. 1756. Jeles napokon mondatott prédikáczziók gyüjteménye 1761. mind Győr. Baranyi György az uj testamentomot görögből fordítá magyarra. Laubanban. 1754.

Mária Therézia országlása alatt beállván, a' sok belső 's külső háboruk után, a' régen óhajtott béke, az országos academiák és az uj universitás által nemzetünk izlése 's a' tudományok iránti szeretete mind inkább kezdett terjedni. Faludi Ferencz „Boldog életre oktatott nemes ember, Nemes Asszony, Udvari ember, Nemes urfi" czimü fordításain legkisebb idegen izlés sem ismerszik. (IV. köt. 427. l.) B. Vargyasi Dániel István Marmontel Belizariusát adta ki nyelvünkön. Kolosv. 1776. Nagy literátorokat nevelt a' testőrző magyar sereg intézete is. Annak köszönhettük Bessenyei György, és Báróczi Sándor lelkes magyar íróinkat (II. köt. 88. 239. l.) Hires irónk volt ekkor Bod Péter is (II. köt. 294. l.) A' magyar költést, melly Zrínyi és Gyöngyösi után csak nem egészen kihalt, g. Teleki Ádám és József, b. Orczi, b. Rádai, Baresay, Faludy, Molnár, Rajnis, Baróti Szabó, Révay 's más jeles hazafiak ismét uj és virágzóbb életre hozták, melly sok gyümölcsöt vala termendő, ha József császár alatt literaturánkat különös változás nem érte volna. Ezen minden előitéleten tul emelkedett fejedelem nemzetünket a' holt latin nyelv igájától fél akarván

szabaditani, nyilván állítá: „*Linguae mortuae uti latina est, in cunctis negotiis usus satis indicat, Nationem nondum certum luminis gradum assequutam esse.*“ (Josephi Keresztury, Constituta Regia Josephi II. Viennae, 1788. 4. Tom. I. p. 110.) Csak a' német nyelv behozatása vala képes e' nemzetet régi ájultságából nemzetiségre felébreszteni. A' fenséges udvar 1789-ben Decemb. 18 kán magyar hirdetményt is bocsátott az igazgatóság székeihez: de a' szerencsétben „maradjon!“ ismét divatba hozta a' latin nyelv keletét, mellyhez a' nemzet nagy része „*lingua constitutionalis et mater omnium scientiarum*“ czímzet alatt ragaszkodott. (*Collectio Repraesentationum et Protocollorum II. SS. et OO. Regni Hungariae. Pestini, Budae et Cassov.* 1790. 8.) II. Leopold királyunk, országlása kezdetén 1790-ben (April. 20. a' 13027. szám alatt) nyilván kifejezte azon óhajtását, hogy hazánkban az anyai nyelvre fő gond fordittassék. Az 1791. 16-dik törvényczikkely a' köz dolgok folytatásában ideiglen meghagyván a' latin-nyelvet, rendeli, hogy nemzeti nyelvünk minden iskolában tanittassék, az 1792: 7 rendeletéből pedig a' rendszeres tudományok sorába tétetett olly kötés mellett, hogy a' köz hivatalokra csak a' hazai nyelvben jártas férjfiak vetessenek fel. A' mint Ráth Mátyás 1780. megindità Posonyban a' magyar Hirmondót: azonnal Révai Miklós, Barczafalvi Szabó Dávid, Szatsvai Sándor, Dércsi Sámuel, Görög Demeter, Kerekes, Fabián, Cserei Elek, Pánczél Dániel, a' nemzetiségre buzgón serkentő Kulcsár István, és más ujságirók támadtak. Baróti Szabó Dávid, a' szép izlésü Kazinczy Ferencz és Bacsányi János Magyar Muzeumok; Péczeli Józef, Mindszenti Sámuel és Perlaky Dániel Mindenes Gyüjtemények, Ragályi Tamás havi iratai, az Urania, Rózsaszinü Gyüjtemény, a' téli 's nyári könyvtár, Zsebkönyv, magyar Flóra, Minerva, társas törekedések és más lelkes iparkodások szép reggelre deriték literaturánk hajnalát. Görög, Kerekes, Nunkovics György pécsi nagy prépost jutalomajánlati Földi Jánost, Gyarmathy Sámuelt, Veres Mihályt, Benkő Lászlót és másokat magyar grammatica irásra buzditák. Gróf Széchényi Ferencz, B. Prónay László, Festetics György a' jutalmat és ezzel az irói törekedést nagyra nevelték. Révay Miklós, de főkép tanitványa Horvát István (Boldogréti Vig László) philologiai vizsgálati nyelvünk szinte legmélyebb titkaiba hatottak, és oda vitték a' magyar nyelv philosophiáját, hová Vater, Bernhardi, Don Lorenzo, Hervas, Shmith, Barton, Pallas és más külföldi híres nyelvvisgálók egy europai nemzet nyelvéét sem vihették. Halhatatlan marad dicsőséggel országló I. Ferencz apostoli királyunk messze látó atyai gondoskodása az 1805: 4. 1808: 8. 1827: 11. 12. 1830: 4. 8. törvényczikkelyek rendeleteiben, ki a' nagy uralkodók sorában már azért is első helyen fog fényleni nemzetünk háladatos szivében, hogy nyelvünket törvényes létre emelte. *)

Magyar Nyelv. Nyelvünk különös figyelemre méltó tünemény a' nyelvtudomány mezején. Nagy fényt áraszt a' nyelvvizsgálat történetére, 's a' philosophiai nyelv-és történetnyomozás egyik leggazdagabb ere. Mint az Asiából Europába költözött, mivelt, élő nyelvek közt a' legifjabbak egyike, tele érzéki élénkséggel, hat-

*) Az „*Értesitő*“ 1832-dik évi 58 száma szerint Tek. Wadasi Id. Jankovich Miklós ur „*Közönséges Magyar könyvtárt* 1533—1830 szándékozik kiadni, melly közel 30,000 izet (könyv és szerző czimét) foglaland magában. Melly nagy nyereség lenne ez hazai literaturánkra nézve, mindenki át: láthatja. Óhajtanunk kell tehát, hogy a' nagy fáradsággal 's még nagyobb költséggel készült munka, részvétlenség miatt, homályban maradni ne legyen kénytelen.

hatós szerkezete által önlétüségét folyvást megőrizvén, és mind mostoha idejében az olly gyakran reá rohant idegen behatást állandóan visszaüzvén, mind a' külföldihez vaktában simulást szüntelen elmellőzvén, önmagából fejlett ki, 's ennél fogva nyomozó esmerőjének világitóbb fáklyát nyujt a' nyelv alkotásáról általjában, mint a' többi már kisimitott 's a' köztypus alá szoritott nyelvek összevéve. Eredete nemzetünk regekorában enyészik el. Valamint nemzetünk eredetiképazon nagy néptörzsökből származott hihetőleg, melly délnyugoti Asiától kezdve a' kaspi tenger mellett szinte Europa legmagasb éjszakkeleti részéig terjeszkedék, 's mellynek Europába áttültetett ágai közül csak ezen, mélyebben gyökerezett egy emelkedék önlétü 's mind e' napig szépen virágzó fiatallá: ugy nyelvünk is azon néptörzsök saját nyelvétől, a' keleti és a' Fenn és Lapp nyelvek közös anyjától származott. E' szempontból könnyü belátni alapját azon a' tudósok közt mindeddig fenforgott villongásnak: valljon nyelvünk rokonságban áll-e a' Fenn és Lapp nyelvvel, mint Rudbeck, Eccard, Ihre, Hell, Sajnovics, Gatterer, Schlötzer, Büsching, Hagen, főkép pedig Gyarmathy állitják, vagy az ugy nevezett keleti nyelvekkel, mint Oczokocsi, Kalmár, Verseghi 's kivált Beregszászi megmutatá; de épen ez okból a' nagy Révai észrevétele szerint nem nehéz a' kérdést eldönteni. Nemzetünk 's nyelvünk hajdankorát ritka összevető tehetséggel nyomozgató, fáradhatatlan tudósunktól vár ezen vélemény bővebb kifejtést, megerősitést vagy lerontást. Belső és külső formára nézve tehát a' Fennekén kivül minden europai nyelvtől teljesen különbözvén nyelvünk, ki tudta még is a' keresztény hittel bevett romai betük által hangjainak saját árnyékzatait 's ásiai finomságait fejezni, 's már régen megfejté a' kérdést, mellyet Volney „*Simplification des langues orientales*" tön, 's utóbb Francziaországban pályakérdéssé emelt. Nem szünnének-e meg nagy részben a' keleti szavak leirásáról folyó czivódások, ha Europa tudósai keleti nyelveket tanultokban nyelvünkre forditnának figyelmet? Nyelvünk, mint a' keletiek, megkülönbözteti az egyszerü hangzókat a' nyugvóktól, azokat (a, e, ë, i, o, u, ö, ü) élesen, ezeket (á, é, í, ó, ú, ő, ű) huzva ejti, 's e' hangkülönbözésnél fogva a' szavak értelmét is változtatja, p. o. a g y, á g y; h a b, h á b; h a j, h á j; v a r, v á r, 'sat. Különös hangrendje miatt vastag hangzói (a, o, u) nem férnek össze azon egy szóban a' vékonyakkal (e, ë, ö, ü), de az ugy származott hangegyszerüséget a' mindenik nemüekhez tartozó (é és i) hangok enyhitik. Kettős hangzói, kivévén talán a' palócz és székely ejtést, nincsenek; pontosan ügyel kivált a' mássalhangzók különbségére. Saját hangjai a' gy, ly, ny, ty. Szótag elején egynél több mássalhangzót nem szenved; azért a' két mássalhangzón kezdődő idegen szavakat előretüzött vagy közbevetett hangzóval lágyitja, p. o. o s k o l a, k i r á l y. Gyökérszavai mind egy taguak. Nevei, valamint a' Fenn nyelvéi, nem nélkül szükölködnek; de vagyon számos esettel gazdag hajlitások, melly legnagyobb fényben mutatja azon, a' nyelvtörténetre nézve felette fontos, 's a' német nyelvtudósoktól, névszerint Grimmtől „*Deutsche Grammatik*" még csak nagyon félve ejtett állitást, hogy az egész alkotó betük nem egyebek a' gyökerekhez nőtt részecskéknél. Igéjinek gyökere, a' nyelvalkotás természeti egyszerüsége szerint, a' jelentő mód jelenidejének egyes harmadik személye, mellyből a' személyeket, időket és módokat jelentő szavacskák által ritka törvényszerüséggel készíti igeragasztásait. — A' szavaknak logicai törvényeken épült és sok nyelvben (a' keletiekben, angolszászban, tótban, francziában 'sat.) résznyire még fenálló, magános és társaságos állapotja nyelvünkben minden név-és igeragasztáson keresztül olly határozottan és bélyegzőleg kitünik, hogy épen ez okoz legtöbb nehézséget a' nyelvünket tanuló idegennek, ki

illyetén határozottságot egy nyelvben sem talál. Öszvekapcsoló birtokos névmásaink, valamint utóljáróink is, a' szavakhoz ragasztatnak. Vezetékneveink, mint a' melléknevek, mellyekből nagyobb részint származtak, a' keresztneveket megelőzik. Igéink részesülővel minden hajtogatásban 's minden időben bírnak, mellyekkel gyakran élvén, szókötésünk több mondást szőhet egybe zavar nélkül 'sat. — Már milly kellem nem származik hangzóink és mássalhangzóink szép vegyítéséből, a' minden szótag megkívánta pontos árnyéklásból és helyes tagolásból, a' hangzók határozott következéséből, 's a' mássalhangzók egymásra váltváltozásából? Ez okozza, hogy Kisfaludy Sándorként „nyelvünk egyformán alkalmatos a' szélvészszel orditani, a' fergeteggel dörögni, csattogni, a' sassal fellengezni, a' gerliczével nyögni, a' filemilével zengedezni." Ez okozza nyelvünknek nem ugyan szinte az olasz puhaságig lágy, de valóban méltóságos zengését, 's épen azon hangmértékét, mellyen Hellas és Roma koszorusai énekelék halhatatlan dalaikat. Szavaink élénk telje 's velőssége, szókötésünk szabadsága és nyomossága, hathatóságot, hajlitásainknak 's öszvekötéseinknek pedig csak a' Sanscritéihoz hasonlítható törvényszerüsége értelmességet és határozottságot szül. Gyökérszavaink sajatsága eredetiségre mutat, 's azon végetlen hajlékonyság, melly ezen gyökerekből, belső ép szerkezet által sokféle ágokra, galyakra, levelekre és virágokra fejlő szilárd fiatalokat hajt, olly belső bőséget ád nyelvünknek, mellyre nézve majd minden nyugoti nyelvet megelőz. Szükebb korlátok közé szorult még ez ideig külső gazdagsága, részint mivel birtokát kevés előrelátással több, a' honban divatozó, nyelvekkel megosztá; főkép pedig, mert sok századokig nem csak törvényhatóságaink köréből, hanem egyházunkból és mind alsó mind felső oskoláinkból a' latin, valamint sokáig szinte miveltebb társaságainkból is a' német és francz nyelv által ki volt tolva. Azonban talált még is több izben alkalmat bővebb elterjedésre 's kifejlésre, részint királyaink 's nagyjaink udvaraiban, kivált Erdély fejedelmeinél, hol valóban leginkább kifejlett; részint polgári alkotmányunk által, melly mind az egyes vármegyék mind az ország gyülésein a' honi nyelv nyilvános haszonvételét elnyomni nem engedé; részint a' wittenbergi szerzetes támasztotta hitbeli villongás által, melly mind az egyházi és oskolai tanitásokban, mind a' nyomtatott irásokban honi nyelven folyt; végre a' 2dik József császár intézetei ellen gerjedt törekedések által, midőn a' nemzet felébredvén álomkórságából, ujra becsülni kezdé nemzetisége legszentebb zálogát. Ezóta nyelvünk szabadabb felreppenést vön, 's józanságtól vezérlett ereje által törekedik a' nemzeti csinosulás szép czéljára a' nélkül, hogy nyelvmivelő társaság kénye gátolná emelkedését. Az 1825diki országgyülésen alapitott Magyar tudós Társaságnak van feladva a' szép kötelesség, hogy nyelvünk kifejtésén 's általa hazánkban a' tudományok terjesztésén öszvevetett vállal munkálkodjék. *Bitnicz.*

Magyarok, ásiai nemzet, mellyet némelly történetirók egynek tartanak a' Hun és Avar nemzettel, mások a' Finn, Török, Mongol vagy Kalmuk nemzet ágának vélnek, mások ismét azokkal rokon származásu, de tőlök még is különböző sajátságu 's nyelvü törsök-nemzetnek állitanak. Tót ajku nemzeteknél Ugri, Uhri, Vengri, byzanti iróknál *Οὔγγροι Τούρκοι* (Ungroj, Turkoj) a' Magyarok neve. Az Ungrojból származott a' diák Onogari, Ungri, Ungari, a' német Unger, talán a' mostani orosz és lengyel Vengri is. A' „Magyar" nevezet, mellyel maga a' nemzet él, előfordul már a' biborban született Konstanstinnál is (*Μαζαροι*) a' 10 évszáz elején; és Madzsaroknak nevezik azt még ma is a' Törökök, a' kiktől vehette e' nevezetet Abulgari mongol iró a' 17 évszázban. A' mennyire történetesmereti nyomok találtatnak, legelőbb az Altai hegyek tövében, az Irtis fo-

lyam mentében, azután az Ural hegysor és a' Volga folyó között laktak a' Magyarok, a' honnan egy részek a' Kaukáz aljára vetődött, 626 K. u. Heraklios görög császárnak segéd hada vala Chosroes persa schach ellen, és a' Kuma folyam partján egy régi várost feldult, mellynek omladéki még megvannak, és Madzsar nevet viselnek. Más részek a' Denep (Dneper) folyam torkolatjához vonult, és europai lakossá lett. Innen (a' Dentumoger v. Lebed földről) kiindult hét magyar nemzetség, Álmos vezérlete alatt, és Kieven, Vladimiron és Halicson keresztül 886 és 895 között a' mostani Magyarországba jött, és ezt Árpád alatt elfoglalta (Vö. ÁLMOS és ÁRPÁD). A' Dentumoger vagy Lebed földön maradott Magyarok, a' Pecsenégektől onnan kiszoritatva, részint a' kaukázaljai Magyarokhoz vergődtek, részint valamivel tovább vonultak nyugot felé, a' Dneszter és Duna torkolatihoz (Etelköz). Ezek is Árpádot esmerték fejedelmeknek, a' kinek fia, Leontin (igy nevezi őt bölcs Leo), alatt segedelmére valának 889 bölcs Leo görög császárnak, Simeon bolgár fejedelem ellen; de 894, mig Árpád Arnulf császár mellett viaskodék Szvatopluk nagy morvaországi fejedelem ellen, az öszveszövetkezett Bolgároktól és Pecsenégektől váratlanul megtámadtatva, nagy részek, Árpád fiával Leontinnal együtt, fegyver által veszett el, a' többi a' Maros és Ólt folyamok fakadásaihoz menekedett, a' mai Székelyföldre. Ásiában két vidéken maradtak Magyarok, a' Kaukázaljén, és a' Volga 's Jajk folyamok között. Az utolsókat különösen több izben említik az Ásiába küldetett keresztény hitterjesztők tudósitványai, 's lakhelyeket nagy Magyarországnak nevezik; de a' 17dik évszázon innen minden hirek elenyészett. Európában is találtatnak még Magyarországon kivül is Magyarok, nevesen Moldvában és Besszarabföldön (a' hajdani Etelköz), ezen innen Havasalföldön, túl pedig Krónban; a' kikről nem tudni, maradványi-e a' hajdan ama' vidékeken lakozott Magyaroknak, vagy Erdélyből szálongtak és vetődtek-e valamikor, önkényt vagy balesetek kinszeritéséből, oda vissza. Egyébiránt a' Magyarok eredete, költözése 's megtelepedések előtti története, valamint egyéb nemzeteké, homályban borong, mellyet a' fenmaradt történetesmereti emlékek segedelmével fel nem derithetni. Némellyektől kedvelt szküta (szittya?) származásokat azért nem emlitettük, mivel a' Szkütaföld és a' Szküta nemzet olly tág és határtalan értelemben vetetik a' régi iróktól, melly utmutatásul teljességgel nem szolgálhat, és a' Magyarokat sok egyéb, tőlök felette különböző, nemzetekkel veti 's zavarja össze. *Fábri Pál.*

MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS, l. MAGYARORSZÁG TERMÉSZETI ÉS POLGÁRI ÁLLAPOTJA.

MAGYARORSZÁG TERMÉSZETI ÉS POLGÁRI ÁLLAPOTJA. Magyarország, természeti állapotjára nézve, Európának, sőt csaknem mondani lehet az egész földkerekségének egy a' nevezetesebb, kellemesebb, és gazdágabb részei közül. Szerencsés fekvést nyert az éjszaki szélességnek 44 és 49 fokai közt, a' vegetationak igen kedvező éghajlat alatt; azonban topographiai fekvése miatt, a' melegnek és hidegnek sok és igen különböző fokaival. Éjszaki felének határát formálja a' Karpátnak félkerék formában Posonytól Erdélyországig nyuló szakadatlan hegysora; a' déli részén nagyobb részint folyók és az adriaticum tenger; keletre ismét hegyek, az erdélyi Karpátnak ágai. Szomszédjai az austriai német tartományok, a' Török, ki megszünt lenni veszedelmes, és a' közel lévő hatalmas Orosz. —Természeti állapotja: Magyarország nyugoti, éjszaki és keleti részei sürün meg vagynak rakva hegyekkel, nevezetesen az emlitett Karpáton kivül, a' keletéjszak felé nyuló galgóczi, nyitrai és korponai hegysorok, és a' Cserhát jobbra balra bocsátott hosszabb rövidebb ágaival. Az utolsónak része a' Mátra és a' borsodi, hevesi

hegyek. Ezen hegysorok szövevényként több helyeken öszveköttetésbe jönnek egymással, a' Karpáttal, és a' Liptó, Szepes és Gömörvármegyék közt lévő nevezetes Királyheggyel, mellyből ismét két hosszu hegysorok szakadnak ki, mellyek a' Gölnitz folyó völgyét formálják, 's több ágakat bocsátanak mindenfelé, mellyek Szepes, Gömör és Torna vármegyéket futják meg. A' Hochwaldból, a' Tátra és a' Királyhegy közt kiszakad azon hegysor, melly Szepesvármegyének közepén keresztülmegy, 's ágaival megfutja Sárosvármegyének egy részét. Eperjestől dél felé terjed a' Bodrogig egy 12 mértföldnyi hosszaságu hegysor, mellynek déli fokain terem a' hires hegyallyai bor. A' zemplini, ungvári, beregi és mármarosi hegyek, az itt Beszkéd nevet viselő Karpátból veszik eredeteket, 's nagyobb részint dél felé nyulnak, több kanyarodásokkal. A' melly hegyek Bihar 's Aradvármegyék és a' Bánság keleti részeit megfutják, az erdélyi Karpátból származnak. A' dunántuli hegyek, nevezetesen a' Bakony és a' Vértes hegyek, mellyek mindenfelé elágaznak, a' Dobra mellett Stajerországból jönnek által Magyarországba, 's a' helvetiai Alpesekkel vannak öszveköttetésben. Ugyan onnét veszik eredeteket azon hegyek is, mellyek Horvát és Tótországot megfutják; csak a' szerémi, 12 mértföld hosszuságu Fruskagora nincs azokkal öszveköttetésben. Az ezen hegyekben lévő nevezetes és csudákkal teljes barlangokat, nagy számok miatt, nehéz volna csak nevezni is. Az előszámlált hegyek közt kiterjesztett a' természet a' Duna és Tisza körül egy 1000 nsz. mértföldnyi, és ettől nyugot felé egy 200 nsz. mértföldnyi nagyságu térséget, mellyek közé a' Bakony és Vértes hegyeket helyeztette. A' nagyobb térségnek közepe felé, mintegy tekno közepére, folynak nyugotról, éjszakról és keletről Magyarországnak körül belől 160 kisebb nagyobb folyói, mellyek mind a' Dunába szakadnak, nevezetesen a' Dunán tuli folyók: a' Lajta, a' Rába, a' Balatonba folyó Szala, és az abból kifolyó Sió a' Sárvizzel; a' Dráva, Száva, Kulpa; a' Dunán inneni folyók: a' Vág és a' Nyitra, a' Garan, Ipoly és a' Tisza. Ezen utolsó nagy folyót hajókázhatóvá teszik a' máramarosi nagy folyók, a' Szamos, Kraszna, Bodrog, Hernád, Sajó, Zagyva, Berettyó, a' 3 Körös, Maros, a' Bánságban a' Béga, Temes, 's több más kisebb folyók. Hajókázható tavak: a' 10 mfld. hosszaságu 's 1—2 mértföld szélességü Balaton, és a' 4 mf. hosszaságu 1—1½ mföld szélességü Fertő. Az elsőt a' körüle lévő vármegyéknek nagy hasznokra öszveköttetésbe lehetne hozni a' Sió vize folytában ásandó vizcsatorna által, a' Sárviz csatornájával és a' Dunával. Kisebbek a' velenczei tó; a' palicsi és Ludastó mocsár. Messze terjedő haszontalan mocsárok a' Szernye és az ecsedi tó, Dunán tul a' Hanság, és a' Marczaltó; Tótországban a' Palácsa mocsár; Tiszán tul Berettyó, 3 Körös, a' Tisza és Duna körül, és a' Bánságban lévő több mocsárok, mellyek körül belől 100 nsz. mföldet a' földmivelésre haszonvehetetlenné tesznek. Vizcsatornák: a' bácsi 14½ mföld. hosszaságu hajókázható csatorna. Kisebbek: a' Dunán tul a' sárréti, marczaltói, karasiczai, Bánságban a' Bega és Berzava csatornák, Beregvármegyében a' nagylucskai csatorna. Ezek által sok mocsárok virágos rétekké és termékeny földekké változtattak által. — Már a' geographiai fekvése is Magyarországnak, de még inkább földszinének alkotása, igen egészségessé teszik levegőjét; csak a' bal vélekedés szülhette ezen közmondást, hogy Magyarország a' külföldiek sirja. Az éjszaki kemény hideg szelek ellen védelmezi a' Karpát magas hegysora; déli része nyitva van a' déli meleg szeleknek. — A' magyar föld említett alkatásának kell tulajdonitni azt, hogy Magyarországnak több és egymástól igen különböző éghajlatjai vannak, 's ezen physicai állapotja, és a' földnek nagy termékenysége, részesekké teszi a' termé-

szet ezen kedvenczének lakosait mindazon termékekben, mellyek azoknak szükségeit kielégitik, életeket könnyebbitik és édesitik. Bőven terem buza, rozs, árpa, zab (esztendőnként mintegy 60—80 milliom posonyi mérő), kukoricza nagy mértékben, az éjszaki vármegyéket kivévén mindenütt, ris a' Bánságban, köles, pohánka, hüvelyes vetemények, mindenféle zöldség, kolompir, sárga és görög dinnye nem csak a' kertekben, hanem a' szántó földeken is; a' gyümölcsnek sokféle nemei, nevezetesen szilva, mellyből sok szilvapálinka égettetik (legtöbb Szatmárban és Tótországban), sok fejér és veres bor, mintegy 18—20 milliom akó; legnevezetesebbek: a' hegyallyai, sopronyi, rusti, budai, ménesi és a' szeremi borok; továbbá dohány (körül belől 300,000 mázsa), hamuzsir, gubacs, len, kender, komló, mák, jóféle és vad sáfrány, festő csülleng (isatis tinctoria) pirositó buzér, sőt pamut és rhebarbara is; továbbá sok és jó takarmány, nevezetesen veres lóhere, luczerna és ürezab kertekben és szántó földeken sok helyeken termesztetnek; végtére a' véghetetlen sok erdőkben (több mint 8 milliom hold földön) több mint 130 nemei az erdei fáknak. A' természetnek ezen becses ajándékait inkább a' föld termékenységének, mint nagy industriának köszönheti Magyarország szerencsés lakosa. A' házi állatok nagy bőséggel vagynak; nevezetesen igen jeles szarvas marha, olly szép, nagy és erős, a' millyen kevés van az egész föld kerekségén (mintegy 5 milliomnyi); sok de kis ló, noha a' sok uraságok méneseiben nemesitett lovak is vannak, a' magyar lovaknál jóval nagyobbak és jelesebbek; mintegy 8 milliom juh, ezek közt sok nemesitett; számtalan sertés, mellyek nagyobb részint kukoriczával, és a' véghetetlen erdőkben makkal, a' Tisza körül sokszor halakkal is hizlaltatnak; vadak, az éjszaki hegyeken medvék is; továbbá baromfi, tuzok, erdei és vizi madarak, ezek közt kócsag; sok nemei a' halnak, hiresek a' Duna vizája, pontya, a' Tisza kecsegéje, és az Ipoly csukája, a' Balaton fogasa; sok méh mind a' sikságon, mind a' hegyek közt, ugy hogy méz és viasz a' külföldre is kivitetik; végtére selyembogár, melly esztendőnként mintegy 200 mázsát ad. Alig van egész Europában egy tartomány, melly olly sokféle és becses ásványokkal bővelkednék, mint Magyarország. Arany esztendőnként ásatik mintegy 1600 marka (egy marka félfont), ezüst 87,000 marka; igen jó réz 38—40,000 mázsa; vas csak egy (Gömör) vármegyében 74—80,000 mázsa 's több más vármegyékben; ón mintegy 16,000 mázsa a' Bánságban; kéneső, czink ércz, kobalt, piskólcz Rosnyó mellett mintegy 2000 mázsa, egérkő, vizmut (keverék), nikol, manganum (Titanium), olomi (molybdenum), uranium, ezüsttel vegyült földany (tellurium) Hont vármegyében, konyhasó (kő és főtt), Máramaros és Sáros-vármegyében kimerithetetlen sóaknák; székső, csudasó, timsó, salétrom, vas-és réz-gáliczkő, czementviz az Ur völgyében, Szomolnokon és a' Bánságban; kénkő, kőszén sok helyeken, de kivált Sopron mellett; kőolaj, tőzeg, kövek, ritka szépségü opál (Veresvágás mellett) és kalczedon, nyugoti rubin, karniol, jóféle gránát, máramarosi gyémánt (drágonit) sokféle szinü jaspis, akhát, amethyst, mindenféle szinü márvány és közönséges mészkő egész hegysorokon, kréta, velő-mészkő (márga), fejér, sárga, veres agyag, palakő, malomkő, tüzkő. Savanyu viz, meleg ferdő, és más gyógyitó forrás Europának egy tartományában sincs annyi, mint Magyarországban. A' természetnek csak futólag emlitett javaiban megbecsülhetetlen ereje van nem csak a' magyar statusnak, hanem az egész austriai monarchiának is. Ezen országnak nagysága szorosabb értelemben véve, 3837 nsz. mértföld; Horvát és Tótországgal 4181; a' határőrző katonaság vidékivel (610$\frac{4}{5}$ nsz. mértföld) 4791 nsz. mértföld; Erdélyországgal (1100 nsz. mértföld) 5900 nsz. mértföld. A' népesség Erdély nélkül félülhalad már

10 milliomot (Csaplovics szerint 10,069,100); de ha nagyobb volna az industria, ha a' számtalan puszták eke alá vetetnének, a' földmivelés czélirányosabban üzetnék, 16—18 milliomot is, nagy termékenységénél fogva, könnyen táplálhatna Magyarország. Laknak ezen országnak lakosai 54 szabad királyi városban, 760 püspöki, privilegiált és mezővárosban, 11,060 faluban (ezek közt Csaba a' legnagyobb falu egész Európában, 22,000 lakossal, tehát több mint egész Torna vármegyében), kevesen 1364 pusztán. Ezen nép sokféle nemzetekből összefolyt keverék: 1) a' Magyarok (mintegy 4 milliom) laknak nagyobb részint a' sikságon; 2) a' Tótok (4 mill. az országnak éjszaki hegyes részein, és elszórva a' sikságon. Ezeken kivül vagynak Magyarországban tót eredetü Oroszok, kivált 3 vármegyében, elszórva 10ben mintegy 360,000; Szotakok Zemplin-vármegyében; Csehek, Vendusok, Szala, Vas és Somogy várm.ben; Lengyelek Szepes és Árvavármegyében; Horvátok Horvátországban és elszórva 4 magyar várm.ben, Slavoniusok Tótországban és Bács vgyében, Serbusok Tótországban és Magyarország déli vármegyéiben, 's elszórva több vármegyékben; kevés Bolgárok a' Bánságban. 3) A' Németek (mintegy félmilliom) elszórva laknak 40 vármegyében, beszélnek különbféle dialectusokon. 4) Oláhok többen félmilliomnál, laknak a' hegyek közt, a' Bánságnak, Arad és Bihar vármegyének keleti, és Máramaros, Ugocsa és Szathmár vármegyének déli részein. 5) Macedoniaiak, 6) Örmények mintegy 1000 lélek. 8) Clementinusok 1800. 9) Francziák, 10) Olaszok, 11) Zsidók, 12) Czigányok mintegy 40,000. 13) Törökök Pesten, Pancsován, Zemplinben és Brodiban. Mind ezen nemzeteket vallások, nemzeti szokások és életmódjok, de kivált nyelvek elidegenitik egymástól; azért méltán lehet mondani sz. Ágostonnal „*Linguarum diversitas hominem abalienat a' homine, et propter solam diversitatem linguarum nil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturae.*" Azért is, hogy ezen czélt „*vis unita fortior*" el lehessen érni, más mód nincs, minthogy mind ezen nemzetek az ő nemzeti nyelveken kivül (mert ezeket erővel kiirtani akarni igazságtalanság volna) a' magyar nyelvet megtanulván, ez közönséges nyelvvé tétessék. A' vallásra nézve vagyon Magyar, Horvát és Tót országban, 's a' határőrző katonaság vidékén 4,917,413 romai catholicus, 629,284 egyesült óhitü; 1,729,808 nem egyesült óhitü, 1,308,264 reformatus, 817,000 evang. lutheranus, és így 2,135,841 protestáns (az érdemes Csaplovics hiteles calculusa szerint) 165,777 zsidó Aszalay szerint. A' mi a' termesztő industriát illeti: a' mezei gazdaság, mellyhez a' Magyarnak különös hajlandósága van, nagy tüzzel ugyan, de inkább testi, mint lelki erővel (okossággal) üzetik. A' földmivelésnek tanitója csak a' szokás, mellynél jobb tanitót hallgatni sem akar a' nép. A' mi jobb gondolatra hozhatná az együgyü földmivelőt, a' mustra gazdaságok, azok nélkül az ország nagyobb része szükölködik még; a' gazdasági könyvek 's folyóirások olvasására a' földmivelő parasztnak nincs még elegendő elmebeli miveltsége, de ideje sincs. A' mezei gazdaság virágzásának ezen nagy akadályához járul még az is, hogy a' czélirányos földmivelésre Magyarországnak nincs elegendő népe; hogy a' magyar parasztnak nincs tulajdon földbirtoka, melly őt nagyobb iparkodásra hathatósan ösztönözné; és hogy a' külső kereskedésnek szabad folyamatja nincs. Ezen okokból mind a' földmivelés, mind a' baromtartás most még csak gyermekkorban van, noha a' jóltévő természetnek kimerithetetlen nemző ereje a' nagyobb gondoskodásnak és mesterségnek fogyatkozását kipótolja. Ezért nem csak a' hazai szükségre, hanem kivitelre is sok gabona termesztetik; de a' nem lehetetlen drágaság és éhség ellen felállitott gabonatárok nélkül még mind ez ideig szü-

kölködik az egész ország. A' kolompirtermesztés elterjedt már az egész országban. A' takarmány szaporitására egy időtől olta jobban ügyel a' nép; a' lóhere, luczerna és az ürezab sok helyen termesztetik. A' gyümölcs bővebb termesztése és nemesitése végett már a' külföldről is hozatnak be az országba nemesebb nemü fák, 's a' honiak gyakori oltás által nemesitetnek. A' bortermesztés körül sok száz ezer kéz foglalatoskodik; Magyarok a' Hegyallyán, Németek Ruston, Sopronban, Budán, Posonyban; Oláhok Ménesen, Ráczok Szeremben; de mind ezek a' borkészités mesterségében igen hátra vannak, más nemzetek, nevezetesen a' Francziák és Németekhez képest. A' dohánytermesztést nagy igyekezettel és szerencsésen üzik az országnak sok részeiben, kivált Tolna és Torontál vármegyében. Más kereskedésbeli növényekre, a' lent és kendert kivevén, nem igen ügyel a' magyar földmivelő; nagyobb figyelmetességgel van a' házi állatok, szarvasmarha, ló, juh, sertés iránt, azért is nagyobb tüzzel és gondoskodással üzi a' marhatartást, de szerencsésen is, mert milliomokat érő szarvas marhát és nemes gyapjut eladhat az austriai német tartományoknak. A' ló nemesitésére és szaporitására is nagy gondja van mind az országlásnak, mind sok birtokos földes urnak; erre czéloz a' több helyeken szokásba jött lóverseny is. A' juhnemesitésre intézett gondosságával és iparkodásával nagyra vitte dolgát a' magyar mezei gazda. — Az ásványok körül a' számos bánya városokban, kivált Selmeczen (hol hires bánya academia van) nagy elmebeli erő munkálkodik; kézi munkákkal itt a' Németek, Tótok, és Oláhok foglalatoskodnak (mintegy 50,000 ember). A' bányászság a' félvilágon, Európában, Ásiában és Afrikában sehol sem virágzik ugy, mint Magyarországban. — A' termékek nemesitése körül a' nagyobb városokban 100 mesterségnél több foglalatoskodik, a' mezővárosokban közönségesen csak 6—7 mesterség, falun annyi sem; mivel a' szükséges ruhákat magok a' parasztok varják, a' szükséges épületeket magok épitik, a' házi butorokat magok készitik, ezért csak kovácsok, molnárok, 's esizmadiák találtatnak a' falukon. Nemesebb fabricatumok készitésére kevés gyár van Magyarországban. Az egy gácsi posztó gyár van virágzó állapotban; sok, de kevésbé finom posztó készitetik Posonyban, Késmárkon, Kassán, Munkácson, Illaván, Mesztegnyén, de kiváltképen Sopronban és Kőszegen. Lenvászon legtöbb készitetik Szepes és Árvavármegyében; kendervászon mindenütt; csipke Zólyomvármegyében; papiros 40nél több papirosmalomban; selyem portékák Pesten, Budán, Posonyban, Nagyváradon és Temesváron; karton a' sásvári gyárban: bőr mindenütt az országban; leghiresebbek a' pesti, posonyi, sopronyi, pécsi, győri és késmárki timárok. Vas és vas áruk producáltatnak kivált Gömör, Szepes, Liptó, Zólyom, Máramaros, Borsod, Arad és Krassó vármegyékben, 's olly nagy mennyiségben, és a' tökéletességre olly nagy előmenetellel, hogy a' stajeri vasat csaknem el lehet már kerülni Magyarországban. Aranyból és ezüstből igen csinos árukat készitenek a' nagyobb városokban, kiváltképen Pesten és Posonyban, a' hol ezüst drót gyár is van; réz áruk a' nagyobb és bánya városokban; cserépedények fejér agyagból a' budai, kassai, rosnyói, iglói, tatai, pápai gyárokban, becses porczelán edények a' nem régen felállitott telkebányai porczelán gyárban; szép és erős kályhák Pesten és Rimaszombatban; üveg több mint 30 üveghutában, de nem legtisztább; a' szebb üveget most is a' Csehektől veszik a' Magyarok, az ugy nevezett cseh üvegnek u. m. drága kőnek, tudatlanságból sokszor igen megfizetvén az árát. Puskapor készitetik Zólyom és más vármegyékben; timsó a' munkácsi és muzsalyi gyárban; czukorgyár van Fiumeban, Sopronyban, Pesten; czéklából készitetik czukor Záhonyon Ungvármegyében 's Bátorkeszin; tobákfabrikák vagynak Pesten, Posony

ban, Miskolczon, Kassán. — A' módis Magyar meg nem elégedvén az emlitett honi készitményekkel, a' külföldiekben gyönyörködik inkább, 's azokat veszi meg magyar pénzpazérlással nagy áron, hogy a' külföldi gyártók boldoguljanak inkább, mint a' honiak. Ennél és más okoknál fogva, Magyarországban gyárok nem virágozhatnak. A' belső kereskedést előmozdithatják 6—7 hajókázható folyó, vizcsatornák, nevezetesen a' bácsi és temesi; sok vármegyében jól készitett utak; sok vásárok, kivált a' pesti, debreczeni, temesvári, sopronyi, kassai, 's több mások; a' vámmal nem terhelt kereskedési szabadság 'sat. Középpontja a' magyar belső kereskedésnek Pest. Mind itt mind az egész országban kezekben van a' kereskedés a' Németeknek, Görögöknek és Zsidóknak, kis része a' Magyarokéban és Tótokéban. A' felföld vesz az alföldtől gabonát, bort, marhát, sertést, dohányt; az alföld amattól vasat, rezet, fát, vásznat, sót 's e'féléket. A' nyugoti vármegyék a' keletieknek és délieknek főképen posztót és más mesterséges készitményeket adnak. Egyébiránt a' Tisza, a' Dráva, Száva előmozditják a' kereskedést a' Fekete és Középtenger felé, Luisa derék utja az Adriaticum tenger felé. De itt concurrentia nem igen lévén, a' magyar kereskedő el nem adhatja jó áron termékeit; az austriai német tartományoktól pedig drágán kell venni a' készitményeket. A' külső kereskedésnek mind ezen akadályai mellett mégis nyer Magyarország az austriai német tartományoktól esztendőnként 5—6 milliom forintot. A' Törökökkel való kereskedésben, mellyben főképen kordovánt, pamutot, shawlokat, 's más drága szöveteket vesz, azoknak keveset vagy semmit sem adván el, veszt mintegy 2 milliomot ezüstben. — A' statusnak nagy ereje van a' nép elmebeli és erkölcsi culturájában. Millyen állapotban van ez Magyarországbnn - - - ? Meg kell vallani, hogy ezen ország lakosai közt sok civilisatus ember van, nevezetesen városokban, sőt a' nagyobb városok lakosai finomabb külföldi pallérozással is megkülönböztetik magokat; de falukon, pusztákon tudatlan, nyers, sőt az utolsókon többnyire vad a' nép, az emberi, keresztény 's polgári kötelesség minden esmerete, minden nemesebb és finomabb, sőt nem ritkán minden emberi érzés nélkül. Legvadabbak az Oláhok (még a' máramarosiak is) a' Ruthenusok és Czigányok. Oskola nélkül nem szükölködnek ugyan a' faluk, némelly tájékokat kivévén; de azok nem igen sikeresek. Templom is van minden felekezet közt elég. A' különbféle vallásoknak a' nép erkölcsiségére való befolyásáról és gyümölcséről maga itéljen az olvasó. Itt is lehet mondani, az ő gyümölcseiről esmerjük meg őket. A' catholicus papság Magyarországban hatalmas, sok birtoka és nagy befolyása által, mellyet az ország gyülésén, és az alsóbb és felsőbb törvényszékeken gyakorol. 10,000 pap, azok közt 3 érsek (esztergomi, kalocsai és egri) és 20 megyés püspök (ezek közt 4 görög catholicus) legeltetik a' catholica nyájat. A' protestansoknál világi és papi személyek együtt (presbyterek) rendelik és végzik az egyes ecclesiák dolgait, superintendensek és világi inspectorok felvigyázása alatt; azon kivül az ágostai vallastételt követőknek generalis inspectorok is van. A' nem egyesült óhitüeknek 7 püspökjök 's egy metropolitájok van. A' cath. tanuló ifjuságnak nevelése és oktatása nagyobb részint a' papságnak kezében van. Felsőbb tudományos culturára ügyel 5 academia (Posonyban, Győrött, Kassán, Nagyváradon, Zágrábban), egy érseki lyceum Egerben, és a' pesti egyetem, mellynek 70,000 kötetből álló könyvtára, több muzeuma, füvész kertje, csillagvisgáló tornya, és könyvnyomtató műhelye van (a' két utolsó Budán). Mind ezen oskolákban tanulhatnak a' nem cath. ifjak is; az oktatás mindenütt fizetés nélkül történik. — Több gymnasiumaik vannak az evang. lutheranusoknak, nevezetesen a' posonyi, sopronyi, késmárki, lőcsei, és eperjesi; a' re-

formátusoknak Debreczenben, Patakon, Pápán. A' nem egyesült óhitüeknek 2 gymnasiumjok van: Karlóczon és Ujvidéken. Nagy befolyásu a' nemzeti culturára a' Pesten lévő nemzeti muzeum (gr. Széchenyi Ferencz ajándéka), becses természeti productumokkal, pénzekkel, és sok ezer nagy becsü könyvel és kéziratokkal. Minthogy a' nevezett oskolákban mindenféle tudományok tanitatnak: azért tudósok nélkül nem szükölködik az ország, mit a' szépen virágzo magyar literatura is bizonyit. Az okosságnak (rationis) felsőbb culturáját, és az erkölcsi tökéletességet sokkal kevesebb emberben látni, mint a' civilisatiot, és a' tudományos culturát. Ennek okát a' házi és a' közönséges (oskolai) nevelésben kell keresni. Jobb nevelés és oktatás bámulásra méltó elmebeli, erkölcsi és polgári erőt fejthetne ki Magyarországban.

Magyarország polgári alkotmánya Tót és Horvátországra, a' tengerpartra (Littorale 6 nsz. mföld) is kiterjed; de nem a' határőrző katonaság vidékére, melly tulajdon törvényei szerint kormányoztatik. Polgári állapotra nézve nemesekre és nem nemesekre osztatnak fel Magyarország lakosai. Nemesek a' mágnások, ugymint az ország bárói, a' fő ispányok, herczegek, grófok és bárók, továbbá a' király által fekvő jószágokkal vagy nemes levéllel (armalissal) megajándékoztatott személyek és az ő maradékaik, végtére a' szabad királyi városok és némelly privilegiált kerületek, mint moralis személyek. A' nemes ember ment minden adótól (de ha sz. k. városban lakik, fizet azon város határában lévő fundusáért); ment továbbá vámfizetéstől (ha nem mint kereskedő utaz), végre dézmától és katona szálástól; nem fogathatik meg előbb, mint az ő törvényes birája eleibe idéztetnék 's megitéltetnék, kivevén némelly eseteket, ugymint a' hazaárulást, a' felségbántás vétkét, az utonálláson, gyujtogatáson, házasság törésen kapatást, melly esetekben fogságba 's a' biró eleibe vitethetik. Személyes bátorságának és jószágának megsértése (major potentia) a' megsértő minden jószágának elvesztésével büntettetik meg. Csak a' nemes birhat teljes jussal fekvő jószágot, 's gyakorolhat azon földes uri jusokat (regalia); csak ő viselhet vármegyei és más főbb hivatalokat. A' nemes jószágok, a' királyi ajándék meghatározása szerint, vagy csupán a' férjfi ágra szállnak, vagy az asszonyi ágra is. Ha a' familia kihal, a' királyra száll vissza a' jószág, a' ki mindazonáltal tartozik azt érdemes embereknek jutalomul ajándékozni. A' haza védelmét a' nemességre bizta a' törvény. E' végre vagy személyesen tartoznak felülni a' nemesek, vagy banderiumokat állitni. A' sz. k. városok polgárjai és a' privilegiált kerületek lakosai szép szabadságokkal birnak. Nagy azon teher, mellyet a' paraszt visel, mert azon adózásokon, pénzen, és szakmányokon kivül, mellyekkel az földes urának tartozik, a' papnak minden termései 10-ed részét kell adnia, a' vármegyei tiszteket, a' katonaságot és a' foglyokat tartania; tartozik közönséges munkákat ingyen véghez vinni, p.o. utakat épiteni, javitni, hidakat épiteni; a' parasztok adják, a' nemtelen polgárokkal, a' haza védelmezésére az ujonczokat. Mind ezen hasznos szolgálatok mellett is a' paraszt 's a' nemtelen polgár nemes fekvő jószágokat nem birhat, sem alsó sem főbb hivatalokra (a' falusi és városi biróságot 's több e'féléket kivevén) nem juthat; a' maga neve alatt sem a' földes ura sem más ellen pert nem folytathat; első birája a' földes ura még a' vele való perekben is. Egyébiránt a' magyar paraszt nincs többé a' földhöz kötve, hanem szabad elhagynia földes urát; de arra gondja van a' felsőségnek, hogy a' megüresedett házhelynek azonnal más lépjen birtokába, hogy az adózásban fogyatkozás ne legyen. — A' törvénytevő hatalmat az ország gyülésén a' király gyakorolja az öszvegyült rendekkel. Ezek állanak a' főbb papságból és a' mágnásokból, a' királyi táblának tagjaiból; a' káp-

talanok, vármegyék, sz. k. városok, és a' pivilegiált kerületek követeiből. Fel vannak osztva a' magnások és a' rendek táblájára, a' palatinusnak és a' királyi személy helytartójának elölülése alatt. A' törvényhozáson kivül tárgya az országgyülésnek az adófizető népnek adója, a' nemesek szabad akaratból adni szokott subsidiuma, és az ujonczok ajánlása. Ezen kivül az országgyülésen koronáztatik a' király, a' ki ezen alkalmatossággal esküszik, hogy az országnak szabadságait és jusait fentartja; továbbá az ország gyülésén választatik a' nádor, az ország első tisztje. — A' királynak, törvénytevő hatalmán kivül, következendő felséges jusai vagynak: 1) ő osztogatja tetszése szerint, mint patronusa a' rom. cath. anyaszentegyháznak, az egyházi főbb tisztségeket és jövedelmeket, 's ő gyakorolja az ugy nevezett jus placetit; 2) a' király adhat nemességet, privilegiumokat, szabadságokat és czimeket; 3) ő osztogatja a' polgári és papi fő tisztségeket, a' nádori méltóságot kivéve; királyi jusokhoz tartozik 4) a' pénzverés, 5) a' posta, 6) a' hadizenés és a' békekötés jusa; 7) a' hadi seregről egyedül ő rendelkezik; 8) a' status jövedelmei az ő kezében vagynak; 9) ő hivja öszve a' rendeket az ország gyülésére, 's mikor tetszik elosztatja azt. Az országnak igazgatására, annak minden részeiben, a' népnek különböző osztályaihoz szabva, több alsó magistratusok vannak. Az egész ország 46 magyar, 3 horvát és 3 tótországi vármegyére van felosztva (az 53ik a' tenger partja, Littorale). A' vármegyei magistratusok közvetetlen felsősége a' vármegyékben lakozó nemeseknek, honoratioroknak és parasztoknak, azon különbséggel mindazonáltal, hogy az elsők magok közül választják minden 3dik esztendőben a' vármegyei tiszteket, 's azokkal tanácskoznak közönséges gyüléseken (congregatio) politica, gazdasági és más tárgyakról. A' sz. k. városoknak is tulajdon magistratusok van, melly a' belső tanácsból áll (holtig való senatorokból), és a' külső tanácsból (választó polgárokból, a' kik magok közül választják a' senatorokat és ön tagjaikat). A' privilegiált kerületek is magok választják magistratusokat. Az emlitett magistratusok, a' királyi helytartó tanácstól, melly Budán van, függnek. Ennek elölülője a' nádor. Ez az egész országot kormányozó dicasterium, és a' törvényes közbenjáró a' király és az ország közt. Kötelessége a' törvények és a' constitutio szoros megtartására ügyelni, 's a' köz jó előmozditására czélzó javalatokat egyenesen a' király eleibe terjeszteni, a' ki az ő királyi jusait a' Bécsben lévő magyar kir. udv. cancellaria által gyakorolja. A' politicumokon kivül, az alsóbb magistratusokra van az igazság kiszolgáltatása is bizva. De a' paraszt földes urának törvényszéki hatalma alá van vetve, melly a' büntető hatalommal együtt uri széken gyakoroltatik, ha vérjoggal bir a' földes uraság. A' vármegyékben polgári dolgok elintézésére, a' peres tárgyakhoz képest 3 törvényszék van, t. i. vagy a' szolgabiró itél esküdtjével, vagy az alispány egy szolgabiróval és esküdtel, vagy a' vármegye törvényszéke, melly az emlitett 2 törvényszék, valamint az uri székek által hozott itéleteket is megvisgálja, 's a' vármegyékben a' büntető hatalmat maga gyakorolja. A' törvényben megnevezett polgári pereknek első bíróságául rendeltettek Magyarországban 4 kerületi táblák, Kőszegen, Nagyszombatban, Eperjesen, Debreczenben; Horvátországban egy, Zágrábban. Feljebbviteli törvényszékek, a' vármegyei törvényszékeken kivül, a' királyi tábla (melly azonban bizonyos tárgyakat, a' nemes jószágokra való birtoki just, és a' felségbántás vétkét mint első bíróság itéli) és a' hétszemélyes tábla, 's ezen két tábla teszi a' királyi curiát, mellynek itéletei szabott törvény fogyatkozásában alsóbb törvényszékek előtt sinórmértékül szolgálnak. A' királyi táblával hasonló munkásság köre van a' báni táblának Horvát-és Tótországok számára. A' szabad királyi városok közül némellyek a'

tárnokszékre, 's innét a' hétszemélyes táblára, mások ellenben csak a' kir. személyviselőire viszik fel pereiket, saját városi törvényszékeiktől. A' vármegyéktől nem függő Jászoknak és Kunoknak legfelsőbb birájok a' nádor, a' Hajduké és a' 16. szepesi városoké a' királyi curia. Magyarország lakosainak nincs egyenlőségek a' törvény előtt; azért is polgári állapotjoknál fogva a' bevádoltattak, mind polgári mind criminalis dologban, más törvényszék eleibe tartoznak. A' catholicusok házassági pere, a' hamis esküvés vétke, és a' külső formák hijánossága miatt hibás végrendeletből számazó perek, minden esetben a' megyés püspök egyházi itélő széke elébe tartoznak. Minden büntető per köz tett (actio publica), mivel az illető itélőszéknek személyviselője áll a' bünös ellen, mint vádoló. A' felség és ország ellen vétkes, a' királyi ügyek igazgatója által idéztetik a' törvényszék elibe.

Magyarország jövedelmei a' korona és fiscalis jószágokból, a' regalékből, és az adókból reá mennek esztendőnként 30—40 milliom forintra. Ezen jövedelmeket beszedi 's részint ki is adja a' magyar kir. udvari kamara (Budán), mellytől a' kamarai administratiok függnek, maga pedig a' bécsi közönséges udvari kamarától. Az országnak igazgatása kevés költségébe kerül az országlásnak, mert a' vármegyei tisztek fizetését a' nemtelen köznép viseli; ugyan ez adja a' katonaság tartására szükséges termesztményeket még az 1751 esztendőben meghatározott áron; továbbá a' szabad k. városoknak és privilegiált kerületeknek tisztjei a' község által fizettetnek. A' közönséges intézeteknek bizonyos tetemes tőkepénzeik vagynak, mellyekből a' szükséges költségek vetetnek, 's a' protestansok, mind oskoláiknak mind ecclesiáiknak fentartására szükséges költségeket magok állitják elő. Egyébiránt statusadósság még eddig Magyarországban hallatlan dolog volt. — Az austriai hadi sereghez Magyarország részint ujonczszedés, részint toborzás, által 12 gyalog és 10 lovas ezeredet ad, összesen 64,000 embert, mellyekhez szükség esetében a' nemesi felkelés járul (az utolsó 1809. 40,000 emberből állt). A' Magyarországban levő katonaság a' budai fő hadi kormányszék alatt áll; a' határőrző videknek pedig 3 fő hadi kormányszéke van, Zágrábban a' horvát, Péterváradon a' slavoniai, és Temesváron a' bánsági ezeredeké. —*a*—

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE. A' 9-dik évszázban K. u. hét magyar nemzetség Ásiában országos egyesületbe kapcsolódott, alája vetvén magát bizonyos kötmények alatt az egyik nemzetség fejének, Álmosnak és maradékának. Ettől vezéreltetve kiindultak ezen Magyarok ásiai lakhelyekből, a' hol a' nemzetek tolongása miatt feletle szorongának, tágabb és biztosabb hont keresni. Utjokban felvettek országos egyesületjekbe hét kun nemzetséget, és orosz csapatoktól is kisértetve, Vladimir és Halics tartományokból általkeltek a' Kárpát bérczein, és ezen hegyvonal délszaki öblében táborba szállottak Munkácsnál 886 és 895 között. Itt Álmos általadta a' fővezérséget a' fiának, Árpádnak, a' ki alatt kevés esztendők folytában elfoglalták a' Magyarok azt a' földet, melly éjszakról délre a' Kárpát bérczvonalától egy darabon a' Dráváig, azontul a' Száváig és Dunáig, keletről nyugotra pedig az Ölt folyamtól a' Morva folyamig terjed. I. Időszak: Magyarország fejedelmek alatt, 895 — 1000. Árpád a' Duna 's Tisza között a' Körtvélytó 's Gyümölcserdő szomszédságában gyülést tartott a' nemzetségnagyokkal, mellyben az eredeti szerződés, a' nemzet akkori helyezetére alkalmaztatva, apralatosabban kifejtődött, és az igazságtétel módja 's rendje kiszabatott. Ugyan ott kiosztotta a' fejedelem az addig elfoglaltatott földet, ennek lakosival együtt, a' vele jött előkelőknek, a' mi azontul is az ő hatóságához tartozék; nagy részét pedig magának és maradékának

tartotta meg saját birtokul. Árpád fija 's unokája, Zoltán és Taksony alatt a' már meghonosodott Magyarok gyakran kicsapongának a' nyugoti tartományokba, 's a' görög birodalomba, mindenütt nagy pusztitást követének el, és mindennemü zsákmányt és számos rabszolgákat hurczolának honjokba; néha mindazáltal magok is nagy veszteséget szenvedének. Zoltán alatt az ország határai megállapittattak; Taksony alatt pedig a' keletszaki kereszténység kezde behatni a' Magyarok közé, nevezetesen Erdélybe. Taksony fia, Gejza, békét tartott a' szomszédokkal, szivesen látta az idegeneket és a' nyugoti ker. szentegyház küldöttjeit, a' kik által a' maga fiát, Vajkot, meg is kereszteltette. Ez, keresztségi nevével István, hathatósan mozditá elő a' magyar nemzet megtéritését, és a' honi ellenséget külföldi fegyverrel nyomta el; azután pedig királyi czimet és méltóságot vett magára 1000 eszt. A' fejedelmek hatósága csekély vala; a' nemzetségnagyok önindulatból is gyakran háboruba vezérlék népeket; teljesebb és irányosabb fegyverkezésnél és rablott ékesitvényeknél nincs egyéb nyoma a' nemzet haladtának. 2-dik Időszak: Magyarország Árpádvérü királyok alatt, 1000—1300. I. v. sz. István király a' külföldiek segedelmével alkuszerinti nemzetfőből önkényes egyedülhatóvá tette magát; a' romai egyházi rendszert és a' germán nemü udvar és országszerkezetet behozta; irányos törvényeket szabott és intézeteket tett a' nemzet megkérdetése nélkül, csupán egyházi 's világi adományosainak tanácsával; valamint fejedelemfővel a' Somogyságot, ugy királyfővel Erdélyt és a' marosi hatalomtartó birtokát fegyvererő által magáévá tette. Egy fő hija maradt intézeteinek az, hogy koronaöröklési rendszert nem állapitott. Ő utána hosszan tartó küzdés a' pogányság és kereszténység, a' nemzetiség és külföldiség, kiváltképen pedig a' korona-követelők között. Pétert, István egyik huga fiát, kiveti a' királyszékből Aba, István másik hnga férje; amaz visszaállittatik a' romainémet császár segedelme által, de ujra levettetik I Andrástól, Árpád férfji maradékától, a' ki Magyarországnak a' romainémet császárságtól függését, mellybe azt Péter ejtette vala, fegyvererő 's békekötés által eltörli, 's a' közel már eltiprott kereszténységet oltalma alá veszi, de testyéröccse, I. Béla által, a' koronától és életétől megfosztatik. I. Béla rövid uralkodása nem teljesitheté azon szép reményeket, mellyeket gerjesztett vala. Salamon, I. András fia, IV. Henrik császár segedelmével elfoglalta ugyan a' királyszéket, de midőn pártfogója, a' hatalmas VII. Gergely pápával tusakodtában, őt hathatósan nem gyámol hatná, I. Béla fiainak, Gejzának és Lászlónak, engedni vala kénytelen, és királyból koronakövetelővé lett. I. Gejza igen hamar helyet adott I. Lászlónak, a' középkor egyik legjelesebb fejedelmének, a' ki győztesen visszaverte a' szomszéd Kunok és Besenyek (Bisseni) becsapásaikat, Horvátországot elfoglalta, mint törvénytevő sz. István nyomdokába hágott, és jóllehet a' romai szent szék iránt kevés engedékenységet mutatott, hitbuzgalma 's kegyessége által még is elnyerte a' szentség tündökét. I. Gejza fia, Kálmán, az általköltöző keresthadak garázdaságát erős kézzel zabolázta; a' szomszéd orosz fejedelmek czivakodásaiba avatkozva, nagy veszteséget szenvedett ugyan, de más részről a' horvátországi koronát magának és örökösinek megszerezte, 's a' dalmátföldnek is nagy részét elfoglalta; a' törvénytevésben kora szellemét meghaladta; a' magyar szentegyház függetlenségét hathatósan védelmezte; Álmos herczegnek, mint koronakövetelőnek, fondorlatait és törekedéseit sikeretlenitette; utoljára kegyetlenségre is vetemedett a' megátalkodott áskálódó ellen. Kálmán fia, II. István, a' dalmátföldi birtoknak egy részét elvesztette, Halicsot és Premislt elfoglalta, 's a' maga mostoha anyja fiának, a' kétséges származásu Boriknak adta; a' görög császár hatalmával ki

mert kötni, 's meg nem győzetve állotta ki a' fegyvermérést! Magyarország lakosait egy számos kun csapattal szaporitotta; buja élete következésében korán holt el magzat nélkül, a' tehetetlen vak Bélára hagyván az országot. II. vagy vak Béla, Álmos fia, helyett tulajdonképen Ilona királyné uralkodék, a' ki Borik követelését visszatolta; az aradi gyülésen vérontással erősitette meg férje királyszékét; Bosnyát v. Rámát, mint hozományát, a' magyar koronához csatolta. II. Gejza, vak Béla fia, száz gyarmatokat szállított Erdély délszakára; Borik megujitott követelését fegyverrel némitotta el; német és franczia kereszthadakat bocsátott által az országon; a' kievi orosz fejedelmet, felesége testvér bátyját, foganatosan védelmező ellenséges szomszédjai ellen, és az orosz fejedelmek fegyveres küzdéseikben részesülve, hadi dicsőséget szerzett a' magyar nemzetnek, ámbár valódi haszon nélkül; anyja rokonsága által háboruba keveredve a' görög birodalommal, tekintetbe hozta a' magyar haderőt és vitézséget Komnéni Mánuel császár előtt. I. Fridrik romainémet császárt segédhadakkal gyámolitotta az olasz földön; a' Velenczeiektől elvette, a' mit Dalmátország szárazföldén birtak vala; magában bölcs és irányos intézete által, melly szerint két testvér öccsének, Lászlónak és Istvánnak, földbirtok helyett pénzjövedelmet rendelt, maga ellen gerjesztette ezeket, és alkalmat nyujtott külhatalom avatkozására a' honi dolgokba. III. István, Gejza fia, Komnén Mánuel görög császár, a' ki bujdosott királyi herczegek pártfogója, fegyveres avatkozásának következetében kénytelen vala a' királyszéket általengedni előbb ugyan II. Lászlónak, azután pedig IV. Istvánnak. Mind a' ketten öszvesen csak egy egész esztendőt sem töltöttek az uralkodásban; amazt a' halál ragadta el, ezt a' felkelt Magyarok fegyvere üzte ki az országból. Helyre állván igy III. István, egyezésre lépett a' még folyvást fenyegető állásu Manuellel, mellynél fogva a' maga testvér öccsét, Béla herczeget, általadta a' gyermektelen Manuelnek, a' görög birodalom jövendő örökösül, és vele a' dalmát földet is; a' korona 's honvesztes IV. István törekedéseit pedig fegyvererővel nyomta vissza. III. Béla a' görög császárkorona örökségéből kiesett, minekutána Manuelnek fia született; a' magyar koronához is csak bajjal juthatott, testvér öccse, Gejza herczeg, pártja miatt; a' köz bátorságot a' gonosztevők szorgos nyomoztatása és szoros büntetése által helyreállitotta. Manuel császárt segitette az ásiai Törökök ellen, és annak holta után Dalmátországot visszavette, 's győzedelmesen megtartotta a' Velenczeiek ellen, kisebbik fiának, Andrásnak, megszerezte a' halicsi herczegséget, és jóllehet a' tartomány birtokát csak hamar elvesztette, jogfentartásképen mégis Halics királyának iratá magát. I. Fridrik romainémet császárt keresztes hadakkal általbocsátotta az országon, és maga is igérkezett részesülni a' sz. kereszt bajnokának küzdésiben, de a' Dalmátföldet a' Velenczeiek, Angelus Isák görög császárt pedig, a' maga vejét, beltámadások ellen védelmezve, elkésett igérete teljesitésével, 's ezt a' kisebbik fiára, Andrásra bizta. Imre király, III. Béla idősebbik fia, koronára vágyó öccsével vala kénytelen küzdeni; melly küzdésből győztesen lépett ő ugyan ki nem fegyver, hanem lélekerő által; de annak folytában meg nem gátolhatta a' romai szent szék befolyásának és a' honi egyházi kar hatalmának tágultát. A' korán elholtnak kisded fiacskája, III. László, kimulta által csak hamar helyet adott a' királyszéken II. Andrásnak, a' ki Halics és Vladimir tartományokat ujra megszerezte ugyan kisebbik fiának, Kálmánnak, de meg nem tudta azokat tartani; elment ugyan hadakozni a' sz. földre, midőn jobb lett volna itthon maradnia, de siker nélkül tért onnan vissza. Az ország felette bomlott állapotját az arany bulla 's az egyházi karral köttetett alku által csak

kevessé tudta jobb rendbe hozni; az ifjabbik királyság veszélyes voltának első 's világos mutatványát adta; végre megbékülve a' fiával, Béla ifjabbik királlyal, szerencsésen hadakozott a' szomszéd austriai herczeggel. IV. Béla hathatósan iparkodék a' felette hanyatlott királyi tekintetet és hatalmat helyre állitani; de midőn e' beli eszközleteinek még csak előleges kártékony szüleményei, neheztelés és idegenkedés, mutatkoznának, az üdvös végtüzet pedig még el nem volna érve, csak nem véget vetett Magyarország létének a' dulongó Tatárjárás. Ezen iszonyu csapástól egyedül isteni gondviselés által megmenekedve, ujonnan kezde Magyarország születni királyának gondossága 's buzgó iparkodása által; a' ki hüségtelen szomszédját, az austriai herczeget, halálbágyból fellábadt népe erejével meggyőzte, 's benne a' babenbergi házat eloltotta; ennek hajdani birtoka egyik részét, Stajerföldet, magáévá tette, de rövid birás után Ottokár cseh királynak vala kénytelen engedni. Egyébiránt az apja hibáját ismételte, midőn a' fiát, Istvánt, ifjabbik királlyá koronáztatta, melly tévedésnek el nem maradtak sajnos következményei. V. István, két esztendei uralkodásában foganatlanul iparkodott Stájerföldet visszakeriteni Ottokártól. A' fia, IV. v. Kun László, habsburgi Rudolffal szövetkezve, véget vetett Ottokár hatalmának 's életének a' stillfriedi csatában, magára 's Magyarországra nézve nyeremény nélkül; az ellene keletkezett honi pártoknak és a' romai sz. szék avatkozásának a' Kunnemzet erejét szegezte ellene; a' budai sinatot eloszlatta; az ellenfél fogságába kerülve, a' maga partját feláldozta; az ellenszeges Kunokat fegyvererővel elnyomta; a' Tatárok ismételt becsapásait visszaverte; görög birodalmi Oláhokat szálitott Marmarosba, Biharba 's Fagaras vidékére; ezekben bizva ujra kikötött a' rajta erőt vett párttal, és ettől magát függetlenné tette; romai 's görög szentegyház, akaraterő 's engedékenység, bujaság és vitézség között tétovázott életének véget vetett a' Kunok boszuállása. Követte a' gyermektelent III. v. velenczei András, Árpád utolsó férjfi ivadéka, a' ki, minekutána Albrecht austriai herczegnek a' magyar koronára vágyását sikeretlenitette, ugyan azt fegyveres gyámolitása által császári méltóságra segitette, az országban pedig a' felbomlott rendet valamennyire helyreállitotta vala, a' különben boldogulást nem reménylő párt eszközléséből megmérgeltetett. — Ezen időszakban a' királyi hatalom és tekintet, melly annak elején I. István által igen magas fokra emeltetett vala, hanyatlást szenvedett a' korona feletti versengés által. I. László 's Kálmán helyre tudták azt ugyan hozni; de utánok, kiváltképen II. András tetemes botlásai által, annyira süllyedt, hogy elégtelenné lenne az ország javának eszközlésére. II. András vala az első magyar király, a' ki koronázati esküt mondott; ez és az arany bulla 1222, 's a' sz. egyházzal köttetett alku 1233, a' nemesség és papság jogainak irásbeli megállapitása által kitüzik a' királyi hatalom határköveit. A' germán nemü bérbirtokosság (feudalismus) diadalt vesz a' nemzeti eredeti nemességen, és ennek jogaiba hág; a' nemzetségnagyok és eredeti nemesek lassanként elenyésznek, és királyi adományosokká válnak, leginkább talán IV. Bélának ujadomány-levelei által a' Tatárjárás utan. Az elejénte csupán függelmes egyházi 's világi tisztviselőkből állott királyi tanács, a' nemesség vármegyénként küldött követeinek hozzájárultával, fokonként valódi országgyülléssé emelkedik; sőt III. András uralkodása első példáját adja 1299 egy általányos nemzetgyülésnek a' Rákosmezőn, mellyen az egész nemesség személy szerint jelen vala, a' Kunok és Szászok követeivel együtt. A' városi müszorgalom és a' kereskedés éled, főképen nyugoti külföldiek beköltöztetése által; tehetősebb, különösen papságra készülő honfiak, leginkább III.

Béla uralkodásától kezdve, látogatják a' parisi 's bolognai főoskolákat. Romai 's óhitü kereszténység, muhamedféle 's pogány vallás, magyar, kun, oláh, tót, német, bolgár és egyéb nemzetiség tarka vegyületben lepi a' magyar földet. — III. Időszak: Magyarország különbféle házakból származott királyok alatt, 1303—1526. A' romai szent szék befolyása által dialdalmaskodik a' nápolyi párt; az ellenféltől választatott és megkoronáztatott cseh Venczel (a' Magyaroknál László) 's bajor Ottó meg nem tudják a' koronát tartani; 's tiz esztendei pártküzdés után nápolyi Robert Károlyban a' magyar királyszékre jut a' franczia eredetü Anjou ház. Robert Károly, Trencsényi Máté holta után egész Magyarország ura, a' királyi tekintetet, jövedelmet és hatalmat nevelte 's erősítette, az egyháziakét szükebb körre szoritotta; a' pénzrendszert és perfolyamat tetemesen javitotta; országgyülést nem örömest tartott, és legnyomosabb intézeteit önhatalmasan tette, csupán a' fő tisztviselők meghallgatásával. A' machovi bánságot visszafoglalta, de a' havasalföldi vajdát meg nem tudta hóditani; a' külföldi ügyekbe, fegyveres segedelmezés és alkudozás utján, nagy befolyást szerzett magának, és utat nyitott maradékának a' lengyel királyszékre. A' nápolyira is kivánt ő rést nyitni kisebbik fiának, Andrásnak, öszveházasitása által nápolyi Johannával; de ebbeli igyekezetét sikeretlenné tette utóbb a' pápai ellenmunkálat. Legidősebbik fia, I v. Nagy Lajos, András öccse megölettetése után, a' nápolyi koronát követeltében legyőzte ugyan a' fegyveres ellenállást Nápolyföldön, de a' pápai tekintettel váltig kikötni átalva, oda engedte követelményét. Lengyelországot védelmezte a' Litvák és krimi Tatárok ellen; Dalmátországot fegyvererővel visszavette a' Velenczeiektől; első vala a' magyar királyok között, a' ki a' török erővel Európában, még pedig győzedelmesen, megmérkőzött; Bosnyát, Rácz és Bolgárországot, Havasalföldet, Moldvát, Halicsot és Vladimirt a' magyar korona felsősége alá hozta; a' lengyel koronát magának és maradékának megszerezte. A' királylakot a' budai várba tette; Pécsett fő oskolát állitott; törvénytevése kedveze a' nemesség érdekeinek. Sok időre biztositva vala Magyarország jólléte 's virágzata, ha férjfi maradékot adott volna a' gondviselés Lajosnak. Két léanya közül a' kisebbik, Hedvig, lengyel királyasszonnyá koronáztatva, 's Jagjel Ulászlóval öszveadatva, elszakasztotta Lengyelországot Magyarországtól; az idősebbik, I. Mária magyarországi királyasszony, kénytelen vala a' koronát kis időre általengedni a' nápolyi királynak, durazzoi Károlynak, a' kitől Forgács Balás kardja által megmentetve, visszaállt ugyan a' királyi méltóságba, de csak hamar elvesztette szabadságát, fogságba kerülvén a' nápolyi pártnál; mellyből a' férje, Luxenburgi Sigmond, által kiszabaditva, korán bekövetkezett holtáig megosztotta ezzel a' királyi hatalmat. Sigmond, a' nemzet egyik felekezetétől királynak esmertetve, külföldi segedelem és keménység által igyekezék elnyomni az ellenpártot; de minekutána temérdek és jól felkészült hadsereggel elvesztette vala Bajazed török szultán ellen a' nikopoli csatát, ezen megaláztatása 's buja élete annyira elgyengitették pártját, és megcsonkitották királyi tekintetét, hogy a' rendektől négy hónapig tartott fogságra vettetnék. A' magyar korona birtoka is csonkulást szenvedett alatta. Mert külföldi országos és egyházi ügyekbe vegyülte alatt, kivált mióta romainémet császárrá választatott vala, Halicsot, Vladimirt és Moldvát a' lengyel király, Dalmátországot a' velenczei köztarsaság tették magokévá; sőt, temérdek költségei következetében pénzbeli szorultság által indittatva, a' Szepességből is 13 várost, 3 uradalmat, zálogba vetett Jagjel Ulászlónál; az általa felbőszített Hussziták szilajságát is fájdalmasan érezte a'

magyar hon. Budán fő oskolát állitott és királyházat épittetett Sigmond, de ezt be nem végezte; a' városokat és a' parasztságot pártolta; amazoknak követeit ő hivta legelőször országgyülésre, ezeknek törvény által szabad költözést engedett. Ötven esztendeig tartott uralkodása után, a' veje, austriai Albert, csak két egész esztendeig sem viselhette a' magyar koronát; a' kinek holta után I Ulászló hivatott meg Lengyelországból a' királyszékre. Ennek uralkodása szakadatlan küzdés vala Albert özvegyének és utánszületett fiának pártjával. Négy esztendő mulva véget vetett neki a' szerencsétlen várnai csata, mellyben elesett a' fiatal király. Már most királynak esmertetett ugyan Albert fia, V László; de mivel a' gyermek király a' koronával együtt III Fridrik romainémet császár hatalmában vala, 's ettől ki nem adaték, Hunyadi Jánosra bizatott az ország kormánya, mig azt László általvehetné. Hunyadi hat esztendeig kormányzá Magyarországot közel királyi hatalommal, felette bajos körülmények között, sőt V László kiszabadulta után is ő vala lelke az országlati eszközleteknek és hadi munkálatoknak, míg Nándorfejérvár dicső megmentése után a' roppant török hatalomtól, határkövet nem vetett a' halál tündökös pályájának. Elhunyta után merészszebben ütötte fel fejét a' Czillei ház megöröklött gyülölete a' Hunyadiak ellen. Czillei Ulrik ugyan Nándorfejérváratt életével lakolt agyarkodásáért; de pártja rá tudta venni a' gyenge királyt, hogy Hunyadi János egyik fiát, Lászlót, esküdt fogadása ellen kivégeztetné Budán, törvény és ítélet nélkül; a' másikat, Mátyást, midőn a' nemzet felzúdulta kiriasztá őt az országból, fogva vitetné el Csehországba, a' hol mértékletlenség vagy méreg munkálatja kevés napok mulva veget vetett a' király életének. Hunyadi Mátyás anyja testvére, Szilágyi Mihály, fegyveres közbenjárása a' magyar királyszékre emeli a' fogoly ifjat, és olly uralkodót ad benne a' magyar nemzetnek, a' kihez foghatót ez nem látott, és a' kinek minden botlásain is a' nagyság vonala nyulik keresztül. I Mátyás a' szilágyiféle válkötményeket félrevetette 's uj alkut kötött a' nemzettel; Szilágyit a' kormánytól elmozditotta; a' fegyverre kelt Gara-Ujlaki pártot és ennek gyámolát, III Fridrik császárt, a' körmendi csatában megalázta, 's az utolsót a' korona kiadására kinszeritette; az erdélyi támadást elnyomta 's a' moldvai vajdát meghóditotta; szünt ipa, Podjebrad György cseh király, ellen felvállalta a' pápai átok végrehajtását, és hosszas hadakozás után Morva-Sléz-és Luzátföldet zálogos birtokul nyerte az olmützi békekötésben; a' Vitézféle öszveesküvést elnyomta, 's a' lengyel királyház fegyveres koronakövetelését visszatolta; a' Törökökön személyesen és hadvezérei által sok izben győzedelmeskedett; Austriát és Bécset Fridriktől elfoglalta 's holtáig megtartotta; a' tudományokat pártolta, 's a' nemzeti mivelődést előmozditotta. Szerelme fia, Korvin János, nem juthatott utána a' királyszékre, hanem ezt a' tehetetlen II Ulászló, egyszersmind Csehország királya, foglalta el, főképen az özvegy királyné, Beatrix, 's a' hatalmas Zápolya István munkálkodása által. Ez a' király I Mátyás németföldi foglalmányát elvesztette a' posonyi békekötésben; alatta a' parasztttámadás elnyomatott Zápolya János által; Verbőczi István háromrészes törvénykönyve elkészült és az országgyüléstől jová hagyatott; viszálkodások keletkeztek, forrottak az egyházi 's világi kar, az urak és nemesek között. Belzavar és külveszély fogadta a' királyszéken II Ulászló kiskoru fiát, II Lajost, és az első annyira elzsibbasztotta az ország erejét, hogy ez az utolsónak meg nem felelhetne, 's a' gyászos mohácsi csata véget vetne mind a' király életének, mind Magyarország függetlenségének. — Tündöklő vala Magyarországra nézve ezen időszak eleje, mellyen az Anjou ház uralko-

dása a' hanyatlott királyi tekintetet helyreállitotta, az ország virágzását és hatalmát magas fokra emelte, úgy hogy I Lajos alatt az Adria, Bált-és Feketetenger egész köze a' Magyarok királyától venne parancsot. Mind a' királyi tekintetet, mind az ország hatalmát hanyatlásba hozta Sigmond. Mind a' kettőt felmagasztalhatá 's nagy jót tehete a' magyar nemzettel Hunyadi János, ha engedte volna szerénysége, hogy helyre állítsa magában a' nemzeti királyságot, a'mi kétség kivül ki telék tőle. Nem omlott volna ki akkor Hunyadi László vére a' budai vártéren, és hosszu évsorban diszelheték a' magyar királyszéken a' Hunyadi ház, örvendetes kapcsolatban valódi nemszeti virágzással és nagysággal. Helyre állott ugyan Hunyadi Mátyásban a' nemzeti királyság, 's az ő uralkodása igazolta a' nyilatkoztatott reményt: de mivel törvényes magzatot megtagadott tőle a' sors, szerelme fiának pedig még éltében teljesen biztositani a' királyszéket elmulatta, a' Jagellonidák tehetetlen kezére került Magyarország kormánya, a' kik mind a' királyi tekintetet elvesztették, mind az országot hosszas nyomorgásba döntötték, mellyből önerejével többé ki nem láttaték kelhetni. De már ut vala nyitva a' királyszékre Magyarország jövendő megmentőjének a' török iga alól, az austriai háznak, I Mátyás és II Ulászló alkukötései által, mellyeknek azonban még ellenek szegüle a' nemzet nagy része. — A' földmivelés I Lajos és I Mátyás, a' városi müszorgalom leginkább Sigmond alatt jóval előre haladott, és a' városi polgárságban uj országos rend keletkezett. A' tudományos miveltséget előmozditák I Lajos a' pécsi, Sigmond a' budai, Mátyás a' posonyi fő oskolák felállitása, 's külföldi tanitók és egyéb tudósok behivatása által, a' kiknek munkálatját gyámolitá a' budai könyvtár, Mátyás szerezménye. Sajnos, hogy alsóskolákon nem kezdék ezen uralkodók a' nemzet miveltetését, és hogy a' nemzeti nyelvet nem tevék tanitás tárgyává 's eszközévé. A' külföldről került idegen nyelvü tudományosságnak nem vala sem gyökere sem alapja a' nemzetben, mellynek legelőbbkelő emberei, mint Bátori István, Ország László, Rozgonyi László, még 1491 irni sem tudtak. A' pogány és muhamedféle vallás még ezen időszak elején eltünt Magyarországból, I Lajos munkás hitbuzgalma következetében; de annak végén uj keresztény hitfelekezet, az évangyéliom szerénti, kezde terjengeni benne, 's az 1523 és 25diki kemény törvények ellenére is fentartotta magát, és nagy befolyást gyakorlott az utánidőben a' honi történetek fordulataira. — IV Időszak: Magyarország austriai 's nemzeti uralkodók és török bitorlás közt szétszaggatva, 1526—1687. A' török szultán, II Szolimán, mohácsi győzedelme után megelégszik Magyarország egy részének pusztitásával; és a' nélkül, hogy intézetet tenne foglalmánya megtartására, kitakarodik seregestől a' magyar földről. A' II Ulászló alatt keletkezett és II Lajos alatt teljesebben kifejlődött két országos párt küzdésre kel egymással a' megürült királyszék betöltése iránt. Az egyik, a' nemzeti királyság mellett buzgó, a' maga fejét, Zápolya Jánost választja 's koronázza meg; a' másiknak feje, Bátori István nádor, austriai Ferdinandnak meghivatását és megkoronáztatását eszközli. Zápolya János csak a' szultán segedelmével tarthatja meg Budát és a' magyar föld kelet és délszakát Ferdinánd ellen, kit a' testvér bátyja, a' hatalmas V Károly császár, gyámolita. Bátori István holta után közelednek egymáshoz a' felek, és a' nagyváradi békekötés megosztja a' magyar földet I. Ferdinand és János királyok között, úgy hogy az utolsónak holta után az első örököjék az egészben. De János király feldönti halálos ágyán a' részéről soha idomosan meg nem erősitett kötést, és csecsemő fiára, Sigmond Jánosra, hagyja birtokát. Ez II Szolimán oltalma alatt megtartja ugyan Erdélyt es Magyaror-

ság részét Ferdinand ellen, de Budán megfészkeli magát a' Török. Martinuzzi György álnoksága is, melly kicsikarta Zápolya János özvegye, Izabella, kezéből II János kir. birtokát és a' magyar koronát, és a' királynét fiastól Lengyelországba kénytelenitette költözni, csak rövid hatásu vala: mert az Egerig terjengő török hatalom paizsa alatt már 5 esztendő mulva visszaállittatott II János előbbi birtokába; Ferdinánd pedig a' magáéból azt, a' mit még meghagyott vala neki a' török fegyver, csak adózás terhe alatt tarthatta meg. Maximilián és II János királyok között ujra kiütött a' vita; mellyben részesülve, megvette II Szolimán Szigetvárat, az idősebbik Zrinyi Miklós hős elszántsága helyét. II János holta után, a' spirai egyezetnél fogva, Somlyai Bátori István lett erdélyi vajda 's Magyarország részeinek kormányzója, Maximilián felsősége alatt, a' kit meggyőzött amaz a' lengyel korona iránti vágyversenyben. Maximilián helyébe Rudolf, Bátori Istvánéba testvér bátyja, Bátori Kristóf, lépett egy időben. Rudolf, a' csendes és nyugalmas élet és tudományos foglalatosság kedvelője, a' II Szolimán Szigetvár alatti kimulta óta fenállott fegyvernyugatot a' Törökkel egy darabig fen tudta tartani; minekutána pedig III Murad szultán a' hadakozást ujra elkezdette, 's Győrt megvette vala, Bátori Sigmondot, Kristóf fiát, a' prágai egyezetnél fogva, örökös fejedelemnek esmerse Erdélyben, a' magyar korona esetbeli örökösödése fentartásával. Ezóta együtt fogta Bátori Sigmond fejedelem a' dolgot Rudolffal a' Törökök ellen, a' kik Egert megvették, Győrt elvesztették; sőt hosszas habozás és többszöri szándékváltás után lemondott végképen a' fejedelemségről, és általadta birtokát Rudolfnak. Bocskai István, főképen a' vallásszabadság védelmére fegyverre kelve Rudolf ellen, kivivta a' bécsi békekötést, és ebben a' vallásszabadsággal együtt az erdélyi független fejedelemséget; a' zsitvatoroki békekötés által pedig husz esztendőre nyugalmat szerzett Magyarországnak a' maga szövetséges társaitól, a' Törököktől. Rudolf kezéből kicsikarta a' magyar koronát annak testvér öccse, II Mátyás; az erdélyi fejedelemségben Bocskait Rákóczi Sigmond, ezt pedig csak hamar Bátori Gábor követte, a' ki alatt sikeretlen próbát tett Mátyás hadvezére, Forgács Sigmond, Erdély meghódítására; 's a' Bátori Gábor helyébe választatott erdélyi fejedelemmel, Betlen Gáborral, uj egyezetre lépett Mátyás N. Szombatban, mellyben Erdély fejedelemválasztási jogát megesmerte. A' harmincz esztendős háboruban, melly II Ferdinánd uralkodása elején ütött ki, munkás részt vett Betlen Gábor, mint oltalmazója a' megsértetett bécsi békekötésnek, és győzedelmei által ennek megerősitetését eszközölte a' nikolsburgi, bécsi 's posonyi békekötésekben. Hasonló fegyverküzdés keletkezett III Ferdinánd király és I Rákóczi György erdélyi fejedelem között, mellynek a' 30 esztendős háboru befejeztetése előtt három esztendővel a' linzi békekötés vetett véget. A' vesztfáli békekötés után, midőn II Rákóczi György, mivel a' török nagyvezér, Kiuperli Mehmet, tilalma ellen gyámolitá fegyvererővel X Károly svéd királyt, Kazimir János lengyel király ellen, kiesett vala a' fényes kapu kegyelméből, és az erdélyi fejedelemségből, foganatlanul iparkodék I Leopold, függésbe hozni Erdélyt. Kemény János, az ő pártolója, kitolta ugyan a' török neveztetésü Barcsai Ákost; de Apafi Mihály ellen, Montecuculi merésztelensége miatt, csak hamar elvesztette fejedelemségét és életét. Nagyváradnak e' vita folytában török kézre kerülte élesztvényül szolgált Leopold vágyjának, gátot vetni a' török hatalom terjengésének; de tüzetét el nem érhette: mert a' másodfél esztendeig folytatott háboruban dicsőitette ugyan magát hadi tettei által egész Europa előtt az ifjabbik Zrinyi Miklós; de a' császári fő hadvezér, Montecuculi, ácsorgó ova-

kodása utat adott a' vitéz nagyvezér, Kiuperli Akhmet, gyors és nyertes előnyomultának; és a' vasvári békekötés, melly Montecuculinak sz. gróti kétséges győzedelmét követte, uj foglalmányul a' Török kezében hagyta Érsekujvárt, csaknem st. István tornya látkörében. Ugyan ez a' kötés, melly husz esztendőre biztosítá a' külbékét, veszélyes belhábornak szolgált első gerjesztvényül, minthogy abban elmellőztetett vala a' nemzet részvéte a' maga legnyomosabb ügyében. Az ebből eredett neheztelés, tápláltatva a' külföldi katonaság garázda fenyétől, melly csak az ország lakosait zaklatá, a' külellenségtől meg nem tudta a' hont menteni, 's az austriai ház hatalmáról való vélemény süllyedezése öszveesküvést szült, mellyben Vesselényi Ferencz nádor kormánya alatt, a' legelőbbkelő honfiak részesültek. A' támadás czak Zrinyi Miklós és Vesselényi Ferencz holtok után ütött ki, Zrinyi Péter és Rákóczi Ferencz vezérlete alatt; de csak hamar eloltatott Zrinyi, Frangepani 's Nádasdi vérével. Jobb előmenete volt Tököli Imre támadásának, a' ki a' franczia királytól pénzzel, az Erdélyiektől katonákkal gyámolittatva, felső Magyarország nagy részét elfoglalta; 's mivel a' sopronyi országgyülés sem oszlatta el teljesen a' nemzeti neheztelményeket, Posonyig nyomult elő győztes hadaival, míg más részről a' török nagyvezér, Kara Mustafa, Bécs alá vezette temérdek seregét. A' végveszély torkából kiragadták Leopoldot és az austriai házat Szobieszki János lengyel király, és lothringeni Károly herczeg, és az előbbinél magasabb fokra emelték hatalmát. A' Törökök Bécs alól elverettek; Tököli pártja, Istambulba hurczoltatott vezérétől megfosztatva, megadta magát. Esztergam, Vácz, Pest, Érsekujvár, végre Budavára is visszavetetett; a' mohácsi mezőn a' visszamérő sors török vérrel itatta a' hajdan elhullott Magyarok csontjait; Apafi Mihály, Erdély fejedelme, Leopold oltalma alá adta magát. Végre a' posonyi országgyülésen 1687 örökösen alája vetette magát a' magyar nemzet az austriai ház férjfi ágának, az elsőszülöttség rendje szerént. — Rontalmasan felkonczoltatva mutatkozik ezen időszakban a' magyar föld; keletszaka nemzeti, nyugatszaka austriai fejedelmek alatt, ellenségesen áll egymással szemközt; mind a' kettő közé kemény éket ver be dél felől a' török hatalom, mellynek töve szélesen lepi az alvidéket, csucsa Egerig nyulik fel. Erdély, magyar fejedelmi udvarával, jóllehet terhes függésben a' fényes kaputól, fentartja még is a' veszélyben forgó nemzetiséget, és a' Bátoriak után, támköve a' vallásszabadságnak; a' többi két szakasz nem látja külföldi urait, hanem Istambulból és Bécsből vesz parancsot, mellyet fegyveres szolgák hajtanak végre nagyobb vagy kisebb keménységgel. A' vallásjavitás és a' Jézusszerzet gátló irányának öszveütköztében gyarapodik a' tudományos miveltség, de leginkább csak a' hittudomány mezején, és irásban is gyakoroltatni kezd a' magyar nyelv a' szent irás forditójitól, és a' vetélkedő hittudósoktól, a' kik között leginkább kitünik Pázmány Péter, a' Kalauz irója. — V Időszak: Magyarország a' Habsburg-Austriai 's Austria-Lothringeni ház örökös uralkodása alatt. Maradt még elég tenni valója I Leopoldnak mind a' belcsilap helyreállitására, mind az ország teljes felmentésére a' török iga alól, mind Erdély függésbe hozására. Az eperjesi vérengző itélőszék, melly a' vadelkü Caraffa elölülte alatt rettegést munkála, megszüntetett; a' hős lelkü Zrinyi Ilona, Tököli hitvese, három évi védelem után feladta Munkács várát; a' szalánkemeni csata után, mellyben a' vitéz és addig győztes nagyvezér, Kiuperli Mustafa elesett, Tököli Imre is kiszorult Erdélyből, a' hová török hadakkal betört vala; 's már most el kellett az Erdélyieknek fogadni a' leopoldi diplomát. A' karloviczi békekötés, Eugén herczeg zentai győzedelmének kerekedménye, meg-

határozta a' birtokállapotot a' magyar korona 's a' fényes kapu között, mellynek urasága alatt hagyatott még a' temesvári bánság; Tökölit feleségestől ázsiai visszavonultságba üzte; II Apafi Mihályt minden reményétől megfosztotta, 's az erdélyi fejedelemségről lemondásra kénytelenitette. Igy Erdély tökéletes függésbe került I Leopoldtól, de külön válva Magyarországtól. Még egyszer fegyverre kelt a' nemzeti 's vallásszabadság-követelés az uralkodó ház ellen, II Rákóczi Ferencz zászlói alatt. I Leopold nem érte végét e' küzdésnek, és I József sem vala már életben, mikor a' szatmári egyezet véget vetett a' Kurucz világnak. III Károly a' passzarovicziai békekötésben visszanyerte a' temesvári bánságot, a' belgrádiban ezt megtartotta, de többi foglalmányait elvesztette. Az állandó katonaság és a' hadi adó, a' királyi helytartó tanács, a' kerületbeli törvényszékek, a' királyi fő törvényszék uj alkotványa, perfolyam tetemes javitása, kerekedményei valának azon nevezetes három országgyülésnek, melly III Károly alatt tartatott. Ezeknek másodikán, 1723, elfogadta Magyarország (valamint ugyan akkor Erdély is) a' pragmatica sanctiót, melly a' koronaöröklést az austriai ház leányágára kiterjesztvén utat nyitott az Austria-Lothringeni háznak a' magyar királyszékre. II Mária (Mária Therézia) a' magyar nemzet buzgó gyámolitása által megtartotta örökségét a' külföldi fegyveres követelések ellen; a' lengyelországi zavarok alkalmával a' hajdan zálogba vettetett szepességi városokat visszavette a' zálogpénz letétele nélkül; sőt Halicsot és Vladimirt is elszakasztotta Lengyelországtól a' magyar korona követelt jogánál fogva, de Magyarországhoz nem kapcsolta. A' királyi tudomány-egyetem, a' selmeczi bányász academia, hét uj püspökség, a' királyi testőr sereg, a' sz. István és Therézia nevü vitézrendek, az urbarium, a' katonatartás rendszere, a' budai királyház, emlékei a' magyar nemzettől kedvelt uralkodásának, melly alatt kezdette Ráth Mátyás kiadni az első magyar hirlapokat. II József, első királya Magyarországnak az Austria-Lothringeni házból, emberszeretettől, sok oldalu tapasztalástól és előitéleteken tul ható lélektől vezéreltetve, nagyobb buzgalommal mint okos alkalmazkodással sokfélét indított és intézett, a' minek tüzete a' közönséges jóllét, az ország minden osztálybeli lakosinak boldogitása vala. De mivel a' törvényesség és a' nemzeti érzelem sértésével jártak eszközletei: a' nemzetnek már már kitörő neheztelésétől indíttatva, elállott azoktól, és a' törvényes utra szándékozék térni, midőn a' halál véget vetett jóakaratu iparának. A' török háboru, mellybe ő II Katalin orosz czárné kedvéért keveredett vala, az első táborozásban, Lacy alatt, nem épen kivánatosan, a' másodikban győzelmesen folyt Koburg és Loudon alatt, kik közül az első részesült Suwarovval a' foksányi 's martinyestyei diadalmakban, a' második megvette Nándorfejérvárat. II Leopoldot csak mutatta az irigy sors a' magyar nemzetnek. Felette emlékessé teszik mégis két esztendei uralkodását azon törvények, mellyek Magyarország függetlenségét és önállását biztositják, a' nemzeti nyelv keletének és divatjának alapot vetnek, a' vallásszabadságot helyre állitják, az örökös jobbágyságot eltörlik; és azon 9 országos kiküldöttségek, mellyeknek feladmánya vala, meggondolt javaslatokat tenni az ország állapotjának minden tekintetbeli javitására a' törvényes uton. Loudon foglalmányai a' szisztovi békekötésben visszaadattak a' fényes kapunak. I Ferencz, minekutána általesett hosszas és veszélyes hadakozásain a' franczia köztársasággal és Napoleon császárral, megnyitotta atyai keblét a' magyar nemzet panaszainak és óhajtmányinak, és a' nemzet képviselőjivel együtt iparkodik virágzásra 's gyümölcsözésre nyitni az országos jóllét bimbajit, mellyeket II Leo-

pold uralkodása hajtott vala. Míg a' király és a' rendek közös iparától szép remények teljesedését várja a' magyarhon, uj élet keletkezik benne mind a' tudományos és nemzeti miveltség pályáján, mind közhasznu intézetek létesitésében, különösen némelly értelmes és buzgó honfiak törekedése 's áldozatjai által, a' kiket az utánkor fog áldva megnevezni. *Fábri Pál.*

OSZK

FOGLALAT.

	Lap.
K	1
Kaaba l. Mekka	—
Kabai (Gellért)	—
Kabbalah	—
Kabold	2
Kabul, l. Afganok	—
Kadi	—
Kaestner (Ábrahám Gotthelf)	—
Kaffa (Feodosia)	—
Kafferek	3
Kaftan	—
Kagylók	—
Kahira	—
Kaimakan	4
Kaiserslautern (Lautern)	—
Kakaofa	—
Kakasviadal	—
Kakerlakok	5
Kákoni (Péter)	—
Kalamata	—
Kaland	6
Kalandok	—
Kalckreuth (Fridrik Adolf, gróf)	—
Káldy (György)	7
Kalendáriom	—
Kali l. Alkali	—
Kalifa	11
Kallózni	15
Kalkbrenner (Fridrik)	—
Kálmán	16
Kalmár (György)	18
Kalmukok (Ölotok, Eluthok)	19
Kálnoki (Sámuel)	20
Kalvária, Kalváriahegy, Golgatha	—
Kamara	—
Kamara (magyar kir. udvari)	—
Kamaramuzsika	21
Kamaratudományok	22
Kamat	23
Kamcsatka	24
Kamenz	25
Kámfor	—
Kamptz (Károly Alb. Krist. Henr.)	26
Kanári pinty	—
Kanári szigetek	—
Kandia	—
Kanizsa (nagy)	29
Kant (Immanuel)	30
Kantakuzeno (György és Sánd.)	33
Kantemir (Demeter)	34
Kanton	—
Kapitanik	35
Kapitány	—
Káplán	—
Kapnist (Wassiljewics Vassil)	36
Kapósi (Kapusi Sámuel)	—
Kaposvár	—
Kaprinai (István)	—
Kapproncza	—
Káptalan	—
Kapu	37
Kapudan Basa	—
Kapuvérér	—
Kár Kárositás	—
Kar (Chor)	39
Karácson	40
Karaiták	—
Karamsin (Nicolai)	—
Karancs (hegy)	—
Karancs (falu)	—
Karansebes	41
Karat	—
Karének	—
Karinthia	—
Karlovicz	42
Karlsbad (Károlyferdeje)	—
Karlsbadi békegyülés	43
Karlsruhe	—
Kármentés	44
Karmin	—
Karok és Rendek l. Országkarok és rendek	—
Karolina (Amalia Erzsébet)	—
Karolina (Mária)	46

	Lap.
Karolina Mathilda	47
Károly (nagy)	48
Károly (IV), német császár	51
Károly (V), német császár és spanyol király	53
Károly (VII), német császár	56
Károly (I, Karobert, Károly Robert), Magyarok kir.	—
Károly (Kis), mint nápl. király III, mint magyarországi II.	59
Károly (Martell) l. András (III)	61
Károly (Martell) l. Lajos, (I)	—
Károly, mint német császár VI, mint magy. király III.	—
Károly (I), ang. király	63
Károly (II) ang. kir.	66
Károly (merész) burg. herczeg	68
Károly (VII) l. Francziaország és Jeanne d' Arc	69
Károly (IX) franczia király	—
Károly (Filep X) francz. kir.	70
Károly (IV) spanyol király	72
Károly (XII) Svédorsz. kir.	73
Károly (XIII) Svédorsz. kir.	76
Károly (XIV János) Svédország királyja	—
Károly Ágoston, Svédország koronaörököse	81
Károly Ágoston l. Weimar	—
Károly Eduard (Stuart) l. Eduard	—
Károly Eugen würtemb. her.	82
Károly Emmanuel (I) savoyi herczeg	—
Károly-Fejérvár, hajdan Gyulafejérvár	83
Károly Lajos, ausztriai főherczeg	—
Károly Theodor Nádorbajorország választó fejedelme	84
Károlyi (Gáspár)	85
Károlyi (Lőrincz)	—
Károlyvár	—
Kárpátok	—
Kartács	—
Karton	86
Kártyajáték	—
Karvaly, Károly	—
Karyatidák	—
Kasan	—
Kaspium tenger	87
Kassa	—
Kassel	88
Kastok	—
Katalin (Medici)	—
Katalin (I) orosz császárné	89
Katalin (II) orosz császárné	90
Katalin (Pawlowna) würtembergi királyné	94
Katalin (Brandenburgi)	—
Katona István	—
Katonai alkotmány	95
Katonai gazdaság	96
Katonai irók	—
Katonai iskola	97
Katonai tudományok	99
Kátrány	100
Katzbach melletti ütközet	101
Kaukazus	102
Kaunitz (Venczel Antal)	104
Kaucsuk (Caout-chouc)	106
Kauris (csigapénz)	—
Kávé	—
Kávéházak	109
Kaviár (Ickari)	110
Kazinczy (Ferencz)	—
Kazy Ferencz	111
Kazy János	—
Kecs (Anmuth)	—
Kecske	112
Kecskemét	—
Kegyelmezési jog	—
Keith (Jakab)	—
Kékfesték	113
Kékfestőfü (Csülleng D. F.)	—
Kéksavany (kéklögyulatsav., acidum hydrocyanicum, borussicum)	114
Kelemen pápák	—
Kelet	118
Keletindia	—
Keletindiába hajózók	121
Keletindiai literatura	—
Keletindiai mythologia	125
Keletindiai nyelvek	138
Keletindiai társaságok	140
Keleti tenger, l. Balti tenger	144
Keletromai császárság, l. Byzantium	—
Kellemes	—
Kellermann, valmyi herczeg	—
Kemény (János, Gyerő-Monostori báró)	145
Kemeny János (Magyar-Gyerő Monostori) erdélyi fejedelem	—
Keménység	146
Kempelen (Farkas)	—
Kender	147
Kendi Sándor	—
Kendöző szin	148
Kéneső	—

	Lap.
Kénesö szerek	149
Kenet	151
Kenet (utolsó)	—
Kénkö	—
Kénköeső	—
Kénmáj és Kéntej	152
Kénsavany l. Vitriol	—
Kénvirág l. Kénkö	—
Kenyér	—
Kenyérfa	—
Kenyérlevél	—
Kenyér 's borváltozás	—
Kényesség	153
Kép	—
Képdulók	154
Képfaragás (sculptura)	155
Képfaragás története	—
Képirás v. Képirásmestersége	162
Kepler (János)	167
Képöntés	169
Képüreg	—
Képviselök	—
Képzelet	170
Képzelötehetség	—
Képző mivészségek	172
Képző ösztön	—
Kératry (August Hilarion)	—
Kerecsen, Kelecsen	173
Kerekasztal	—
Kerekbenforgás (rotatio)	174
Kerekhatod (sextans)	—
Kereknegyed (quadrans)	—
Kereknyolczad (octans)	175
Kerekszám (Cyclus)	—
Kerengö töke (Nemzeti gazdaság)	176
Kereset, keresetmód	—
Kereset, Keresetlevél	—
Kereskedés	177
Kereskedési bilanx	178
Kereskedési egyezségek	179
Kereskedési egyesületek	180
Kereskedés ijus	181
Kereskedési kamarák	—
Kereskedési literatura	182
Kereskedési politica 's policzia	183
Kereskedési szabadság	—
Kereskedési számtartó	184
Kereskedési társaságok	—
Kereskedési törvényszékek	—
Kereskedési utak	186
Kereszt	187
Keresztállás (Querstand)	—
Keresztbulla (Cruzada)	—
Keresztély (II) Dánia királyja	—
Keresztély (IV) Dan. kir.	189
Keresztények v. kereszténység	190
Keresztények üldöztetése	191
Keresztes hadak	192
Keresztes urak	194
Keresztség	—
Keresztségismétlök (Anabaptisták)	—
Kereszturi Pál	—
Kerguelen Tremarec (Ives Joseph de)	195
Kéri (Ipolykéri) János	—
Kéry (Borgias) Ferencz	—
Kermes	196
Kerület	—
Kerületi táblák	—
Keskenyut	197
Keszthely	—
Kétárnyékuak	—
Kételkedés	—
Kétértelmüség	198
Kéthangu tétel	—
Kétlakiak, kétéltüek	—
Kétnemü, Nöshim (Hermaphroditus)	199
Kéttagu (binomialis)	—
Kettösének l. Duett	—
Kettöspont, kéntpont l. Helyesirási jelek	—
Kettös ütés (Doppelschlag)	—
Kettösviadal, Párviadal	—
Kevélység	200
Kéza Simon	—
Kezesség (fidejussio)	201
Kézirat, Kéziratok	—
Kézirati	202
Kézköszvény (Chiragra)	—
Kézmives számvetés	—
Kézsmárk	—
Kézvonat	203
Kiadás	—
Kiadás, Könyvkiadás	—
Kiadás	—
Kiaechta	204
Kiásások	—
Kibujdosók	206
Kiel	—
Kielégités	—
Kieli béke	207
Kienlong	—
Kifejezés	208
Kifejlés elmélete (Evolutionstheorie)	—
Kifogás	—
Kifürkészni	—
Kigyók	—
Kigyókö	210
Kihagyás-jel l. Helyesirási jelek	—

	Lap.
Kiházasitás	210
Kikellői (János)	—
Kikiáltás (proclamáta)	—
Kiköltözés	—
Kikötő	211
Kiküszöbölés	—
Kilenczed	—
Kilogramme l. Gramme	212
Kimélő Bankok	—
Kincs	213
Kincstári papirosok	—
Kingsbench	—
Kingsbergen (János Henr. van)	214
Kingston (Ersébet)	—
Kinisi Pál	215
Kinszeritès	216
Kinzás	—
Kioszk	218
Kipárolgás	—
Király	219
Királyhegy	220
Királyi curia (kir. udvar)	—
Királyi haszonvételek	—
Királyi jóváhagyás v. helybenhagyás	—
Királyi Jus (Jus regium)	221
Királyi tábla	—
Királyi ügyész	222
Királyi ügyész örökösödése	223
Királyi városok (szabad)	224
Királyviz l. Választóviz	227
Kircheisen (Frid. Leop.)	—
Kirgizek (Kirgiz-Kaizakok)	228
Kirohanás	—
Kisérés	229
Kisérő csillagok l. Társcsillagok	—
Kis János	—
Kisfaludy (Kisfaludi) Károly	231
Kisfaludy (Kisfaludi) Sándor	233
Kisgordon (kisbőgő, koboz, violoncello, cello)	238
Kishegedü (Violino) l. Hegedü	239
Kismarton sz. kir. város	—
Kiszáradás l. Atrophia	—
Kitérés, a' muzsikában	—
Kiterjedés	240
Kitonics (Kosztaniczai) János	—
Kiváltság	241
Kivánás	—
Klaproth (Henrik Julius)	242
Klarinet l. Clarinet	—
Klastromok	—
Klastromi fogadás	245
Klavir (Clavichordium)	—
Klavirkivonat	—
Kleiszt (Ewald Keresztély)	—
Kleist (Henrik)	246
Kleist (nollendorfi, Fridrik Emil.)	247
Kleve herczegség	—
Klimax és Antiklimax	248
Klinger (Fridrik Maximilian)	—
Klopstock (Fridrik Gottlieb)	249
Knees (Knaczi)	251
Kneller (Gottfried)	—
Knigge (Adolf Ferencz Frid. Lajos, báró)	252
Knight	253
Knox (János)	—
Kő	256
Kobalt (bányany)	—
Kobi	—
Koblenz	—
Koburg fejedelemség	—
Kócsag	257
Kocsi	—
Koczka (cubus)	—
Köd	258
Ködcsillagok, ködfoltok	—
Köcsö	—
Kohári István (Csábrági és szittnyai gróf	259
Köhögés	260
Kókosfa	—
Kolberg	261
Kölcsey (Kölcsei) Ferencz	—
Kölcsön	262
Kölcsönbank	—
Koldulóbarátok	—
Koldusok	—
Köleséri (Kereséri) Sámuel	263
Kolini ütközet	—
Kolinovich Gábor	264
Kollár Ferencz Ádám	—
Köln	265
Kolonics (Leopold)	—
Kolosvár	—
Költése a' madaraknak	—
Költő (koszorus)	267
Költés	—
Költés története	—
Költöi miv	269
Költözési adó	—
Költség	—
Komárom (Rév)	—
Komáromi (János)	270
Komáromvármegye	—
Kömassa, kötömeg	—
Kömetszés mestersége l. Lithoglyptica	—
Komjáti (Benedek)	—
Komló	—
Kompasz	271

	Lap.
Kon-fu-tse (Confucius)	272
Kongo	273
Konstantinápoly	274
Konstantinápolyi egyházi gyülések	276
Konstanz	—
Könyavalya	—
Konyhasó l. Só	279
Könyük és Könyműszerek	—
Könyomat l. Lithographia	280
Könyvbirálat	—
Könyvdüh (Bibliomania)	281
Könyvkedvelés	—
Könyvkereskedés	—
Könyvnyomtató műhely	—
Könyvnyomtatás	—
Könyvtár	283
Könyvtárnok	—
Könyvtartás l. kereskedési számtartó	284
Könyvtilalom	—
Könyvtudomány	—
Kopal	285
Kopeke	—
Kopenhaga	—
Kopernicus	286
Koponya	288
Koponyatudomány	—
Koppány mv.	289
Koppi Károly	—
Koptusok	290
Kör	—
Korais (Adamantios)	291
Korallok, klárisok	—
Koran (Alkoran)	—
Korcs	292
Korcsolázás	—
Korea	—
Körének	293
Koregyenlítés	—
Korfu (hajd. Corcyra)	—
Kórházak (ispotályok)	—
Korinna	294
Kormány mesterség a' hajózásnál, l. Hajókázás mestersége	—
Körmend mv.	—
Körmöczbánya sz. kir. v.	—
Kornack	—
Kornélyi János	—
Körner (Theodor)	295
Koromandel (Dsolamandol)	296
Korona	—
Koronajavak	297
Koronakerület	—
Koronaügyvéd	—
Koronaüveg (Crownglas)	301
Koronavárosok	301
Koronázás	—
Körös (Nagy) mv.	—
Körös (Sebes, Fejér és Fekete) folyók	302
Körös sz. kir. v.	—
Körösbogár	—
Körösi Csoma Sándor	—
Körösvármegye	304
Korpona sz. kir. v.	—
Kórság l. Epilepsia	—
Körülirás (paraphrasis)	—
Körülmetélés	—
Körrajz (Contour)	—
Korvey klastrom	305
Kosadawleff	—
Kosciuszko (Thádé)	306
Kosegarten (Lajos Theobul)	309
Koser (Kasa, Kauscher)	—
Kosloff (Iwan)	—
Köszeg	310
Kőszén	—
Köszvény	311
Kóta	312
Kótairó, Kótázó műszer	313
Kótametszés, l. Kótanyomtatás	—
Kótanyomtatás	—
Kótarendszer, l. Kóták	314
Köteles Sámuel	—
Kötelesség	315
Kötelezés	316
Kötés (egyezés, alku)	—
Köthen (Anhalt)	—
Kotopaxi	317
Kotzebue (Augusztt Fridrik Ferdinand)	—
Kotzebue (Otto)	319
Kova	—
Kovasóczi Farkas	—
Követ	—
Követség	320
Követelő	321
Következtetés	—
Kövéváltak l. Geognosia és Ősvilág	322
Kövy Sándor	—
Kozákok	—
Közbenjáró	324
Közbevetők (interjectio)	—
Közbirtok	325
Középamerika	326
Középhangok	—
Középkor	—
Középkori diákság	329
Középponti erők	—
Középponti igazgatás	—

	Lap.
Középponti mozgás	330
Középponti tüz	—
Középsavak (középsók)	—
Közérzés — (politicai tekintetben)	—
Közérzés	—
Közjáték l. Intermezzo	331
Közkereskedés	—
Közlélek	—
Közönség	—
Közszerzemény (hitvesi)	332
Köztársaság	—
Közvélemény	333
Közvetetlen Rendek	334
Kranach (Lukács)	—
Krasicki (Ignácz)	335
Krassovármegye	—
Krasznahorka	336
Kray (Jakab)	—
Krayenhoff (Cornelius Rudolf)	—
Krefeld	337
Kreml, Kremlin	—
Kreta, l. Kandia	—
Kréta	—
Kretinusok	—
Kreutzer (Conradin)	338
Kreutzer (Rudolf)	—
Krisztina, svéd királyné	—
Kristóf, a' küzdő	341
Kristóf (szent)	342
Kristóf, würtembergi herczeg	—
Krisztus (Jezus)	343
Krisztusfejek	345
Kriván	346
Kronika	347
Krug (Wilhelm Traugott)	—
Krumpli	348
Krusenstern (Ádám János)	—
Kufi irás, kufi pénzek	350
Kufstein	351
Kukacz	—
Kulcs	—
Kulichan (Taamasp)	352
Kulmi ütközet	—
Külmivek	354
Különnemü (heterogeneum)	355
Különös földképek	—
Kunersdorfi ütközet	—
Kunok és Jászok	356
Kunság (Nagy és Kis)	358
Kup	—
Kurdok	—
Kurili szigetek	359
Kurland	360
Kurland (Anna Sarolta Dorottya)	—
Küstrin	361
Kürtzengés esztendeje	—
Kuruzsoló	—
Kutusoff (smolenszki herczeg)	362
Kuxhaven	—
Kvarz	363

L.

	Lap.
L	363
Laar v. Laer (Léter)	—
Labdajáték	364
Lábköszvény	—
Laboratorium	—
Laborde (Sándor Lajos József, gróf)	—
Labrador	365
Lábujak	—
Labyrinth (tömkeleg)	366
Lacaille l. Caille	—
Lacedaemon l. Sparta	—
Lacépède (Bernard Germain Etienne)	—
Lachaise (François d' Aix de)	—
Lachesis l. Párkák	368
Lachrymae Christi	—
Lactantius	—
Lady	—
Ladronok vagy Tolvajszigetek	—
Laërtes	368
Laetare	—
Lafayette (Gilbert Mortier, marquis de)	—
Laffitte (Jacques)	373
Lagrange (Józef Lajos)	375
Lagus, Lagidák, l. Ptolemaeusok	376
Lágyférgek (Mollusca, Puhángok)	—
Laharpe (Jean François)	377
Laharpe (Frédéric César)	—
Laibach	378
Laicusok	379
Lainé (Józef Henrik Joachim)	—
Lais	—
Laios l. Oedipus	380
Lajos (I. Nagy) Magyarok királya	—

	Lap.
Lajos (II) Magyar- és Csehország királya	383
Lajos (IV), a' bajor, német császár	387
Lajos Filep, l. Filep Lajos	—
Lajos (IX, a' szent) Francziák királya	—
Lajos (XII) Francziaország királya	388
Lajos (XIII) Francziaország kir.	390
Lajos (XIV) Francziaország királya	391
Lajos (XV) Francziaorsz. kir.	393
Lajos (XVI) Francziaorsz. kir.	396
Lajos (XVII) Francziaorsz. kir.	398
Lajos (XVIII) Francziaorsz. kir.	399
Lajta	402
Lak l. Rupia	—
Lalande (Józef Jeromos)	—
Lama	—
Lamarque (Maximilián, gróf)	403
Lamartine (Alfonse de)	404
Lambert herczeg	405
Lancelot, a' tavi	—
Láncz l. Mérések	—
Lánczszabásu számvetés	—
Landamman l. Schweiz	—
Landau	406
Lannes, franczia marsall	—
Lant (lyra)	—
Laocoon	407
Laoni ütközet l. Chatilloni Congressus	—
Laplace (Pierre Simon, marquis de)	—
Lapponia	—
Lares (Familiares)	409
Larissa (tör. Jenischeher)	—
Laroche-Jacquelin l. Roche Jacquelin és Vendée	—
Larrey (Dominique Jean, baron de)	—
Lárva	—
Las Casas (Don Bartholomeo de)	—
Las Cases (végróf de la Causade, gróf Las Cases Emanuel Auguszt Istenadta)	410
Lascaris (Constantin)	412
Lascy (Lacy Ferencz Móricz, gróf)	—
László (I) magyar király	—
László (II) magy. kir. l. István (III)	414
László (III) magy. kir. l. Imre 's András (II)	—
László (IV kun), magy. kir.	—
László (V) magy. kir.	416
Látás	417
Láttamozás	—
Lateranum	—
Laterna magica l. Varáslámpa	418
Latinusok (Latini)	—
Latin nyelv l. Romai nyelv	—
Latin császárság l. Byzantiumiak	—
Latium	—
Latona (a' Görögöknél Leto és Lato)	419
Látványok	—
Laudon l. Loudon	—
Lauenburg	—
Lausanne	420
Lausitz	—
Lawrence (Sir Thomas)	422
Láva l. Vulkánok	423
Lavalette (Marie Chamans, gróf)	—
Lavater (János Gáspár)	—
Lavoisier (Antal Lőrincz)	426
Laynez (Jakab)	427
Láz	—
Lázár	430
Lazaristák	—
Lazurkő	—
Lazzaroni	—
Leánynegyed v. Jószágnegyed (quartalitium)	431
Lebrun (Károly Ferencz, piacenzai herczeg)	—
Lech, Leck	432
Lectura	—
Leda	433
Lefebvre (Ferencz Józef)	—
Legatum l. Hagyomány	434
Legatus	—
Legelői jus	—
Legenda	—
Legendre (Adrian Marie)	—
Legio	435
Legio fulminatrix	—
Legrád	436
Légsavany l. Gáznemek	—
Lehelés, Lélekzés	—
Leibnitz (Gottfried Wilhelm)	—
Leipzig városa	437
Leirás (descriptio)	438
Lél	—
Lélek	439
Lélekcsiszár	440
Lelkesülés	—
Lélekgyógytudomány	—
Lélekjelenés	—
Lélekmüszere, Lélek organuma	441

	Lap.
Léleknyavalyák	441
Lélek tehetségei	—
Lélekvándorlás	442
Lelesz	443
Lemberg (lengyelül Lwow)	—
Lemercier (Nepom. Lajos)	444
Lemures (Maniae, Lamiae)	—
Len l. Kender	—
Lendva (alsó)	—
Lengyel (Polonaise, alla Polacca)	—
Lengyelhaj	445
Lengyel literatura	—
Lengyel nyelv	449
Lengyelország	450
Lengyelország történetei 1815ig	—
Lengyelország történetei 1815től fogva maig	456
Lény	—
Leo (I, nagy) pápa	—
Leo (X) pápa	—
Leo (XII) pápa	458
Leonidas, spartai király	—
Leoninus versek	—
Leontium (Leontia)	459
Leopold (I) császár és magyar király	—
Leopold (II) császár és magyar király	460
Leopold (I) dessaui herezeg	—
Leopold (I, György Kerestély Fridrik) belgiomi kir.	461
Leopoldvára	462
Lép	—
Lepanto	463
Lepárolás (destillatio)	—
Lépcsőzet	—
Lepkék (pillék, pillangók)	464
Les	—
Lesage (Alain René)	—
Lesbos	465
Lessing (Gotthold Ephraim)	466
Lesueur (Eustache)	469
Leszálitás (condescensio)	—
Leszálitás (devalvatio)	—
Letétel (depositum)	—
Letételbank l. Depositobank	470
Lethargia	—
Lethe	—
Lettek l. Liefland	—
Leucadia	—
Leuchtenberg	—
Leucosyrusok l. Cappadocia	—
Leucothea l. Ino	—
Leuctra	—
Leütés, lecsapás, leveretés	—
Léva	—

	Lap.
Levante	471
Levegő	—
Levegőerőtudomány	—
Levegőfütés	—
Levegőgolyó l. Aerostat	472
Levegői tünemények (meteora)	—
Levegői vas (meteorvas)	—
Levegőkör (légkör, atmosphaera)	473
Levegőkör tudománya	—
Levegősavany l. Gáznemek	—
Levegősulymérő l. Barometrum	474
Levegőszivattyu	—
Levelek	475
Levelei Juniusnak	477
Levéltár	479
Levena	—
Levente	—
Leviták	—
Lexicon (szókönyv)	480
Leyden (Lugdunum Batavorum)	—
L' Hopital (de) l. Hopital	—
Libanon és Antilibanon	481
Libatio	—
Libellus	—
Liberia (Livrée)	—
Libertas	—
Libetbánya	—
Libya	—
Licentiatus	482
Lichtenberg (Kristóf György)	—
Lictorok (lictores)	483
Lichtenstein fejedelemség	—
Liefland	484
Liga (Ligue)	—
Lignyi ütközet l. Quatrebras és Vaterloo	486
Liguria	—
Liguori (Alphonse Maria de)	—
Lille (németalföldiesen Ryssel)	—
Lima	487
Linea	—
Lineahajó	—
Lingam	—
Linné (Károly)	—
Linz	489
Lipari (a' régieknél aeoliai) szig.	—
Lipogrammaticus iratok	490
Lippa	—
Lippe	—
Liptóvármegye	—
Liqueur	491
Liquor Anodynus	—
Lissabon	—
Liszt János	492
Liszt	—
Liszthármat	—
Litánia	493

	Lap.
Lit de Justice	493
Literatura	—
Literatura története	494
Literaturai ujságok, l. Ujságok, évi és havi irások	496
Lithographia, könyomás	—
Lithoglyptica	—
Lithotritia	—
Lithurgica	—
Lithvania (honi nyelven Litwa)	—
Litotis v. Litotes	497
Liturg	—
Livadia	—
Liverpool (Robert)	498
Livia Drusilla	499
Livius Andronicus (Titus)	500
Livius Titus	—
Livorno	—
Livre (tulajdonképen font)	501
Ló	—
Locke (János)	502
Locris	503
Löcse	—
Lodi	—
Lófark	504
Logarithmus (arányszám)	—
Logica	505
Logographusok	507
Logogriph	—
Loire	—
Lombardia	—
Lombardi szövetség l. Olaszország	508
Lombardi oskola l. Olasz művészség és képirás történetei	—
Lomnicz	—
London	—
Londonderry	511
Longimetria l. Földmérés	512
Longobardok v. Langobardok	—
Losoncz	—
Lotharingia	—
Lotus, Lotos,	513
Lotteria	—
Loudon, v. Laudon (Gedeon, báró)	514
Louisd'or	516
Louvois	—
Louvre	517
Löwen (Loeven, Leuven, francziául Louvain)	518
Loxodromia	—
Loyola Ignácz l. Jesuiták	—
Lübeck	—
Lubló	519
Lucanus (Marcus Annaeus)	—
Lucas (leydeni)	—
Lucca	520
Lucianus	—
Lucifer, világossághozó	521
Lucilius (Cajus Ennius)	—
Lucina	—
Lucretia l. Brutus	—
Lucretius (Titus Caius)	—
Lucski	522
Lucullus (L. Licinius)	—
Ludas	523
Lugos	—
Lugsavak l. Alkali	—
Luisiana	—
Lukács	524
Luna	—
Lüneburg	—
Lunéville	—
Lunévillei béke	—
Lusitania l. Spanyolország és Portugalia	525
Lustratio	—
Luther (Márton)	—
Lüttich (francz. Liége, holl. Luyk)	528
Lützen	—
Luxembourg (François Henri de Montmorency, herczeg)	—
Luxemburg	529
Luzern	—
Lyceum	—
Lycurgus	—
Lydia	532
Lymphaticus rendszer (Nyirkedények rendszere)	533
Lyon	—
Lyra	—
Lyrai költészség	534
Lysander	—
Lysias	536
Lysimachus	—
Lysippus	537

M.

M	537
M'	—
Mac l. M'.	—
Maeander	537
Maas	538
Macaber (danses macabres)	—

	Lap.
Macao	539
Macbeth	—
Maccaroni	—
Maccaroni versek	—
Macedonia	—
Maecenas (C. Cilnius)	—
Maceratio	540
Machaon, l. Aesculap	—
Macrobiotica	541
Mád	—
Madagascar	—
Madarak	—
Madera, Madeira	544
Madisson (James)	—
Madonna	545
Madras	—
Madrid	—
Madrigal	—
Maeonides l. Homer	546
Mag	—
Magánbank	—
Magántörvény	—
Magasság	—
Magasságmérés	547
Magda (Pál)	548
Magdeburg	549
Magellan (Fernando de)	549
Magia	550
Magismus l. magia	552
Magna charta l. Charta magna	—
Magnások	—
Magne l. Éjszaki Mythologia	—
Magnes	—
Magnestő	—
Magnetismus	553
Magnetismus (állati)	556
Magszakadás	557
Magura	558
Magyar banderium l. Banderium	—
Magyar borok	—
Magyar király l. Magyarorsz. természeti 's polg. állap.	559
Magyar korona	—
Magyar literatura	—
Magyar nyelv	565
Magyarok	567
Magyar országgyülés l. Magyarorsz. term. és polg. állap.	568
Magyarország természet. és polg. állapotja	—
Magyar ország története.	576

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

OSZK

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár